

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Τεύχος 1

Πρωτοχρονιά 1992

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πέτρος Κεφαλιακός, *Νυχτερινό αντιπλώρισμα*

Ἀλέξανδρος Κοτζιάς, *Χρόνοι και χρόνος στὸ «Ὁ ἔρωτας στὰ χιόνια»*

Ἰ. Κ. Κολυβάς, *Ἀρκαδικὰ θέματα και ποιητικὴ σὲ δύο διηγήματα τοῦ
Ἀλ. Παπαδιαμάντη*

Σταῦρος Φωτίου, *Γλωσσικὲς ἐποθῆκες τοῦ Παπαδιαμάντη*

Λουκᾶς Κούσουλας, *«Τὰ Ρόδι» ἀκρογιάλια*

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *«Καθὼς ὁ Ἀδὰμ τοῦ Μίλτωνος...»*

Ἀνθολόγιο Ποιημάτων

Νίκος Τριανταφυλλόπουλος, *Ἡ πλατεῖα πόλη*

Κώστας Φαφαλιός, *Τὰ δῶρα τοῦ παπποῦ*

Μ. Μαλακάσης, *Ἐνα γεῦμα τὴν παραμονὴ τῶν Χριστογεννῶν*

Μ. Μαλακάσης, *Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης*

Β(λάσης) Γ(αβριηλίδης), *Δράμα ἐν τῇ θαλάσῃ*

Daramot, *Per amica silentia lunae*

Σταμ. Σταμ., *Πῶς πέθανε*

Μπρέτ Χάρτ, *Ὁ ἀφερέγγυος*

Μικρὰ Παπαδιαμαντικά

Ἐνιαυτός: *Πρόσωπα και πράγματα • Πλοηγὸς*

Ὁ Παπαδιαμάντης ἀνάμεσά μας

Βιβλιοκρισιές • Ἡμερολόγιο

Ἐκδόσεις Δόμος

Παπαδιαμαντικά Τετράδια

Πρωτοχρονιά 1992 - Τεῦχος 1

Ἐτήσια ἔκδοση τοῦ «ΔΟΜΟΥ»

Ἐπιμελητῆς ἔκδοσης: Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πέτρος Κεφαλιακός, *Νυχτερινό ἀντιπλώρισμα* 3

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΙΑ

Ἄλέξανδρος Κοτζιάς, *Χρόνοι καὶ χρόνος στὸ «Ὁ ἔρωτας στὰ χιόνια»* 7

Ἰ. Κ. Κολυβάς, *Ἀρκαδικὰ θέματα καὶ ποιητικὴ σὲ δύο διηγήματα τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη* 14

Σταῦρος Φωτίου, *Γλωσσικὲς ὑποθέσεις τοῦ Παπαδιαμάντη* . . . 32

Λουκᾶς Κούσουλας, *«Τὰ Ρόδι» ἀκρογᾶλια* 40

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *«Καθὼς ὁ Ἀδὰμ τοῦ Μίλτωνος...» — Μεταφραστικὰ στὸν Παπαδιαμάντη* 51

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Ἀνθολόγιο *Ποιημάτων* 61

Ἄ. Ἀναπλιώτης, *Παπαδιαμάντης*, 61.— Κωστής Βελμύρας, *Πορτραῖτο*, 61.— Γ. Βερίτης, *Παπαδιαμάντης*, 62.— Φ. Γιοφύλλης, *Στὸν Παπαδιαμάντη*, 63.— Γιώργος Δανιήλ, *Παπαδιαμάντειο*, 63.— Δ. Δημακόπουλου, *Στὸν Παπαδιαμάντη*, 64.— Μάνος Ἐλευθερίου, *Ἀργυρινία στὴν Ἐκκλησία τοῦ Προφήτη Ἐλισσαίου γιὰ τὸ σκοτεινὸ τρυγόνι* (ἀπόσπασμα), 64.— Ὀδυσσεά Ἐλύτη, *Τὸ Ἄξιόν ἐστι, ΙΑ'* (ἀπόσπασμα), 69.— Κ. Γ. Καλαντζής, *Παπαδιαμάντης*, 66.— Ν. Α. Καρούζος, *Ὁ ἀκέραιος κερ* Ἀλέξανδρος, 67.

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΑ

Νίκος Τριανταφυλλόπουλος, *Ἡ πλατεῖα πύλη* 69

Κώστας Φαφαλιός, *Τὰ δῶρα τοῦ παπποῦ* 80

ΠΑΛΑΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Μ. Μαλακάσης, *Ἐνα γεῦμα τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων* . . . 87

Μ. Μαλακάσης, *Ἀλέξ. Παπαδιαμάντης* 91

Β(λάσης) Γ(αβρηλίδης), *Δραῦμα ἐν τῇ θαλάσῃ* 98

Daramot, <i>Per amica silentia lunae</i>	103
Σταμ. Σταμ., <i>Πῶς πέθανε</i>	105

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

Μπρέτ Χάρτ, <i>Ὁ ἀφερέγγνος</i>	109
---------------------------------------	-----

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

Ν.Δ.Τ., *Παπαδιαμαντικά τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξιμοῦ*, 115.—Ν.Δ.Τ., *Ἐράνισμα ἀπὸ τὴν «Ἀκρόπολιν»*, 116.—Ν.Δ.Τ., *«Ἐκεῖ» καὶ ὄχι «ἐν-θέως»*, 118.—Ν.Δ.Τ., *Μιὰ ἄφαντη μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὸν Φώτη Κόντογλου*, 119.—Ν.Δ.Τ., *Ἐν ὄρχηστρικῷ θορύβῳ...*, 120.—Ν.Δ.Τ., *«Ἀπόλωλεν ἀνδρὸς ἀρετὰ» — «Πάει κοινίζοντας...»*. Ἀνεύρεση δύο πηγῶν, 121.

ΕΝΙΑΥΤΟΣ

<i>Πρόσωπα καὶ πράγματα</i>	123
Ν.Δ.Τ., <i>Ι. Τ. Παμπούκης</i> , 123.—Ν.Δ.Τ., <i>Παπαδιαμαντικές ἐκδόσεις</i> , 124.—Ν.Δ.Τ., <i>Μιὰ μεταγλώττιση τοῦ Παπαδιαμάντη</i> , 124.—Ν.Δ.Τ., <i>Μωραϊτιδικά</i> , 128.—Ν.Δ.Τ., <i>Παπαδιαμαντική βιβλιογραφία</i> , 126.—Ν.Δ.Τ., <i>Παπαδιαμαντικές ἐκδόσεις (β')</i> , 126.—Φώτη Δημητρακόπουλου, <i>Ἀπόστολος Γ. Παπαδιαμάντης</i> , 127.—Φώτη Δημητρακόπουλου, <i>Λαθρεμπόριο στὴ Σκιάθο τὸ 1892 καὶ ἓνα σχετικὸ ἄρθρο τοῦ Γεωργίου Παπαδιαμάντη</i> , 129.—Φώτη Δημητρακόπουλου, <i>Ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ Γεωργίου Παπαδιαμάντη πρὸς τὸν ἀδελφὸ του Ἀλέξανδρο</i> , 133.—Δ.Γ.Μ., <i>Μιὰ (αὐθαίρετη) ἀποτίμηση τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη</i> , 137.	
<i>Πλοηγὸς</i>	135
Ν.Δ.Τ., <i>Τὰ Παλαιὰ Κείμενα</i> , 135.—Ν.Δ.Τ., <i>Ἀνθολόγιο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη</i> , 135.	
<i>Ὁ Παπαδιαμάντης ἀνάμεσά μας</i>	137
Βασίλη Πανταζῆ, <i>Ζεῖ ὁ βασιλιάς Ἀλέξανδρος</i> ; 137.	
<i>Βιβλιοκρισίες</i>	143
<i>Ἡμερολόγιο</i>	152
<i>Ἐντυπα πὸν λάβαμε</i>	157

Παπαδιαμαντικά Τετράδια • Ἐτήσια ἔκδοση τοῦ «Δόμου»

ΤΕΥΧΟΣ 1 — ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ 1992

Ἐκδότης: Ἐκδόσεις Δόμος, Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα, τηλ. 36 05 532
 Ἐπιμελητὴς ἔκδοσης: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Θ. Θεοχάρη 3, 34 100 Χαλκίδα
 Στοιχειοθεσία-ἐκτύπωση: Τυπογραφικὸ ἐργαστήρι «Δόμος»
 Συνεργασίες, ἀλληλογραφία, ἐντυπα: Ἐκδόσεις Δόμος (γιὰ «Παπαδιαμαντικά Τε-
 τράδια»), Μαυρομιχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα

ΠΕΤΡΟΣ ΚΕΦΑΛΙΑΚΟΣ

Νυχτερινό αντίπλωρισμα

Έως οὗ ἡμέρα διανύσῃ

- *Έλυσε τὴν μπαρούμα τῆς φελούκας κι ἀβαράροντας ἀδέξια μὲ τὰ τρεμάμενα λεπτά του χέρια, ὅπου δὲν πλάστηκαν γιὰ ἔργα παραδεδεγμένης χρησιμότητος κι ὡστόσο μᾶς ἐτάισαν μέλι ἐκ πέτρας καὶ μᾶς ποτίσαν δρόσο γλυκασμοῦ,
- *Έπιασε τὰ κουπιὰ καὶ βάλθηκε νὰ λάμνει στὴν ἀφέγγαρη νύχτα δίχως καλὰ καλὰ νὰ ξέρει τὸ γιατί καὶ πρὸς τὰ ποῦ, καὶ δίχως νὰ δροσίξει τὸ σκοτεινὸ του μέτωπο ἄνεμος τῆς στεριᾶς ἢ τοῦ πελάγου, δίχως κὰν τὴν ἐλπίδα ἐνὸς ἀπελπισμένου καταποντισμοῦ.
- *Έλαμνε στὰ τυφλὰ κι εἶχε ξεχάσει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου — ἄγρια περιστέρια φτερουγίζοντας στὰ πελαγίσια βράχια, χοροὶ κυμάτων στὸ θαλάσσιο καμίνι, σκοῖνα καὶ κουμαριές, καταδιωγμένοι ἔρωτες, ὅλα ποντισμένα ἐδῶ καὶ χρόνια·
- Μὲ τὴν ψυχὴ καδενωμένη καὶ τὸ νοῦ σαρακωμένο ἀπὸ τὶς ἔγνοιες πού 'σκαψαν τὰ λαγούμια τους ὑπομονετικὰ καὶ καταχθόνια, Σκια μὲς στὴ σκιά λάμνει ἀμίλητα κι ἀστέναχτα κι ἀδάκρυτα, καθὼς ὁ μαῦρος περατάρης
- *Ὅπου εἶδε ξάφνου πῶς τοῦ τέλειωσαν τ' ἀγώγια, σωθῆκαν πιά τὰ φύλα τῶν ἀνθρώπων, διαβήκανε τ' ἀγύριστο ποτάμι ὁ τελευταῖος βασιλιάς κι ὁ τελευταῖος κατεργάρης,
- Καὶ τώρα ἦρθεν ἡ σειρά του. Λάμνει λοιπὸν βουβά, ξεπερατιέται ἀπομοναχὸς του παρακαλώντας ἓνα μόνον, ν' ἀνοιξοῦνε τὰ μελανὰ νερὰ καὶ νὰ τὸν πάρουν ἀφοῦ τὸ νῆμα σῶθηκε καὶ ποιὸς ὁ λόγος νὰ κρατιέται ἀπὸ ξεφτίδια,
- *Ἡ ἄβυσσο τὴν ἄβυσσο καλεῖ, ἄλλο νὰ τοῦ δοθεῖ δὲν πεθυμάει, ἀσώτεψε μάταια τὴ ζωὴ του, κουρέλι κι ὁ δερμάτινος χιτώνας, καὶ τὸ φθαρμένο τους πουκάμισο ξαλλάζουν μοναχὰ τὰ φίδια,

“Οχι, μήτε σάν τὴν ἀρχόντισσα τῆς Νάξος, ἐκείνη πού λαμπάδιασε στὴν πυρκαγιὰ τοῦ ἔρωτά της, δὲν εἶναι ἄξιος νὰ καμινευτεῖ, δὲν ἔχει σωτηρία, δὲν ἀγαπήθηκε ποτέ, ὅλη του ἡ ζωὴ πῆγε στὸ βρόντο, εἶναι χαμένος, καὶ τὰ ἔργα του στάχτη καὶ κουρνιαχτός, ὅλα τὰ εἶδε ξύλα κούτσουρα, δαυλιὰ καμένα, σκουπίδια ξεβρασμέν’ ἀπὸ τὸν πόντο, Ποιοὶ πλαταμῶνες opacissimi, ποιά περιγιάλια κάτασπρα, ποιά μάτια μὲ λεπτὴν ἤρεμη φλόγα, σὲ ποιούς καιρούς ἦταν αὐτά, σὲ ποιούς ἀγέννητους αἰῶνες;

Ἄνυπαρχτος στὴ μέση τῶν ἀκίνητων καὶ ζοφερῶν νερῶν, ἀπορώντας πού τὸ φελοῦκι δὲ βουλιάζει ἀπὸ τὸ βάρος τῆς ἄδειας του ζωῆς καθὼς τὰ βήματα τῶν πεθαμένων στοὺς ἀσφοδελοὺς λειμῶνες.

Τὸ μαῦρο μαύριζε περισσότερο, ἢ πίσσα γίνονταν πιὸ πίσσα, καὶ τοῦτος ἄρχισε νὰ ἐλπίζει πὼς ἦρθε πιά ὁ καιρὸς νὰ μαρμαρώσει σάν τὴ μελάμπεπλη γυναίκα στὸν παιδικὸ γυαλό,

“Ὅπου σ’ ἄλλοτινὴ ζωὴ μὴ ξέροντας ποιὸν παγιδεύουνε τὰ δίχτυα ἔριχνε τὸν πεζόβολο.

Ἀκούστηκε φουρφούλισμα ψηλάθε, ἄγγισε φύσημα ἐλαφρὸ τὰ σφαλισμένα του ματόφυλλα. “Οχι! τοῦ ἀντιστάθηκε, ἐδῶ πού ἔφτασα δὲ στρέφω πίσω, εἶμαι στὴν ἄλλην ὄχθη, στραγγίχτηκαν τὰ καλοκαίρια, Μὰ τὸ φουρφούλισμα ἔγινε πλατάγισμα, ἀνοιγοκλείνανε φτεροῦγες — ὑπάρχουν, συλλογίστηκε βαριά, ἀκόμα καὶ δωπέρα περιστέρια; “Ἐλα, τί πεισματάνεις;» ἀνθρωπινὴ τοῦ λάλησε φωνὴ καὶ τοῦ ξεβούλωσε τ’ αὐτιά μὲ βία, «κοίταξε κατὰ δῶ, λάμνω κι ἐγὼ μεσονυχτίς, τραβῶ στὴν Παναγιὰ τ’ ἄλλου νησιοῦ νὰ τῆς προσπέσω γιὰ τὴν κατακατημένη μας φυλή,

Κι ἐμένα μὲ περόνιασε ὁ πόνος, σκισμένος καὶ ραμμένος καὶ ξανὰ σκισμένος, κι ἔσε τὸ τί θεὰ μοῦ σύρουν οἱ παραυλακιστὲς καὶ οἱ κατάλαλοι, ὅτι τοὺς πρόσβαλα τὰ φῶτα καὶ τὸν ξεκαλόγερο ὅπου ἔχε δώσει τὸ μπαμπέσικο φιλί.

Ἐ ναί, σ’ τὸ προφητεύω, θὰ σοῦ κάνουνε τὰ ἴδια, ὥστόσο μὴν ἀπολπισταίς, ἂν ἐπολέμησα τὸν Τοῦρκο μὲ σπαθὶ καὶ μὲ ντουφέκι, στοὺς παρτσακλοὺς καὶ παρτσινέβελους φτάνει καὶ παραφτάνει ἓνα καλὸ στειλιάρι —

Θὰ τοὺς τὸ δώσεις κι ἄς μὴν ἔχεις τὰ δικὰ μου κόκκαλα, σὲ πιλατεύει κιόλας κάποτε τοῦ σκοταδιοῦ ἢ ζάλη, κι ἀκόμα γραφτὸ σου εἶναι νὰ μὴ δεῖς πρόσωπο κορασιᾶς σὲ διπλανό σου μαξιλάρι,

Ξεκόλλα όμως απ' τὸ πετρωμένο μαῦρο, γύρνα κι ἀγόρασε κοντύλια,
ὅτι μᾶς ἄγγιξε ὁ καιρὸς πού τὸ μελάνι τῶν ὀρθοδόξω χριστιανῶν
θά 'ναι πιὸ πολυτίμητον ἀπὸ τὸ γαῖμα τῶν παλουκωμένων καὶ αὐ-
τειῶν ὅπου γδαρθήκανε σκληρά,

Σήκωσε τὸ πανὶ καὶ τράβα πίσω, γλύκα δὲ θά 'βρεις μῆτε ζεστασιὰ
τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲ θά πατήσουνε τὸ μετερίζι σου ποτές, μόνο
γαβγίσματα καμιὰ φορά, πάτα λοιπὸν τὸν πειρασμὸ μακάριε, γύρνα
τὴν πλώρη, σὲ καρτεροῦν στὸ περιγιάλι τὰ ἀστενῆ καὶ τὰ μωρά.

Στὴν ἀρχὴ μόνον ἄκουγε. Κατόπι λυθήκανε τὰ βλέφαρά του κι ἄρχισε
νὰ βλέπει: ἐκεῖνος ἀεροπετοῦσε γονατιστὸς σ' ἓνα ψιλοῦτσικο σεντό-
νι, φαινότουνα στὰ γόνατά του ἡ ἀγρύπνια, φαινότουνα ὁ πόλεμος στὴν
ὄψη του· ἐτοῦτος ἄκουγε φτεροῦγες ἀλλὰ δὲν ἔβλεπε πουλιά.

«Ποιὸς εἶσαι πού μὲ ξέρεις τόσο, ποιὸς σοῦ 'δωκε σημάδια τῆς ψυχῆς
καὶ μὲ γνωρίζεις μέσα στὸ πηγάδι, μὴν εἶσαι νέος πειρασμὸς καὶ
βάλθηκες νὰ πισωστρέψω; ξέρε το, ρήμαξε τοῦ χελιδονιοῦ ἢ φωλιά,
Μάθε πὼς δὲν ὑπάρχω, σταγόνα νύχτας εἶμαι, παρακαλῶ νὰ σβήσουν
οἱ αἰσθήσεις μου καὶ νὰ πετρώσω, αὐτὸ μονάχα.»

«Ἄκου καὶ δὲ μὲ παίρνει ὁ καιρὸς· εἶναι γραμμένο σου νὰ γεννηθεῖς
τὸ χρόνο πού θά πιάσω τὸ στερνὸ κοντύλι ν' ἀνιστορήσω ὅσα θαυ-
μαστὰ μοῦ λάχαν,

Ἦστερα όμως, γράφτηκε καὶ τοῦτο, θά λάβεις τὰ κοντύλια μου ἐσύ
νὰ κελαηδήσεις τὰ τραγούδια σου νὰ λιγοστέψουνε τὸν πόνο τοῦ
κοσμάκη. Θά τρέχει τὸ κοντύλι μοναχό του, ἄλλος θά τὸ φτερώνει
πάνω στὸ χαρτί,

Νὰ μὴ σκοτίζεσαι τί γράφεις τί δὲ γράφεις, ἀπαλλοῦθε ἡ δύναμη θά 'ρτεῖ.

Ὅστόσο συχνοσαλεύει ὁ τόπος, τρικυμίζεται, χέρια δολερὰ πᾶνε νὰ
βγάλουνε τοῦ караβιοῦ τὸ δοιάκι, νὰ κόψουνε τὶς ἄγκυρες, πασι-
ζοῦν νὰ τοῦ ἀλλάξουνε τὴ ρότα,

Γράφτηκε πιά λοιπὸν καὶ δὲν ξεγράφει: τοῦτο τὸ ψυχομέτρι τὸ μπαρ-
καρισμένο θά τὸ παρηγορήσεις καὶ θά τὸ διαφεντέψεις, ἄρρωστος,
πεινασμένος, ἔρημος, κι ἐσύ πληγὲς γεμάτος μὰ μὲ τὰ μάτια ἀνύ-
σταχτα πλάι στὴ σκότα,

Καὶ σὰν πιά φτάσει ὁ καιρὸς καὶ θά 'χεις θάλασσες καὶ θάλασσες διαβεῖ
δίχως ἀνάπαψη μὰ καὶ ψυχὴ δίχως καμιὰ νὰ χάσεις, τότε θά τρα-
βηχτεῖς γιὰ νὰ στεγνώξεις καὶ νὰ ξαποστάσεις, καὶ θενὰ 'ρθοῦν στὸ

πόστο σου ἄλλοι, μπορεῖ ἀναμεσό τους καὶ κανὰς σαλός, νὰ πάρουν
πάνω τους τοῦ καραβιοῦ τὸ ζόρι.

Τώρα ὅμως καιρὸς νὰ γεννηθεῖς καὶ γύρνα τὸ τιμόνι σου, γραμμὴ
στεριά! Σὲ χαιρετῶ. Θεὸνὰ προσπέσω καὶ γιὰ σὲ σ' Ἐκείνη, ὅπου
πολύ στὰ ὕστερνὰ θὰ τραγουδήσεις. Φεύγω.» Καὶ τότες εἶδε τοὺς
ἀγγέλους πού τὸν σήκωναν· στράφηκε στὴν ἀνατολή· αὐγάζει, εἶπε
μὲ χαμόγελο· ἔπιασε νὰ· σιᾶρει δυνατὰ κι ἔστρεψε μὲ ἀπόφαση τὴν
πλώρη.

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΙΑ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΤΖΙΑΣ

Χρόνοι και χρόνος στο «'Ο έρωτας στα χιόνια»

Τò κείμενο αυτό ξεκίνησε από τὰ σχόλια πού είχα πρò διετίας διατυπώσει σέ μία τηλεοπτική έκπομπή αφιερωμένη στο διήγημα του Παπαδιαμάντη «'Ο έρωτας στα χιόνια»¹. Από εκείνο τόν προφορικό σχολιασμό γράφονται τώρα, φυσικά με μεθοδικότερη ανάπτυξη και πληρέστερη διατύπωση, μόνο τὰ σημεία πού αναφέρονται στην ιδιότυπη λειτουργία του χρόνου και τών ρηματικῶν χρόνων στο διήγημα. Κατά τò αντίκειμένο του, λοιπόν, τò παρόν συνάπτεται και με μεταγενέστερη του σχολιασμού ανακοίνωσή μου στο ζ' Διήμερο Λόγου του κερκυραϊκού περιοδικού «Πόρφυρας», ή όποία εξέταζε επίσης τή λειτουργία του χρόνου σέ όρισμένα παπαδιαμαντικά διηγήματα².

Αυτές οι άνιχνεύσεις σ' ένα τόσο βασικό στοιχείο τής αφηγηματικής πεζογραφίας όπως είναι ο χρόνος, μου έδειξαν —γι' άλλη μιá φορά— πώς κάθε άλλο παρά «επαναλαμβανόμενος» ήταν ο σοφός Σκιαθίτης, πού μόνος μέσα στη σιωπή του είχε κνοφορήσει διάφορες αφηγηματικές τεχνικές πρόσφορες, κάθε φορά, νά στηρίξουν καλλιτεχνικά τò θέμα του και τες έσωτερικές σκοπεύσεις του.

¹ 'Η έκπομπή, σκηνοθετημένη από τόν Λάκη Παπαστάθη, μεταδόθηκε από τήν ΕΤ 1 τήν ήμέρα τών Χριστουγέννων του 1988. Σ' αυτήν, ο Μένης Κουμανταρέας, ο Γιώργος Χειμωνάς και ο ύπογραφέμενος είχαμε διαβάσει και σχολιάσει τò παπαδιαμαντικό άριστούργημα.

² ζ' Διήμερο Λόγου, Κέρκυρα, 19-20 'Ιουλίου 1989. Τò θέμα ήταν «Χρόνος και χῶρος στο διήγημα». 'Η συμμετοχή μου περιορίστηκε στη διερεύνηση τών τρόπων με τούς όποιους χρησιμοποιεί ο Παπαδιαμάντης τò χρόνο στην ανάπτυξη μίας κατηγορίας διηγημάτων του —έκείνων, «πού τὰ σφραγίζει κάποια ύπερφυσική επίσκεψη»— πετυχαίνοντας έτσι νά μεταδώσει στον αναγνώστη τήν επιδιωκόμενη κατά περίπτωση αίσθηση. Βλ. «Πόρφυρας», άρ. 53, 'Απρίλης —'Ιούλιος 1990.

* * *

«Καρδιά τοῦ χειμῶνος. Χριστούγεννα, "Αις-Βασίλης, Φῶτα.»

Ἡ πρώτη παράγραφος τοῦ διηγήματος, ὡς φραστική εὕρεση μᾶλλον τετριμμένη, θὰ ἔλεγε κανείς, ἴσως καὶ ἀδέξια —κάπως ἔτσι δὲν ἀρχίζουν οἱ μαθητικές ἐκθέσεις; Ὡς περιεχόμενο μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ ἱστορία πού θὰ διαβάσουμε, ἡ ἀρχή της τουλάχιστον, τοποθετεῖται μέσα στὸ ἑορταστικὸ δεκαπενθήμερο τῶν Χριστουγέννων ἢ ἔστω ἕνα δύο εἰκοσιτετράωρα πρὶν. Ποιὰ μέρα ἀκριβῶς, ἀκόμη δὲν τὸ γνωρίζουμε. Εἶναι ὅμως εὐλογία ἢ προσδοκία μας ὅτι θὰ τὴν προσδιορίσει παρακάτω ὁ συγγραφέας — σὲ κάθε ἱστορία, τὸ κύριο ἐπεισόδιο πρὸς τὸ ὁποῖο συγκλίνει ἡ ἀφήγηση, κάποια συγκεκριμένη μέρα γίνεται. Καὶ ἐφ' ὅσον τὸ διήγημα δημοσιεύθηκε ὡς πρωτοχρονιάτικο στὴν «Ἀκρόπολη» τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1896, οἱ ἀναγνώστες τῆς ἐφημερίδας σίγουρα θὰ ἀνέμεναν ὅτι, ἔστω στὸ τέλος τῆς ἀφήγησης, τὸ ἡμερολόγιο θὰ ἔδειχνε παραμονὴ ἢ ἀνήμερα κάποιου νέου ἔτους.

Διαβάζοντας, ὡστόσο, τὸ διήγημα διαπιστώνουμε ὅτι ἡ ἀοριστία ὡς πρὸς τὸ χρόνο τῆς ἱστορίας καὶ ὡς πρὸς τὸ παρελθόν της διέπει ὀλόκληρη τὴν ἀφήγηση ἀπὸ τὴν ἀρχή ὡς τὸ τέλος. Μάλιστα, οἱ δύο σύντομες προτάσεις τῆς εἰσαγωγικῆς παραγράφου, μὲ μία ἀπλή ἀντιμετάθεση καὶ μία μονολεκτική, ἀλλὰ βαρύνουσα στὴ διάθεση προσθήκη, ἐπαναλαμβάνονται αὐτολεξεῖ στὴ μέση τοῦ ἔκτου καὶ τελευταίου μέρους, ἐκεῖ ὅπου ἡ δραματικὴ ἀνέλιξη ἀποκορυφώνεται:

«Χριστούγεννα, "Αις Βασίλης, Φῶτα, παραμοναί. Καρδιά τοῦ χειμῶνος».

Ἔτσι, παραμένει ἀπροσδιόριστο τὸ πότε ἀκριβῶς —γύρω στὰ Χριστούγεννα, στὴν Πρωτοχρονιά, στὰ Φῶτα, κάπου ἐκεῖ— ἄφησε τὴν τελευταία του πνοὴ ὁ ἐρωτόληπτος μπαρμπα-Γιαννιὸς θαμμένος κάτω ἀπὸ τὰ χιόνια.

Εἶναι, νομίζω, πρόδηλο ὅτι ὁ συγγραφέας ἐπιδίωξε αὐτὴ τὴν περιτὸν χρόνο ἀοριστία. Γιὰ οὐσιαστικότητας, ὅπως πιστεύω, λόγους ὁ Παπαδιαμάντης, γράφοντας τὸ «Ἐρωτας στὰ χιόνια», ἀξιοποίησε καλλιτεχνικὰ μὲ θαυμαστὴ δεξιοτεχνία μία ἰδιοφυῆ συγγραφικὴ σύλληψη. Ἡ «μαθητικὴ» πρώτη παράγραφος ἀποτελεῖ ἀπλούστατα λειτουργικὸ στοιχεῖο τῆς συγκεκριμένης ἀφήγησης, στὴν ὁποία εἰσάγει δραστικὰ τὴν ὅλη χρονικὴ ἀοριστία πού ἔπεται.

Ἄς δοῦμε ὅμως τὰ πράγματα διεξοδικότερα.

* * *

Πόσο διαρκεί η ιστορία στο «Έρωτας στα χιόνια», πόσος είναι ο χρόνος της; Η δραματική της αποκορύφωση όπωσδήποτε περιορίζεται σε κάποιο σύντομο χρονικό διάστημα, μερικά μεταμεσονύκτια λεπτά ή ώρες —άπροσδιόριστο τί από τὰ δύο, αφού ὁ συγγραφέας ἐπ' αὐτοῦ σιωπᾶ— πάντως τόσο, ὅσο παίρνει γιὰ νὰ παραπατήσει ἕνας μεθυσμένος γέρος στο ἀνηφορικό σοκάκι τοῦ χωριοῦ καὶ ν' ἀπομείνει ἐκεῖ ὥσπου νὰ ξεπαγιάσει κάτω ἀπὸ τὸ χιόνι. Τοῦτο τὸ περιστατικὸ ὁ συγγραφέας τὸ «δείχνει» μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια στὸ ἕκτο καὶ τελευταῖο μέρος τοῦ διηγήματος, πού εἰσάγεται μὲ τὴν πρόταση:

«Τὴν ἄλλην βραδιάν, τὴν τελευταίαν, νύκτα, μεσάνυκτα...»

Στὸ μέρος αὐτὸ δεσπάζων ρηματικὸς χρόνος εἶναι ὁ ἀόριστος — γιὰ πρώτη φορὰ στὸ διήγημα, αφού στὰ τέσσερα πρῶτα μέρη ἡ ἀφήγηση γίνεται σὲ παρατατικό, καὶ στὸ πέμπτο σὲ ὑπερσυντέλικο. Τὰ ὅσα διαβάζουμε τελοῦνται ἅπαξ. Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἀφηγηματικὴ «σκηνή»: ὁ συγγραφέας δὲ μᾶς («λέει») ἀλλὰ μᾶς «δείχνει» πῶς ὁ μπαρμπα-Γιαννιὸς «μεθυσμένος πλειότερον παράποτε» σοῦρθηκε ὡς κάτω ἀπὸ τὰ φωτισμένα παράθυρα τῆς Πολυλογοῦς, χτύπησε τὸ ρόπτρον, γλίστρησε φαρδὺς πλατὺς στὸ «μακρὺ-στενὸ» σοκάκι καὶ συχωρέθηκε καθὼς «ἡ χιὼν ἐστοιβάχθη, ἐσωρεύθη δύο πιθαμάς, ἐκορυφώθη» πάνω του καὶ τοῦ «ἔγινε σινδῶν, σάβανον».

Στὸ ἕκτο μέρος, λοιπόν, «βλέπουμε» τὰ συμβάντα, «ἀκοῦμε» τὰ λεγόμενα τῶν προσώπων — πιὸ σωστὰ τοὺς μονολόγους των, παραληρηματικούς ἢ ὄχι, γιὰτι καὶ ἐδῶ, ὅπως σὲ ὀλόκληρο τὸ διήγημα, δὲν ὑπάρχει διάλογος, ὁ συγγραφέας καὶ μὲ τοῦτο τονίζει τὴν ἀπόλυτη μοναξιά τοῦ μπαρμπα-Γιαννιοῦ. Κι ἀκόμη ἐδῶ, βαθμιαῖα μειώνεται ἡ ἀρχικὴ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸν ἀφηγητὴ καὶ στὸν ἥρωα, πού εἶχε ἐγκαταστήσει ἡ ὡς τὸ σημεῖο αὐτὸ χρῆση τοῦ παρατατικοῦ καὶ τοῦ ὑπερσυντέλικου. Ταυτόχρονα, μεταβάλλεται καὶ ἡ διάθεση τοῦ ἀναγνώστη ἀπέναντι στὸν ἀμαρτωλὸ γέρο — δὲν τὸν ἀντιμετωπίζει πιά ἐξ ἀποστάσεως, ἀναπτύσσεται μεταξύ τους μιὰ ἀλληλεγγύη, στὴν κατακλείδα τοῦ διηγήματος ἔχει ἐπέλθει ἡ πλήρης ταύτιση.

* * *

Ὅμως, μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς φράση, «τὴν ἄλλην βραδιάν», εἰσάγονται καὶ τὰ ἀμέσως δύο προηγούμενα μέρη τοῦ διηγήματος, τὸ τέταρτο καὶ

τὸ πέμπτο. Στὸ τέταρτο, ὁ ἔρωτοχτυπημένος μοναχικὸς γέρος, καθὼς διαβαίνει ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς Πολυλογοῦς, ἐκδηλώνει τὸν ἔρωτά του ἐμπλέκοντας καὶ ἀλάθευτα σημάδια τοῦ ἐπικείμενου τέλους του:

«... ἕνας θάνατος θὰ μᾶς ξεχωρίσῃ... Κ' ἕνα κοιμητήρι θὰ μᾶς σμίξῃ».

Στὸ πέμπτο πάλι, ὁ «μακρὸς, στενὸς δρομίσκος» ἔχει ἤδη σκεπαστεῖ ἀπὸ τὰ χιόνια, πού θὰ φέρουν τὴ λύση τοῦ δράματος. Κι ἐδῶ οἱ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἀκολασία, τὴν ἀσωτία, ἀπὸ τὶς οἰκογενειακὲς καὶ οἰκονομικὲς συμφορὲς, πού ἔχουν σφραγίσῃ τὴ ζωὴ τοῦ γέρου, τὸν βαραίνουν καταθλιπτικὰ, ἡ ἔρωτικὴ ἐπιθυμία γιὰ τὴν Πολυλογοῦ καταλήγει σὲ ἀποστροφή, στὴν πλάση καὶ στὴν ψυχὴ του δεσπόζει τώρα «τὸ ὄμμα τοῦ Κριτοῦ, τοῦ Παλαιοῦ Ἡμερῶν, τοῦ Τρισαγίου».

Ἡ τριπλῆ ἐπανάληψη τῶν τριῶν εἰσαγωγικῶν λέξεων στὸ τέταρτο, πέμπτο καὶ ἕκτο μέρος εἶναι δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ στὸ νὰ μετρήσουμε στὸ διήγημα τρεῖς συνεχόμενες νύχτες, τὶς τελευταῖες τῆς ζωῆς τοῦ μπαρμπα-Γιαννιοῦ, τὶς ὁποῖες καὶ θὰ θεωρήσουμε ὡς χρόνο τῆς ἱστορίας στὸ «Ἐρωτας στὰ χιόνια». Τὸ ἐγγὺς καὶ ἀπώτερο παρελθὸν τῆς ἱστορίας θὰ ποῦμε τότε ὅτι αὐτὲς τὶς τρεῖς «σκηνές» προπαρασκευάζει.

* * *

Ἄλλὰ εἶναι ὄντως μία ἡ βραδιὰ τοῦ τέταρτου μέρους — πρώτη ἀπὸ τὶς τρεῖς; Νομίζω πὼς ὄχι. Εἶναι περισσότερες ἀφοῦ σὲ ὀλόκληρο τὸ τέταρτο μέρος ρηματικὸς χρόνος, ὅπως προαναφέρθηκε, εἶναι ὁ παρατατικὸς, πού λογικὰ ἐδῶ δὲν μπορεῖ νὰ δηλώνει παρατεταμένη διάρκεια τῆς χρονικῆς μονάδας ἀλλὰ ἐπανάληψή της:

«Τὴν ἄλλην βραδιὰν ἐπανήρχετο, ὄχι πολὺ οἶνοβαρῆς, ἔρριπτε βλέμμα εἰς τὰ παράθυρα τῆς Πολυλογοῦς, ὕψωνε τοὺς ὤμους, κ' ἐμορμύριζεν».

Ὁ ἀφηγητὴς, δηλαδή, μᾶς «λέει» ἐδῶ πὼς ἡ σύντομη αὐτὴ «σκηνὴ» δὲν ἐτελέσθη ἅπαξ — μία μόνο βραδιὰ — ἀλλὰ ἔχει ἐπαναληφθεῖ καὶ ἄλλες βραδιὲς ὁλόδια, μὲ τὰ ἴδια λόγια, μὲ τὶς ἴδιες κινήσεις, μὲ τὴν ἴδια ἀνάμικτη διάθεση τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ θανάτου. Πόσες ὅμως βραδιές, ὄχι μόνο δὲ χρειάζεται νὰ τὸ ὑπολογίσουμε, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ μὴν μποροῦμε νὰ τὸ ὑπολογίσουμε. Καὶ ἐφρόντισε γιὰ τοῦτο ὁ συγγραφέας πού, ἐπιθυμῶντας νὰ παραμείνουν τὰ περὶ τὸν χρόνο τοῦ διηγήματος σὲ ἀοριστία, ἀπέκλεισε κάθε δυνατότητα μέτρησης.

Ἄλλωστε, τὸ τέταρτο μέρος μὲ τὸν παρατατικὸ του ἀκολουθεῖ ὡς

όμαλή συνέχεια του τρίτου, όπου, με τον ίδιο ρηματικό χρόνο, πληροφορούμαστε τί έκανε και τί σκεπτόταν ο Γιαννιός,

«συχνά όταν επανήρχετο τὸ βράδυ, νύκτα, μεσάνυκτα...»

Και στὰ δύο αὐτὰ μέρη, τρίτο και τέταρτο, ὁ ἀφηγητῆς «λέει» πράγματα πού ἔχουν γίνει κατ' ἐπανάληψη, δὲν ἔχει ἀκόμη φτάσει στὸ νὰ μᾶς «δείξει» τὰ ἄπαξ τελούμενα. Ἔτσι, στὸ τέταρτο μέρος, ἡ φράση «τὴν ἄλλη βραδιά», σημαίνει ὅτι «κάποια ἄλλη βραδιά»¹, πέρα ἀπὸ ἐκεῖνα πού ὡς τότε ἔκανε, ἔλεγε και σκεπτόταν «συχνά τὰ βράδια», ὁ Γιαννιός ἀφότου «εἶχε πέσει εἰς τὸν ἔρωτα, μετὴν γειτόνισσαν», προστέθηκαν κάποια ἀκόμη λόγια, κάποιες χειρονομίες, πού ἔκτοτε ἐπαναλήφθηκαν και «ἄλλες βραδιές». Τὸ τρίτο και τὸ τέταρτο μέρος εἶναι παραπληρωματικά, συγκροτοῦν ἓνα δίπτυχο και «λένε» —δὲ «δείχνουν»— ὅτι περιπίου ἐξ ἀρχῆς τὸ γεροντικὸ αἶσθημα τοῦ μπαρμπα-Γιαννιοῦ ἦταν ἐπιθυμία ἔρωτα ἀλλὰ και ἐπιθυμία θανάτου.

Τώρα, αὐτὲς οἱ βραδιὲς τοῦ τρίτου και τοῦ τέταρτου μέρους, πού συμπλέκονται μεταξύ τους ἀξεδιάλυτα, εἶναι βέβαιο ὅτι ἔχουν ξεκινήσει πρὶν ἀπὸ τὸ δεκαπενθήμερο τῶν Χριστουγέννων, δηλαδή, ἀνήκουν στὸ παρελθὸν τῆς ἱστορίας, ἀφοῦ στὶς πρῶτες κιόλας ἀράδες τοῦ διηγήματος, ὁ «σεβτὰς» τοῦ Γιαννιοῦ εἶναι ἤδη πασίγνωστος, κι ἐξ αἰτίας του οἱ γειτονοποῦλες τοῦ ἔχουν κιόλας κολλήσει τὸ παρατσούκλι: «Ὁ μπαρμπα-Γιαννιός ὁ Ἐρωντας».

* * *

Στὸ πέμπτο μέρος τοῦ διηγήματος, πού και αὐτὸ εἰσάγεται μετὶ τὶς ἴδιες τρεῖς λέξεις, ὁ ρηματικὸς χρόνος, ὅπως σημειώσαμε, μεταβάλλεται:

«Τὴν ἄλλην βραδιάν, ἡ χιῶν εἶχε στρωθῆ σινδῶν, εἰς ὄλον τὸν μακρὸν, στενὸν δρομίσκον».

Ἄναμφίβολα ὁ ὑπερσυντέλικος, ὑποβάλλοντας ἀκόμη πιὸ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ ἐκεῖνη πού δημιουργοῦσε στὰ προηγούμενα μέρη ὁ παρατατικός, συμβάλλει στὴν ἐντονότερη ἀποτύπωση τῆς ζοφερῆς ψυχικῆς κατάστασης τοῦ Γιαννιοῦ. Ταυτόχρονα ὅμως δηλώνει, ὅτι ἡ ἀφήγηση τώρα ἐστιάζεται σὲ μία και μοναδικὴ βραδιά, δὲν ἔχει προηγηθεῖ ἄλλη παρόμοιά της. Και ὁ παρατατικός, πού ἀκολουθεῖ, ὁ μοναδικὸς σὲ ὄλο τὸ πέμπτο μέρος:

¹ Πρβ. τὴ φράση: θυμᾶσαι τὴν ἄλλη βραδιά πού πήγαμε κτλ.= κάποτε, κάποια φορὰ

«Ἐφαντάζετο ἀμυδρῶς μίαν εἰκόνα, μίαν ὄπτασίαν, ἐν ζυπτητὸν ὄνειρον»,

δηλώνει τὴν ἐπιμονὴ τῆς ὄπτασίας καθ' ὅλη τὴ διάρκειαν ἢ κατὰ μέγα μέρος ἐκείνης τῆς βραδιᾶς.

“Ὁμως, εἶναι ἡ βραδιά τοῦ πέμπτου μέρους διαφορετικὴ ἀπὸ «τὴν ἄλλην βραδιάν» τοῦ ἔκτου; Ἡ ἔχουμε ἐπαναληπτικὸ προσδιορισμὸ τῆς ἴδιας χρονικῆς μονάδας μὲ τὴν ἐπεξηγηματικὴ προσθήκη ὅτι αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ «τελευταία»;

Δὲν νομίζω ὅτι ὑπάρχουν ἀπολύτως πειστικὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς μίας ἐκδοχῆς ἢ τῆς ἄλλης. Τὸ χιόνι μπορεῖ νὰ εἶχε καλύψει τὸ σοκάκι ἀπὸ τὴν παραμονὴ ἢ καὶ τὴν προπαραμονὴ τῆς μοιραίας γιὰ τὸν Γιαννιὸ νύχτας —«χειμῶν βαρῦς, ἐπὶ ἡμέρας ὁ οὐρανὸς κλειστὸς»— ἢ μπορεῖ νὰ ἔπεσε μόνο τὴν τελευταία νύχτα. Ὁ συγγραφεὺς ἐπὶ τοῦτου δὲν τὸ διευκρινίζει, ἀφοῦ ἡ πληρέστερη ἀπόδοσις τῆς «ποιητικῆς ἰδέας» ἐπιβάλλει τὴν κατάλυσι τῶν τυπικῶν τομῶν τοῦ χρόνου.

Στὴν κριτικὴ ἔκδοσις τῶν Ἀπάντων ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος μεταξὺ πέμπτου καὶ ἔκτου μέρους ἀφήνει μόνο κενὴ ἀράδα ἐνῶ μεταξὺ ὄλων τῶν προηγούμενων μερῶν ὑπάρχουν καὶ τρεῖς ἀστερίσκοι. Τί μπορεῖ ὅμως νὰ σημαίνει αὐτὴ ἡ διαφοροποίησις; “Ὅτι ἡ «ἄλλη βραδιά» τῶν δύο τελευταίων μερῶν εἶναι στὴν πραγματικότητά μίαν ἢ ὅτι στὰ δύο αὐτὰ μέρη ὅπου δὲν ὑπάρχουν ἀστερίσκοι ὁ ἀφηγητὴς ἔχει περάσει ἀπὸ τὸ «λέω» στὸ «δείχνω» καὶ μᾶς παρουσιάζει πράγματα ποὺ τετέσθησαν σὲ δύο διαδοχικὰς βραδιὰς ἅπαξ;

Δὲν ἔχω ἀπάντησι.

* * *

Καὶ νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔχω. Διότι ἡ καθόλου σύλληψις τοῦ διηγήματος ἐπιβάλλει νὰ ξεφύγει ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ τὴς τυπικῆς ὑποδιαίρεσις τοῦ χρόνου, κυριολεκτικὰ «χάνοντας τὸ χρόνο» νὰ βιώσει φευγαλέα τὸ ἀκράγγιγμα τοῦ ἄχρονου, νὰ βρεθεῖ στὴ θέσι τοῦ Γιαννιοῦ τὴν ὥρα τοῦ θανάτου. Νομίζω ὅτι αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ὀπτικὴ γωνία ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκτυλίσσεται ἀναμνηστικὰ ὁλόκληρο τὸ διήγημα. Ὁ χρόνος τῆς ζωῆς τοῦ Γιαννιοῦ, ἐνῶ κείτεται θαμμένος κάτω ἀπὸ τὸ χιόνι, συναιρεῖται σ' ἓνα ἀκαριαῖο ὄλον. Ἀνασκοπεῖ ὁ Γιαννιὸς ἐξαίφνης τὸ ρημαγμένο βίον του. Σ' αὐτὴ τὴν ἐπιδίωξι ὑποτάσσεται καὶ ἡ ἀφήγησις τοῦ ἀπώτερου παρελθόντος τῆς ἱστορίας στὰ πρῶτα μέρη τοῦ διηγήματος. Οὔτε σ' αὐτὰ ἀποσαφηνίζεται ὁ χρόνος, λογουχάρη, ποιά εἶναι ἡ хро-

νική σχέση ανάμεσα αφενός στον πλουτισμό και τον ξεπεσμό του Γιαννιού και αφετέρου στο γάμο του, στη χηρεία και στο χαμό του μονάκριβου παιδιού του. Τὰ δεύτερα ἀκολούθησαν τὰ πρῶτα; Ἡ ἀντιστροφή; Ἡ μεταξύ τους συμπλέχθηκαν; Δὲν τὰ μαθαίνουμε αὐτὰ διότι τὴν ὥρα τοῦ θανάτου ἡ χρονικὴ καὶ ἡμερολογιακὴ ἀκολουθία δὲν ἔχει σημασία — δὲν ὑπάρχει,

«ἐνώπιον τοῦ Κριτοῦ, τοῦ Παλαιοῦ Ἡμερῶν, τοῦ Τρισαγίου»¹.

¹ Ἔστω καὶ ὑπερβαίνοντας τὸ θέμα, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ καταγράψω ἐδῶ τὰ ὅσα εἶχα ὑποστηρίξει στὴν πρὸ διετίας τηλεοπτικὴ ἐκπομπὴ σχετικὰ μὲ τὴν κατανωκτικὴ κατακλιεῖδα τοῦ διηγήματος: Ὁ Παπαδιαμάντης ἐπιλέγοντας τοὺς τρεῖς αὐτοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Ὑψίστου καὶ μὲ τὴ σειρά πού τοὺς παραθέτει πετυχαίνει νὰ ὑποβάλει στὸν ἀναγνώστη μίαν μυστηριακὴ παλίνδρομη κίνηση — ἡ λέξη Κριτής, ἐπειδὴ Κριτής εἶναι μόνον ὁ Θεὸς ἀλλὰ κριτὲς εἶναι καὶ οἱ ἄνθρωποι, μεταφέρει τρόπον τινὰ καὶ στοὺς δύο κόσμους, καὶ στὸν ὑπερβατικὸ καὶ στὸν τρισδιάστατο ὅπου ἐμεῖς προσωρινὰ βρισκόμαστε. Ἡ προσαγόμενη Παλαιὸς Ἡμερῶν, ἐννοιολογικὰ σημαίνει κάποιον μὲ πολὺ μεγάλη διάρκεια ζωῆς, δηλαδὴ, μᾶς κρατᾷ στὸν δικό μας κόσμο, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου, καὶ γι' αὐτὸ ἐμένα τουλάχιστον μὲ συγκινεῖ ιδιαίτερα χαρίζοντάς μου τὴ γαλήνη τοῦ οἴκειου ἀπέναντι στὸ ἄρρητο. Τὸ Τριάγιος, τέλος, ὑπερβαίνει τίς ἀντιληπτικὲς μας δυνατότητες καὶ κατὰ τοῦτο ἀνήκει καθολοκληρίαν στὴν ὅλως ἄλλη βασιλεία. Ἔτσι, στὸ τέλος τοῦ ἐκπληκτικοῦ αὐτοῦ διηγήματος, χωρὶς ὁ συγγραφέας νὰ περιγράψει τίποτα, ἐμεῖς ἔχουμε τὴν αἴσθηση μιᾶς καθόδου καὶ μιᾶς ἀνόδου — ἀπὸ τὰ ἐπουράνια στὸν κόσμον μας καὶ πάλι στὰ ἐπουράνια, σάμπως ὁ πλέον μόνον δυστυχὸς Γιαννιὸς νὰ ἀναλαμβάνεται ἐνώπιον τοῦ «φοβεροῦ βήματος».

I. K. ΚΟΥΤΒΑΣ

Ἄρκαδικὰ θέματα καὶ ποιητικὴ σὲ δύο διηγήματα τοῦ Ἄλ. Παπαδιαμάντη

Ἡ ἑλληνικὴ ἠθογραφία, πού στὰ πλαίσιά της ἀναπτύσσεται τὸ ἔργο τοῦ Α. Παπαδιαμάντη, σπανίως σχολιάζεται ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τοῦ ποιμενικοῦ εἶδους. Ἄλλωστε ὁ ὅρος «ποιμενικὸ εἶδος, ποιμενικὴ λογοτεχνία» εἶναι ἀρκετὰ ἀμφιλεγόμενος καὶ ἡ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ κριτικὴ τὸν χρησιμοποιοεῖ γιὰ ἓνα εὐρὺ φάσμα ἔργων πού δὲν φαίνεται νὰ ὑπακούουν μὲ αὐστηρότητα στὴν κοινὴ ἀποψη ὅτι τὸ ποιμενικὸ εἶδος ἀναφέρεται καὶ περιγράφει τὴ ζωὴ τῶν βοσκῶν στὴν ἐξοχὴ¹. Μολονότι ἡ ἑλληνικὴ ἠθογραφία ἀνταποκρίνεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον στὶς τυπικὲς προδιαγραφές τοῦ εἶδους, ὁ ποιμενικὸς χαρακτήρας της θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθεῖ στὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού ἀποτελοῦν τὴν οὐσία τοῦ βουκολικοῦ εἶδους καὶ πού ἐντοπίζονται στὸ φιλοσοφικὸ, ψυχολογικὸ καὶ αἰσθητικὸ ἐπίπεδο καὶ ὄχι στὴν τυπικὴ παρουσία ποιμένων καὶ ποιμενίδων.

Τὰ δύο διηγήματα πού προτείνουμε γιὰ σχολιασμὸ παρουσιάζουν μὲ ἀρκετὴ σαφήνεια τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Παπαδιαμάντης χειρίζεται ποιμενικὰ θέματα, ἀν καὶ μέχρι τώρα ἡ κριτικὴ δὲν ἔχει τονίσει ἐπαρκῶς τὸν ποιμενικὸ χαρακτήρα τους, πράγμα ἀρκετὰ ἀξιοπεριεργό ἀφοῦ στὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτά, «Θέρος - Ἔρος», ὁ Παπαδιαμάντης δίνει τὸν ὑπότιτλο «Εἰδύλλιον τῆς Πρωτομαγιάς», παραπέμποντας ἔτσι στὸν θεμελιωτὴ τοῦ εἶδους, τὸν Θεόκριτο. Στὸ δεῦτερο πάλι, «Ὀνειρο στὸ Κῦμα» ὁ κεντρικὸς ἥρωας εἶναι «βοσκόπουλο στὰ ὄρη»², ιδιότητα πού κατευθεῖαν μᾶς ὀδηγεῖ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ τυπικότερα στοιχεῖα τοῦ εἶδους.

¹ Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ William Empson στὸ βιβλίο του *Some Versions of Pastoral*, The Hogarth Press, London, 1986.

² Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Ἀπαντα*, τόμος 3, κριτικὴ ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκδόσεις Δόμος, Ἀθήνα 1984, σελ. 261.

α. *Οι Φιλοσοφικές και Ψυχολογικές προϋποθέσεις.*

Ἀπὸ τὴ γένεσή του τὸ ποιμενικὸ εἶδος εἶναι μιὰ λογοτεχνία φυγῆς. Τόσο τὰ «Εἰδύλλια» τοῦ Θεοκρίτου ὅσο καὶ οἱ «Ἐκλογές» τοῦ Βιργιλίου εἶναι μιὰ προσπάθεια φυγῆς ἀπὸ τὸν ἐξεζητημένο, πολὺπλοκο καὶ κυνικὸ χῶρο τῆς Ἀλεξάνδρειας καὶ τῆς Ρώμης¹. Ἡ φυγὴ ἀπὸ τὸν πολὺπλοκο ψυχισμό καὶ τὴν πολυσύνθετη σκέψη τῆς σύγχρονης κοινωνίας εἶναι βασικὸ στοιχεῖο τῆς πεζογραφίας τοῦ Παπαδιαμάντη. Στὰ κείμενα πού μᾶς ἀπασχολοῦν ἡ φυγὴ γίνεται πρὸς τὸ ἀρκαδικὸ ἰδεῶδες· σὲ ἄλλα ἡ φυγὴ τρέπεται πρὸς τὴ χριστιανικὴ ταπεινότητα. Καὶ στίς δύο περιπτώσεις ἀφετηρία εἶναι ἡ ἀπόρριψη τῆς σύγχρονης πραγματικότητας καὶ ἡ νοσταλγία τῆς χαμένης ἀθωότητας.

Στὰ δύο διηγήματα ἡ κριτικὴ τῆς μεγαλούπολης καὶ τῆς σύγχρονης κοινωνίας ἀποτελεῖ πράγματι τὴν ἀφετηρία τόσο τῆς μυθοπλασίας, ὅσο καὶ τῆς θεματικῆς ἀνεξίτητος. Στὸ «Ὀνειρο στὸ Κῦμα» ὁ ἥρωας-ἀφηγητῆς ἀφιερώνει ὀλόκληρη τὴν πρώτη παράγραφο τοῦ κειμένου γιὰ νὰ περιγράψει μιὰ κατιοῦσα πορεία φθορᾶς πού ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἐγκαταλείπει τὸν φυσικὸ του χῶρο γιὰ νὰ σπουδάσει τὴ νομικὴ ἐπιστήμη στὴν Ἀθήνα. Ἡ εἰρωνεία εἶναι πρόδηλη γιὰτὶ ἀντὶ οἱ ἀνώτερες σπουδὲς νὰ ὀδηγήσουν σὲ μιὰ ζωὴ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ ἐλεύθερη τὸν ὀδηγοῦν σὲ ψυχικὸ καὶ πνευματικὸ μαρασμό. Ἡ κατάστασή του περιγράφεται ὅπως ἐκείνη τοῦ σκύλου τοῦ «δεμένου μὲ πολὺ κοντὸ σχοινίον εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ αὐθέντου του»². Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ κείμενο κλείνει μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἐπαναλαμβάνοντας τὴν παρομοίωση τοῦ δεμένου σκύλου. Τώρα πιά τὸ σχοινὶ πού τὸν κρατᾷ δεμένο —δηλ. ἡ ἀνώτατη παιδεία πού ἔλαβε— κινδυνεύει νὰ γίνῃ βρόχος καὶ νὰ τὸν πνίξει. Ἀκόμα καὶ ἡ ἐπιλογὴ τῆς ἐπιστήμης δὲν φαίνεται τυχαία. Ἡ νομικὴ ἐπιστήμη ἀντιπροσωπεύει τὴν προσπάθεια νὰ ἐπιβληθεῖ τάξη καὶ ὀργάνωση στὴν πολυσύνθετη κοινωνικὴ πραγματικότητα. Ὀλόκληρο τὸ ποιμενικὸ εἶδος ἀναφέρεται στὴν ἐπιστροφή σὲ μιὰ πρωτογενὴ μορφή ὑπαρξῆς αὐτόνομης χωρὶς τοὺς περιορισμοὺς πού ἐπιβάλλει ἡ συμμετοχὴ στὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση. Ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τοῦ Κωστή, τοῦ ἥρωα στὸ διήγημα «Θέρος - Ἔρος». Εἶναι καὶ αὐτὸς φοιτητῆς τῆς Νο-

¹ Renato Poggioli, «Pastorals of Innocence and Happiness», στὸν συλλογικὸ τόμο *The Pastoral Mode, A Selection of Critical Essays*, Edited by Bryan Loughrey, Casebook Series, Macmillan, London and Basingstoke, 1984, σελ. 99.

² Ἄπαντα, τομ. 3, δ.π., σελ. 262.

μικῆς σχολῆς μολονότι ἡ ἀνήσυχη ρομαντικὴ φύση του δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐνταχθεῖ ὁμαλὰ στὸ πνεῦμα καὶ στὸ κλίμα τῆς ἐπιστήμης του. Ἐχοντας γυρίσει τὸν κόσμον τυχοδιωκτικὰ ὡς ναύτης καὶ ἀφοῦ τελείωσε τὶς γυμνασιακὰς του σπουδὰς καθυστερημένα, ἐγγράφεται τελικὰ στὸ πανεπιστήμιο, ἀλλὰ παραμελεῖ τὶς σπουδὰς του καὶ «διέρχεται τοὺς περισσοτέρους μῆνας τοῦ ἔτους εἰς τὴν δροσερὰν νῆσόν του»¹. Οὐσιαστικὰ ὁ ἥρωας ἀναζητώντας τὴν εὐτυχία διαγράφει μιὰ κυκλικὴ πορεία πού τὸν ὀδηγεῖ πίσω στὸ σημεῖο ἀπ' ὅπου ξεκίνησε. Τὸ νησι καὶ ἡ ζωὴ μακριὰ ἀπὸ τὶς μεγαλοπόλεις παρουσιάζονται ὡς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐλεύθερης ζωῆς. Ἡ παιδεία ἀμφισβητεῖται, τὰ «γράμματα» δὲν εἶναι ἱκανὰ νὰ ἐξασφαλίσουν ὄχι μόνον τὴν πνευματικὴν, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν ὑλικὴν ἱκανοποίηση. Ἐντονώτερα στὸ «Ὀνειρο στὸ Κῦμα», καὶ πῶς περιορισμένα στὸ «Θέρος - Ἔρος», ὅπου οἱ προγραμματικοὶ περιορισμοὶ τοῦ εἰδυλλίου δὲν τὸ ἐπιτρέπουν, διαγράφεται ἡ ριζικὴ τομὴ ἀνάμεσα στὴ φύση καὶ τὴν πόλιν, στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα καὶ τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία. Ἡ φύση ἐξιδανικεύεται, γίνεται ὁ ἰδανικὸς χῶρος τῆς ψυχικῆς ἐλευθερίας, ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀγνότητος. Στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ τὴ νοσταλγία τοῦ χαμένου παραδείσου τῆς ἀγνότητος, τῆς ἀθωότητος καὶ ἐνὸς χαμένου αὐθορμητισμοῦ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν σκέψεων. Ἡ νοσταλγία αὐτὴ δὲν εἶναι αἰσθημα τοῦ Παπαδιαμάντη μόνον. Ὁ χαμένος παράδεισος καὶ ἡ νοσταλγία ἐπιστροφῆς σ' αὐτὸν ἀποτελεῖ ἀρχετυπικὸ μῦθο πού τὴν ἐξέλιξή του μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε εὐκόλως στὴν πορεία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Ἰδιαιτέρα ὅμως ἡ νοσταλγία τῆς ἐπιστροφῆς ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ ἀρκαδικοῦ εἶδους. Τὰ ποιμενικὰ ποιήματα καὶ μυθιστορήματα δανεῖζονται τὸ φιλοσοφικὸ τους ὑπόβαθρο ἀπὸ τὸν πραγματικὸ μῦθο τοῦ Χρυσοῦ Αἰῶνα ὅπως τὸν διατυπώνει ὁ Ἡσίοδος καὶ ὁ Ὀβίδιος:

*Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo
sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat.
...nullaque mortales praeter sua litora norant.
..... sine militis usu
mollia securae peragebant otia gentes.
ipsa quoque immunis rastroque intacta nec ullis
saucia vomeribus per se dabat omnia tellus,
..... ver erat aeternum,
mox etiam fruges tellus inarata ferebat,*

¹ Ἄπαντα, τομ. 2, δ.π., σελ. 198.

... *flumina iam lactis... ibant,*
*flavaque de viridi stillabant ilice mella*¹.

Ἡ δυσφορία πρὸς τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία καὶ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἐπιβάλλει, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἀμφισβήτηση τῆς παιδείας ποὺ ἀλλοτριώνει, εἶναι κοινὸς τόπος τῶν ἀρκαδικῶν ρεμβασμῶν ὀρθολογιστῶν φιλοσόφων ὅπως ὁ Montaigne καὶ ὁ Rousseau.

«C'est une nation... en laquelle il n'y a aucun espèce de trafic; nul cognoissance de lettres; nulle science de nombres; nul nom de magistrat, ny de superiorité politique; nul usage de service, de richesse ou de pauvreté; nuls contrats; nulles successions; nuls partages; nulles occupations qu'oyatives; nul respect de parenté que commun; nuls vestements; nulle agriculture; nul metal; nul usage de vin ou de bled. Les paroles mesmes qui signifient le mensonge, la trahison, la dissimulation, l'avarice, l'envie, la detraction, le pardon, inouïes»².

Ὅταν ὁ ὄριμος δικηγόρος τοῦ Παπαδιαμάντη διατείνεται ὅτι, ἀγράμματος καὶ μοναχικὸς βροσχὸς καθὼς ἦταν, μποροῦσε νὰ ἀπολαμβάνει τὴ ζωὴ σὰν φυσικὸς ἄνθρωπος, μᾶς θυμίζει τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν «Emile» τοῦ Rousseau:

«Émile n'a que des connaissances naturelles et purement physiques. Il ne sait pas même le nom de l'histoire, ni ce que

¹ Ὁβίδιος, *Μεταμορφώσεις*, 1, στ. 89-112. Προχειρῶς ἡ μετάφραση τοῦ κειμένου εἶναι ἡ ἀκόλουθη: «Χρυσὴ ἦταν ἐκεῖνη ἡ πρώτη ἐποχὴ, ποὺ χωρὶς κανεὶς νὰ ἀναγκαστεῖ, αὐθόρμητα, χωρὶς νόμο, κρατοῦσε τὴν πίστη κι ἔκανε τὸ σωστό... Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἤξεραν ἄλλες ἀκτὲς ἀπ' τὶς δικές τους. Ὁ στρατὸς δὲν χρειάζταν, οἱ λαοὶ ἀσφαλισμένοι περνοῦσαν τὸν καιρὸ μ' εὐγενικὴ ἀνάπαυση. Ἡ ἴδια ἡ γῆ χωρὶς προσπάθεια, ἀνέγγιχτη ἀπὸ τὴν τσάπα ἢ τ' ἀλέτρι ἀπὸ μόνη της ἔδινε ὄλα τ' ἀναγκαῖα... Αἰώνια ἦταν ἡ ἀνοιξη... καὶ σὲ λίγο ἡ γῆ χωρὶς ὄργωμα ἔδινε καρπούς. Ποτάμια ἀπὸ γάλα... κυλοῦσαν, καὶ ξανθὸ μέλι ἔσταζε ἀπὸ τὴ χλοερὴ βαλανιδιά».

² Michel de Montaigne, *Des Cannibales*, Essais, Livre I, Garnier-Flammarion, Paris, 1969, σελ. 255. Ἡ ἐλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ κειμένου εἶναι ἡ ἐξῆς: «Πρόκειται γιὰ ἔθνος... ὅπου δὲν ὑπάρχει εἶδος ἐμπορίου, γνώση γραμμάτων, καμιά συνήθεια δουλείας, πλοῦτου ἢ φτώχειας, κανένα εἶδος συμβολαίου, διαδοχῆς, διανομῆς, ἀσχολιῶν ἄλλο ἀπὸ τὴ σκόλη, κανέναν σεβασμὸς συγγένειας ἐκτὸς γιὰ τὴν κοινὴ, κανένα εἶδος ρούχων, καμιά ἀγροκαλλιέργεια, κανένα μέταλλο, καμιά χρῆση κρασιοῦ ἢ σταριοῦ. Ἀκόμα καὶ οἱ λέξεις ποὺ σημαίνουν ψέμα, προδοσία, ἀπόκρυψη, φιλαργυρία, ζήλεια, κακολογία, συγνώμη, εἶναι πρωτόκουστες». Μισέλ ντέ Μονταίνι, *Δοκίμια*, Βιβλίο πρῶτο, Μετάφραση Φ. Δρακονταειδῆ, Βιβλιπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα, 1983, σελ. 277.

c'est que métaphysique et morale. . . . Il est seul dans la société humaine, il ne compte que sur lui seul. Il a droit aussi plus qu'un autre de compter sur lui-même, car il est tout ce qu'on peut être à son âge. Il n'a point d'erreurs, ou n'a que celles qui nous sont inévitables; il n'a point de vices, ou n'a que ceux dont nul homme ne peut se garantir. Il a le corps sain, les membres agiles, l'esprit juste et sans préjugés, le coeur libre et sans passions»¹.

‘Ο τρόπος πού ὁ Παπαδιαμάντης περιγράφει τὸ δικό του βοσκόπουλο μᾶς φέρνει στὸ νοῦ ἀμέσως τὸν noble sauvage τοῦ Rousseau:

«Ἡμην πτωχὸν βοσκόπουλον εἰς τὰ ὄρη. Δεκαοικτὼ ἐτῶν, καὶ δὲν ἤξευρα ἀκόμη ἄλφα. Χωρὶς νὰ τὸ ξέρω, ἤμην εὐτυχής. . . Ἡμην ὠραῖος ἔφηβος, κ' ἔβλεπα τὸ πρωίμως στρυφνόν, ἡλιοκαὲς πρόσωπόν μου νὰ γυαλίζεται εἰς τὰ ρυάκια καὶ τὰς βρύσεις, κ' ἐγύμναζα τὸ εὐλύγιστον, ὑψηλὸν ἀνάστημά μου ἀνὰ τοὺς βράχους καὶ τὰ βουνά. . . Ἡ τελευταία χρονιά πού ἤμην ἀκόμη φυσικὸς ἄνθρωπος ἦτον τὸ θέρος ἐκεῖνο. . .»².

‘Ο Παπαδιαμάντης λοιπὸν ἀντλεῖ τὴν ἔμπνευσή του ἀπὸ μιὰ μακραιώνη φιλοσοφικὴ παράδοση γύρω ἀπὸ τὸν ἀρχετυπικὸ μῦθο τῆς ἐπιστροφῆς στὴ χαμένη ἀπλότητα. ‘Ο ἐλεγειακὸς τόνος πού υἱοθετεῖται γιὰ τὴ χαμένη ἀθωότητα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν ἀρχετυπικὸ μῦθο τοῦ Χρυσοῦ Αἰῶνα καὶ τὶς χριστιανικὲς ἀπηχήσεις τῆς Ἑδέμ, καταλήγει στὴ δημιουργία ἑνὸς φανταστικοῦ κόσμου ἰδανικῆς ἀπλότητας. Αὐτὸν τὸν κόσμο ἀπεικονίζει ἡ ποιμενικὴ λογοτεχνία. Ἡ πραγματικὴτητα καὶ ὁ κόσμος τῆς φαντασίας βρίσκονται σὲ διαρκῆ διάσταση. Ἀναμφισβήτητα, ἡ βάση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν πραγματικὴτητα καὶ τὸ παρόν, ὅπως στὴν περίπτωσιν τοῦ ἀφηγητῆ στὸ «Ὀνειρο στὸ Κῦμα». Ἡ

¹ Jean-Jacques Rousseau, *Émile ou de l'Éducation*, Garnier-Flammarion, Paris, 1966, σσ. 270-271. Προχειρῶς ἡ μετάφραση τοῦ κειμένου εἶναι ἡ ἀκόλουθη: «‘Ο Ἑμίλ δὲν ἔχει παρὰ γνώσεις φυσικὲς καὶ καθαρὲς τῶν πραγμάτων. Οὔτε κἀν γνωρίζει τὸ ὄνομα τῆς ἱστορίας, οὔτε τί εἶναι ἡ μεταφυσικὴ καὶ ἡ ἠθική. . . Εἶναι μόνος μέσα στὴν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων, δὲν ὑπολογίζει παρὰ μόνον στὸν ἑαυτό του. Ἐχει ἀκόμα τὸ δικαίωμα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον νὰ ὑπολογίζει στὸν ἑαυτό του, γιατί εἶναι ὅ,τι κανεὶς μπορεῖ νὰ εἶναι ἡλικία του. Δὲν κάνει καθόλου σφάλματα, παρὰ μόνον ὅσα μᾶς εἶναι ἀναπόφευκτα· δὲν ἔχει καθόλου ἐλαττώματα παρὰ μόνον ὅσα κανεὶς δὲν εἶναι ἀσφαλῆς πῶς θ' ἀποφύγει. Ἐχει τὸ σῶμα γερό, τὰ μέλη εὐκίνητα, τὴν κρίσιν ὀρθὴ καὶ χωρὶς προκαταλήψεις, τὴν καρδιά ἐλεύθερη καὶ χωρὶς πάθη».

² Ἄπαντα, τομ. 3, ὁ.π., σσ. 261-262.

ψυχική ανάγκη να δραπετεύσει από ένα πειστικό παρόν φθοράς και σχεδόν υπαρξιακής άποτυχίας, τόν οδηγεί στην εξιδανίκευση του παρελθόντος έτσι που να μοιάζει με ένα επίγειο παράδεισο. 'Ο ιδανικός αυτός κόσμος δέν είναι ούτε υπήρξε ποτέ πραγματικός, αλλά αποτελεί στην ουσία ό,τι, ακολουθώντας τη φροϋδική όρολογία, θα όνομάζαμε την εκπλήρωση μιās εύχης, «wish-fulfilment». 'Από την άποψη αυτή μάς είναι εύκολότερο να δικαιολογήσουμε και τόν τίτλο του διηγήματος «'Ονειρο στο Κϋμα»: ό όνειρικός κόσμος είναι ή περιοχή εκείνη τής ψυχικής ζωής, όπου κινούνται και εκφράζονται οι επιθυμίες¹. Δέν είναι τυχαίο ότι ό ίδιος ό ήρωας του διηγήματος εκφράζει εύχή με τή φράση που κλείνει τó κείμενο: «'Ω! άς ήμην άκόμη βοσκός εις τά όρη! . . .»

Στό «'Θέρος -'Ερος» ή άρχή τής πραγματικότητας εκφράζεται από τή γριά Φωτεινή. 'Η Φωτεινή έχει ήδη γνωρίσει τή γοητεία αλλά και τήν άποτυχία του έρωτα. 'Η παρουσία της ρίχνει μιá σκοτεινή σκιά σκεπτικισμού πάνω στη γοητευτική ιστορία των δύο νέων. 'Η Φωτεινή γνωρίζει τó ανεκπλήρωτο, ή τουλάχιστο τó εφήμερο, των ανθρώπινων επιθυμιών και όνειρων. Γι' αυτό τó λόγο είναι σε θέση να παρατηρεί ψυχρά και να κρίνει με ειρωνεία και σκεπτικισμό τó ειδύλλιο τής Ματής και του Κωστή. 'Η Φωτεινή αποτελεί ουσιαστικά τήν προοπτική του μέλλοντος με άφετηρία τó δικό της παρελθόν είναι σε θέση να προδικάσει τις εξέλιξεις του μέλλοντος που οι δύο νέοι δέν υποψιάζονται. 'Η σπουδαιότητα του προσώπου τής Φωτεινής είναι μεγάλη για τó θεματικό βάθος του διηγήματος, γιατί αποτελεί τόν όρίζοντα που μπροστά του εκτυλίσσεται τó κατά τά άλλα άνεφελο ειδύλλιο. 'Αλλά και ό ίδιος ό άπρόσωπος και άντικειμενικός άφηγητής έρχεται στο τέλος να υπογραμμίσει τή μελαγχολική προοπτική που έπισείει σε όλη τή διαδρομή του κειμένου ή Φωτεινή: «Και ή άγαστή και θεσπεσία παρθενική καλλονή, τó κορύφωμα του έαρος, επέπρωτο να παραδώση τά σκῆπτρα εις τó άδυσώπητον θέρος-έρος»². 'Η γεροντική άσκήμια τής Φωτεινής, ή φθορά και ή καταστροφή του ανθρώπινου σώματος και των ελπίδων τής ψυχής, προδικάζουν τήν πορεία και τήν εξέλιξη τής έφηβης Ματής.

Χωρίς άμφιβολία ή Φωτεινή σημειώνει μιάν ήθικη νίκη με τήν πίστη που επιδεικνύει στη μνήμη του πρόωρα χαμένου άγαπημένου και με τή χριστιανική άφοσίωσή της στην οικογένεια τής κυρίας της. Κατορθώνει

¹ 'Ενδιαφέρον για τις ψυχολογικές προϋποθέσεις του ποιμενικού είδους παρουσιάζει τó μελέτημα του Laurence Lerner, «The Pastoral World: Arcadia and the Golden Age» στο συλλογικό τόμο *The Pastoral Mode*, ό.π., σελ. 135-154.

² 'Απαντα, τόμ. 2, ό.π., σελ. 209.

νά μετατρέψει τις ἀρετὲς αὐτὲς σὲ πραγματικὴ πηγὴ ζωῆς: «ἄγευστος πάσης χαρᾶς καὶ ἡδονῆς ἐν τῷ κόσμῳ, πλὴν τῆς ἐκ τῆς αὐτοθυσίας καὶ τῆς ἀφοσιώσεως»¹.

Ὁ Παπαδιαμάντης ἀποφεύγει τὸν μελοδραματικὸ ἐξωραϊσμὸ τῆς χριστιανικῆς τοποθετήσεως τῆς Φωτεινῆς, ἢ πικρὴ μοναξιὰ καὶ ἡ διάψευση τῶν αἰσθημάτων της τὴν ἀκολουθοῦν σὲ κάθε βῆμα τῆς ζωῆς της. Τὰ πρόσωπα ποὺ ἀγαπᾷ καὶ ποὺ τοὺς ἀφιερώνει τῇ ζωῇ της διαψεύδουν τὴν ἀγάπη της, τὴν ἐκμεταλλεύονται καὶ τὴν προδίδουν συνεχῶς. Πρῶτα ἡ κυρία της, τώρα ἡ Ματῆ καὶ λίγο ἀργότερα τὰ μικρὰ παιδιὰ ποὺ μὲ τόση ἀφοσίωση καὶ στοργὴ ἀνατρέφει. Ἡ ἀσίγαστη ἀνάγκη ἀγάπης καὶ ἀφοσίωσης ποὺ αἰσθάνεται στρέφεται μὲ μιὰ ψυχικὴ διαδικασία μετάθεσης στὴν προβατίνα της γιατί: «μόνον ἡ προβατίνα δὲν εἶχε διαψεύσει τὰς προσδοκίας της»².

Ἡ Φωτεινὴ εἶναι τὸ μόνο πρόσωπο μὲ ἀληθινὴ ψυχογράφηση στὸ διήγημα. Ἡ ἱστορία της διαπλέκεται μὲ τὸ εἰδύλλιο τῆς Ματῆς. Στὴ δομικὴ ὀργάνωση τοῦ διηγήματος καταλαμβάνει θέση ἐπίκαιρη στὴν ἀρχή, τὴ μέση καὶ τὸ τέλος (παράγραφοι 2, 4 καὶ 8). Κορυφαία εἶναι ἡ κωμικοτραγικὴ σκηνὴ ὅπου τὰ μικρὰ παιδιὰ στεφανώνουν μὲ λουλούδια τὸ κεφάλι τῆς γερόντισσας: «Ὅλοι ἐγέλασαν καὶ ἡ γερόντισσα τοὺς ἐμιμήθη. Ἡγέρθη φοροῦσα τὸν στέφανον, ὅστις ἐταίριαζεν ὡς ὀξύμωρον σχῆμα ἐπὶ τῆς μαύρης μανδήλας της, καὶ ἐκόσμηε τὰ ἄσπρα τσουλούφια της, τοὺς μικροὺς θυσάνους τῶν τριχῶν, τοὺς κρεμαμένους ἀπὸ τῶν μινίγγων ἔμπροσθεν τῶν ὠτων, καὶ ἤρχισε νὰ καμαρώνη τάχα ὡσὰν νύφη»³.

Καὶ τὰ δύο διηγήματα παρουσιάζουν μιὰ πολύπλοκη χρονικὴ σύγκρουση. Τὸ «Ὀνειρο στὸ Κῦμα» διαθέτει δύο χρόνους, ἓνα παρελθὸν παραδεισιακῆς ἀγνότητος καὶ ἀθωότητος καὶ ἓνα παρὸν πτώσεως καὶ ψυχικοῦ μαρασμοῦ. Ἀντίθετα τὸ δεύτερο διήγημα ἔχει καὶ τὶς τρεῖς χρονικὲς διαστάσεις, παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. Ἡ δράση ἐκτυλίσσεται στὸ παρὸν ποὺ σκιάζεται ὅμως ἀπὸ τὴν παρελθοῦσα ἐμπειρία τῆς Φωτεινῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ «ἀδυσώπητον θέρος-ἔρος», δηλ. ἀπὸ τὸ σκληρὸ

¹ Ἀπαντα, τόμ. 2, ὁ.π., σελ. 204.

² Ἀπαντα, τόμ. 2, ὁ.π., σελ. 203. Ἐντυπωσιάζει ἡ ἀπόλυτη ταυτότης τοῦ προσώπου τῆς Φωτεινῆς μὲ ἐκεῖνο τῆς Félicité (= Εὐτυχία) στὸ διήγημα «Un Cœur Simple» ἀπὸ τὴ συλλογὴ *Trois Contes* τοῦ G. Flaubert. Τὰ ὀνόματα τῶν δύο γυναικῶν εἶναι συμβολικά: ἡ πρώτη παραπέμπει στὸ χριστιανικὸ φῶς καὶ ἡ δεύτερη στὴ χριστιανικὴ εὐτυχία. Καὶ τῶν δύο οἱ ἀλλεπάλληλες προσπάθειες γιὰ ἀγάπη διαψεύδονται. Ἡ πρώτη μεταθέτει τὴ στοργὴ της στὴν προβατίνα της καὶ ἡ δεύτερη στὸν παπαγάλο της.

³ Ἀπαντα, τόμ. 2, ὁ.π., σελ. 192.

μέλλον που απειλεί να μαράνει τη δροσερή άθωότητα της ήρωίδας με την ψυχική και πνευματική του ξηρασία. Κατά συνέπεια δεν θα μπορούσαμε να δοῦμε τὸ παρὸν τῶν δύο διηγημάτων παρά μόνον σὰν μιὰ χρονική στιγμή μοναδικῆς ψυχικῆς διαύγειας πού δεν μπορεί νὰ προεκταθεῖ οὔτε πρὸς τὰ πίσω, στὸ παρελθόν, οὔτε πρὸς τὰ ἔμπρὸς, στὸ μέλλον. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι τὸ ἀρκαδικὸ ὄνειρο δεν μπορεί νὰ συμφιλιώσει τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς με τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, οὔτε τὴν παιδικὴ ἀθωότητα με τὸν σκεπτικισμό τοῦ ὄριμου ἀνθρώπου. Τέτοιου εἶδους ἀμιγῆς χρονικὴ στιγμή δεν εἶναι δυνατὸν νὰ υπάρξει, ἀφοῦ τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον ἐνυπάρχουν πάντα στὸ παρὸν. Κατὰ συνέπεια τὸ παρὸν τῶν διηγημάτων δεν μπορεί παρά νὰ εἶναι μυθικὸ (fictional), νὰ εἶναι δηλαδὴ ἡ ἔκφραση μιᾶς ἀρκαδικῆς φαντασίας, μιὰ ψευδαίσθηση πού δημιουργεῖται καὶ λειτουργεῖ σὲ ἀπόλυτη ἀντίθεση με τὴν πραγματικότητα. Ὁ παρὼν χρόνος τῶν δύο διηγημάτων εἶναι γεμάτος δράση, οἱ αἰσθήσεις λειτουργοῦν αὐθόρμητα καὶ ἄμεσα, ἀνεμπόδιστες ἀπὸ τὴν σκέψη. Ἀντίθετα ὁ παρελθὼν καὶ ὁ μελλοντικὸς χρόνος εἶναι χρόνοι πού ἐμπεριέχουν τὴν αὐτοσυνειδησία, τὸν στοχασμὸ καὶ κυρίως τὸν σκεπτικισμό. Εἶναι οἱ χρόνοι πού μέσα τους ἐκδηλώνεται ἡ ἀποτυχία καὶ ἡ ἀνασφάλεια τῆς υπάρξεως. Ἡ δράση καὶ πολὺ περισσότερο ὁ αἰσθησιασμός ἀπουσιάζουν τόσο ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς Φωτεινῆς, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν ὄριμο δικηγόρο στὸ «Ὁνειρο στὸ Κῦμα»· ὑπάρχει μόνο μελαγχολία, πίκρα καὶ ἔντονο αἶσθημα ἀποτυχίας. Ἡ χαμένη ἰσορροπία δεν μπορεί νὰ ἀνακτηθεῖ πιά, ἀφοῦ αὐτὴ συμπίπτει με τὴ χαμένη νεότητα. Δεν μένει παρά ἡ νοσταλγία καὶ ἡ καταφυγὴ στὸ φανταστικόν. Τὸ ἀρκαδικὸ ὄνειρο τοῦ νεαροῦ βοσκοῦ, τὸ αἰσθησιακὸ εἰδύλλιο τῆς Ματῆς καὶ τοῦ Κωστῆ, ἀσκοῦν με τὴν αἴγλη τους σκληρὴ κριτικὴ στὴν ἀνθρώπινη κατάσταση τοῦ βιολογικοῦ, ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ ξεπεσμοῦ. Ἡ νοσταλγικὴ τοποθέτηση τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοῦ κόσμου σὲ κάποιον παρελθόν τῆς προσωπικῆς ἱστορίας τῶν ἡρώων συνιστᾷ ὅ,τι ὀνομάστηκε *laus temporis acti*, ἐγκώμιο τοῦ προπρωτοῦ παρελθόντος, πού ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἕνα ψυχικὸ τοπίο καὶ ὄχι πρὸς ἕνα γεγονός.

Ἄν ὅμως τὸ ποιμενικὸ εἶδος καὶ ἡ ἀρκαδικὴ ὀρολογία χρησιμοποιοῦν ἔννοιες ἀνάλογες με τὶς χριστιανικῆς, τὸ πνεῦμα τους εἶναι καθαρὰ παγανιστικόν. Οἱ ἥρωες τῆς ποιμενικῆς λογοτεχνίας ζοῦν σὲ μιὰ παραδεισιακὴ ἀγνότητα πρὶν ἀκόμα εἰσβάλλει ἡ φθορὰ καὶ ὁ θάνατος. Ἡ ζωὴ τους δεν χρειάζεται γνώση ἀλλὰ ἀπόλαυση, γι' αὐτὸ καὶ ὁ κόσμος τους εἶναι παγανιστικός. Ἡ φύση καὶ οἱ μικρὲς τοπικῆς θεότητες προεκτείνου ἢ ἐνισχύου τὴν ἐρωτικὴ ἔξαρση. Θὰ δοῦμε ὅτι καὶ στὰ δύο διη-

γήματα που μᾶς ἀπασχολοῦν, οἱ σκηνές ἔχουν καθαρά παγανιστικό χαρακτήρα. Ὅπωςδήποτε, θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴν ἐμφανιστεῖ καὶ ὁ χριστιανικός κόσμος· ἀλλὰ ὁ χριστιανισμός εἶναι ἡ σωτηρία μετὰ τὴν πτώση, προϋποθέτει τὴν ἐμπειρία τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ θανάτου. Τὸ εὐτυχημένο καὶ ἀμέριμνο βοσκόπουλο στὸ «Ὀνειρο στὸ Κῦμα» δὲν εἶναι ἕνας χριστιανὸς ἥρωας, ἀλλὰ ἕνας πρωτόγονος που ζεῖ σὲ ἀπόλυτη ἄρμονία μὲ τὴ φύση γύρω του. Ἡ φτώχεια του εἶναι ἔκφραση τῆς αὐτάρκειάς του καὶ ὄχι μιᾶς χριστιανικῆς παραίτησης ἀπὸ τὶς ὑλικές ἀπολαύσεις. Στὸν ἀντίποδα, βέβαια, βρίσκεται ἡ χριστιανικὴ παραίτηση τῆς Φωτεινῆς, που, φυσικά, δὲν ἀνήκει στὴν ἀρκαδικὴ σφαῖρα, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἐκπρόσωπος τοῦ «παρόντος αἰῶνος» τῆς πτώσεως. Σ' ἕνα κόσμο φυσικῆς καὶ ἠθικῆς παρακμῆς, ἡ χριστιανικὴ παραίτηση εἶναι ἡ μόνη ὁδὸς σωτηρίας που προσφέρεται. Ἡ χριστιανὴ Φωτεινὴ ἐξακολουθεῖ νὰ προσφέρει ἀγάπη καὶ νὰ αὐτοθυσιάζεται γνωρίζοντας ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὔτε θὰ ἀναγνωρίσουν, οὔτε θὰ ἀνταποδώσουν τὰ αἰσθήματά της. Γιὰ τοὺς μακάριους ὅμως, ἐραστές, ὅπως ὁ Κωστής καὶ ἡ Ματῆ, τὰ πάντα ζοῦν σὲ διαρκῆ ἀνοιξή, δὲν ὑπάρχει ἡ ὑποψία καὶ ὁ κίνδυνος τῆς φθορᾶς.

Ὁ ποιμενικός-παγανιστικός χαρακτήρας τῶν δύο διηγημάτων φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Νέα Ἱερουσαλήμ, ἡ Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, δὲν παρουσιάζεται ὡς ἡ τελικὴ κατεύθυνση καὶ λύση τῶν θλίψεων. Ὑπάρχει μόνον ἡ Ἐδέμ, ἡ νοσταλγία, δηλαδή, γιὰ τὸν χαμένο παράδεισο τῆς ἀθωότητος.

Ἄν ὅμως ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τότε θὰ πρέπει νὰ δοῦμε ποιὰ εἶναι ἡ θέση καὶ λειτουργικότητα τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ πατρὸς Σισώη στὸ «Ὀνειρο στὸ Κῦμα». Συνήθως ἡ περίπτωσή του ἐρμηνεύεται ὡς «μιὰ πορεία ἀπὸ τὴ σωτηρία στὴν ἀπώλεια καὶ πάλι στὴ σωτηρία»¹. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἱστορία του ἐκλαμβάνεται ὡς ἕνα συνειδησιακὸ δράμα χριστιανικῆς ὑφῆς που συνδέεται, ὑποτίθεται, μὲ τὴν «ἀμαρτωλὴ» σαρκικὴ ἐπιθυμία τοῦ φτωχοῦ βοσκοῦ γιὰ τὴν ὁμορφὴ Μοσχούλα. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ λάβουμε ὑπόψη ὅτι μιὰ τέτοια ἄποψη μᾶς ὀδηγεῖ σὲ ἀδιέξοδο, γιατί τότε ὁ ὄριμος καὶ ἐμπειρὸς ἀφηγητῆς δὲν θὰ νοσταλγοῦσε ἐκεῖνη ἀκριβῶς τὴ στιγμή που ὑποτίθεται ὅτι κινδύνευσε ἡ ἠθικὴ του ἀκεραιότης. Ἡ σημασία τοῦ πατρὸς Σισώη βρίσκεται ἀκριβῶς στὸν ἀντίποδα· εἶναι ἐκεῖνος που, «δάσκαλος» τοῦ νεαροῦ βοσκοῦ, τοῦ ὑποδεικνύει τὸν δρόμο τῆς ἐρωτικῆς ὀλοκλήρωσης. Ὁ γάμος του, πολὺ τολμηρὸς ἄλλω-

¹ Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, *Ἀφηγηματικὲς Τεχνικὲς στὸν Παπαδιαμάντη*, 1887-1910, Κέδρος, Ἀθήνα, 1987, σελ. 266.

στε αφού γίνεται με μια Τουρκοπούλα, δείχνει ότι ακολουθεί την οδό των αισθημάτων του, ενώ η επιστροφή του στο μοναχικό βίο δεν παρουσιάζεται ως πράξη μετάνοιας. Η έρωτική ολοκλήρωση και η οικογενειακή εύτυχία, που είναι απόρροιά της, δεν στέκονται εμπόδιο στην εκδήλωση του θρησκευτικού αισθήματος. Έπομένως το έπεισόδιο του Σισώη δεν είναι κήρυγμα υπέρ της σαρκικής αποχής, αλλά, όπως και το έπεισόδιο της Φωτεινής, το πλαίσιο που μέσα του προβάλλει η κεντρική ιστορία του βοσκού. Ο Σισώης διδάσκει στο μαθητή του τον δρόμο του έρωτα. Είναι σφάλμα να αποδώσουμε χριστιανικές προεκτάσεις στα δύο διηγήματα. Μια τέτοια άποψη μάς αποπροσανατολίζει από τον πραγματικό ποιμενικό χαρακτήρα τους, που τόσο στο θεματικό όσο και στο αισθητικό επίπεδο είναι ένας κόσμος φανταστικός και, συνεπώς, στεγανός από προσμίξεις με την πραγματικότητα της ζωής.

β. Η Αισθητική Διάσταση.

Το γεγονός ότι η πραγματική χρονική διάσταση των ποιμενικών διηγημάτων είναι ο στιγμιαίος χρόνος και ότι αυτός δεν προσφέρεται παρά μόνο για την έκφραση μιας μύχιας επιθυμίας, υποχρεώνει το ποιμενικό είδος σε συνειδητή απομάκρυνση από την περιοχή του ρεαλισμού. Αυτόματα τονίζεται η αισθητική διάσταση που παρεμβαίνει για να δημιουργήσει έναν κόσμο τεχνητό, απωθώντας παράλληλα κάθε στοιχείο της πραγματικότητας. Αυτό εξηγεί την έντονη μορφική επεξεργασία των κειμένων αυτού του τύπου, που, επειδή ακριβώς δεν στηρίζονται σε κάποια εξωλογοτεχνική πραγματικότητα, είναι υποχρεωμένα να επιτύχουν μιάν έσωτερική αυτόαρκεια.

Πριν προχωρήσουμε στην αισθητική διάσταση είναι ενδιαφέρον να δούμε πώς απωθείται η ρεαλιστική πραγματικότητα με τους κοινωνικούς και οικονομικούς της περιορισμούς.

“Ας ξεκινήσουμε από το «Όνειρο στο Κύμα». “Όπως γνωρίζουμε ήδη, ο ήρωας είναι «πτωχόν βοσκόπουλον είς τά ὄρη». Σε τί συνίσταται όμως η φτώχεια του; Το διήγημα όχι μόνο δεν μάς μιλά για φτώχεια, αλλά αντίθετως ο ήρωας κάνει διεξοδική αναφορά στα πλούτη του. Η φράση «Όλα εκείνα ἦσαν ἰδικά μου» επαναλαμβάνεται με παραλλαγές. Το ίδιο συχνά είναι και η χρήση της κτητικῆς ἀντωνυμίας¹. Ο ήρωας,

¹ Το φαινόμενο παρατηρεί και σχολιάζει η Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, *δ.π.*, σελ. 269.

ἐλεύθερος, νέμεται τὴν περιοχή χωρὶς περιορισμούς καὶ ἐπιπλέον μισθοδοτεῖται ἱκανοποιητικὰ ἀφοῦ μάλιστα κάνει λόγο γιὰ τὴ σχετικὴ αὐξηση ποῦ ἡ μονὴ τοῦ δίνει μαζὶ μὲ τὴ δωρεὰν σίτηση καὶ τὴν παροχὴ ρουχισμοῦ. Στὴν ἀρκαδικὴ λογοτεχνία ἡ ἔννοια τῆς ἰδιοκτησίας καὶ ὁ οἰκονομικὸς παράγων δὲν ἔχουν θέση· ἀνήκουν στὴν μεταπτωτικὴ κατάσταση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. "Ὅπως εἶδαμε στὸν Ὀβίδιο, οἱ ἀρκαδικοὶ ποιμένες ζοῦν «sine lege», μέσα σὲ ἀπλότητα, ἐντιμότητα, εἰλικρίνεια καὶ κυρίως μέσα σὲ ἀπόλυτὴ ἐλευθερία. Ἡ ἔννοια τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὸ χρῆμα ἀνήκουν στὴν ἀνελεύθερη καὶ τεχνητὰ ἱεραρχημένη κοινωνία, εἶναι ἔννοιες νομικές, ὄχι φυσικές¹. Ὁ ἀρκαδικὸς ἥρωας εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ κοινωνικοὺς περιορισμούς καὶ συμβάσεις· ὅπως καὶ ὁ Παπαδιαμάντης λέει γιὰ τὸν νεαρὸ βοσκό, εἶναι ἄνθρωπος «φυσικός». Ἀλλὰ καὶ κανένας ἄλλος περιορισμὸς δὲν ἰσχύει γιὰ τὸν ἥρωα. Γιὰ παράδειγμα δὲν μαθαίνουμε τίποτε γιὰ οἰκογενειακοὺς δεσμούς καὶ ὑποχρεώσεις. Ἡ ἀλλοτριωτικὴ παιδεία θὰ ἀρχίσει μετὰ τὰ δεκαοκτώ του χρόνια καὶ θὰ ἀποτελέσει τὴν ἀφετηρία τῆς πτώσης του, ἀφοῦ θὰ τὸν ὀδηγήσει στὴν πόλη καὶ στὴν ἔνταξή του στὴν κοινωνία. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ φύση τῆς ποιμενικῆς ἐργασίας του εἶναι κοπιαστικὴ. Οἱ πραγματικοὶ βοσκοὶ περιπλανῶνται συνεχῶς σὲ ἀναζήτησιν κατάλληλων βοσκοτόπων, ὄχι ὅμως καὶ οἱ ἀρκαδικοὶ ποιμένες ποῦ ἀπὸ τὸν Θεόκριτο καὶ τὸν Λόγγο μέχρι τὸν Sannazaro, τὸν Tasso καὶ τὸν Shakespeare ἀπολαμβάνουν τὸ «otium», τὴ νωχελικὴ ζωὴ τὴν ἀφιερωμένη στὴν καλλιέργεια λεπτῶν αἰσθημάτων καὶ ποιητικῶν ρεμβασμῶν. Αὐθεντικὸς ποιμενικὸς ἥρωας ὁ νεαρὸς βοσκὸς διαθέτει τὸ δικό του χῶρο, «τὸ Εἶρμενο», ὅπου κινεῖται ἀποκλειστικά. Ἄς σημειωθεῖ τέλος, καὶ ἡ μουσικὴ του κλίση ποῦ ἐκφράζεται μὲ τὴ φλογέρα, τὸ παραδοσιακὸ μουσικὸ ὄργανο ὄλων τῶν ἀρκαδικῶν ἡρώων.

Ὁ Κωστής, βασικὸς ἥρωας, στὸ «Θέρος - Ἔρος», δὲν εἶναι βέβαια βοσκός, ἀλλὰ ἀνάλογα μὲ τοὺς ἀρκαδικοὺς βοσκούς εἶναι καὶ αὐτὸς ἐλεύθερος ἀπὸ οἰκονομικὰ καὶ οἰκογενειακὰ δεσμεύσεις. Τέτοιου εἴδους λεπτομέρειες ποῦ νοθεύουν τὴ γνησιότητα τῆς ἀρκαδικῆς ἀτμόσφαιρας ἀποσιωπῶνται. Ἀσφαλῶς ὑπάρχουν ὑπαινιγμοὶ καὶ ὑποψίες γιὰ ἰδιοτελεῖ κίνητρα καὶ οἰκονομικὸ «συμφέρον» στὸν ἔρωτα τοῦ Κωστή γιὰ τὴ Ματῆ, ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι κάτι ποῦ δείχνει τὴν κακοήθεια τῆς κοινωνίας καὶ δὲν ἀφορᾷ τὰ πραγματικὰ κίνητρα τοῦ ἥρωα. Ἐξάλλου ὁ

¹ Γιὰ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν ποιμενικὴ φύση καὶ τὴν ἀνελεύθερη κοινωνία ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις περιέχει τὸ μελέτημα τοῦ Harold E. Toliver, «Pastoral Contrasts», στὸ *The Pastoral Mode*, ὁ.π., σσ. 124-129.

άντικειμενικός και άμετοχος στην υπόθεση άφηγητής σπεύδει νά παρέμβει και νά διασκεδάσει τις ύποψεις του άναγνώστη.

Άπο την άλλη πλευρά, οί νεαρές ήρωίδες άπολαμβάνουν μιá πλούσια ζωή, άπαραίτητη, έξάλλου, για νά προφυλάξει την καλλονή τους άπο τους κινδύνους και τά βάσανα του μόχθου. Σε αντίθεση με τους δύο νέους, έχουμε έδω άφθονες πληροφορίες για την οικονομική και οικογενειακή τους κατάσταση. Τά στοιχειά που μάς δίνονται είναι τυπικά δείγματα μιáς παραμυθικής παράδοσης γύρω άπο την πριγκιποπούλα ή τή χαϊδεμένη μοναχοκόρη. Οί ιστορίες τους είναι παράλληλες και σύμμετρες. Και στίς δυό ύπάρχει ένας στοργικός και άφροσιωμένος πατέρας (ό κύρ Μόσχος, ό καπετάν Λιμπέριος) που φροντίζει νά τις αναθρέψει μέσα σε μιάν άνετη άτμόσφαιρα, άπαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιáς λεπτής και εϋθραυστης γυναικείας όμορφιάς. Άκόμα πιό τυπικό στοιχείο του άρκαδικού τοπίου είναι ό hortus conclusus, τó κλειστό περιβόλι, μιá μικρή Έδέμ, μακριά άπο τόν πολύβουο κόσμο, όπου σε διαρκή αίθρία καλλιεργούνται τά πιό λεπτά και εϋγενικά αίσθήματα. Και οί δυό ήρωίδες του Παπαδιαμάντη διαθέτουν ένα τέτοιο περιβόλι. Της πρώτης «ήτο κτήμα . . . εκ πολλών δεκάδων στρεμμάτων, άμπελος και έλαιών μετά κήπου. Ήτο τοιχογυρισμένον όλον . . .»¹. "Όπως ή Ματτή έτσι και ή Μοσχούλα διαθέτει ανάλογο περιβόλι που για χάρη της έφιαξε ό θετός πατέρας της: «ήγόρασεν . . . όκτώ ή δέκα συνεχόμενα χωράφια, τά περιετείχισεν όλα όμοϋ, και άπετέλεσεν έν μέγα διά τόν τόπον μας κτήμα, με πολλών έκατοντάδων στρεμμάτων έκτασιν. Ό περιβόλος διά νά κτισθῆ έστοίχισε πολλά, ίσως περισσότερα ή όσα ήξιζε τó κτήμα' αλλά δέν τόν έμελλε δι' αυτά τόν κύρ Μόσχον θέλοντα νά έχη χωριστόν οίονει βασιλείον δι' έαυτόν και διά την άνεψιάν του»².

Μέσα σ' αυτόν τόν πλασματικό κόσμο κινούνται τά νεαρά ζευγάρια τών έραστών. Οί νέοι καλοϋνται νά παραβιάσουν τó κλειστό περιβόλι για νά συναντήσουν τις άγαπημένες τους.

Ό άρκαδικός κόσμος εκδιπλώνεται σάν ένας λαμπρός πίνακας χωρίς προοπτική βάθους: τά ψυχικά χαρακτηριστικά τών ήρώων τυποποιούνται και ύποτονίζονται. Ό πολύπλοκος ψυχικός κόσμος άνήκει σε όσους, σάν την Φωτεινή και τόν ώριμο δικηγόρο, έχουν γευτεῖ τή φθορά και την άπογοήτευση. Οί νεαροί ήρωες είναι ώραῖοι μόνον όπως οί εικόνες της φαντασίας μπορεί νά είναι. Πράγματι, σε όλόκληρη την παράδοση

¹ "Απαντα, τόμ. 2, σ.π., σελ. 188.

² "Απαντα, τόμ. 3, σ.π., σελ. 263.

τοῦ ποιμενικοῦ εἰδυλλίου ἰσχύει ἓνας εὐδαιμονισμὸς μὲ κέντρο τὴν ἐρωτική ζωή. Ὁ ἐρωτὰς εἶναι παρθενικός, ἀγνὸς καὶ εἰλικρινής, ἀλλὰ ταυτόχρονα ἐλεύθερος ἀπὸ ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν περιορισμῶν. Τὰ πρόσωπα εἶναι ἐρωτικά. Καὶ στὰ δύο κείμενα τὰ ἐρωτικά χαρακτηριστικὰ τῶν νεαρῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν περιγράφονται λεπτομερῶς. Ἡ ἐρωτική τους ἀκμὴ ἀκτινοβολεῖ στὸ γύρω τοπίο, καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὶς βιοτικὲς μέριμνες εἶναι ἡ ἀπαραίτητη σύμβαση γιὰ νὰ καλλιεργηθοῦν τὰ ἐρωτικὰ αἰσθήματα.

Προέκταση τοῦ κλειστοῦ κήπου εἶναι καὶ τὸ ὑπόλοιπο τοπίο, ὁ ἀρκαδικὸς locus amoenus, ποῦ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πρὸ βασικὰ στοιχεῖα τῶν ποιμενικῶν εἰδυλλίων. Τὸ τοπίο εἶναι ἰδανικό, σχεδιασμένο ὄχι μὲ βάση τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ μιὰ φανταστικὴ ἐπεξεργασία τῶν πραγματικῶν στοιχείων ὥστε νὰ λειτουργήσῃ ὡς πλαίσιο τοῦ ἐρωτικοῦ θέματος. Κυριαρχεῖ ἐδῶ τὸ τεχνητὸ στοιχεῖο, ἡ κατασκευὴ ἑνὸς τοπίου ποῦ ἔχει συμβολικὲς διαστάσεις καὶ ἐπομένως ἀποτελεῖ προβολὴ ψυχικῶν διαθέσεων. Ἡ φύση αὐτὴ δὲν εἶναι οὔτε ἄγρια, οὔτε καλλιεργημένη· φέρει τὰ ἴδια στοιχεῖα ἑνὸς ἐξευγενισμένου πρωτογονισμοῦ ὅπως καὶ οἱ ἥρωες. Παράλληλα μὲ ἐκείνους ἀκίνητοποιεῖται καὶ αὐτὴ σὲ μιὰ χρονικὴ στιγμή αἰθρίας, ἐαρινὴ («Θέρος -Ἔρος») ἢ θερινὴ («Ὀνειρο στὸ Κῦμα»). Ὁ χειμῶνας καὶ τὸ φθινόπωρο, ἐποχὲς τῆς παρακμῆς καὶ τῆς φθορᾶς, δὲν ὑπάρχουν, ἀπουσιάζουν δηλ. ἀπὸ τὴν ψυχικὴ διάθεση καὶ τὴ βιολογικὴ κατάσταση τῶν ἡρώων. Ἐπιλέγονται οἱ ἐποχὲς τῆς βιολογικῆς ἔντασης καὶ τῆς ψυχικῆς ἐξωστρέφειας.

Στὰ ἀρκαδικὰ θέματα ἡ εὐτυχία ταυτίζεται μὲ τὰ ἐρωτικὰ αἰσθήματα. Ἄλλοτε ἡ ἔκβαση εἶναι εὐτυχισμένη καὶ τὸ κείμενο ἔχει τὴ μορφή εἰδυλλίου («Θέρος -Ἔρος») καὶ ἄλλοτε ὄχι, ὅποτε τὸ κείμενο ἀποκτᾶ ἐλεγειακὸ χαρακτῆρα («Ὀνειρο στὸ Κῦμα»). Πάντοτε ὅμως ἡ φύση εἶναι τὸ κατάλληλο περιβάλλον γιὰ νὰ ἀναπτυχθοῦν ἀνόθευτα οἱ ἐρωτικὲς διαθέσεις. Ἀντίθετα ἡ πόλη διαποτίζει μὲ τὸν σκεπτικισμό τῆς τοῦς ἥρωες καὶ νοθεύει τὰ αἰσθήματα. Στὸ «Ὀνειρο στὸ Κῦμα» ἡ Ἀθήνα δὲν θὰ προσφέρει ποτὲ στὸν ἥρωα τὶς συνθῆκες ἐκεῖνες γιὰ νὰ ἀναπτυχθοῦν τόσο αὐθόρμητα αἰσθήματα. Στὸ «Θέρος -Ἔρος» ἡ πόλη περιορίζεται σὲ διαστάσεις πολίχνης, καὶ πάλι ὅμως ὁ Κωστής ἐκεῖ εὐνουχίζεται, γίνεται ἀδέξιος καὶ ἀποτυγχάνει νὰ κερδίσει τὴν εὖνοια τῆς ἀγαπημένης του (ἐπέσιδδιο τῆς οἰκογενειακῆς ἐορτῆς). Στὸν κοινωνικὸ χῶρο ἄλλα κριτήρια παρεμβαίνουν καὶ καταστρέφουν τὸν ἐρωτικὸ αὐθόρμητισμό. Ἡ καχυποψία τῶν ἄλλων κινδυνεύει νὰ προκαλέσει ἀνεπανόρθωτες παρεξηγήσεις. Ἐτσι ὁ Κωστής θεωρεῖται ὑποπτὸς ὡς προικοθήρας. Ἀλλὰ τὸ

ειδύλλιο δὲν γνωρίζει παρά μόνον ἓνα εἶδος ἔρωτα, ὅ,τι θὰ ὀνομάζουμε amour-passion· δὲν ὑπάρχει θέση γιὰ ματαιόδοξες ἐπιθυμίες —amour-vanité. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀρχετυπικοῦ ποιμενικοῦ ζευγαριοῦ, τοῦ Δάφνι καὶ τῆς Χλόης, ἡ οἰκονομικὴ εὐμάρεια δὲν ἔρχεται παρά ἐκ τῶν ὑστέρων γιὰ νὰ στεφανώσει τὴν ἀγνὴ ἔρωτικὴ εὐτυχία. Ἐνας τέτοιος ὀρμητικὸς καὶ εἰλικρινὴς ἔρωτας δὲν ἔχει ἄλλο χῶρο γιὰ νὰ ἀναπτυχθεῖ παρά τὴν ἐλεύθερη ἔρωτικὴ φύση. Ἐκεῖ οἱ λογικὲς διεργασίες παραλύουν καὶ ἡ φύση ἐπιδρᾷ στὰ αἰσθήματα μὲ τρόπο μεθυστικὸ ἔτσι πού τὰ αἰσθήματα νὰ ἐκδηλωθοῦν ἀπροκάλυπτα: «Ἀφοῦ ἐβάδισαν χίλια βήματα ἔξω τῆς πολίχης, καὶ ἡ ἐξοχὴ ἤρχισε νὰ μεθύσκη τὰς αἰσθήσεις των μὲ τὰς ἀπείρους εὐωδίας της. . .». Καὶ λίγο πῖο κάτω: «Ἵπερέβησαν ἤδη τὴν στενὴν πάροδον καὶ ἐξῆλθον εἰς τοὺς χλοερούς διανθεῖς κάμπους. Μεθυστικὸν ἄρωμα ἀνήρχετο ἀπὸ τῶν ἀπειραρίθμων ἀνθῶν, οἱ φράκται τῶν ἀμπέλων ἔθαλλον μὲ ἀγραμπελιά, καὶ μ' αἰγοκλήματα καὶ μὲ ἀκανθώδεις θάμνους, τινὲς τῶν ἀγρῶν ἐφαίνοντο αἰμάσσοντες εἰς τὰς πρώτας ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου ἀπὸ χιλίας μυριάδας παπαρούνας»¹.

Ἡ ἀρκαδικὴ φύση πάλλεται μὲ τοὺς κραδασμούς ἐνὸς ἔρωτικοῦ σώματος, πού στὸ κείμενο ἐκφράζεται μὲ μία ἔντονη σημειολογικὴ ἐπεξεργασία. Στὸ «Θέρος - Ἔρος» ὁ ἔρωτικὸς συμβολισμὸς τῆς φύσης μεταφέρεται μὲ τὴν κυριαρχία τῶν χρωμάτων. Τὸ ἔρωτικὸ κόκκινο ἀπλώνεται καὶ χρωματίζει τὴ φύση καὶ τὰ πρόσωπα κάτω ἀπὸ τὸ φῶς ἐνὸς «αἰμάσσοντος ἡλίου»: «Ἐναμίλλως ἦνθον τὸ χαμαίμηλον καὶ ἡ καυκαλήθρα καὶ ἡ μολοχάνθη, τὰ ἀστεράκια καὶ τὰ κιτρινούλια ἐπρόβαλλον δειλῶς τὰς ἀσθενεῖς κεφαλὰς των ἐν μέσῳ τῆς ὑπερκόμπου ἀφθονίας τῶν κατερύθρων μηκώνων σημειούντων τὴν ὑπεραιμίαν τοῦ ἔαρος»². Ἡ μοιραία ἔρωτικὴ καλύβη σημειώνεται στὸ χῶρο μὲ μιὰ κόκκινη σημαία πού κυματίζει στὴ στέγη της. Ὁ Κωστής φέρει στὴν «κομβιοδόχην» τοῦ ρόδο, ἐνῶ ἡ ἔρωτικὴ συγκατάθεση τῆς Ματῆς θὰ σημειωθεῖ μὲ ἓνα ἄλλο λευκὸ ρόδο —σύμβολο τοῦ παρθενικοῦ ἔρωτά της— πού θὰ τοποθετήσῃ στὸ στήθος της. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ λευκὸ χρῶμα τῆς ἀγνότητος θὰ συμπορεύεται μὲ τὸ κόκκινο τοῦ ἔρωτισμοῦ. Ἡ ἔρωτικὴ πρόσκληση τοῦ Κωστῆ θὰ γραφτεῖ σὲ κοκκινωπὸ χαρτί, ἀλλὰ θὰ κλειστεῖ σὲ λευκὸ φάκελο. Ἡ ἔρωτικὴ ἔνταση τῆς Ματῆς θὰ συμβολιστεῖ μὲ τὸ συχρὸ κοκκίνισμα τῶν παρειῶν της. Τέλος, μετὰ τὴν ἔρωτικὴ ἐπίθεση τοῦ πρωτόγονου («λυκανθρώπου») ὁ Κωστής θὰ περιποιηθεῖ τὴν

¹ Ἐπαντα, τόμ. 2, δ.π., σσ. 185 καὶ 187.

² Ἐπαντα, τόμ. 2, δ.π., σ. 187.

Ματὴ δένοντας τὶς ἀμυχές της μὲ «δύο πάλλευκα μυροβόλα μανδήλια, τὰ ὁποῖα εἶχεν εἰς τοὺς κόλπους μὲ ἄνθη συνελλημμένα»¹.

Παράλληλοι συμβολισμοὶ ἀποδίδονται καὶ στὰ ζῶα. Οἱ σχέσεις ἀνθρώπων καὶ ζώων εἶναι τόσο στενές ὥστε τὰ πρόσωπα νὰ ὑποκαθίστανται ἀπὸ τὰ ζῶα σὲ σχέσεις πού εἴτε εἰσάγονται μεταφορικά, εἴτε μὲ τρόπο συμβολικό. Κατ' ἀρχὴν κάτι τέτοιο δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἀρκαδικὴ σύμβαση, ἀφοῦ σ' αὐτὴν τὰ οἰκοδίατα ζῶα εἶναι οἱ φυσικοὶ σύντροφοι τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὄχι ἡ ἀνθρώπινη ὁμάδα. Ἀναμφισβήτητα ὅμως ὁ Παπαδιαμάντης καταφεύγει ἐδῶ σὲ σχήματα πού πρῶτος χρησιμοποίησε ὁ ἡγέτης τοῦ ἑλληνιστικοῦ ποιμενικοῦ μυθιστορήματος, ὁ Λόγγος. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε πῶς ὁ Δάφνις ἐπέζησε βυζαίνοντας τὸ γάλα μιᾶς γίδας καὶ ἡ Χλόη τὸ γάλα μιᾶς προβατίνας, ἔτσι πού καὶ τὰ δύο ἔκθετα νὰ λογίζονται περισσότερο παιδιὰ ζώων καὶ λιγότερο ἀνθρώπων. Εἶναι δηλαδὴ ἄνθρωποι ἀπόλυτα φυσικοί, ὅπως οἱ πρωτόπλαστοι.

Στὰ δύο διηγήματα τὰ πρόσωπα δανείζονται κάτι ἀπὸ τὸν ἐνστικτώδη παρορμητισμὸ τῶν ζώων μὲ τὰ ὁποῖα ταυτίζονται. Στὸ «Ὀνειρο στὸ Κῦμα» ὁ νεαρὸς βοσκὸς ταυτίζει τὴν ἀγαπημένη του Μοσχούλα μὲ τὴν στέρφα γίδα του: «Ἦτον ὠχρά, ροδίνη, χρυσαυγίζουσα καὶ μοῦ ἐφαίνετο νὰ ὁμοιάζῃ μὲ τὴν μικρὴν στέρφαν αἶγα, τὴν μικρόσωμον καὶ λεπτοφυῆ, μὲ κατὰστιλπνον τρίχωμα, τὴν ὁποῖαν ἐγὼ εἶχα ὀνομάσει Μοσχούλαν»². Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ἴδιου ὀνόματος εἶναι ἐντυπωσιακὴ· πρόκειται γιὰ ἓνα καθαρὸ φαινόμενο ψυχολογικῆς μετάθεσης (Verschiebung-Déplacement) ὅπου τὰ αἰσθήματα μετατίθενται ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ τους ἀντικείμενο (τὴν ἡρώϊδα Μοσχούλα) σὲ ἓνα ἄλλο ἀντικείμενο-ὑποκατάστατο (τὴ μικρὴ γίδα). Συνέπεια ὅμως τῆς μετάθεσης αὐτῆς εἶναι ὅτι τὰ δύο ἀντικείμενα τῆς ἐπιθυμίας ἀλληλοαποκλείονται καὶ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ταυτόχρονη συνύπαρξίς τους. Ἔτσι ἡ πρώτη οὐσιαστικὴ ἐπαφὴ τῶν δύο νέων γίνεται ἀκριβῶς τῆ στιγμῆ πού ἡ μικρὴ ἀνυπότακτη γίδα ἐξαφανίζεται. Ἡ γίδα, ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ ὅτι λειτουργεῖ στὴ συνείδησι τοῦ βοσκοῦ ὡς ὑποκατάστατο, εἶναι ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένη. Τὸ κόκκινο περιδέραιο μὲ τὸ ἐπίχρσο κουδουνάκι, πού ὁ τρυφερὸς βοσκὸς ἔχει περάσει στὸ λαιμὸ της, εἶναι ὄχι μόνον ἀπλὸ δεῖγμα ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ σύμβολο τοῦ αἵματος τῆς θυσίας της. Πραγματικά, ἡ γίδα θὰ πνιγεῖ καθὼς τὸ σχοινὶ πού τὴν κρατᾶ δεμένη τυλίγεται στὸ λαιμὸ της τῆ συμβολικῆ ἐκείνη στιγμῆ πού καὶ ἡ κολυμβήτρια Μοσχούλα κινδου-

¹ Ἄπαντα, τόμ. 2, ὁ.π., σ. 207.

² Ἄπαντα, τόμ. 3, ὁ.π., σ. 264.

νεύει νά πνιγεῖ στή θάλασσα. Ὁ βοσκός ἐπιλέγει σχεδόν συνειδητὰ τή θυσία τῆς γίδας γιὰ νά ἐξασφαλίσει τή σωτηρία τῆς ἀγαπημένης γυναίκας. Εἶναι εὐδιάκριτες οἱ παγανιστικές προεκτάσεις τῆς θυσίας αὐτῆς.

Στὸ ἴδιο κείμενο ὁ ὄριμος δικηγόρος ταυτίζεται —μεταφορικὰ αὐτὴ τὴ φορά— μὲ δεμένο σκύλο. Καὶ ἐδῶ ἡ κατάληξη εἶναι πάλι πνιγμός, ἀλλὰ σὲ συμβολικὸ ἢ καλύτερα ψυχικὸ ἐπίπεδο, πού ἐπιβάλλεται σχεδόν ὡς τιμωρία στὸν ἥρωα πού δέχτηκε νά ἐγκαταλείψει τὸν παραδεισιακό, φυσικό του χῶρο. Στὴν περίπτωση τῆς Μοσχούλας οἱ δυνάμεις τοῦ κακοῦ ἐξοβελίστηκαν καὶ ἔπεσαν στὸ ζῶο πού λειτούργησε σὰν ἀποδιοπομπαῖος τράγος, ἀφήνοντας τὰ ἐνστικτα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔρωτα νά δράσουν ἐλεύθερα. Ἀντίθετα στὴν περίπτωση τοῦ ὄριμου δικηγόρου τὸ ζῶο-σύμβολο μεταφέρεται στὴν ἐσωτερικὴ ψυχικὴ του κατάσταση καὶ τὸ ἐνστικτο τοῦ θανάτου ἐσωτερικεύεται ὡς ἐνστικτο αὐτοκαταστροφῆς.

Ἐὰν τὰ ζεύγη ἀνθρώπων-ζῶων εἶναι δύο στὸ «Ὀνειρο στὸ Κῦμα», στὸ «Θέρος -Ἔρος» γίνονται τέσσερα καὶ λειτουργοῦν αὐτὴ τὴ φορά στὸ μεταφορικὸ ἐπίπεδο μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς Φωτεινῆς πού ταυτίζεται μὲ τὴν ἀμνάδα τῆς. Τὰ ὑπόλοιπα ζεύγη εἶναι τὰ μικρὰ παιδιὰ πού ταυτίζονται μὲ «οἰκόσιτα ἐρίφια» καὶ οἱ δύο βασικοὶ ἀνδρικοὶ χαρακτῆρες, ὁ Κωστής, πού ταυτίζεται μὲ ἐλάφι, καὶ ὁ Ἀγρίμης, πού ταυτίζεται μὲ λύκο ἢ, καλύτερα, πού εἶναι «λυκάνθρωπος».

Τὸ ζεῦγος πού σχηματίζει ἡ ἀγαθὴ Φωτεινὴ μὲ τὴν ἀμνάδα τῆς εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ εἰδυλλίου. Ἡ ἐπιλογή τῆς ἀμνάδας εἶναι συμβολικὴ τῆς χριστιανικῆς ἀθωότητος καὶ ἐμφανῶς ἔλκει τὴν καταγωγὴ τῆς ἀπὸ τίς συμβολικὲς ταυτίσεις τοῦ Χριστοῦ μὲ ἀμνό. Τὰ ὑπόλοιπα συμβολικὰ ζεύγη, πού καταλαμβάνουν τὸ κέντρο τοῦ εἰδυλλίου, εἶναι παγανιστικά καὶ ἔχουν ἔντονους ἐρωτικούς καὶ εἰδικότερα σεξουαλικούς ὑπαινιγμούς. Ἡ φιλολογικὴ καὶ θεματικὴ τους καταγωγὴ ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὸ κείμενο πού παραθέτει μέρος ἀπὸ μερικοὺς στίχους τοῦ πρώτου εἰδυλλίου τοῦ Θεόκριτου. Ἄν ἀνατρέξουμε στὸ ἴδιο τὸ κείμενο τοῦ Θεόκριτου ὁ συμβολισμὸς γίνεται ἐμφανής:

*Ῥιπόλος, ὄκκ' ἔσορῃ τὰς μηγάδας οἷα βατεῦνται,
τάκεται ὀφθαλμῶς, ὅτι οὐ τράγος αὐτὸς ἔγεντο¹.*

¹ «Ὅταν κυττάζει ὁ βοσκὸς τίς γίδες πῶς βατεῦνται λειώνει κυττώντας, γιὰτί κι' αὐτὸς νά μὴ γεννηθεῖ τράγος». Θεόκριτου, *Εἰδυλλία*, Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Ἀλ. Φωτιάδης, Ἐκδόσεις Ι. Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα, χ.χ., στίχοι 87-88, σελ. 17.

Χωρίς άμφιβολία τὸ θέμα εἶναι ἐδῶ ἡ γνωριμία τοῦ σαρκικοῦ ἔρωτα. Τὰ μικρὰ παιδιὰ πού σάν «οἰκόσιτα ἐρίφια» πλαισιώνουν τούς ἥρωες στὶς ἐρωτικές τους περιπέτειες εἶναι ἡ σύγχρονη ἐκδοχὴ ἀρχαίων σειληνῶν καὶ ἐρωτιδῶν καὶ ἔτσι λειτουργοῦν στὴν πλοκὴ τοῦ διηγήματος. Εἶναι ἐκεῖνα πού ἀνακαλύπτουν καὶ προσκομίζουν τὴν ἐρωτικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Κωστῆ πρὸς τὴ Ματτὴ καὶ ἐκεῖνα πάλι προεξάρχουν στὴν παγανιστικὴ τελετὴ τῆς πρωτομαγιάς στεφανώνοντας μὲ ἄνθη τὴ Φωτεινὴ.

Ἄν ἡ κεντρικὴ ἥρωίδα, ἡ Ματτὴ, εἶναι ἡ μόνη πού δὲν ταυτίζεται μὲ κάποιον ζῶο, αὐτὸ εἶναι σκόπιμο γιατί εἶναι ἐκείνη πού θὰ δεχτεῖ τὴν ἐρωτικὴ πρόσκληση δύο ἀνθρώπων-ζῶων. Οἱ δύο νέοι ἄνδρες πού πολιορκοῦν τὴν ἥρωίδα ἀντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικούς τύπους ἔρωτα καὶ σεξουαλικότητας καὶ οὐσιαστικὰ θέτουν ἓνα ἠθικὸ δίλημμα ἐπιλογῆς στὴν ἥρωίδα. Ὁ Κωστῆς, πού στὸ κείμενο θὰ παρομοιαστεῖ μὲ ἐλάφι¹, ἐκφράζει ἓναν ἐρωτισμὸ συγκρατημένο καὶ εὐγενικὸ πού ἡ διάρκειά του μπορεῖ νὰ ἐξασφαλιστεῖ μὲ τὸν γάμο. Ὁ Ἀγρίμης, πού ταυτίζεται μὲ λύκο, ἐκφράζει ἓναν ἐρωτισμὸ σαρκικό, βίαιο, πού ἐξαντλεῖται τὴ στιγμὴ τῆς ἱκανοποίησός του. Εἶναι ἡ τυφλὴ ἐρωτικὴ ὄρμη πού ἀποβλέπει στὴν ἱκανοποίησή τοῦ ἐνστίκτου. Γι' αὐτὸ ὁ Ἀγρίμης δὲν ἔχει «λόγο», λαλιὰ-λογικὴ εἶναι «μογίλαλος». Δὲν στερεῖται ὅμως ἐρωτικῆς γοητείας: «Ὁ ἐπιδρομεὺς ἦτο νέος τριακοντούτης, ἀκτένιστος, ἄγριος, ὄχι πολὺ ἄσχημος τὴν ὄψιν, εὐρύστερνος, ἀθλητικοῦ ἀναστήματος, μὲ ἀπλανεῖς καὶ ἐσβεσμένους τούς ὀφθαλμούς, μὲ κοκκινισμένα τὰ βλέφαρα. . .»². Ὅ,τι εἶναι ἀρνητικὸ στὴν ὄψη του εἶναι τὰ ἀπλανεῖ μάτια πού δηλώνουν τὴν ἀπουσία πνευματικῆς ζωῆς, δηλαδὴ τὸν τυφλὸ αἰσθησιασμό.

Ἡ φιλολογικὴ πηγὴ τοῦ λυκάνθρωπου Ἀγρίμη εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸν βουκόλο Δόρκωνα πού μεταμφιεσμένος σὲ λύκο ἐπιχειρεῖ νὰ βιάσει τὴ Χλόη στὸ μυθιστόρημα τοῦ Λόγγου «Δάφνις καὶ Χλόη»³. Καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Λόγγου ὁ Δόρκων εἶναι σχεδιασμένος ὡς σύμβολο τοῦ πρωτόγονου καὶ τοῦ ἐνστικτώδους ἐρωτισμοῦ.

Κατὰ παράλληλο τρόπο ἐξελίσσεται ἡ πλοκὴ τῶν δύο διηγημάτων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν εὐτυχῆ ἢ ὄχι ἐκβασή της: θανάσιμος κίνδυνος τῆς ἥρωίδας καὶ σωτήρια ἐπέμβαση τοῦ ἀγαπημένου της. Τὸ σχῆμα ἀπέχει, φυσικά, ἀπὸ κάθε πρωτοτυπία καὶ εἶναι τυποποιημένο σὲ ὅλη τὴ μυθικὴ καὶ παραμυθικὴ παράδοση. Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι μία ἀπὸ τίς συμβά-

¹ Ἄπαντα, τόμ. 2, ὁ.π., σελ. 207.

² Ἄπαντα, τόμ. 2, ὁ.π., σελ. 195.

³ Λόγγου, Δάφνις καὶ Χλόη, Λόγος α', XIX-XXI.

σεις του ποιμενικού είδους που πάντα καταφεύγει σε άρχετυπικά σχήματα και στηρίζεται πάνω στην αφέλεια και τη συναισθηματική έκτόνωση.

Ένα τελευταίο στοιχείο που πρέπει να σχολιαστεί είναι η αποφυγή της καταδίκης του λυκανθρώπου για την απόπειρα βιασμού. Ο Κωστής διστάζει αρχικά αν θα πρέπει να παραδώσει τον επίδοξο βιαστή στις αστυνομικές αρχές ή όχι. Ο αναγνώστης έχει ήδη παρακινηθεί από τον αφηγητή να υιοθετήσει μια στάση κατανόησης και συμπάθειας: «Τώρα εις την άκμην του έαρος, φαίνεται ότι έβαρύνθη και αυτός την μόνωσίν του, ησθάνθη ότι ήτο άρρην, και ή φύσις παρ' αὐτῷ έξηγέρθη. Πτωχός άνθρωπος»¹. Μια «ρεαλιστική» προέκταση με τη σύλληψη του 'Αγρίμη θα άνέτρεπε την ίσορροπία του είδυλλίου και θα έπέτρεπε την είσβολή του πραγματικού κόσμου των κοινωνικών άπαγορεύσεων και του νόμου στο χώρο εκείνο που υπάρχει άκριβῶς για να άντιδιαστέλλεται πρὸς τὸ πραγματικό. Ο φανταστικός κόσμος του ποιμενικού είδυλλίου ζει σε μια παραδεισιακή άγνότητα, που δέν έχει άνάγκη νομικῆς ρύθμισης — *sine lege*, κατὰ τὴ φράση του 'Οβιδίου. Άρκει ὅτι ὁ 'Αγρίμης αναγνωρίζει την άποτυχία του και άποσύρεται διακριτικά· ἡ πρωτόγονη έρωτική ὄρμη δαμάζεται και άνοίγει ὁ δρόμος για μιάν ίσορροπημένη έρωτική εὐδαιμονία.

Τὸ ποιμενικὸ εἶδος άντιμετωπίζει τὸν έρωτα με τρόπο αισθησιακό. Ἡ έμπνευσή του είναι προχριστιανική. Ἡ θεά και ἡ άπόλαυση τῶν σωμάτων δέν έμποδίζεται από αισθήματα ένοχῆς. Ο νεαρός βοσκὸς στο «Όνειρο στο Κῦμα» γνωρίζει την κορύφωση τῆς παραδεισιακῆς του εὐτυχίας τὴ στιγμή που κρατᾶ στην άγκαλιά του γυμνὸ τὸ σῶμα τῆς άγαπημένης του. Ἡ άτμόσφαιρα τοῦ ποιμενικοῦ είδυλλίου παραμένει πάντα παγανιστική. Ο νεαρός Κωστής καταφεύγει, ὅπως οἱ «Φαρμακεύτριες» τοῦ Θεοκρίτου, στὴ μαγεία για ν' άποκτήσει τὴν έκλεκτή του. Ἡ ένωση τῶν δύο νέων θα γίνει τὴ μέρα τῆς παγανιστικῆς πρωτομαγιάς.

Τὸ ποιμενικὸ ἰδεῶδες, που κατορθώνει να μεταμφιέζεται και να επιβιώνει ὡς τίς μέρες μας, είναι κυρίως μιὰ νοσταλγική αναπόληση τῆς ψυχικῆς άθωότητας και ἡ άρνηση τῆς σκληρότητας τῆς ζωῆς. Είναι τὸ ὄνειρο ἑνὸς κόσμου που παραμένει καινούργιος και άθῶος και που δέν άπειλεῖται από τὸ κακό. Ἡ έπιλογή τῶν δύο κειμένων έγινε μόνο δειγματοληπτικά. Τὸ άρκαδικὸ ὄνειρο κατακλύζει τὴ νοσταλγία τοῦ Παπαδιαμάντη, αλλά και τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἠθογραφίας, που από πολλές άπόψεις είναι ἡ νεοελληνική έκφραση τοῦ λογοτεχνικοῦ άρκαδισμοῦ.

¹ Ἄπαντα, τόμ. 2, δ.π., σσ. 200-201.

Γλωσσικὲς ὑποθήκες τοῦ Παπαδιαμάντη

Ἡ γνήσια γλώσσα φανερώνει τὴν προσωπικὴ ἀλήθεια τοῦ ἀνθρώπου, τὸ γεγονὸς τῆς ζωῆς, πού εἶναι ἀγαπητικὴ σχέση καὶ ἀδελφικὴ κοινωνία. Ἡ γλώσσα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα μέσο συνεννόησης ἀλλὰ εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τοῦ προσώπου, ἀναδεικνύει τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴν ἀτομικότητα, τὴν κοινωνία τῶν ἐλευθέρως ἀγαπώντων. Τελικὰ ἡ γλώσσα εἶναι φανέρωση ἡθους, μιᾶς συγκεκριμένης στάσης ἀπέναντι στὴ ζωὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο¹.

Ἀντίθετα ἡ γλώσσα ἡ ὑποταγμένη στὸν ἐγωκεντρισμὸ ἐκπίπτει σὲ συμβατικὸ μέσο συνεννόησης, εἶναι ἀποκαλυπτικὴ τοῦ ἀτόμου. Μιὰ τέτοια γλώσσα ἀφήνει ἐντελῶς ξένους τοὺς συνομιλητές, οἱ λέξεις παύουν νὰ σημαίνουν τὸ κοινὸ ἡθος, χάνουν τὸ νόημά τους καὶ χρησιμοποιοῦνται ἀναλόγως τῆς ἀτομικῆς αὐθαιρεσίας².

Ἡ ὕπαρξη γλωσσικοῦ ζητήματος ἀποτελεῖ σύμπτωμα ἀλλοτριώσεως ἐνὸς πολιτισμοῦ. Μὲ τὴν ἰδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κρατιδίου ἄνθρωποι δυτικόπληκτοι, πρὶν προλάβουν νὰ ἔλθουν στὴν Ἑλλάδα, ἀνεκάλυπταν αἴφνης ὅτι εἶχαν χρέος ἱερὸ νὰ διδάξουν τὴν ὀρθὴ γλώσσα στοὺς ἀμαθεῖς Ἑλληνας³. Οἱ Ἑλληνας οὐμανιστὲς λόγιοι, ζητώντας νὰ καλύψουν τὸ κενὸ τῆς λογίας παράδοσης πού εἶχε διακοπεῖ μὲ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης⁴, καὶ στὴν προσπάθειά τους νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν τυπικὴ ὁμοιό-

¹ Βλ. Θανάση Παπαθανασίου, «Ἡ Ἱεραποστολὴ ἀπέναντι στὴ γλωσσικὴ πολυμορφία τοῦ κόσμου», *Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυκας*, Α' (1989), σελ. 185 ἐξ.

² Βλ. τὴ χρῆση τῆς γλώσσας ἀπὸ τὴ δημοσιογραφία. Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», *Ἀπαντα*, τόμος 5, κριτικὴ ἔκδοση Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1988, σελ. 293-4.

³ Βλ. Κυριάκου Σιμόπουλου, *Ἡ γλώσσα καὶ τὸ εἰκοσιένα*, Ἀθήνα 1971, σσ. 35-65.

⁴ «Κι ἀναμέτρησα ἀπὸ μιὰν ἄλλη πλευρὰ τὴ ζημιὰ πού ἔκαμε στὸν Ἑλληνισμὸ

τητα με τούς αρχαίους προγόνους, δημιούργησαν τελικά την καθαρεύουσα, μιὰ γλώσσα πού ζητούσε νὰ καθαρεύει ἀπὸ κάθε μεταγενέστερο γλωσσικὸ στοιχείο, βρισκόμενοι ἔτσι σὲ ἀντιπαράθεση μετὰ τὴ ζωντανὴ λαλιὰ τοῦ τόπου¹.

Οἱ καθαρευουσιάνοι Φωταδιστές², «κοντικώτεροι τοῦ Κόντου»³, ἀντὶ νὰ πάρουν τὸ πάθος τῶν ἀρχαίων γιὰ δημιουργία καὶ ζωή, ἀντὶ νὰ πάρουν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν οὐσία, ἔπαιρναν τούς τύπους καὶ τούς κανόνες, τὴν ἐπιφάνεια καὶ τὸ φορμαλισμὸ, «Ἄλλ' ἢ γλῶσσα ἢ Ἑλληνικὴ ἔπρεπε (νὰ) βλέπη μακρὰν, ὡς φάρον παμφαῖ, τὴν λαμπρὰν αἴγλην τῆς ἀρχαίας, χωρὶς νὰ ἔχη τέρμα τὸν φάρον αὐτόν. Ὁ φάρος ὁδηγεῖ εἰς τὸν λιμένα, δὲν εἶναι αὐτὸς λιμὴν»⁴. Ἡ ἀρχαία παράδοση, ἀποκομμένη

ἢ καταστροφὴ τῆς Αὐτοκρατορίας. Γιατὶ σταμάτησε μιὰ φυσιολογικὴ λειτουργία· θέλω νὰ πῶ: σταμάτησε τὴν ὀμαλὴ ἀλληλοεπίδραση τῆς γλώσσας τῶν λογίων καὶ τῆς λαϊκῆς ἔκφρασης, πού θὰ ὁδηγοῦσε σ' ἓνα συγκερασμὸ πλουτισμένον ἀπὸ τίς ἀρετὲς τῆς καθεμιᾶς. Ἀντίθετα ἡ καταστροφὴ ἐκείνη πλάτυνε τὸ χάσμα ἀνάμεσα στοὺς δύο γλωσσικοὺς κόσμους καὶ τούς μόνωσε. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἐμπόδιζε νὰ γίνει, καὶ στὴ γλωσσικὴ ἔκφραση, κάτι σὰν αὐτὸ πού πραγματοποιήθηκε στὴ ζωγραφικὴ τὸν καιρὸ τῆς ἐκπληκτικῆς Ἐναγέννησης τῶν Παλαιολόγων· τὴν ἁμορφὴ συγχώνεψή τῆς λαϊκῆς καὶ τῆς λόγιας παράδοσης». Γιώργου Σεφέρη, «Στὰ 700 χρόνια τοῦ Δάντη», *Δοκιμίες*, Δεύτερος τόμος (1948-1971), Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1981, σελ. 280. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Γιάννη Κιουρτσάκη, *Προφορικὴ παράδοση καὶ ὀμαδικὴ δημιουργία. Τὸ παράδειγμα τοῦ Καραγκιόζη*, Κέδρος, [Ἀθήνα] 1983, σσ. 279-306.— Τοῦ ἴδιου, *Τὸ πρόβλημα τῆς παράδοσης*, Στιγμὴ, Ἀθήνα 1989.

¹ Πρόδρομος τῶν καθαρευουσιάνων ὑπῆρξε καὶ ὁ Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός, τὸν ὁποῖο ὁ Παπαδιαμάντης θέτει νὰ καθαρεύει γλωσσικά. Π.χ.:

— Καὶ ποῖαν ὥραν εὔρετε τὸ δωμάτιον κενόν;

— Τὸ κελλὶ εὔρέθη ἄδειο σήμερα.

— Ποῖαν ὥραν;

— Εἶναι κάμποσες ὥρες.

— Ὡς πόσαι ὥραι; εἶπεν ὁ Πλήθων.

² Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, «Ἡ Γυφτοπούλα», *Ἀπαντα*, τόμος 1, κριτικὴ ἔκδοσις Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1981, σελ. 494.— Γιὰ τὸν Πλήθωνα βλ. Philip Sherrard, «Ἡ συμβολικὴ σταδιοδρομία τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ Πλήθωνος», *Δευκαλίων*, 14 (1975), σσ. 129-45.

³ Κώστα Ζουράρι, «Φωταδιστές, Ἑλληνικὰ κατάλοιπα τοῦ 19ου εὐρωπαϊκοῦ αἰῶνα», *Μισγάγκεια ἀπερινόητη. Συμβολὴ στὴν πολιτικὴ αὐτογνωσία τῆς Ἑλλάδας*, ἐκδ. Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1984, σσ. 274-9.

⁴ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, «Ἐκκλησιαστικαὶ ἐκδόσεις ἐν Ἀθήναις», *Ἀπαντα*, τόμος 5, σελ. 217.

⁵ «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», *δ.π.*, τόμ. 5, σελ. 296.

ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς, ἔπαυσε νὰ συνδέεται μὲ τὸ παρὸν. Καὶ ἡ γλῶσσα ποῦ ἐξέφραζε αὐτὴν τὴν παράδοση ἔγινε γραμματική, προσκόλλησις στὸ γράμμα καὶ στὸ νόμο. Ἔτσι ὅμως καμμιά σχέση δὲν εἶχε μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ νόθα γλῶσσα, κατασκευασμένη σὲ πολυτελεῖ παρισινὰ σαλόνια¹. Ἐπικρατοῦσε κὴ μανία τοῦ περιφρονεῖν τὰ κοινὰ καὶ πεπατημένα, καὶ νομίζειν αὐτὰ ὅχι ἑλληνικά. Τὸ ἑλληνικά, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν πολλῶν, ἐσήμαιεν ἄροητα θέματα, λεξίδια ὅχι συνήθη εἰς τὸν κοινὸν λόγον. Ἄλλὰ μὲ τὴν λογικὴν καὶ τὴν μέθοδον αὐτὴν κατήντησε νὰ γίνῃ ὅλη σχεδὸν ἡ γλῶσσα νόθον καὶ κίβδηλον κατασκευάσμα, ἀκομψὸν καὶ κακόζηλον· τεχνητὸν καὶ κατὰ συνθήκην². «Ἄλλὰ διατί δὲν προτιμῶσι τὰ ὀρθά, . . . ; Ἀπλούστατα, διότι αὐτὰ τοὺς φαίνονται κοινὰ, καὶ σχεδὸν χυδαῖα, . . .»³.

Ὅσο ὅμως νόθα καὶ κίβδηλη ὑπῆρξε ἡ καθαρεύουσα ἄλλο τόσο νόθα καὶ κίβδηλη ὑπῆρξε καὶ ἡ δημοτικὴ ἐκείνη, ἡ κατασκευασμένη στὸ παρισινὸ γραφεῖο τοῦ Ψυχάρη. Καὶ αὐτὴ δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνα ὀρθολογιστικὸν δημιούργημα, ποῦ καὶ πάλι ἀγνοοῦσε τὴ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Ἐσαεὶ ὀρθὴ ἡ κρίσις τοῦ Παπαδιαμάντη: «Τὸν Ψυχάρη ὡς ποιητὴν [τὸν θεωρεῖ] καλόν, ὡς γλωσσολόγον καὶ ἐπιβλητὴν τῆς δημόδους γλώσσης, Λεβαντίνον, ψευδῆ, τεχνητόν. Προσθέτει μάλιστα ὅτι ἡ μονομανία τοῦ αὐτοῦ, τοῦ νὰ ἀποκτήσῃ ὄνομα εἰς τὴν Ἑλλάδα, κατέστη δι' αὐτὸν ψύχωσης, τὴν ὁποῖαν δυστυχῶς δὲν ἀπέφυγον καὶ παρ' ἡμῖν πλείστοι ὅσοι καλοὶ ποιηταὶ καὶ λογογράφοι, οἵτινες, διακαϊόμενοι θερμῶς ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς ρεκλάμας τοῦ ὀνόματός των εἰς τὴν Εὐρώπην ὑπὸ τοῦ ἱεροφάντου Ψυχάρη, προσεκολλήθησαν στερρῶς καὶ τυφλότατα πρὸς αὐτόν. Ἄλλ' ὅλα αὐτὰ θὰ παρέλθουν ταχέως, καὶ ἡ ψυχάρειος δόξα

¹ «Τότε μὲν εἰς τὸ Παρίσι εἶχεν ἀνακαλυφθῆ, ὡς φαίνεται, νέα γλῶσσα, Ἑλληνικὴ καλουμένη· σήμερον δέ, ὅχι μία, ἀλλὰ περισσώτεραι ἑλληνικαὶ γλῶσσαι συγχρόνως ἔχουν ἐπινοηθῆ· ἄλλη μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὸ Παρίσι, καὶ ἄλλη ἐπιδημεῖ ἐνθροπισμένη ἐδῶ, εἰς τὰς Ἀθήνας· καὶ ὅλαι λαλούμεναι, γραφόμεναι, καὶ ἀναγνωσκόμεναι ἀνὰ Ἑλλάδα πᾶσαν καὶ τὴν ἄγλωσσον, ἠχοῦσιν ὡς «σύμμικτον εἶδος κἀποφώλιον τέρας». «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», *δ.π.*, σελ. 288.—Ὁ Ἀδ. Κοραῆς ἦταν ἐντελῶς ἀνυποψίαστος γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ τόπου. Ἐγραψε γιὰ τὸν Ἐρωτόκριτον: «Ὁμολογῶ ὅτι δὲν εἶναι νόστιμος διατριβὴ νὰ ἀναγνώσκῃ τις τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐξαμβλώματα τῆς ταιλαιπώρου Ἑλλάδος. . .». Ὁ δὲ Κορνάρου χαρακτηρίζεται ὡς «ὁ μέχρι τοῦδε Ὅμηρος τῆς χυδαῖκῆς φιλολογίας». Παρὰ Ζήσιμου Λορεντζάτου, *Γιὰ τὸ Σολωμὸ τὴ λύρα τὴ δίκαιη*, Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1974, σελ. 166.

² Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», *δ.π.*, σελ. 295.

³ *Αὐτ.*, σελ. 294.

θά εξαμισθῆ ὡς παμφόλυξ, αὐτὴ ἦτις παίρνει καὶ δίνει εἰς τὴν ὁδὸν Κλωδίου εἰς τὰ Παρίσια! Τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν ποῦ τὴν εἶδε, ποῦ τὴν ἔμαθε, ποῦ τὴν ἐσπούδασεν ὁ Ψυχάρης; Αὐτὸς εἶναι Χίος, σχεδὸν ξένος, ἀριστοκράτης, ἐπιχειρῶν μὲ ἐν στρεβλωτικὸν ἰδίωμα νὰ ἐπιβληθῆ ὡς δημιουργὸς καὶ διδάσκαλος ὀλοκλήρου ἔθνους. "Ὅχι! αἱ γλῶσσαι δὲν ἐπιβάλλονται οὕτω εἰς τὰ καλὰ καθούμενα ὑπὸ τῶν ἀτόμων εἰς τοὺς λαούς!"¹.

Ἡ γραμματικὴ ὁμοιομορφία, ἡ μονομανία καὶ ἡ ἔλλειψη ἀνοχῆς γιὰ κάθε διαφορετικὸ ὕφος γραφῆς, ὁ βίαιος ἐξοβελισμὸς τύπων καὶ φράσεων ποῦ ὑπῆρχαν γιὰ αἰῶνες, ἔγιναν τὰ ξόανα λατρείας τῶν δημοτικιστῶν. Κάθε διαφορὰ θεωρήθηκε ὑποπτη, κάθε ἑτερογένεια ἐκλήφθηκε ὡς ἀμάρτημα. «Κατὰ τοὺς ψυχαριστάς, ἡ γενικὴ πληθυντικὴ διαφορεῖται· τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀνθρώπωνε, τῶν γυναικῶ, καὶ τῶν γυναικῶνε. Ἡ πρέπει νὰ τὸ κλαδεύσῃ τις, ἢ νὰ τοῦ προσθέσῃ μίαν φούντα. Μόνον εἰς τὴν γνησίαν μορφήν δὲν πρέπει νὰ τὸ γράψῃ, διότι ἀλλοίμονον εἰς ὅσους γράφουν τὴν καθαρέβουσα»². Τὴ δεξιὰ διαδέχθηκε ἡ ἀριστερὴ καθαρεύουσα³.

Ὁ Παπαδιαμάντης συνέλαβε τὸ ψευδὲς τοῦ γλωσσικοῦ κατασκευάσματος τόσο τῶν διαφωτιστῶν ὅσο καὶ τῶν ψυχαριστῶν. «Ὅπως ἐν ζωντανὸν σῶμα δὲν δύναται νὰ ζήσῃ δι' ἐνέσεων, τρόπον τινά, ἀπὸ κόνιν ἀρχαίων σκελετῶν καὶ μνημείων, ἄλλο τόσον δὲν δύναται νὰ ζήσῃ, εἰ μὴ μόνον κακὴν καὶ νοσηρὰν ζωὴν, τρεφόμενον μὲ τουρσιά καὶ μὲ κονσέρβας εὐρωπαϊκάς»⁴. Ὁ Παπαδιαμάντης ἔθεσε τὸ ζήτημα στὴν

¹ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, «Συνέντευξις μὲ τὸν Δημ. Χατζόπουλο», *Τὰ Ἄπαντα*, ἐπιμ. Γ. Βαλέτα, τόμος Ε', ἐκδ. Βιβλος, [Ἀθήνα] 1954, σελ. 496.

² Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», *δ.π.*, σελ. 293.

³ Γιώργου Σεφέρη, «Ἑλληνικὴ γλῶσσα», *Δοκιμές*, Πρῶτος τόμος (1936-1947), Ἰκαρος, [Ἀθήνα] 1984, σελ. 67: «Ἔτσι φτάσαμε νὰ ἰδοῦμε μὴ καθαρεύουσα ἀριστερὴ, καθὼς εἶχαμε γνωρίσει τὴν καθαρεύουσα τῶν γλωσσαμυντῶρων. Τεχνητὲς γλῶσσες καὶ οἱ δύο...».— «Μις ἡ γλῶσσα εἶναι ἀπεναντίας ἡ γλῶσσα τῶν Ψυχαρικῶν. Καὶ ὅχι ἡ μικτὴ γλῶσσα ποῦ μέσα της κλεῖ καὶ συνδιαλάττει τὰ δύο ρεύματα. Τὰ νέα τὰ γλωσσικά: καθαρεύουσα (δημοτικὴ ἀρχαίζουσα), δημοτικὴ (καθαρεύουσα νεωτερίζουσα)». Κωστῆ Παλαμᾶ, «Στοχασμοὶ (1930-1934)», *Νέα Ἐστία*, ΚΖ': 621 (1953), σελ. 636.

⁴ «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», *δ.π.*, σελ. 296.— Βλ. καὶ τὴν κρίση τοῦ Κ. Π. Καβάφη: «Εὐρέθηκα κατὰ τύχην κάποτε σ' ἓνα σπίτι λαϊκὸ, τὴν ὥρα ποῦ ἔβγαине ὁ γιατρός, ποῦ ἦρθε γιὰ νὰ δεῖ ἓνα ἄρρωστο παιδί. Ὁ γιατρός ἐπέμενε στὴν πόρτα πὼς ἔπρεπε νὰ γίνεи ἐγχείρησις. Μὰ ἡ μητέρα διαμαρτύρητο καὶ τοῦ εἶπε 'Γιατρέ μου, εἶναι ἀδύνατον, γιατί τὸ παιδί εἶναι πολὺ ἀδύνατο'. Πρόσεξε Γιάννη, τὴ λεπτὴ διάκρισις: Ἀδύνατον-impossible. Ἀδύνατο-Faible. Ἄν ἀκούαμε τοὺς

όρθή του βάση. Τὸ ζήτημα ἦταν καὶ εἶναι: νεκρὴ ἢ ζωντανὴ γλῶσσα, γλῶσσα ποὺ ὑπηρετεῖ τὸ κοινὸ ἦθος ἢ γλῶσσα ποὺ ἐξυπηρετεῖ ἀλλότριες ἰδεολογίες; Ἡ γλῶσσα χρησιμεύει γιὰ νὰ συνεννοοῦνται δύο ξένοι ἢ λειτουργεῖ ὡς μεθεκτικὴ σχέση προσώπων;

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ὑπῆρξε πάντοτε πολύτυπη. Κάθε προσπάθεια ὑποταγῆς τῆς σὲ ἀπόλυτους κανόνες ἦταν καὶ εἶναι διανοητικὸ κατασκευάσμα. Καθαρευουσιάνοι καὶ δημοτικιστὲς ζήτησαν τὴν ὑποταγὴ τῆς γλώσσας στοὺς γραμματικὸς κανόνες, τοὺς ὁποίους ἀνήγαγαν σὲ κριτὲς κάθε γλωσσικῆς δυνατότητας. Ἡ ἄρνηση τῆς ἀνομοιότητος καὶ ἡ τυποποίηση τῆς ἔκφρασης, ἡ περιφρόνηση τῆς συντακτικῆς πολυτυπίας καὶ τοῦ λεξιλογικοῦ πλούτου, διεκδίκησαν τὸ προβάδισμα. Ἡ γραμματικὴ προηγήθη τῆς ζωντανῆς μιλιᾶς, ἡ ζωὴ ὑποτάχθηκε στὴ γλῶσσα. Ἀλλ' ἡ γλῶσσα δὲν μπορεῖ νὰ βιαστεῖ, ἔχει τὴν ἀπροσδιοριστία τοῦ ζωντανοῦ. Γι' αὐτὸ ἀνάμεσα στὶς συμπληγάδες τῆς γλωσσικῆς αὐθαιρεσίας καὶ τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ τῆς ὁμοιομορφίας, τῆς συγχρονίας καὶ τῆς διαχρονίας, διέρχεται ἡ ζωντανή, μοναδικὴ καὶ ἀνεπανάληπτη γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Ὁ λαὸς διαμορφώνει καὶ ἐξελίσσει τὴ γλῶσσα τοῦ σύμφωνα μὲ τὶς δικῆς του ἀρχές καὶ τὰ δικὰ του αἰσθητήρια¹. Ἡ σημασιολογικὴ ποικιλία ὑπῆρξε ἴδιον τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. «Τὸ περιέργον εἶναι ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ πρόθεσις, ἡ ἀπό, φαίνεται νὰ ἔχη τὴν ιδιότητα, εἰς δύο ἐναντιώτατα ῥήματα, τὸ βιοῦν καὶ τὸ θηῆσκαι, προστιθεμένη, νὰ παράγῃ δύο συνώνυμα, τό, ἀπεβίωσε, καί, ἀπέθανε· καὶ πάλιν ἡ ἴδια ἡ ἀπό εἰς τὸ ἀποζῆ τις νὰ σημαίνει τὸ μετὰ δυσκολίας ζῆ, εἰς δὲ τὸ ἀπεβίωσε, τὸ ἔπαυσε νὰ ζῆ»².

δασκάλους μας τί θὰ γινόταν; Ἐνα ἀπὸ τοὺς δύο τύπους θὰ καταδικάζαμε. Ἦλθε μιά μέρα, ἄς ποῦμε ὁ Μιστριώτης, καὶ μᾶς εἶπε ἔτοῦτο δὲν εἶναι εὐγενικό, τὸ ἄλλο δὲν ἀρμόζει στοὺς προγόνους. Καὶ τί μᾶς συνεβούλευσε; Νὰ ρίξωμε τὴ μισή μας γλῶσσα στὴ θάλασσα. Τὰ ἴδια καὶ ὁ Ψυχάρης ἔκανε γιὰ τὴν ἄλλη μισή. Εἰς τὸ ποτάμι, φώναξε καὶ αὐτός, πρέπει νὰ ρίξωμε τὴ μισή μας γλῶσσα. Ὅλα αὐτὰ εἶναι γελοῖα. Τὴ γλῶσσα μας πρέπει νὰ τὴ μελετήσωμε γιὰτὶ δὲν τὴν ξεύρωμε. Ἐχει κρυμμένους μέσα τῆς θησαυρούς· καὶ τί θησαυρούς! Ἡ ἔννοιά μας πρέπει νὰ εἶναι πῶς θὰ τὴν πλουτίσωμε, πῶς θὰ φέρομε στὸ φῶς αὐτὸ ποὺ κρύβει ἐκείνη μέσα τῆς». Πρὸς Σαρεγιάννη, Χάρτης, 5-6 (1983), σσ. 531-2.

¹ «Ὁ λαὸς εἶπε *κινίνο* τὴν *κινίην* τῶν *ιατρῶν*. (Φαντασθῆτε, τρία I, καὶ δύο *γη ἀλλεπάλληλα*!). Ὁ λαὸς εἶναι δημιουργὸς καὶ κυρίαρχος, καὶ ἀφοῦ ὁ λαός, ἐν τῷ δικαίωματί του, εἶπε, λ.χ., *φανέλα*, καί, *μοδίστρα*, δὲν πρέπει κανεὶς νὰ *τολμᾷ* νὰ λέγῃ ἢ νὰ γράφῃ *φλανέλα*, *μοδίστα*. Ἀλλὰ τοιαῦτα κατεργάζονται μόνον ἐκφυλισμένοι ἀνθρωπίσκοι». «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», ὁ.π., σελ. 297.

² *Αὐτ.*, σελ. 295.

Ὁ Παπαδιαμάντης διεΐδε ἀκόμα καὶ τὴ διάβρωση τῆς ἐλληνικῆς ἀπὸ τὴς ξένες γλῶσσες, λόγῳ τοῦ μιμητισμοῦ τῶν πνευματικῶς ἀστῶν πρὸς τὴν Εὐρώπη. «Διὰ τοῦτο βλέπεις νὰ εἰσάγονται τοιαῦται λέξεις, ὅποια ἢ μὲν πάντα τῆς μουσικῆς! λόγου χάριν. Ἄν εἰς τὴν γησίαν δημῶδη γλῶσσαν, ἢ λέξις σημαίνει τὴν πλευρὰν ἢ τὴν ἄλλως μεριά, ἀδιάφορον. Ἐκεῖνα εἶναι παλαιά, χωριάτικη γλῶσσα, *démodée*· ἐτελείωσε. Ἄρχαϊα καὶ διῦπολιώδη καὶ τεττίγων ἀνάμεσα. Ἐὰν τώρα ἢ *bande* γίνεται ἴσως ἀπὸ τὸ *binden* (δένω), ἐὰν ἔχη παραπλησίαν τὴν ἀρχὴν καὶ προέλευσιν, ὅπως ἢ λέξις *σπεῖρα*, ἐὰν ἢ ἴδια *bande* σημαίνῃ ἐν γένει συμμορίαν, καὶ ἂν ἔχη παράγωγον τὸ *bandie*, ἀδιάφορον καὶ πάλιν. Ἄλλ' αἱ λέξεις χορός, θίασος, ὄμιλος, ὄρχήστρα, τίποτε δὲν σημαίνουν. Ἡ μὲν πάντα, αὐτὴ εἶναι ἢ λέξις τῆς μόδας»¹. Ἄλλο ζήτημα εἶναι ἀσφαλῶς ἢ ἀλληλεπίδραση τῶν γλωσσῶν. «Ἐπάρχει καὶ ἀλληλεγγύη, ἐπὶ τέλους. Ἀδύνατον εἶναι γλῶσσα ζωντανή, σύγχρονος, ἔχουσα πόθον καὶ ἀξίωσιν νὰ ζήσῃ, νὰ μὴ αἰσθάνεται βαθεῖαν τὴν ἀλληλεγγύην αὐτὴν. (...) Πάλιν, τὰς γλῶσσας τὰς νεωτέρας ἔπρεπε νὰ τὰς ἔχη σύμπλους, χωρὶς νὰ ρυμουλκῆται ἀπὸ καμμίαν ἐξ αὐτῶν»². Μεταξὺ τῆς ξενομανίας καὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἐθνικισμοῦ ὑπάρχει ὁ συνετὸς διάλογος γλωσσῶν καὶ πολιτισμῶν, ποὺ καταξιώνει τὴν ἰδιαιτερότητα μέσα στὴν ἐνότητα, τὴ μοναδικότητα μέσα στὴν πολλαπλότητα. «Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι πῶς νὰ ἐμφορηθῶμεν κατὰ κόρον ἀπὸ ξενισμούς, ἀλλὰ πῶς νὰ φέρωμεν ἀντίδρασιν, πῶς νὰ μετριάσωμεν τὴν ἀνάγκην τοῦ ξενισμοῦ. Χαλινοῦ καὶ ὄχι πτερινιστῆρος ἢ ὀργῶσα φύσις ἔχει ἀνάγκην»³.

Ἡ γλωσσικὴ συρρίκνωση εἶναι συνέπεια τῆς ὑποχώρησης τῆς πολιτισμικῆς μας ἰδιοπροσωπίας, ποὺ πιέζεται ἀπὸ ξένα πρότυπα ζωῆς. Ἡ υἱοθέτηση τοῦ δυτικοῦ κοσμοειδώλου ἐπέφερε τὴν περιφρόνηση γιὰ ὅτι-δήποτε δὲν συνάδει μὲ τὸ χρήσιμο καὶ τὸ ὠφέλιμο. Ὁ ἄρριζος καὶ ἀνέ-

¹ Αὐτ., σσ. 293-4. Στὸ διήγημα «Τὰ πτερόντα δῶρα» ὁ Ἄγγελος στὸ ἀρχοντικὸ μέγαρο ποὺ εἰσῆλθε «ἤκουσε τὰ δύο τεκνία νὰ ψελλίζουσι λέξεις εἰς ἄγνωστον γλῶσσαν». Ἄπαντα, τόμος 4, κριτικὴ ἐκδοσις Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1985, σελ. 191.— «Καὶ εἰς τὰς πόλεις αὐτὰς [Ἀθήνας καὶ Πειραιᾶ] οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀνεπτυγμένοι — καὶ πρέπει νὰ ξεύρουσι τί θὰ πῆ ὄχι μόνον ραφστώνη ἐλληνιστί, ὄχι μόνον τουρκιστί ραχάτι, ἀλλὰ καὶ ἰταλιστί δόλτσε ἔ φάρ νιέντε». «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», ὅ.π., σελ. 293.

² Αὐτ., σελ. 296.

³ Αὐτ., σελ. 296.— Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ σήμερον βλ. Γιάννη Μ. Καλιόρη, Ὁ γλωσσικὸς ἀφελληνισμὸς. Πέραν τοῦ μισοξενισμοῦ καὶ τῆς ὑποτελείας, ἐκδ. Πολύτυπο, Ἀθήνα 1984 (καὶ Παρεμβάσεις II: γλωσσικά, Ἐξάντας, Ἀθήνα 1986, σσ. 193-267).

στιος πνευματικά άνθρωπος ενδιαφέρεται μόνο για μιὰ συμβατική γλώσσα που ἐξυπηρετεῖ ἀπλῶς τὶς ἀτομικὲς του ἀνάγκες¹.

Καὶ στὸ θέμα τῆς γλώσσας ὁ Παπαδιαμάντης φάνηκε προφητικὸς, ἀφοῦ καὶ σήμερα ἡ δυτικὴ κοσμοαντίληψη ἐξακολουθεῖ νὰ ταλανίζει τὸν τόπο. Ἡ ἀκαμψία, ἡ μονοτυπία, ἡ λεξιπενία², ἡ πάταξη κάθε ἀνωμαλίας, ἡ ἐξομοίωση τῶν ἀνομοίων, ἡ μονοπαγὴς σύνταξη, ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὸ ὕφος³, μέσα σὲ ἓνα κλίμα ἀκρατοῦ λαϊκισμοῦ καὶ ἀποθέωσης τῆς ἀρχῆς τῆς ἡσόνος προσπάθειας, βασανίζουν σήμερα τὴ γλώσσα. Ἡ γλώσσα ἀντιμετωπίζεται τεχνοκρατικά, ὑποτάχθηκε σὲ ἓνα ἰδεολογικὸ καταναγκασμὸ πού ἀποκλείει κάθε ἐλεύθερη, μὴ ὑποκείμενη σὲ ἀπαράβατους κανόνες, γλώσσα ὡς σκοταδιστικὴ καὶ συντηρητικὴ. Κωδικοποίηση ὅμως ἐκ τῶν προτέρων τῆς γλώσσας, ἡ γραμματικὴ πού ἐρχεται νὰ ὀρίσει καὶ ὄχι νὰ περιγράψει, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὑφέρων ὀλοκληρωτισμός. Στὴν ἐποχὴ τάχατες τοῦ πλουραλισμοῦ καὶ τῆς πολυφωνίας, τοῦ σεβασμοῦ δῆθεν τῆς διαφορᾶς, ἡ ἐκφραστικὴ ἑτερότητα στιγματίζεται καὶ κατηγορεῖται ὡς ἐχθρὸς τῆς προόδου καὶ τῆς δημοκρατίας⁴.

Ἡ δυτικὴ ἀντίληψη τῆς ὑπεροχῆς τῶν συστημάτων σὲ βάρους τῶν προσώπων ἐξακολουθεῖ νὰ κατατρέχει τὴ ζωὴ. Καὶ ἂς ὑπάρχει ἡ ἐπιταγὴ τοῦ Σολωμοῦ στὸ «Διάλογο» ὅπου ὄταν ὁ σοφολογιότατος ρωτᾷ «Γνωρίζεις τὰ ἑλληνικά;» ὁ ποιητὴς ἀπαντᾷ: «Γνωρίζεις τοὺς Ἑλληνας»;⁵ Στὴ γλώσσα ὀδηγεῖ ὁ ποιητὴς καὶ ὄχι ὁ γλωσσολόγος, καθὼς

¹ «Ἡ Ἐσπεράντο μᾶς ἦλθεν ἑνωρὶς (...), καὶ ὀπαδοὶ ἀρκετοὶ προσῆλθον, προτιμῶντες τὴν Ἐσπεράντο ἀπὸ τὴν μητρικὴν των καὶ ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην γλῶσσαν. Εὔγε, καλῶς βαίνομεν». *Αὐτ.*, σελ. 290.

² «Τὸ δὲ μεγαλύτερον διόρθωμα ἢ κατόρθωμα τοῦ λογιῶ ἀνδρὸς ὑπῆρξε τὸ ἐξῆς: Τὸ κείμενον, ἦτοι ἡ παράφρασις ἐκείνη, εἶχε παραπολλὰ *δηλαδὴ* δὲν εἶχε κανὲν ἐκ τῶν ἰσοδυναμῶν ἤγγουν, τουτέστι, δηλονότι, τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτὰ μόνον *δηλαδὴ*». «Ἐκκλησιαστικαὶ ἐκδόσεις ἐν Ἀθήναις», *Ἀπαντα*, τόμ. 5, σελ. 217.

³ Βλ. τὴ μέριμνα τοῦ Ὀμήρου γιὰ τὸ ὕφος, πού ἀναφέρει ὁ Παπαδιαμάντης. «Γλῶσσα καὶ κοινωνία», *ὁ.π.*, σελ. 289.

⁴ Ἡ διαπίστωση τοῦ Γιάννη Καλιόρη εἶναι καιρία: «Εἶναι ἄλλωστε γεγονός ὅτι ἐδῶ καὶ 150 χρόνια τὸ γλωσσικὸ ἰδανικὸ ἀκουμπᾷ σὲ ὄλο καὶ πιδ στενὴ βᾶση, γιὰ τὴ στενότερη εἶναι κάθε φορὰ καὶ ἡ ἀρχὴ μὲ τὴν ὁποία συνυφαινεται: στὸ Σολωμὸ ἡ γλώσσα συνδέεται μὲ τὴν Ἐλευθερία, στὸν Κοραῆ μὲ τὸ *Γένος*, στὸν Ψυχάρη μὲ τὴν *Πατρίδα*, στὸν Τριανταφυλλίδη μὲ τὸ *Κράτος*». «Διδάγματα τοῦ ἀδιεξόδου», *Παρεμβάσεις*, Κέδρος, [Ἀθήνα] 1981, σελ. 380.

⁵ Διονυσίου Σολωμοῦ, *Ἀπαντα, τόμος δευτέρος: Πεζὰ καὶ ἰταλικά*, ἐκδοση-σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Ἰκάρος, [Ἀθήνα] 1986, σελ. 14.

τὸ Θεὸ βιώνει ὁ ἅγιος καὶ ὄχι ὁ θρησκευολόγος. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ λογοτεχνία παραμένει πάντοτε ὁ χῶρος στὸν ὁποῖο ἡ γλῶσσα πλουτίζεται καὶ μεταμορφώνεται, μετασχηματίζεται καὶ προοδεύει¹.

Μὲ τὸ ἔργο ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴ γραφὴ του ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης μᾶς κληροδότησε μέγιστο μάθημα. Λογία καὶ δημῶδης ὀφείλουν νὰ συνεργάζονται καὶ νὰ ἀλληλοπεριχωροῦνται, ὥστε ἡ πολυτυπία καὶ ὁ ἐκφραστικὸς πλοῦτος νὰ καταξιώνονται, ἡ δὲ ἑλληνικὴ νὰ ἀνθίσταται στὶς ἐπιθέσεις τῶν ξένων γλωσσῶν. Ἡ γλῶσσα προβάλλει τὸ ἦθος ἐνὸς λαοῦ, συμπυκνώνει τὴν ταυτότητά του, μεταφέρει τὴν ἱστορικὴ του μνήμη. Γλῶσσα ἐν τέλει σημαίνει πατριδογνωσία. Καὶ ἡ δική μας πατριδογνωσία φανερώνει ὅτι στὴν ὀρθόδοξη πνευματικότητά μας ἡ γλῶσσα δὲν ἐξαντλεῖ τὴν ἀλήθεια στὴ διατύπωσή της ἀλλὰ τὴ σημαίνει μόνον καὶ τὴν εἰκονίζει, δίνει τὰ ὄρια μέσα στὰ ὁποῖα βιώνεται ὄντως ἡ ἀλήθεια. Πρόκειται γιὰ μιὰ γλῶσσα πού ἀναδεικνύει μὴν ἄλλη ἀντίληψη ζωῆς, μιὰ ἄλλη θέαση τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας².

Αὐτὴ τὴν ἄλλη θέαση διακόνησε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης³.

¹ «Κάτω ἡ ποίηση γιὰ τὴν ὥρα» ἔλεγε ὁ Ψυχάρης. Γιάννη Μ. Καλιόρη, *Παρεμβάσεις II: Γλωσσικά*, σελ. 135.—Ἡ ποίηση ἕμως εἶχε ἄλλες ἐπιλογές. Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ἡ νίκη τῆς ποίησης», *Δαιμόνιο μεσημβρινό· ἔντεκα κείμενα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 1978, σσ. 66-75.

² Βλ. Σωτῆρη Γουελᾶ, «Ἀπὸ τὴ γλῶσσα στὴ φωνὴ καὶ ἀπ' τὴ φωνὴ στὴ μελωδία», *Τὸ Δέντρο*, 27 (1986), σσ. 217-24.—Βλ. καὶ Λάμπρου Καμπερίδη, «Αὔρας λεπτῆς ἐγκάλεσμα», *Φῶτα ὀλόφωτα· ἓνα ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν κόσμο του*, ἐπιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1981, σσ. 207-31.

³ «Διαβάζεις τὸν Παπαδιαμάντη καὶ νιώθεις τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα νὰ σαλεύει καὶ νὰ φουσκώνει, ὅπως ἡ θάλασσα, καὶ νὰ σοῦ τραγουδάει τὰ ἄρρητα, νὰ σοῦ μολογᾷ τὰ ἀμολόγητα, νὰ σοῦ ξεσκεπάζει τὰ ἀμπαρωμένα. Ὡς τὸ σημεῖο, φυσικά, πὺ ἡ ἔκφραση μπορεῖ ἀκόμα καὶ λειτουργεῖ, προτοῦ νὰ φτάσουμε στὸ ἀνέκφραστο, μπροστὰ στὸ ὁποῖο ὄλοι ἀπαρατᾶμε ἀνήμποροι καὶ τὰ μολύβια καὶ τὰ χαρτιά καί, ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, ὁ λόγος μὴδὲ πὺ λέγεται μὴδὲ πὺ γράφεται καὶ ὁ ἀνθρώπος σωπαίνει. Καὶ ἕμως ὁ Παπαδιαμάντης (ὅπως κάθε παρόμοιος ἀνθρώπος) καμιά φορὰ βρίσκει λόγια καὶ γιὰ ἐκεῖνο πὺ βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὰ λόγια». Ζήσιμου Λορεντζάτου, *Δίπτυχο, Δόμος*, [Ἀθήνα] 1986, σσ. 12-3.

ΛΟΥΚΑΣ ΚΟΥΣΟΥΛΑΣ

«Τὰ Ρόδιν' ἀκρογιάλια»

Τὸ διήγημα δὲν περιλαμβάνεται στὸ γνωστὸ τόμο «Παπαδιαμάντης αὐτοβιογραφούμενος» ἢ ἔκτασή του, προφανῶς, ἦταν ἀπρόσφορη στίς προδιαγραφές τῆς ἔκδοσης. Διαφορετικὰ —κι ἀφοῦ τονίσουμε ἄλλη μιὰ φορά τὸν αὐτοβιογραφικὸ γενικὰ χαρακτήρα ὅλου τοῦ «Παπαδιαμάντη»— τὸ διήγημα, κι αὐτοβιογραφικὸ εἶναι, καὶ ἄλλως πως, μέσα σὲ ὀλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέα, περνάει ἀπὸ φίλους κι ἐπιφυλακτικούς γιὰ μυστήριον «κομμάτι». Ἄλλοι θαυμάζουν τίς περιγραφές του —σ' αὐτὲς ἴσως ἀναφέρεται κι ὁ Καβάφης τῆς μοναδικῆς ἐκείνης «κρίσης» του γιὰ τὸν πεζογράφο μας— ἄλλοι περιπίπτουν μαζί του σ' ἓνα εἶδος εὐχάριστης ἀμηχανίας, ἄλλοι ἄλλα λέγουν. Ὁ Λίνος Πολίτης προχωράει περισσότερο. Ἀφοῦ, στὴ γνωστὴ Εἰσαγωγή του στὸν Βαρδιάνο, προτείνει μιὰ περιοδολόγηση τῆς δημιουργικότητος τοῦ συγγραφέα, ἐπισημαίνοντας «χρόνια μεγαλύτερης εὐφορίας του» (1891-1893), κι ἐπόμενο μεγάλο σταθμὸ τῆ Φόνισσα (1903), καθὼς καὶ «μιὰ τάση πρὸς μιὰ ἔκφραση περισσότερο λυρική», ἀκολούθως, συμπληρώνει. «Ἡ τάση αὐτὴ —γιὰ μιὰ ἔκφραση περισσότερο λυρική— ἐξακολουθεῖ καὶ μετὰ τῆ Φόνισσα (Ῥεμβασμὸς τοῦ δεκαπενταυγούστου, Ῥανθος τοῦ γιαλοῦ 1906, Ῥο μοιρολόγι τῆς φώκιας 1908, Ῥόδιν' ἀκρογιάλια 1907-8) τὴν ὅμως —ἰδιαίτερα στὸ ἀρκετὰ ἐκτενὲς τελευταῖο— ἀρχίζει (λέει πάντα ὁ Λ. Πολίτης), νὰ φανερώνεται καὶ κάποια κάμψη καὶ ἀδυναμία· ὁ συγγραφέας πλησιάζει τὰ ἐξήντα». Ἔτσι. Στὰ «Ῥόδιν' ἀκρογιάλια», τὸ ἀρκετὰ ἐκτενὲς αὐτὸ ἔργο, «ἀρχίζει νὰ φανερώνεται κάποια κάμψη κι ἀδυναμία· ὁ συγγραφέας πλησιάζει τὰ ἐξήντα». Μιὰ τέτοια κρίση ἀπὸ τὸ Λίνο Πολίτη κατὰ κανένα, νομίζω, τρόπο δὲ γίνεται νὰ περνάει συνέχεια ἀπαράτηρη, πόσο μᾶλλον πού, ἔχοντας κανέναν ἐντελῶς διαφορετικὴ γνώμη γιὰ τὸ διήγημα καὶ γυρεύοντας νὰ τῆ διατυπώσῃ, βρίσκει ἔτσι μιὰν

ἀφορμή. Κάμψη κι ἀδυναμία στὰ «Ρόδιν' ἀκρογιάλια». . . Στὴν πλεόν τολμηρὴ καὶ πρωτότυπη σύνθεση τοῦ μεγάλου συγγραφέα. Τόσο μάλιστα περισσότερο τολμηρὴ καὶ πρωτότυπη, ὅσο πιὸ λίγο τῆς φαίνεται.

Καὶ γιὰ νὰ πάρουμε τὰ πράγματα μετὰ τὴ σειρά: τί, καταρχήν, φαίνεται στὰ «Ρόδιν' ἀκρογιάλια», τί γυρεύει, ἴσως, ν' ἀποκρυφτεῖ. . .

Τὸ ἔργο, ἂν καὶ χαρακτηρίζεται «κοινωνικὸ μυθιστόρημα», κι ἔχει Πρόλογο καὶ τρία μέρη, δὲν ξεπερνάει ὡστόσο τὶς 65 σελίδες (ἐκδοσὴ τοῦ Δόμου). Μυθιστόρημα ἐξάλλου, κοινωνικὸ ἢ ἄλλο — ἂν ἐξαιρέσουμε τὰ τρία πρῶτα, Μετανάστιδα, Ἐμπόρους τῶν ἐθνῶν, Γυφτοπούλα — ὁ Παπαδιαμάντης, κατὰ τὴ σύμφωνη γνώμη τῆς κριτικῆς, δὲν ξανάγραψε κι ἄς ἐπέγραψε ἕνα δυὸ ἔργα του ἔτσι, κοινωνικὰ μυθιστορήματα. Ἡ Φόνισσα, τὰ Ρόδιν' ἀκρογιάλια εἶναι μεγάλα διηγήματα, νουβέλες ἔστω ἢ ὅ,τι ἄλλο — καὶ δὲ θ' ἀναφερόμουν καθόλου στὸ ζήτημα, ἂν τὸ διήγημα πού εἶναι τὰ Ρόδιν' ἀκρογιάλια, μικρὸ ἢ μεγάλο, δὲν εἶχε, ὡς διήγημα, κάτι ἰδιορρυθμίες, πού δὲν ἀναφέρονται στὰ «κατὰ ποσὸν» τόσο μέρη του, στὴν ἔκτασή του, ἀλλὰ στὸ ποιὸν του, στὰ «κατὰ ποιὸν» μέρη του, ὡς διηγήματος, ὅπως ὑπάρχουν κατὰ γενικὴν ὁμολογία καὶ τὰ παραδίνει καὶ ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ ἱστορία τοῦ εἴδους. Διήγημα ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀφοῦ τοῦ προσδώσουμε τὸ εὖρος τουλάχιστο πού συνεπάγεται ἡ ἔκφραση «τολμηρὴ καὶ πρωτότυπη σύνθεση».

Τὸ ἔργο στερεῖται πρῶτα πρῶτα πλοκῆς, ἀκόμα καὶ ὑπόθεσης, μᾶλλον, ὅπως τὴν ἐννοοῦμε γενικὰ. . . Ἡ ἀτομικὴ ἱστορία καθενὸς ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου δὲ διαπλέκεται μ' ἐκείνη τῶν ἄλλων, δὲ συμπύπτουν χρονικὰ καὶ τοπικὰ μεταξὺ τους, παρὰ διαδέχονται ἢ μία τὴν ἄλλη, παρατάσσονται σχεδόν, μὲ μόνον κοινὸ σημεῖο μιὰ παραπλήσια ἀντίληψη γιὰ τὰ ἐρωτικά, μι' ἀπογοήτευση ἀπ' αὐτά. Δὲ μοιάζει ἐξάλλου ὀργανικὸν ὄλον· τὰ συστατικὰ μέρη του, σὲ μιὰ πρώτη τουλάχιστο ἀποψη, ἂν δὲν εἶναι σὲ διάσταση, οὔτε ὅμως καὶ δένονται καλὰ μεταξὺ τους, ὁ Πρόλογος λόγου χάρι μετὰ τὸ σῶμα τοῦ διηγήματος, ἢ. . . ἀνοικονόμητη λίγο πολὺ ἱστορία τοῦ Πατσοστάθη μετὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου. Τὸ πρῶτο ἐξάλλου πρόσωπο τοῦ ἀφηγητῆ, νόμιμη καταρχὴν μέθοδος τῆς λογοτεχνίας, συμπίπτει σὲ τέτοιο βαθμὸ μετὰ τὸ πρόσωπο τοῦ συγγραφέα, ὥστε (ἂν δὲν ἔμπαιναν στὴ μέση ἄλλα στοιχεῖα, ἢ «λυρικὴ ἔκφραση» πού εἴπαμε, ἢ ἐπιλογὴ καὶ παρουσία τῶν ἄλλων προσώπων, ὑπακούοντας αὐστηρὰ «εἰς τὸ νόημα τῆς τέχνης»), ὑπερβαίνει, σχεδόν, τὶς συνθήκες τοῦ εἴδους διήγημα κι ἀποβαίνει αὐτοβιογραφία.

Τὰ Ρόδιν' ἀκρογιάλια, χωρὶς νὰ καταγοῦν τὶς συμβάσεις τοῦ γραμματειακοῦ εἴδους πού ἀνήκουν, τὶς ὑπερβαίνουν σὲ κάτι νέο, διήγημα

λ.χ. μαζί αλλά κι αυτοσχεδιασμός, λογοτεχνία αλλά και διαθήκη, πνευματική και ήθικη του δημιουργού. Είναι, προπάντων, ένα είδος Συμπόσιου — με την πλατωνική σημασία — όπου τὰ τέσσερα πρόσωπα τοῦ «διαλόγου», στὸν ἔρανο τοῦ θεματός τους, τοῦ «περὶ ἀγάπης κεφαλαίου», ἀντὶ λόγων, συνεισφέρουν, διαδοχικά, τὴ μιὰ κατόπιν τῆς ἄλλης, τὶς προσωπικὲς «ἱστορίες» τους. Δὲν ἔχουν ἐξάλλου στόχο τους νὰ «καλύψουν σφαιρικά», ὅπως λέμε, τὸ θέμα τους. Ἀντίθετα, ὄντας καὶ τὰ τέσσερα πρόσωπα ἔξω ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ κανόνα, μοναχικοὶ κι ἀποσυνάγωγοι, ἐλαφροῖσκιωτοι κι εὐάλωτοι, ἔχουν γιὰ τὶς ἀγάπες, κακὴ μόνο ἰδέα κι αὐτὴ θὰ προβάλουν. Ἀποτυχαίνοντας τέλος σ' αὐτές, κερδίζουν τελικὰ τὸ Συμπόσιό τους, ἐξίσου, ἂν ὄχι καὶ περισσότερο ἄξιο ἀπὸ τὰ κατορθώματα τῶν πραγματιστῶν τῆς πολίχνης τους.

Ἴδου πῶς ἔχει ἡ ὑπόθεση.

Ἡ ἀφήγηση γίνεται, εἴπαμε, σὲ πρῶτο πρόσωπο καὶ λαμβάνει χώραν ὅταν ὁ συγγραφέας «πλησιάζει τὰ ἐξήντα», ἐνῶ τὰ περιστατικὰ ποὺ ἐξιστοροῦνται συνέβησαν τριάντα περίπου χρόνια πρὶν. Γι' αὐτό, ἴσως, ἦ καὶ γι' ἄλλους λόγους, ὁ συγγραφέας, ποὺ εἶναι ὁ ἀφηγητὴς καὶ πρωταγωνιστὴς μαζί τοῦ ἔργου, εἶναι, ὅσο λίγες ἄλλες φορές, ἐξομολογητικὸς.

Ἀπογοητευμένος, λέει, ἀπὸ τὴ ζωὴ, τριακοντούτης σχεδόν, τότε, γυρεύει τὴ μοναξιά, στὴ θάλασσα, καὶ πετυχαίνοντας μιὰ βάρκα, ἕνα φελούκι, ξανοίγεται σὲ μιὰ ἐκδρομὴ κατὰ τ' ἀνατολικά τοῦ νησιοῦ του. Ταλαιπωρεῖται ὅλη τὴ μέρα — δὲν ἔφαγε οὔτε ἤπιε τίποτα σ' ὅλο της τὸ διάστημα — καὶ τὸ βράδυ, τὴ νύχτα, θέλει, λέει, νὰ πεθάνει, ν' αὐτοκτονήσει, εἰ δυνατόν, . . . ἀκουσίως. Πέφτει στὴ θάλασσα, κι ἐκεῖ σ' ἕνα εἶδος ληθάργου, σ' ἕνα προοίμιο τοῦ θανάτου, ὅταν σώζεται τελικὰ ἀπὸ τὸν ἀπὸ μηχανῆς θεό, τὸ φίλο του Σταμάτη τὸν Ἀταίριαστο. Βρίσκονται τώρα οἱ δύο τους σὲ θαλασσινὴ σπηλιά, πλάι σ' ἀναμμένη φωτιά. Ἐξηγοῦν ἄκρες μέσες τὰ τοῦ «ναυαγίου» κι ἀναφέρεται ὁ Σταμάτης στὴν αἰτία του. «Ἀγάπες, ἐπέφεραν ἀποτόμως ἔξαφνα, ἀγάπες, θλιβερέ μου φίλε». Εἶναι λοιπὸν αὐτὲς στὴ βάση τῆς «ἱστορίας» τοῦ ἀφηγητῆ, ὅπως τὴν ὑπαινίχθηκαν ἄλλωστε, ἤδη, κι ἄλλα πράγματα, ὁ Πρόλογος ἴσως τοῦ ἔργου. . . ὁ Σταμάτης ἐκθέτει, παράλληλα, τὴ δικὴ του δυσμενὴ ἀποψη γιὰ τὸν ἔρωτα καὶ τὴν προσωπικὴ «ἱστορία» του. Ἐρχεται στὸ μεταξὺ ὁ τρίτος ἀναμενόμενος τῆς παρέας, ὁ Διαμαντῆς ὁ Ἀγάλλος. «Φαίνεται ὅτι εἶχαν περάσει τὰ μεσάνυχτα, κ' ἐγὼ δὲν εἶχα ἰδέαν περὶ τῆς ὥρας». Εἶναι ὁ πρῶτος ἀκριβής, σχετικὰ, χρονικὸς προσδιορισμὸς γιὰ ὅσα συμβαίνουν. Ἡ ἐκδρομὴ ἄρχισε αὐγὴ, συνεχίστηκε μὲ τὸν τρόπο

της ὅλη τὴ μέρα, ἀκολούθησε τὸ «ναυάγιο», ἡ σωτηρία, καὶ τώρα «εἶχαν περάσει τὰ μεσάνυχτα».

Ὁ Ἀγάλλος ψήνει στὴ θράκα ἕναν πετεινὸ καί, ἀνταποκρινόμενος στὰ πειράγματα τοῦ φίλου του Ἀταίριαστου, γιὰ τὰ φαντάσματα ποὺ συναντᾷ, ὡς ἀλαφροῦσκιωτος, διηγεῖται κι αὐτὸς τὴ δική του αἰσθηματικὴ περίπτωση. Ἄρχισαν μὲν νὰ τρῶνε, ὅταν παρουσιάζεται κι ὁ Πατσοστάθης, τὸ τέταρτο πρόσωπο, ὁ βοσκὸς ποὺ τοῦ ἔχουν κάμει μάγια στὸν ἀρραβώνα του καὶ στὸ γάμο. Τελειώνει τὸ Πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου κι ἀκολουθεῖ, ὀλόκληρο τὸ Δεύτερο μέρος, ἡ «ἱστορία» αὐτοῦ, τοῦ Πατσοστάθης. Στὸ Τρίτο μέρος, «περὶ τὸ λυκαυγές, ὅταν ἐτελείωσεν ἡ διήγησις, μὲ κατέλαβε βραχὺς ὕπνος. Ὅταν ἐξύπνησα, ὁ ἥλιος ἦτον δύο κοντάρια ὑψηλά». Ὁ Πατσοστάθης ἔχει πάει «σύνταχα» στὸ χωριό, νὰ δώσει εἰδηση στοὺς οἰκείους τοῦ ἀφηγητῆ, ὅτι εἶναι καλά, καὶ θὰ φέρε μωζήθρα καὶ κατσίκι. «Ἐλπίζω ὅτι θὰ γευθοῦμε θαυμάσιο κοκορέτσι», συνεχίζει ὁ Ἀταίριαστος. Ὁ Ἀγάλλος θὰ τοὺς ζυμώσει πίττα, «τὸν εἶχεν ἀναθρέψει σὰν κορίτσι ἢ γριὰ Ἀγάλλαινα».

Ἔτσι ἀκριβῶς καὶ γίνεται. Πέρασαν τὸ πρωὶ ἐκεῖ, στὴν ἐξοχή, πίνοντας καφέ, ρακί, ἀναλαβαίνοντας —ὁ ναυαγὸς— δυνάμεις, ἦρθε τὸ μεσημέρι μὲ τὸ καθεαυτοῦ συμπόσιο, τὸ κανονικὸ φαγοπότι, συμπληρώθηκε ἡ ἱστορία τοῦ Πατσοστάθης, πῆγαν τὸ βράδυ στὸ πυροφάνι, χάρηκαν τὴν ὁμορφὴ νύχτα, κι ὁ Ἀταίριαστος ἀπήγγειλε νεανικούς, αἰσθηματικούς στίχους τοῦ ἥρωά μας.

«Σὺ ποὺ θάμπωσες τὸν ἥλιο,
ποὺ σ' ἐζήλεψ' ἡ αὐγή·
σπέρμα οὐράνιο, ριχμένο,
ποὺ σ' ἐβλάστησε στὴ γῆ. . .

Ἐνθυμεῖσαι; —Ὅχι». Ἐδῶ τελειώνει ἡ ὑπόθεση — ἡ «ξεφουσκώνει», ὅπως θὰ προτιμοῦσαν τυχὸν ἄλλοι. . .

Ὅταν τὸ διήγημα εἶναι αὐτοβιογραφικὸ, κι ἀναφέρεται στὸ «περὶ ἀγάπης κεφάλαιον», τοῦ Παπαδιαμάντη, ποὺ δὲν εἶχε ἐρωτικὴ ζωὴ, «δὲν μπῆκε στὰ βάσανα τοῦ κόσμου», παρὰ ἔμεινε κοσμοκαλόγερος, κι ὁ κόσμος του ὅλος ἦταν ἡ ἐκκλησία κι ὁ κανόνας της, ἡ τόλμη τότε, νομίζω, καὶ ἡ πρωτοτυπία, μὲ τίς ὁποῖες ἀναγκαστικά, μᾶλλον, θὰ χειρισθεῖ τὸ ζήτημα, εἶναι ἐπόμενο νὰ περάσουν, σ' ἕνα βαθμὸ, γιὰ «κάμψη κι ἀδυναμία». Πῶς ἀλλιῶς, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ πράγματα «ποὺ ὁμολογεῖς δύσκολα» καί, βέβαια, «μὲ παραμύθια καὶ παραβολές». . .

Τὰ περιστατικὰ πάντως εἶναι αὐτά. Κι ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν ἀπόπειρα,

μολονότι... ακούσιος κι αυτή αυτοκτονίας, ἀραδιάζονται κατὰ τ' ἄλλα, με ἀξιοσημείωτη μεταξύ τους διαφορά στήν ἔκταση καί, ἴσως, στή σημασία τους, οἱ ἱστορίες τῶν τριῶν ἄλλων ἐκτός τοῦ ἀφηγητῆ, ἀσύμπτωτες, τὸ τονίζουμε, τοπικά καί χρονικά μεταξύ τους. Δὲν εἶχε προετοιμαστεῖ τίποτα, δὲν εἶχε προηγηθεῖ καμιά συνεννόηση, ὁ ἀφηγητῆς μόνο, «ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν ζωὴν», γύρευε τὴ μοναξιά του, ὅταν μιὰ σύμπτωση, μιὰ μυστική δύναμη μᾶλλον, φέρνει «ἐπὶ τῶ αὐτῶ» τὰ τέσσερα πρόσωπα ἐνὸς παράλληλου δράματος, κι ἀπὸ τὴν ἀτυχία τοῦ καθενὸς στὸ ἐρωτικό κεφάλαιο καί τὴν ἐξιστόρησή της, ἔρχεται στὸ φῶς τὸ εἰδύλλιο —τὸ θαλασσινὸ καλύτερα εἰδύλλιο— ποῦ εἶναι τελικὰ τὰ Ρόδιν' ἀκρογιάλια.

Μιλοῦμε ὥστόσο γιὰ προσωπικὲς ἱστορίες τῶν τεσσάρων τοῦ «δράματος», ἐρωτικὲς ὅπωςδῆποτε, με τὴ σχετικὴ ἐρωτικὴ θεωρία ποῦ συνεπάγονται, ἢ καθεμιά, καί, βέβαια, γιὰ ἐκείνη τοῦ ἀφηγητῆ. Κι ἐνῶ αὐτὲς τῶν τριῶν ἄλλων εἶναι ξεκάθαρες κι ὀλόκληρες —θὰ τις συνοψίσουμε ἀμέσως— ποιά εἶναι ἀλήθεια ἐκείνη τοῦ ἥρωά μας; Ποιά ἢ δική του προσφορά στὸ Συμπόσιο; Κι ἂν ἔχει τὸ λόγο του νὰ περιπλέκει τὴ δική του «ἱστορία», πῶς δὲ θὰ τὸ πάρει πλέον κανένας γιὰ «κάμψη κι ἀδυναμία» τοῦ συγγραφέα, πλησιάζοντας τὰ... ἐξήντα;

* * *

Ὁ Σταμάτης ὁ Ἀταίριαστος πρῶτα. Εἶναι, φαίνεται, λίγο μεγαλύτερος στήν ἡλικία ἀπὸ τὸν τριακοντούτη ἀφηγητῆ, «ὅταν ἐκατοικούσαμε μαζί, τοῦ λέει, κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολι (..) ἐγὼ εἶχα τρία χρόνια στήν πρώτη τοῦ Γυμνασίου». Εἶναι ὁ συνδετικὸς κρίκος ἀνάμεσα στοὺς τέσσερις καί εἶναι αὐτὸς ποῦ προκαλεῖ τὴν ἱστορία τοῦ Ἀγάλλου, διηγεῖται αὐτὴ τοῦ Πατσοστάθη, καί τις ἀναμεταδίνει ὕστερα ὁ ἀφηγητῆς. Εἶναι μεφιστοφελικός κι εὐαίσθητος, κυνικός καί ἀγαθοεργὸς μαζί. Αὐτὸς θὰ σώσει ἀπὸ τὸν πνιγμὸ τὸν ἥρωά μας, θὰ τὸν περιθάψει, θὰ ὀργανώσει τὸ συμπόσιο, θὰ «πειράζει» καί θ' ἀποδέχεται ταυτόχρονα τοὺς ἄλλους ἐλαφροῖσκιωτους Ἀγάλλο καί Πατσοστάθη.

Ἔχει ταξιδέψει πολὺ, Ἀμερικὴ, Ἀγγλία, Γαλλία, προτοῦ κατασταλάξει πίσω στήν πατρίδα. Συνάντησε τὸν Ἀγάλλο στοὺς «βορειοδυτικὸς αἰγιαλοὺς τῆς Γαλλίας» κι ἔχει ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴ συντροφιά του. Ἔφτασε ὡς τὸν Παναμὰ! Ἀπὸ ἐκεῖ ἔχει τὴ μιὰ ἀπὸ τις δυὸ ἱστορίες του τις ἀναφερόμενες στὸ «περὶ ἀγάπης κεφάλαιον». Εἶχε ἀρρωστήσει κι ἔμεινε βδομάδες στὸ νοσοκομεῖο. Ἐκεῖ «μία νεαρὰ καλόγρια,

λευκή ως κρίνον», στὸ ζῆλο της νὰ σώσει τὴν ψυχὴ του, τὸν ρωτοῦσε καθημερινὰ «ἐὰν μετάλαβες». Ἄφου δὲν τῆς ἔκαμε τὸ χατήρι («Ἐγὼ δὲν μεταλαβαίνω στὴν Ἐκκλησία τὴ δική μου, κυρά, καὶ θὰ μεταλάβω στὴ δική σου;»), τὸν ξαπόστειλαν ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖο. Σὲ ἐννιά μέρες —θυμᾶται ὥστόσο τὸν ἀκριβὴ χρόνο, σ' ἐννιά, ὄχι σὲ ὀχτῶ ἢ δέκα ἡμέρες...— ἡ νεαρὰ καλόγρια ἤρθε, τὸν βρῆκε κι ἔκαμε φανερὴ τὴν πρόθεσή της νὰ τὸν ἀκολουθήσει παντοῦ, «ἂν ἤθελα νὰ γίνω κατόλικος». Μὰ ὁ Σταμάτης δὲν ἔχει, γενικά, καλὴ ἰδέα γιὰ τὶς ἀγάπες, φράγκικες καὶ ρωμαίικες. «Μωρέ, χαρὰ στὸν ἔρωτα! Δὲν εἶναι πλέον ἔρωτας στὰ χιόνια', εἶναι ἔρωτας στὰ κόπρια...». Τὰ ὀψώνια του εἶναι τὰ νόθα, ὅπως ἐκεῖνο ποῦ τοῦ ἄφησαν στὴν πόρτα του (ἡ δευτέρη «ἱστορία» του) ὅταν γύρισε ἀπὸ τὴν ξενιτεῖα στὸ νησί του. «Καλὰ ποῦ εἶχα ὀλίγες ἡμέρας ποῦ ἔφθασα», διαφορετικὰ, δὲν τὸ εἶχαν σὲ τίποτα οἱ καλοὶ πατριῶτες νὰ θεωρήσουν αὐτὸν πατέρα τοῦ νεογνοῦ.

Δεύτερο πρόσωπο —μὲ τὴ σειρά ποῦ τοὺς δίνω— εἶναι ὁ Διαμαντῆς ὁ Ἀγάλλος, «ὅστις δυνατὸν νὰ ἦτο καὶ ἐξῆντα ἐτῶν, ἀλλὰ πολὺ ὠραῖος καὶ ρωμαλέος» (...). «Νέος ἀκόμη, εἶχεν ἀγαπήσει μὲ ἔρωτα θερμὸν τὴν Μυρσοῦδα», τῆς ἔδωσε ἀρραβῶνα καὶ ξενιτεύτηκε. Πασίχοντας γιὰ τὸ καλύτερο παρέτεινε τὸν ξενιτεμὸ του κατασταλλάζοντας στὴ βορειοδυτικὴ Γαλλία, ὡς λεμβοῦχος. «Ἐλληνικὰ δὲν ἤξευρεν ἄλφα βῆτα, ἀλλ' ἔμαθε γράμματα Γαλλικά». Τὰ χρόνια πέρασαν, ἡ μάνα του, ἡ ἀδερφή του πέθαναν, καὶ «τὴν Μυρσοῦδα τὴν ἐνόμιζε ἢ νεκρὰν ἢ ὑπανδρευμένην». «Ὅταν, περασμένα τὰ πενήντα, γύρισε στὴν πατρίδα, ἔμαθε καὶ τὸ θάνατο τῆς Μυρσοῦδας, ποῦ δὲ θέλησε νὰ τὸν ἀρνηθεῖ. Εἶχε τώρα τὴ σύνταξή του, κληρονόμησε ἀναπάντεχα καὶ δύο νερόμυλους.

Δεκέμβριο μῆνα, λίγο μετὰ τὴν ἀφιξή του στὸ νησί, εἶχε χιονίσει καὶ «ἀρματωμένους» αὐτὸς κατάλληλα, τράβηξε γιὰ κυνήγι στῆς Κεχριᾶς τὸ ρέμα, κατὰ τοὺς μύλους του. Περιπλανήθηκε ὥρες κι ἐπιστρέφοντας «νὰ ρίψη καὶ δεύτερον βλέμμα εἰς τοὺς δύο μύλους (...). μέσα εἰς τὰ χαμόκλαδα ἤκουσε σφοδρὸν καὶ παρατεταμένον θόρυβον (...). Αἴφνης βλέπει ἐν λεπτὸν ἀόριστον σχῆμα, τὸ ὁποῖον ἐγλίστρα ἐπάνω εἰς τὰ χιόνια, καὶ ἀπεμακρύνετο — Μ' ἐξέχασες!... εἶπε μία λεπτὴ, ψίθυρος, παραπονετικὴ φωνή. —Ἐγὼ!... ἔκραξεν ὁ Ἀγάλλος».

Τὸ δράμα χάθηκε, κάθε φορὰ ὅμως ποῦ γίνεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους λόγος ἢ σκεφθεῖ ὁ ἴδιος γιὰ γάμο, γυρίζει πάλι καὶ «τοῦ δίδει τοιαύτας νύξεις· Ἀγάλλο, μὲ ξέχασες!... Πανδρεύεσαι, Ἀγάλλο;»

Κατοικεῖ τώρα ὁ Ἀγάλλος στοὺς Μύλους, στῆς Κεχριᾶς τὸ ρέμα,

καί, βέβαια, «βλέπει φαντάσματα σχεδόν καθημερινῶς. Είναι ἀπὸ οἰκογενεῖαν πολὺ συνδεδεμένην μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ τόπου».

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου καταλαμβάνει ἡ «ἱστορία» τοῦ Πατσοστάθῃ. Πῶς ὁ ἄλλος αὐτὸς ἀλαφροῖσκιωτος, βοσκὸς στὰ κατὰ-μερα τοῦ νησιοῦ, ἄβγαλτος λοιπὸν κι ἄπραγος κανονικὰ ἄνθρωπος, κοντά, θὰ ἔπρεπε, ὅσο ἀφορᾷ στὰ ἐρωτικά, σ' ἓναν ἐνστικτώδη πρωτογονισμό, περιπλέκεται ὥστόσο ἀπὸ κάτι μάγια, λέει, πού, ἀφοῦ πάλεψε μαζί τους, νὰ τοὺς ξεφύγει, καὶ νὰ μείνει ἔξω ἀπὸ γάμους καὶ τέτοια, πού δὲν ἦταν τῆς δικῆς του μοίρας («δὲν ἤμουν ἐγὼ γιὰ νὰ μπῶ στὸν κόσμον, ἤμουν γιὰ νὰ καλογηρέψω, εἶπεν ὁ Στάθης»), ἀπόμεινε τελικὰ μαγεμένος, στοὺς ἀρραβῶνες πρῶτα, ἔντεκα χρόνια, καὶ ὕστερα στὸ γάμο του. Μεσήλικας τώρα ἔχει κοντά του, στὴ συντροφιά τῶν φίλων του, τὴ μικρὴ κόρη του, τὴν Ξενοῦλα — ἄλλο ἐξωτικὸ αὐτῆ στὴν ὑπόθεση. . .

Ἡ δικὴ του ἱστορία στὸ διήγημα, τοῦ ἀρραβῶνα καὶ τοῦ γάμου του προπαντὸς, ἔχει μὲ τίς ἄλλες μαζί σκοπιμότητες πού ὑπηρετεῖ σωστά, μιὰ πλήρη σχεδὸν αὐτοτέλεια. Πολὺ περισσότερο εἶναι ἡ ἱστορία ὅσων βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴ συντροφιά τῶν τεσσάρων, ἡ παρουσία τῶν κανονικῶν — πῆγα νὰ εἰπῶ. . . κοινωνικῶν ἀνθρώπων— τοῦ δημάρχου, τῆς Γηρακῶς καὶ τῶν ἄλλων, ἡ δικὴ τους ἀποψη γιὰ τὰ ἐρωτικά — ποιά ἐρωτικά; Γιὰ τὸ γάμο, μᾶλλον, ὡς αὐτονόητον ὄρο τοῦ κόσμου τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς τὴν παραμικρὴ σχέση μὲ ἀτομικὲς διαφορὲς καὶ ἄλλες τέτοιες ιδιοτροπίες. Ὁ Στάθης ἀρραβωνιάζεται τὴν Κρατήρα ἐξομαλύνοντας ταυτόχρονα παλιὲς διαφορὲς τῶν δύο οἰκογενειῶν. Θ' ἀκολουθήσει ὁ γάμος. Ἀντιρρήσεις; Μάγια; Δὲν ἔχουν καμιὰ θέση μέσα στὴ λογικὴ τῆς Γηρακῶς καὶ στὴν ἐξουσία τοῦ δημάρχου.

Εἶναι τέλος ἐδῶ ὁ ἀφηγητὴς. Λέει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του. «Ἡμὴν τριακοντούτης, καὶ πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶχον ἀρχίσει ν' ἀπογοητεύωμαι ἀπὸ τὴν ζωὴν!». «Ὅσο γι' αὐτό, τίποτε ἄλλο.

Τώρα εἶναι φθινόπωρο, «τρεῖς ὥρες πρὶν φέξη», κι ἀφοῦ πῆρε καφὲ στοῦ γερο-Γατζίνου, καὶ ἡ αὐγὴ ροδίζει ἤδη σ' ἓναν παραδείσιο νησιωτικὸν κόσμον, φυσικὸν κι ἀνθρώπινον, ὁ ἀνθρωπὸς μας, ὕστερα ἀπὸ κάτι παρεξηγήσεις — κυριολεκτικὰ δηλαδὴ— μὲ τὸ Γιάννη τῆς Σοφοῦλας πού εἶχε δεχθεῖ — ἔτσι νόμιζε ὁ ἀφηγητὴς— νὰ τὸν πάρει μαζί του σὲ ἀλιευτικὴ ἐκδρομὴ, ἐνῶ ἐκεῖνος ἄλλα ἔλεγεν, βρίσκεται λοιπὸν προσωρινὰ κάτοχος μιᾶς φελούκας, «κυβερνήτης καὶ ναύκληρος καὶ πιλότος καὶ μοῦτσος τῆς ἐλαφρᾶς σκάφης». Κατευθύνεται πρὸς τ' ἀνατολικά παράλια, κατὰ τὴν Πούντα, ἐφοδιάζεται μὲ κομμάτι ψωμί καὶ φλασκὶ νεροῦ ἀπὸ τὸν Κώστα, «τὸν ἀθωότερο κι ἀγνότερο τρελὸ τοῦ κόσμου» κι ἀπο-

πλέει πάλι. Νὰ παρατείνει τὴν ἐκδρομὴ του. Ἐδῶ τελειώνει τὸ Α' κεφάλαιο τοῦ Πρώτου μέρους. Χωρὶς καμιὰ ἐξήγηση, τὸ Β' βρίσκει τὸν ἥρωά μας μὲ τὴ βάρκα «νὰ κάνει νερά» καὶ τὸν ἴδιο πρόθυμο νὰ σωθεῖ κολυμπώντας, ἂν μπορέσει, ἢ ν' αὐτοκτονήσει. . . ἀκουσίως. Ἄφου, σκέφτεται, προχώρησε ἤδη ἀρκετὰ κατὰ τὸ δρόμο τοῦ θανάτου, δὲ θὰ ἔταν καλύτερα νὰ τελειώνει αὐτὴ ἡ δουλειά, παρὰ νὰ γυρίσει πίσω, ξανά, καὶ ν' ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πάλι. . . Εἶχε περάσει, φαίνεται, κάπως ἔτσι ὅλη τὴ μέρα, χωρὶς ψωμί καὶ νερὸ — ὁ ἥλιος θέρμανε πρῶτα καὶ ὕστερα χάλασε τὸ φλασκί— τὸν βρῆκε τὸ βράδι νὰ χαζεύει τ' ἄστρα καὶ τὴ σελήνη, τεσσάρων ἡμερῶν, κατὰ τὸ Πῆλιο. «Μοῦ εἶχε κολλήσει ἡ ἰδέα ὅτι δῆθεν ἐζήτουν ν' αὐτοκτονήσω». Τέλος, εἶχε, φαίνεται, κλείσει τὰ μάτια κι ἔπεσε «εἰς βύθος, εἰς λήθαργον» (. . .) «Ἦτο ἴσως τὸ πρῶτον στάδιον τοῦ θανάτου». Ὅταν συνῆλθε, σκέφτηκε, χωρὶς νὰ ξέρει γιατί, τὸν ιδιόρρυθμο φίλο του, τὸν Σταμάτη τὸν Ἀταίριαστο (αὐτὸν ποὺ τελικὰ θὰ γίνεῖ ὁ σωτήρας του). «Τέλος, καὶ αὐτὸ ἦτο ὁ μεγαλύτερος παραλογισμὸς, τὸν ὁποῖον ἔπραξα ἀπὸ τὸ πρωὶ τῆς ἡμέρας ταύτης, αἴφνης ἀπεφάσισα νὰ πέσω εἰς τὴν θάλασσαν νὰ κολυμβήσω. Ἰδέαν περὶ αὐτοκτονίας δὲν εἶχα πλέον». Ἔτσι ἔπραξε, παραλόγισε τελείως, «ἔκαμε καὶ τ' ἀνάσκελα» — μήπως ἀποκοιμήθηκε κιόλας; Ὅταν πάντως συνέρχεται, στὸ κεφάλαιο Γ', βρίσκεται «πλαγιασμένος ἐπὶ ξηρῶν χόρτων καὶ ἀχύρων, εἰς τὸ χάσμα ἑνὸς παραθαλασίου ἄντρου». Ὑπάρχει ἀναμένη φωτιὰ καὶ, πρόθυμος κοντά του νὰ τὸν περιποιηθεῖ, ὁ ἴδιος ἐκεῖνος φίλος του, ὁ Σταμάτης ὁ Ἀταίριαστος. «Ἐχω γυρίσει κόσμον καὶ κόσμον, ἐπανέλαβεν ἐκεῖνος (ὁ Σταμάτης). Ἀλλὰ δὲν θυμοῦμαι ἂν εἶδα πουθενὰ ἄνθρωπον σὰν ἐσέ. Ἐγὼ εἶμαι, ὅπως μὲ λένε, Σημαδιακὸς κι Ἀταίριαστος. Ἐσύ, θαρρῶ εἶσαι Κ'σὸς κι Κ'σομηλιγγᾶτος». Λένε πολλὰ καὶ διάφορα οἱ δύο τους —τὰ λέει δηλαδὴ ὁ Σταμάτης— ὥσπου ἔρχεται ὁ Ἀγάλλος. «Φαίνεται ὅτι εἶχαν περάσει τὰ μεσάνυχτα, κ' ἐγὼ δὲν εἶχα ἰδέαν περὶ τῆς ὥρας». Καθὼς οἱ δύο τους, Σταμάτης κι Ἀγάλλος, ἀνταλλάσσουν μικροπειράγματα, γιὰ τὰ φαντάσματα ποὺ βλέπει ὁ τελευταῖος, κι αὐτὸς ρωτᾷ τὸν ἀφηγητὴ ἂν τὰ πιστεύει ἢ ὄχι, αὐτὸς ἀπαντᾷ: «—Ἐγὼ, εἶπα ἡρέμα καὶ μετὰ κόπου, μένω ἐπιφυλακτικὸς, ἀλλὰ ποτὲ δὲν δεικνύω ἀποτόμως δυσπιστίαν· καὶ πρὸ πάντων, ποτὲ δὲν φιλονικῶ. —Ἔτσι μ' ἀρέσουν κ' ἐμένα οἱ ἄνθρωποι, εἶπεν ὁ Ἀγάλλος». Ἀκούει, συνέχεια, τὴν ἱστορίαν τοῦ Πατσοστάθη, ὡς τὸ λυκαυγές, ποὺ ἀποκοιμείται γιὰ λίγο, περνᾷ τὴν ὑπόλοιπὴν μέραν συντροφικὰ μὲ τοὺς τρεῖς, καί, τὸ βράδυ, στὸ πυροφάνι, δέν. . . ἐνθυμεῖται τοὺς νεανικούς στίχους του ποὺ ἀπαγγέλλει ὁ Σταμάτης.

“Αν εξαιρέσουμε τὴ μικρὴ ἔκρηξη τοῦ Ἀταίριαστου — «Ἀγάπες, ἐπέφεραν ἀποτόμως ἔξαφνα, ἀγάπες, θλιβερό μου φίλε» — ποὺ βρίσκονται αὐτές, φαίνεται, στὴ βάση τῆς περιπέτειας τοῦ φίλου μας, καὶ τοὺς ἐρωτικούς στίχους ποὺ τοῦ ἀποδίδονται ὑποδηλώνοντας κάποια πραγματικότητα, πούθενά, τίποτα περισσότερο δὲν ἀναφέρεται σ’ ἐρωτικὴ ἱστορία τοῦ ἥρωα. Τίποτα περισσότερο, ἀφοῦ ἀφήσαμε, βέβαια, στὴν ἄκρη τὸν... Πρόλογο! Τὸν πλέον ιδιόρρυθμο καὶ μυστήριο Πρόλογο ποὺ ξέρω στὴ λογοτεχνία.

Σ’ ἓνα εἶδος παραληρήματος, σ’ ἓνα ξέσπασμα «λυρικῆς ἔκφρασης», ὅπως λέει κι ὁ κριτικὸς του, ὁ ἀφηγητὴς ἀ ν α π τ ὺ σ σ ε ι — μὲ τὴ σημασία τῆς λέξης στὸν βαλερικὸ ὀρισμὸ τῆς ποιήσεως ὡς ἀνάπτυξης ἐπιφωνήματος — ἀναπτύσσει λοιπὸν τὴν ἐπιφωνηματικὴ πρώτη φράση: «ὦ ναί, ἀπήλαυσα...» Τί; Τὴ θεὰ τοῦ ἐρωτικοῦ του ἰνδάλματος, τὴν κόρη ποὺ ἀγαπάει στὸ φωτισμένο παράθυρό της. Αὐτὴ φορεῖ λευκά καὶ πλέκει στὸ φῶς τῆς λυχνίας, κυττάζει κάπου κάπου, ἀόριστα, ἔξω, κατὰ τὴ θάλασσα, χαμογελᾷ κιόλας μόνη της. Ἐκεῖνος μέσ’ ἀπ’ τὴ βάρκα, στὴ θάλασσα, βλέπει τὸν τράχηλό της, τὰ χεῖλή της, τὰ δοντάκια της καὶ γεύεται τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ εὐτυχία. «Ἴδου ἐγώ, κωμάζω ὑπὸ τὰ παράθυρά της (...). Περιμένω τὴν τρισολβίαν στιγμὴν... ὦ, ἄς ἔλθῃ ἡ στιγμὴ ἐκείνη· εἶναι ἀνταξία τῶν αἰώνων· καὶ εἶτα ἄς ἔλθῃ τὸ μηδέν».

Μιλᾷ βέβαια ὁ ἀφηγητὴς, αὐτὸς ποὺ, ἀφοῦ τελειώσει ὁ Πρόλογος, ἀρχίζει τὸ Πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου: «... Ἀκόμη δὲν ἤνοιξαν αἱ πύλαι τῆς Ἀνατολῆς νὰ εἰσέλθῃ παμβασιλεὺς ὁ ἥλιος, κι ὁ γερο-Γατζῆνος ἐσηκώθη, ἤνοιξε τὸ καφενεδάκι κτλ.». Ὅσο νὰ πετύχει τὴ βάρκα κι ἀρχίσει τὴ γνωστὴ μας ἤδη ἐκδρομὴ του. Πότε λοιπὸν συνέβησαν τ’ ἀναφερόμενα στὸν Πρόλογο; Δὲν εἶναι κατὰ τὴ νύχτα ποὺ προηγεῖται ἀκριβῶς τῆς ἐκδρομῆς; Κι ἂν ὄχι, ἔχει λοιπὸν ἀρκετὴ σημασία τὸ πράγμα;

Τὸ πρῶτὸ τῆς ἐκδρομῆς, εἶδαμε, καὶ προτοῦ ἀκόμα τὴν ξεκινήσει, ψάχνοντας τὴ μοναξιά του, στὴ θάλασσα, θέλει νὰ συνοδεύσει τὸ Γιάννη τῆς Σοφούλας καὶ τὸ γιό του σὲ «ἀλιευτικὴ ἐκδρομὴ». Δὲν ἔχει ἄλλο τρόπο νὰ βρεθεῖ μόνος στὴ θάλασσα, δὲν ἔχει βάρκα... Ἀπὸ ποῦ νὰ ζητήσει καὶ πῶς — ὅλο κι ἀμηχανεῖ σχετικὰ. Ἡ κατοχὴ τῆς βάρκας, ἀποτέλεσμα τῆς παρεξήγησής μετ’ ὃ Γιάννη τῆς Σοφούλας, ποὺ πηγαίνοντας μετ’ ὃ ξένο φελοῦκι «νὰ σηκώσει τὸ σίδερο τῆς δικῆς του», τοῦ τὸ παραδίνει γιὰ νὰ τὸ ἀράξει αὐτός, τὸν γεμίζει... ἀνακούφιση! «Ὁ Γιαννούλης (ποὺ ξεφορτώθηκε τὸν αὐτόκλητο συνεχδρομέα) ἤσθάνθη ἴσως μεγάλην ἀνακούφισιν. Μεγαλυτέραν, πιστεύω, ἤσθανόμην ἐγώ (...). Ἴδου τώρα εὐρέθην μόνος, κάτοχος τῆς μικρᾶς λέμβου. Ναύτης κ’ ἐπι-

βάτης ἐν ταυτῶν». Ἴδου τώρα. . . Πότε δηλαδή; Τὸ πρῶν βέβαια πού ἀρχίζει ἡ ἐκδρομὴ κι ἀκολουθοῦν τὰ περιστατικά πού μαθαίνουμε. Τὸ ἐπεισόδιο λοιπὸν τοῦ Προλόγου, ἡ θεὰ τῆς ἀγαπημένης κόρης, ὁ κῶμος «ὐπὸ τὰ παράθυρά της», στὴ θάλασσα ἐκεῖνος, ἀπὸ τὴ βάρκα, μολονότι τοποθετεῖται στὸν Πρόλογο —ὅταν δὲν ξέρουμε ἀκόμα τίποτα γι' αὐτὸν πού μιλεῖ, ποιὸς εἶναι καὶ τί κάνει— τὸ ἐπεισόδιο, λέω, αὐτό, ὅπως ἀποδειχθεῖ ἀπὸ τὴ συνέχεια, συμβαίνει μετὰ. Ὅχι κατὰ τὴ νύχτα πού προηγήθηκε τῆς ἐκδρομῆς (ὅπως προηγεῖται ὁ Πρόλογος). Μετὰ, ὅταν ἔχει ἀποκτήσει τὴν ποθούμενη βάρκα, αὐτὴ μὲ τὴν ὁποία θὰ γίνεῖ ἡ περιπλάνηση ὅλης τῆς μέρας καὶ θὰ τὸν φέρει ἀντίκρου στὸ παράθυρό της, μέσα στὴ θάλασσα, τὴ νύχτα. Μ' αὐτὴν, ἀναπάντεχα τώρα στὴν κατοχὴ τοῦ, κάνει τὴν πρωινή του ἐκδρομὴ «κατὰ τ' ἀνατολικά» πρῶτα, ταλαιπωρεῖται, ὅπως τὸ διηγεῖται, ὅλη τὴ μέρα, «ἐπλευσα, κι ἀπέκαμα, κ' ἐνουκτώθη», διασχίζει ὕστερα «ἀπὸ γωνίαν εἰς γωνίαν, ἀπὸ τὸν κάβον τῆς μεσημβρινῆς ἀκτῆς, ἕως τὰ νῶτα τοῦ χωρίου, ὅλον τὸ μῆκος τοῦ δυτικοῦ κολπίσκου» καὶ ἀράζει στὰ δυτικά, κάτω ἀπὸ τὸ κοιμητήριον τοῦ χωριοῦ, «ἐφθασα κ' ἐστεγάσθην ὑποκάτω εἰς τὰ Μνημούρια». Ἀπὸ τὴν Πούντα στ' ἀνατολικά τῆς πρωινῆς ἐκδρομῆς, τοῦ κυρίως διηγήματος, στὰ Μνημούρια δυτικά τοῦ χωρίου, τοῦ Προλόγου. . .

Αὐτὴ εἶναι, μ' ἐκεῖνες τῶν τριῶν ἄλλων, ἡ δικὴ του ἐρωτικὴ ἱστορία, στὸ Συμπόσιο γιὰ τὴν ἀγάπη. Ἐξω ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ διηγήματος, στὸν Πρόλογο. Δὲν ξέρεῖ ἀκόμα ὁ ἀναγνώστης ποιὸς εἶναι πού μονολογεῖ, σὲ ποιὸν λοιπὸν νὰ τὴν ἀποδώσει, σὲ ποιὸν ἀνήκει. . . «Ἴδου ἐγώ, κωμάζω ὑπὸ τὰ παράθυρά της». Ποιὸς «ἐγώ» ὅμως; Καί. . . τί κῶμος εἶναι αὐτός, πῶς κι ἔτσι, μιὰ ἀπλὴ θεὰ τὸν πάει στὴν αἰωνιότητα; Ὁ ἀφηγητῆς, ἀντίθετα, τοῦ διηγήματος, ἔξω ἀπὸ τὸν Πρόλογο, μετὰ ἀπ' αὐτόν, δὲν ἔχει, ἐξαρχῆς, καί, συνέχεια, νὰ κρύψει τίποτα. Ἐτσι κατέβηκε στὸν «αἰγιαλό», τὴν τάδε ὥρα, εἶδε αὐτό, ἄκουσε τὸ ἄλλο, πέτυχε τὴ βάρκα, «ναυάγησε», σώθηκε στὴ θαλασσινὴ σπηλιά. Βρῆκε γνωστούς καὶ φίλους, πῆρε μέρος στὸ φαγοπότι, «διασκέδασε». Δικαιοῦται τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν συντρόφων του καὶ τὶς ἐξομολογήσεις πού αὐτὴ συνεπάγεται. Κατέθεσε αὐτός στὴν ἀρχή, στὸν Πρόλογο, τὸ δικό του κεφάλαιο στὸ Συμπόσιο, τὴ δικὴ του. . . κραιπάλη, καὶ ντροπαλὸς τώρα καὶ μυστηριώδης περιορίζεται στὴν ἀκρόαση.

Ἄν δὲν εἶναι τόλμη καὶ πρωτοτυπία ὅλ' αὐτά, σίγουρα τότε εἶναι «κάμψη κι ἀδυναμία».

Λέγεται από τους ειδικούς πώς η σαιξπηρική «Τρικυμία», εκτός από τὸ τελευταῖο, μᾶλλον, χρονολογικά, εἶναι καὶ τὸ κορυφαῖο ἔργο τοῦ μεγάλου δημιουργοῦ. Κι ἐνῶ, χάρη στὸ εὐτυχές τέλος καὶ τὶς πολλές σκηνές πού μοιράζονται πρόσωπα ὅπως τοῦ γνωστοῦ τρίο, Κάλιμπαν Στέφανου καὶ Τρίνκουλου, κατατάσσεται γενικὰ στὶς κωμωδίες του, τὸ πραγματικὸ ἐπίσης στοιχεῖο —κι ὄχι στὴ θεατρικὴ του ἔννοια μονάχα, ἀλλὰ ὡς αἴσθημα τῆς ζωῆς— ὑπάρχει σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε τὸ ἔργο ν' ἀποβαίνει τελικὰ τρίτο εἶδος, κωμωδία καὶ τραγωδία μαζί. Λέγεται ἀκόμα πὼς αὐτό, ἡ «Τρικυμία», εἶναι ἡ πνευματικὴ διαθήκη τοῦ ποιητῆ, οἱ τελευταῖες ὑποθῆκες του ὅσο ἀφορᾷ τὴ στάση καὶ τὶς διαθέσεις του ἀντίκρου στὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ τοῦ κόσμου, καί, βέβαια, ἡ τελικὴ νίκη τῆς ποιήσης, τοῦ πνεύματος τῆς δημιουργίας πάνω στὸ μηδὲν καὶ στὴν ἄρνηση.

«Τὰ Ρόδιν' ἀκρογιάλια» εἶναι, μοῦ φαίνεται, ἡ παπαδιαμαντικὴ «Τρικυμία». Ὁ συγγραφέας πού εἶχε «ἀπογοητευθεῖ ἀπὸ τὴν ζωὴν», καὶ δὲν τὸν σήκωνε πλέον ὁ κόσμος τοῦ νησιοῦ του, οἱ φθινοπωρινές αὐγές καὶ οἱ καλοὶ ἄνθρωποι, πού ἤθελε ν' αὐτοκτονήσει... ἀκουσίως καὶ τὸ δοκίμασε («Συμβουλεύω ὅσους ξέρουν κολύμπι νὰ μὴν ἐπιχειρήσουν ποτὲ ν' αὐτοκτονήσουν διὰ θαλάσσης»), συμβούλευε ἄλλος παθὼν...), ὁ ναυαγὸς αὐτὸς τῆς θάλασσας πλάι στὸν ἄλλον ἐκεῖνο ναυαγὸ τῆς ξηρᾶς, τὸν Ἄταίριαστο, «κατανύσσεται, πραῦνεται» καὶ συμφιλιώνεται μὲ τὴ ζωὴ.

Ἐΐσηκώθην, αἰσθανθεὶς ρώμην τινά, κ' ἔφερα ὀλίγους γύρους περὶ τὸν αἰγιαλόν, καὶ τὴν μικρὰν κοιλάδα, βλέπων πόσον ἡ ζωὴ ἦτο γλυκειά, εἰς τὰ ὠραῖα, τὰ ἔρημ' ἀκρογιάλια τῆς πτωχῆς νήσου μου. Αὐρὰ ἐφύσα εἰς τοὺς θάμνους τοὺς μυρωμένους, τὸ κῦμα ἔπαιζε μαλακὰ εἰς τὴν ἄμμον, ἢ ἐπληττε μὲ φλοῖσβον τοὺς χαμηλοὺς βράχους, στρουθία ἐκελαδοῦσαν εἰς τὰ δένδρα, καὶ τρυγόνια ἔρημικὰ ἔφευγον μὲ ταχὺν θροῦν ἀνάμεσα εἰς τὰς πυκνὰς λόχμας».

Οἱ ἀναλογίες ἄλλωστε καὶ οἱ ὁμοιότητες τῶν δύο ἔργων προχωροῦν πολὺ περισσότερο. Σ' ἓνα νησί γίνονται ὅλα στὰ δύο ἔργα, σὲ θαλασσινές σπηλιές κι ἀκρογιάλια, σὲ ζωντανούς ἀνθρώπους ἀνάμεσα καὶ ζωτικὰ ἢ φαντάσματα.

Ἡ δράση δὲ διαρκεῖ παρὰ λίγες ὥρες στὴν «Τρικυμία», κι ἓνα περίπου διήμερο στὸ διήγημα. Οἱ ἥρωές τους διαφέρουν ὅσο περίπου καὶ μοιάζουν. Ἄς κυττάξει κανένας τὶς ομάδες προσώπων καὶ τοὺς κόσμους πού καθρεφτίζουν. Τὸν ἄρπαγα δούκα τοῦ Μιλάνου καὶ τὴν παρέα του ἀπὸ τὴ μιὰ, τὸν... ἀνίδεο, ἀπὸ τὴν ἄλλη, γιὰ τὰ κατορθώματά του δήμαρχο, τὴ Γηρακῶ καὶ τοὺς συνεργάτες τους στὸ γάμο τοῦ Πατσοστάθη.

Γι' αὐτὰ ὥστόσο, καὶ γι' ἄλλα ἴσως διάφορα, μιὰν ἄλλη φορὰ...

Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

«Καθώς ὁ Ἀδάμ τοῦ Μίλτωνος...»

ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΑ ΣΤΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ*

*Ὁὐ λήγη τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου
ἐπὶ ματαίῳ...*

Στὸν Κ. Γ. Πιτσάκη

Ἄναδιφώντας τὶς προάλλες τὰ ράφια τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης Χαλκίδος βρήκα μιὰν Ἀνθολογία Ἀμερικανικῆς Πεζογραφίας. Καθὼς τὴν φυλλομετροῦσα, εἶδα τὸ διήγημα «Οἱ ἀπόκληροι τοῦ Πόκερ Φλάτ» τοῦ Μπρέτ Χάρτ, μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Λεωνίδα Ζενάκο. Ἄ, σκέφτηκα, ἴσως βροῦμε τώρα κάποιαν ἄκρη. Ἐγραψα λοιπὸν στὸν παλιό μου συμφοιτητή, παρακαλώντας τον νὰ μὲ πληροφορήσει ποῦ εἶχε βρεῖ τὴ συλλογὴ διηγημάτων τοῦ Χάρτ Ἀργοναυτικῆς διηγήσεις, ὅπου περιέχονται καὶ «Οἱ ἀπόκληροι τοῦ Πόκερ Φλάτ». Τὸ ἐνδιαφέρον μου γιὰ τὸν Ἀμερικανὸ συγγραφέα, σχεδὸν ξεχασμένον σήμερα, ὀφειλόταν στὸ ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει μεταφράσει τὰ διηγήματά του αὐτὰ καὶ ἡ μετάφραση πρόκειται νὰ ἐπανεκδοθεῖ. Χρειαζόμουν λοιπὸν τὸ ἀγγλικὸ πρωτότυπο, γιὰ νὰ διαλευκανθοῦν κάποια σημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἀλλοιωμένα ἀπὸ δυσεξιχνίαστα τυπογραφικὰ λάθη.

Λίγες μέρες ἀργότερα ὁ Ζενάκος μοῦ τηλεφωνοῦσε λέγοντας πὼς περιμένει μὲ τρᾶκ —ἔτσι ἀκριβῶς τὸ εἶπε δύο φορές: μὲ τρᾶκ— τὴν ἐπανέκδοση τῆς παπαδιαμαντικῆς μετάφρασης. Πρόσθεσε πὼς, ἂν ἤξερε ὅτι ἔχει προηγηθεῖ ὁ Παπαδιαμάντης, δὲ θὰ ἀναλάμβανε νὰ μεταφράσει τοὺς «Ἀπόκληρους...». Αὐτὰ ὁ Ζενάκος, ἕνας ἀπὸ τοὺς λίγους δόκιμους Ἑλλήνες μεταφραστές.

* Τὸ κείμενο «Καθὼς ὁ Ἀδάμ τοῦ Μίλτωνος...» Μεταφραστικὰ στὸν Παπαδιαμάντη» ἀνακοινώθηκε στὸ «Πνευματικὸ Αἰγαῖο 1989», Σχιάθος 4-5 Μαΐου 1989. Δημοσιεύεται ἐδῶ μὲ ἐλαφρότατες φραστικῆς μεταβολές καὶ μὲ τὴν προσθήκη τῶν σημειώσεων ποὺ ἀκολουθοῦν.

Διασώζεται όπωσδήποτε και στις μέρες μας, όπως δείχνει τὸ δέος τοῦ Ζενάκου, ἡ φήμη τοῦ μεταφραστῆ Παπαδιαμάντη, ἡ ἀγνοια ὅμως τοῦ μεταφραστικοῦ ἔργου του εἶναι ἀπόλυτη. Δικαιολογημένα, πρέπει νὰ πῶ, γιατί οἱ μεταφράσεις του εἶναι ἄφαντες. Καί τρέμω και παρακαλῶ νὰ μὴν ἀποκαρδιωθεῖ ἀπὸ τίς τεράστιες δυσκολίες ἡ Ἑλένη Δαμβουνέλη, πού ἀπὸ πολλὰ χρόνια τώρα ἐξερευνᾷ και μάχεται νὰ ὑποτυπώσει τὴν ἀπέραντη αὐτὴ περιοχὴ.

Πάντως, τὸν Ἀπρίλιο κυκλοφόρησε ἡ πρώτη ἐπανεκδοση παπαδιαμαντικῆς μετάφρασης. Πρόκειται γιὰ τὸν *Ταρταρίνον τὸν ἐκ Ταρασκῶνος* τοῦ Ἀλφόνσου Δωδέ¹. Στὸ μικρὸ προλογικὸ σημεῖωμα πού τιτλοφορεῖται «Ἐξ ἀνάγκης και πρὸς βιοπορισμὸν» —ἡ φράση ἀνήκει στὸν Παπαδιαμάντη— γράφονται και τὰ ἐξῆς: «Ὁ Παπαδιαμάντης ὅμως, ἀντίθετα μὲ τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς σημερινούς μεταφραστὲς, ἐξαγοράζει τὰ λάθη του. Γιατί ὄχι μόνο δὲν μεταφράζει τὰ ἀγγλικά μὲ οἰονεὶ ἀγγλικά και οἰονεὶ ἑλληνικά ταυτοχρόνως, και τὰ γαλλικά παρομοίως, ὄχι μόνο δὲν ἀλλοιώνει βίαια τὴ φύση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἀλλὰ και δίνει στοὺς ξένους συγγραφεῖς, πού δὲν εἶναι τίς περισσότερες φορές οὔτε δεύτερης σειρᾶς, ἀρκετὴ ἀπὸ τὴ δικὴ του χάρη.»

Ἐνδέχεται νὰ θεωρηθοῦν ἄκυρες οἱ κρίσεις αὐτές, ὡς προερχόμενες ἀπὸ τυφλὴ ἀγάπη. Γιατί ἀπὸ ποῦ κι ὡς ποῦ λαβαίνει τὸ θάρρος νὰ ἀποφαίνεται ἀξιωματικά γιὰ μεταφράσεις ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ και γαλλικοῦ ἕνας μονόγλωσσος.

Δὲν ὑπάρχει ἀπάντηση. Ἀλλά, ὅταν διαβάζω ὀνόματα ἐργατῶν τῆς θαλάσσης ἔτσι ἐξελληνισμένα: Καπετὰν Τραβέρσας —και σεῖς τώρα ὑποψιθυρίζετε «τραβερωσωμένοι» ἄς πᾶμε— Κουρτελάτσας, Βαθρακοχάφτης, Μαστρο-Σχίστης, Μπαρκομπέστιας, βεβαιώνομαι ἀπὸ τοῦτο και μόνο τὸ νύχι ὅτι μπροστά μου βρίσκεται λιοντάρι και δὲν ἔχω πιά χρεῖαν ἄλλων μαρτύρων. Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι μέσα στὴν καλὴ μεταφραστικὴ παράδοση τῶν σκυλίτσειων Θερσανέμη, Γιάννη Ἀγιάννη κλπ.

Δίκαιο πάντως εἶναι νὰ ζητάει ὁ ἀναγνώστης περισσότερες ἀποδείξεις. Ἀφήνοντας λοιπὸν τὴν ἀμερικανικὴ Δύση τοῦ Μπρέτ Χάρτ, πού θὰ τὴν ξαναβροῦμε ὅταν ἐπανεκδοθοῦν μὲ τὸ καλὸ τὰ γουέστερν του,

¹ Ἀλφόνσου Δωδέ, *Ταρταρίνος ὁ ἐκ Ταρασκῶνος*, μετάφρασις Ἀλ. Παπαδιαμάντη, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, προλογικὰ σημεῖωματα Ἑλένης Ι. Δαμβουνέλη, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Βιβλιοπωλεῖον «Ἐστίας», Ἀθήνα (1989). Ἡ πρώτη ἔκδοσις: Ἀλφόνσου Δωδέ, *Ταρταρίνος ὁ ἐκ Ταρασκόνης*, μετάφρασις Ἀλ. Παπαδιαμάντη, Ἀθήναι-1894, Καταστήματα «Ἀκροπόλεως» Β. Γαβρηλίδου. Οἱ παραπομπὲς γίνονται στὴν ἐπανεκδοση τοῦ 1989.

δηλαδή αἱ Ἀργοναυτικαὶ διηγήσεις, ἔρχομαι στὸν Ταρτασκώνιο Ταρταρίνο, προσιτὸν πιά σὲ ὄλους, καὶ παραθέτω ἀπὸ σημερινή μετάφραση μιὰ περικοπή: «Ἀβραάμ καὶ Ζουζοῦ ἀνάμεικτοι, τὸ ὄνειρικό μὲ τὸ κωμικό στοιχεῖο σὰν μιὰ σελίδα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης διαβασμένη ἀπ' τὸ λοχία Λὰ Ραμέ ἢ τὸν χωροφύλακα Πιτού...»².

Τὸ γαλλικὸ κείμενο, ὅσο μπορῶ νὰ κρίνω, ἀποδίδεται πιστά, ἀλλὰ ποῦ βρίσκεται γιὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη τὸ κωμικὸ στοιχεῖο; Στὴ γαλλικὴ ἔκδοση ποῦ ἔχω ὑπόψη μου ὁ ἐπιμελητῆς σημειώνει: «La Ramée vient du *Roman comique* de Scarron: il donne ferme dans l'estacade Pitou, averturier et chansonnier, fut rendu célèbre par un roman d'Alexandre Dumas»³.

Καὶ ἂν ἀκόμη μεταφέρουμε στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τὴ σημείωση, τὸ «κωμικὸ» ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἄδηλο γιὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη, παρεκτός καὶ ἔχει καταφέρει τὴ γαλλικὴ μυθιστοριογραφία. Ἰδοῦ λοιπὸν ὁ Παπαδιαμάντης στὴν ἴδια περικοπή: «Ἀβραάμ καὶ Ζουάβοι ἀνακατωμένοι, κάτι φανταστικὸν καὶ ἀφελῶς κωμικόν, ὡς σελὶς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἱστορουμένη ἀπὸ τὸν λοχίαν Ὁχτάραν ἢ ἀπὸ τὸν ἐνωμοτάρχην Κοτταπήτταν...»⁴.

Δὲν εἶμαι βέβαιος ὅτι καὶ ἔτσι ὁ σημερινὸς Ἕλληνας ἀναγνώστης ἀντιλαμβάνεται τὸ «κωμικόν». Ἀλλὰ ὁ Παπαδιαμάντης μετέφραζε τὸ «Ταρταρίνο» τὸ 1894, ὅταν οἱ ἀποσπασματάρχες λοχίες ἢ ἐνωμοτάρχες διάβαζαν στίς διαταγὲς τὴ φράση «περὶ λύχνων ἀφάς» καὶ ὑποχρέωναν τοὺς στρατιῶτες τοῦ ἀποσπάσματος νὰ φᾶνε τὰ φιτίλια τῶν λυχναριῶν. Μεταγλωττίζοντας τὸν λοχία La Ramée σὲ Ὁχτάραν καὶ τὸν χωροφύλακα Pitou σὲ Κοτταπήτταν ὑπεμίμησε οἰκεῖα καὶ ἐνταυτῶ εὐθυμα γιὰ τοὺς τότε ἀναγνώστες κακά. Θυμηθεῖτε ἄλλωστε ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς *Στρατιωτικῆς ζωῆς ἐν Ἑλλάδι* τιμᾶ μὲ ὀλόκληρο ὁμότιτλο κεφάλαιο τὴν ἐπαχθὴ γιὰ τοὺς χωρικούς καὶ προσφιλέστατη γιὰ τὰ ἀποσπάσματα κόττα πίττα.

Ὁ Ντωντέ στὸν «Ταρταρίνο» συχνὰ μεταχειρίζεται τὸ ἰδίωμα τῆς Προβηγκίας γιὰ τοὺς ἴδιους περίπου λόγους ποῦ ὁ Παπαδιαμάντης χρησιμοποιοῖ τὰ σκιαθίτικα. Ὅταν λοιπὸν οἱ βαστάζοι καὶ οἱ λοῦστροι τῆς Ταρτασκώνης θέλουν νὰ ἐρεθίσουν τὸ ἴνδαλμά τους, ποῦ δὲν ἀποφασίζει

² Ἀλφὸνς Ντωντέ, *Ὁ Ταρταρὲν τῆς Ταρτασκόν*, Μετάφραση Ντόρα Ζαγκιούρογλου, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1982, σ. 143.

³ Alphonse Daudet, *Tartarin de Tarascon*, Préface d'Yves Berger, Commentaires de Louis Forestier, «Le livre de poche», (1985;).

⁴ Ταρταρίνος ὁ ἐκ Ταρτασκώνος, σ. 126.

νά ταξιδέψει στην 'Αφρική για νά κυνηγήσει λιοντάρια, τραγουδοῦν πειραχτικά ἐτοῦτο:

Lou füsioù de mestre Gervai
Toujou lou cargon, toujou lou cargon,
Lou füsioù de mestre Gervai
Toujou lou cargon, part jamaï¹.

Στή μετάφραση πού ἀνέφερα καί προηγουμένως ἀποδίδεται ἔτσι:

Ὁμαίτρ Ζερβέ δλο τ' ὄπλο του γεμίζει
δλο τ' ὄπλο του γεμίζει
Ὁ μαίτρ Ζερβέ δλο τ' ὄπλο του γεμίζει
μὰ οὔτ' ἓνα βόλι δὲ λακίζει².

Στοῦ Παπαδιαμάντη:

Τοῦ τουφέκ' τοῦ μαστρο-Γερβάσ'
οὔλου τοῦ γεμίζιν, οὔλου τοῦ γεμίζ'ν.
Τοῦ τουφέκ' τοῦ μαστρο-Γερβάσ'
οὔλου τοῦ γεμίζ'ν, μὰ φωτιά δὲν παίρν'³.

Μὲ τὴ μεταφορὰ αὐτὴ τοῦ νότιου γαλλικοῦ ιδιώματος σὲ μετριασμένο βόρειο ἑλληνικό, καί παρὰ τὴν ἀπώλεια τῆς ὑποτυπώδους ὁμοιοκαταληξίας, τὸ στιχηρὸ τοῦτο ἄθρυμα μοῦ φαίνεται σὰν μακρινὸς πρόδρομος τοῦ ἀσύγκριτου «Ἡ γριά ἢ βαβά μ'» τοῦ Παπαντωνίου.

Ἀπόλυτος πάντοτε κύριος ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ὅπως ὠραῖα τὸ ὑπογράμμισε ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος⁴, μεταφέρει τὸ «qui avait son idée»⁵ στὸ σχεδὸν ὁμηρικὸ καί ὕμνογραφικὸ συνάμα «κακὰ μελετῶν κατὰ φρένα»⁶. Καί ὅλα τοῦτα στὸ δημοσιογραφικὸ του τραπέζι, ὅπου μεταφράζει ἐν σπουδῇ τὰ πάντα για νά μπουκώσει τὸ ἀδηφάγο καθημερινὸ φύλλο. Ἐχῶ διαβάσει δυὸ περίπου χιλιάδες σελίδες ἀπὸ τίς μετα-

¹ *Tartarin...*, σ. 49. ² Ὁ *Ταρταρέν...*, σ. 51-52. ³ *Ταρταρίνος...*, σ. 54.

⁴ Ζήσιμος Λορεντζάτος, *Δίπτυχο*, Ἐκδόσεις «Δόμος», Ἀθήνα 1986. «Ὅλο τὸ 1ο δοκίμιο εἶναι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη καί τὴ γλώσσα. Ἀποσπῶ —βίαια— ἐτοῦτα: «Πότε ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς πρόλαβε νά ἀφομοιώσει μὲ τέτοιο τρόπο τὸ θησαυρὸ αὐτὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας —Thesaurus Linguae Graeca— πού βγαίνει ἀπὸ μέσα του ἀβίαστα χωνεμένος μὲ τόση εὐκολία, πανέτοιμος νά ἀντιμετωπίσει ὄλες, καί τίς παραμικρότερες ἀκόμα καί τίς πιὸ τιποτένιες, ἢ τίς περισσότερο ἀκοίταχτες, ἀνάγκες μιᾶς ζωντανῆς γραφῆς;» (σ. 12).

⁵ *Tartarin...*, σ. 148.

⁶ *Ταρταρίνος...*, σ. 139.

φράσεις του και μπορώ να βεβαιώσω ότι ή γλωσσική τους ευστροφία είναι σχεδόν εφάμιλλη με εκείνη των καταδικών του σελίδων. Μιλώ για ευστροφία μεταφραστική και θυμούμαι ότι παραπλήσια έκφραση χρησιμοποιήσε ο Λορεντζάτος: «Προσπάθησα να γυρίσω, καθώς λένε, το βιβλίο του Σμέμαν στα ελληνικά. Η έκφραση είναι σωστή, γιατί κάθε γλώσσα βρίσκεται γυρισμένη —όπως ένα πρόσωπο ή ένας καθρέφτης— κατά μια μονάχα κατεύθυνση αποκλειστικά δική της. Καμιά άλλη γλώσσα δεν μπορεί να κοιτάξει τον κόσμο από την κατεύθυνση αυτή και μετάφραση από μια γλώσσα σε μια άλλη σημαίνει γύρισμα μιās γλώσσας κατά την κατεύθυνση που βρίσκεται γυρισμένη μια άλλη διαφορετική»¹.

Στις περιπτώσεις που ανέφερα πρωτύτερα ο Παπαδιαμάντης αυτό ακριβώς το γύρισμα πετυχαίνει με τη γλώσσα του στρατώνα, με τα σκιαθίτικα και τα όμηρικά, να γυρίσει δηλαδή προς την κατεύθυνση της δικής του γλώσσας αυτήν που μεταφράζει. Θα συνεχίσω τη δειγματοληψία.

Όταν ο Ταρταρίνος αποβιβάζεται στο Άλγέρι, περικυκλώνεται από έσμο άχθοφόρων («και μη γνωρίζω πώς να γίνη καταληπτός εις τους βαρβάρους αυτούς, τους προσεφώνει γαλλικά, προβαγκιανά, ως και λατινικά άγαθοπούλεια, rosa, το ρόδον, bonus, bona, bonum, ό,τι ήξευρε»². Ναι, αλλά ο Ντωντέ γράφει «du latin de Pourceaugnac»³ και πώς βρέθηκε στη μέση ό Άγαθόπουλος και τί λογής είναι τα λατινικά του;

Και πάλι για το σημερινό άναγνώστη τα «άγαθοπούλεια λατινικά» είναι κενή φράση όσο και τα «λατινικά του Πουρσονιάκ» της άλλης ελληνικής μετάφρασης. Σύμφωνα. Και ή νεώτερη μεταφράστρια γράφοντας («regina rosas amat») κολάζει άρκετά, για τη δική μου τουλάχιστο και κάμποσες ακόμα γενιές, την άκατανόητη έκφραση («λατινικά του Πουρσονιάκ»). Σύμφωνα. Άλλά στον καιρό του Παπαδιαμάντη δέ μάθαιναν τα στοιχεία της λατινικής από το Άναγνωστικό του Κυριακού Κοσμᾶ, όπου πρώτη —και τελευταία για τη συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών— ήταν ή μυθικά παροιμιώδης φράση regina rosas amat. Όμως το 1894 ήταν έξισου μυθικός και παροιμιώδης ό Άγαθόπουλος. Άπό το νόστιμο άρθρο του Νικ. Ι. Λάσκαρη στη Μεγ. Έλληνική Έγκυκλοπαιδεία άποσπῶ την άρχή: «Άγαθόπουλος ό ξηροχωρίτης. Έπό τον τίτλον αυτόν, επί δεκάδας όλας έτών, το κοινόν του θεάτρου ένόμιζεν

¹ Alexander Schmemmann, *Για να ζήση ό κόσμος*, Πρόλογος και Μετάφραση Ζήσιμος Λορεντζάτος, Έκδόσεις «Άθηνᾶ», Άθήνα 1970, σ. 10.

² Ταρταρίνος... , σ. 74.

³ Tartarin... , σ. 72.

ὅτι βλέπει καὶ ἀκούει ἀπὸ σκηνῆς τὴν θαυμασίαν φάρσαν τοῦ Μολιέρου: 'Monsieur de Pourceaugnac'. Καὶ ὅμως ἡ φέρουσα τὸν τίτλον 'Ἄγαθόπουλος' ἑλληνικὴ κωμῶδιὰ ἐλάχιστα ὁμοιάζει μὲ τὴν γαλλικὴν τοῦ Μολιέρου ἢς ὑπετίθετο ὅτι εἶναι μετάφρασις!».

Οἱ μεταφραστικὲς περιπέτειες τοῦ Μολιέρου εἶναι βέβαια ἄλλο θέμα, ὁ Παπαδιαμάντης ὅμως, πού υἱοθετεῖ τὸν ἐκ ξηροχωριτισμοῦ τοῦ μολιε-
ρικοῦ ἥρωα, δὲν παραβαίνει καμιὰ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς μεταφραστικῆς τέχνης. Ἀπεναντίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «γύρισμα» τοῦ Πουρσονιάκ σὲ Ἄγαθόπουλο, πετυχαίνει νὰ ὑπογραμμίσει καὶ τὸ «ἀγαθὸ» ἦθος τοῦ Ταρτα-
ρίνου, χωρὶς νὰ λογαριάσουμε καὶ τὸ παιχνίδι μὲ τὰ bonus, bona, bonum τοῦ Ταρσκαωνέζου.

Τὸν φετινὸ χειμῶνα εἶχα τὴν πολὺ καλὴ τύχη νὰ βρῶ καὶ νὰ διαβάσω τρία ἀκόμη μυθιστορήματα μεταφρασμένα ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη: τὴν *Εὐρεσι* τῆς γυναικὸς τοῦ Λώτ τοῦ Ἀλφρέδου Κλάρκ, τὸν Ἀμερικανὸν *Μοντεχρίστον*, τοῦ Ἰουλιανοῦ Χῶθορν καὶ τὸν *Μαξιώτη* τοῦ Χῶλλ Κέιν. Τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ ἀναγράφεται μόνον στὸ πρῶτο. Τὰ ἄλλα δύο ὁ Γ. Κ. Κατσιμπαλης, βασισμένος σὲ μᾶλλον ἔγκυρες μαρτυρίες, τὰ συγ-
καταριθμεῖ στὶς λίγες μεταφράσεις τοῦ Παπαδιαμάντη, τὶς ἀναγραφόμενες στὸ οἰκείο τμῆμα τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας του. Ἀλλὰ τὸ κύ-
ρος τῶν μαρτυριῶν δὲν εἶναι πάντοτε ἀρκετό, χρειάζεται νὰ στηριχθεῖ καὶ σὲ ἐσωτερικὰ τεκμήρια ἢ γνησιότητα. Οἱ φιλόλογοι γνωρίζουν ὅτι, ἂν συχνὰ δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλο νὰ ἀποδείξεις πὼς ἓνα ἔργο εἶναι νόθο, εἶναι πολὺ δυσχερέστερη ἢ ἀπόδοση ἀνώνυμου ἢ ἀδέσποτου συγ-
γράμματος σὲ κάποιον συγγραφέα.

Ἀνώνυμες λοιπὸν οἱ μεταφράσεις τοῦ Ἀμερικανοῦ *Μοντεχρίστον* καὶ τοῦ *Μαξιώτη*, καὶ ἔπρεπε ὄχι μόνον νὰ βεβαιωθῶ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ νὰ κατα-
πέισω καὶ τοὺς ἄλλους ὅτι ὀρθὰ ἀποδίδονται στὸν Παπαδιαμάντη.

Ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος ἐνὸς ἐραστῆ τοῦ Παπαδιαμάντη προέρχεται ἀπὸ τὴν διαίσθηση ἢ, καλύτερα, τὴν ὁσφρησὴ του. «Ὁλος ὁ ἄνθρωπος ἐξήφθη καὶ ἐμεγαλύνθη», «τὸ ἀναφές πνεῦμα», «νὰ καταπνέεται ἀπὸ αὐρας τῶν ἐσπερίδων»¹, τέτοια διάβαζα σκιρτώντας στὸν Ἀμερικανὸν *Μοντεχρίστον* καὶ δὲν μοῦ ἔμενε ἡ παραμικρὴ ἀμφιβολία γιὰ τὸ χέρι τοῦ μεταφραστῆ. Ὡστόσο οἱ ἄλλοι «σημεῖον ζητοῦσι» καὶ ἀκούγα τὴν

¹ Ἰουλίου Χῶθορν, Ὁ Ἀμερικανὸς *Μοντεχρίστος*, Καταστήματα «Ἀκροπόλεως», Ἀθήνησιν 1893, σσ. 36, 6, 218.

εύλογη αντίρρησή τους «Ποιός μπορεί νά πάρει ὄρκο ὅτι μόνο τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι ἡ καθαρεύουσα αὐτή;»

Δικαιότατο, γὰρ τοῦτο ὅταν ἐντάμωσα τὴ φράση *βάσκαν νεροπατημένην καὶ σαπρακωμένην*¹ ἀνέκραξα: *habemus Papadiamantem!* Ἡ μαθηματικὴ ἀπόδειξη ἔγκειται στὸ «σαπρακωμένην», συχνὸ στὰ διηγήματά του, ἀλλὰ καὶ τὸ πρωτάκουστο, γιὰ μένα, «νεροπατημένην» τί ὑπερβατικὸ πειστήριο! Περιέργο πού ὁ δαιμόνιος δὲν ἔβαλε στὰ δικά του γραφτὰ τέτοιο λαλαρίδι.²

Ἐπάρχουν στὸν Ἀμερικανὸν *Μοντεχοῖστον* καὶ ἄλλες ἀναμφισβήτητες ἀποδείξεις, σπύδω ὅμως νὰ ἔρθω στὸν ὀγκώδη *Μαξιώτην*, πού θὰ μπορούσε νὰ δώσει τὸ ὕλικό γιὰ μιὰ γοητευτικὴ διατριβὴ «Ὁ ἐκσκιαθισμὸς τῆς νήσου Μάνξ». Ἀκοῦστε μιὰ βραχύτατη περικοπὴ:

«— Τί εἶν' αὐτό; Ἡ ἐλίτσα ἀκόμα στὸ δάχτυλό σου, Πῆτε; Μὲ εἶπες μάγισσα, τώρα νὰ τὸ μαγεύσω. Ἀκουσε!

Ἀγάλια-γάλια, νάνι νάνι,
κηραλοιφίτσα νὰ τὸ γιάνη.

Ἀπήγγειλε μὲ σοβαροκομμικὸν ὕφος τὴν ἐπωδὴν, μὲ φωνὴν μητρικὴν καὶ ψίθυρον. . .»³.

Κρίμα πού δὲν ἔχω τὸ πρωτότυπο, γιὰ νὰ φανεῖ καλύτερα πῶς ὁ μεταφραστὴς *οἰκειοποιεῖται* τὸν Χώλλ Κέιν καὶ τοὺς ἥρωές του. Γιατὶ ἀσφαλῶς ὁ Ἄγγλος μυθιστοριογράφος δὲν εἶχε ἀκούσει ποτὲ τὴ σκιαθίτικη ἐπωδὴ, καταγραμμένη αὐτολεξεί καὶ ἀπὸ τὸν Γ. Ρήγα, «κηραλοιφίτσα νὰ τὸ γιάνη»⁴, πού ὅμως συχνὰ θὰ τὴν ἀπάγγειλε μὲ φωνὴν μητρικὴν καὶ ψίθυρον ἢ μάνα κὰν ἢ μανού τοῦ Ἀλέξανδρου, ὅταν ἐκεῖνος, στὰ μικράτα του, ἐρχόταν κλαίγοντας μὲ γδαρσίματα καὶ ἀμυχές — αἱ βαθεῖαι πληγαί, δι' ἅς εἰς οὐδὲν ἴσχυεν οὐ μόνον ἢ κηραλοιφίτσα

¹ Ὁ.π., σ. 128.

² Δὲν τὸ βρίσκω οὔτε στὸν Γ. Ρήγα καὶ δὲ θυμᾶμαι νὰ τὸ συνάντησα στὸν Μωραϊτίδη. Δὲν πρόλαβα νὰ ἐρευνήσω στὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ.

³ Χώλλ Κέιν, *Ὁ Μαξιώτης*. Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ, Ἐν Ἀθήναις, Καταστήματα «Ἀκροπόλεως» Β. Γαβριηλίδου, 1895. Βιβλιογραφῶ ἀπὸ τὰ *Βιβλιογραφικὰ στὸν Παπαδιαμάντη* τοῦ Γ. Ι. Φουσάρα, Ἀθήνα, 1940 [= *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν*, 26, 1984-85, 53], πού εἶδε τὸ ἀντίτυπο στὴ βιβλιοθήκῃ Ἀλεξ. Γ. Λευκαδίτη. Τὸ ἴδιο ἀντίτυπο τώρα βρίσκεται στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκῃ Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ χωρὶς σελίδα τίτλου, καθὼς μὲ πληροφορεῖ ἡ κ. Νίκη Λυκούργου, τὴν ὁποία εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴ βοήθειά της.

⁴ Γεωργίου Α. Ρήγα, *Σκιάθου Λαϊκὸς Πολιτισμὸς*, Δ' 473.

ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ τὰς ἑκατὸν ὀργυιᾶς κηρόπλαστον σχοινίον, τὸ περιζῶσαν ἐπτάκις τὸν ναῖσκον τῆς Φαρμακολυτρίας, αἱ ἀνίατοι λοιπὸν πληγαὶ ἐμελλον νὰ τὸν εὕρωσι βραδύτερόν πως.

Παρεκβαίνω βέβαια, ἀλλ' ἐξ ἔρωτος καὶ δι' ἔρωτα. Λοιπὸν καὶ ἂν ἀκόμη ἔλειπαν ὅλα, ὅσα κάνουν τὸν *Μαξιώτη* παπαδιαμαντικὸ μυθιστόρημα, θὰ ἄξιζε νὰ ἐπανεκδοθεῖ γιὰ τὸ ἐξῆς μοναδικό: «Συγχρόνως δέ, θάλασσα ἐπληξε τὴν ὑπερήνεμον πλευρὰν τοῦ πλοίου με δύναμιν βαρείας σφύρας, καὶ ἡ τροχαλία τοῦ ἄκρου ἰστοῦ ἤρχισε νὰ ἤχη.» Στὸ τέλος αὐτῶν τῶν ἀράδων σημειώνει ἀστερίσκο καὶ ὑποσημειώνει: «Ἦ, ἂν προτιμᾶτε, ὁ μακαρῶς τοῦ τσιμπουκιῦ ἀπ' τὸ ἄλμπουρο ἄρχισε νὰ τσαμπουνᾷ», ἐπιφέροντας σὲ παρένθεση τὸ συντριπτικὸ «(ὥστε, βλέπετε, πάντοτε νεκρὰ εἶναι ἡ γλῶσσα δι' ὅσους δὲν εἶναι τοῦ εἴδους τῶν νὰ τὴν ἐννοήσουν)»¹. Ὑπογραμμίζω ἀντὶ γιὰ ὁποιοδήποτε, ἀσφαλῶς ἀνάξιο, σχόλιο.

Ἐπιστρέφω στὸν «Ταρταρίνο», γιὰτὶ ἀπὸ αὐτὸν δανείστηκα τὸ πρῶτο μέρος τοῦ τίτλου μου «Καθὼς ὁ Ἀδὰμ τοῦ Μίλτωνος», ποῦ ὡς τώρα μένει ἔκθετο. Θὰ θεωροῦσε ἀνάπηρο τὸ κείμενό μου, ἂν περιοριζόταν σὲ κάποια, ἔστω καὶ σπουδαῖα, δείγματα τῆς μεταφραστικῆς δεινότητος τοῦ Παπαδιαμάντη. Τώρα ποῦ πατοῦμε τὴν πάλαι ποτὲ ἀδιαφιλονίκητη ἐπικρατείά του, Σχίαθον λέγω, ἀνάγκη νὰ φανερωθεῖ στοὺς δύσπιστους καὶ συνάμα ἀδιάκριτους καιροὺς μας, ἀκόμα καὶ μέσα ἀπὸ τὶς μεταφράσεις εὐτράπελων μυθιστορημάτων, ἡ πίστη ἀλλὰ καὶ ἡ διάκριση ἐνδὸς ἀνθρώπου, ποῦ μόνον πουριτανὸς δὲν ἦταν.

Ὑπενθυμίζω τὸ χωρίο τοῦ «Ταρταρίνου» ποῦ εἶδαμε στὴν ἀρχή: «Ὡς σελὶς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἱστορομένη ἀπὸ τὸν λοχίαν Ὀχτάραν ἢ ἀπὸ τὸν ἐνωμοτάρχην Κοτταπήττα».

Ἄν ἔλειπε ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη τὸ χιοῦμορ, ἡ παρομοίωση τοῦ Ντωντέ θὰ τὸν ἐνοχλοῦσε. Ποῦθε ἀντλεῖ τὸ δικαίωμα ὁ Γάλλος ρομανσιέρης νὰ συμφύρει τὴν Παλαιὰ Διαθήκη με αὐτὲς τὶς ἀκρίδες; Αὐτὴ θὰ ἦταν ἡ ἀντίδρασή του, ἂν βέβαια ἀλήθευαν μερικὰ ἀπὸ ὅσα κατὰ καιροὺς τοῦ καταμαρτυροῦν. Ἄλλὰ ὁ Παπαδιαμάντης γνωρίζει τὴ διαφορὰ τοῦ εὐθυμολογήματος ἀπὸ τὴ βλασφημία. Ὅταν, λόγου χάρη, βρίσκονται ἐν πλῶ καὶ κατευθύνονται «Στὸ Χριστὸ στὸ Κάστρο» οἱ χειμέριοι ἐκδρομεῖς, ὁ παπα-Φραγκούλης πειράζει τὸν ψάλλη κύρ Ἀλεξάνδρῃ

¹ Ὁ *Μαξιώτης*..., σ. 586.

ρωτώντας τον τί σημαίνει τὸ «σκῦλα Βαβυλών» τοῦ λαμβικιοῦ κανόνα τῆς ἡμέρας. Ὁ ψάλτης ἀπαντᾷ «νά, σκύλα Βαβυλών» καὶ ὁ κύρ Ἀλέξανδρος δὲν ὀκνεῖ νὰ καταγράψει τὴν ἐξήγηση, καὶ μάλιστα σὲ χριστουγεννιάτικο διήγημα. «Ὅπως ἐπίσης δὲ διστάζει νὰ μεταφράσει στὸν «Ταρταρίνο» τὴν προσταγὴ τοῦ καπετάνιου Βαρβασοῦ «Rengainez donc votre coutelas»¹ μὲ τὸ εὐαγγελικὸ «βάλε τὴ μάχαιρά σου στὸ θηκάρι»². Ὅμως δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ συνεργήσει, ὅταν ὁ ἄλλος ρίχνει τὸν μαργαρίτη στοὺς χοίρους.

«Τὴν ἐπιούσαν τῆς ριφοκινδύνου καὶ τραγικῆς ἐκείνης νυκτός, ὅταν τὰ χαράγματα ἐξύπνησεν ὁ ἥρωας μας, καὶ ἀπέκτησε τὴν βεβαιότητα ὅτι ὁ πρίγκηψ καὶ τὸ κομπόδεμα εἶχαν φύγει πράγματι καὶ ἀνεπιστρεπτι: ὅταν εἶδε τὸν ἑαυτὸν του μόνον εἰς τὸν λευκὸν τοῦτον τύμβον, προδομένον, ληστευμένον, ἔρημον ἐν μέσῃ τῇ ἀγρίᾳ Ἀλγερία, μὲ μίαν κάμηλον μὲ ὕβον ἀπλοῦν καὶ ὀλίγα κέρματα εἰς τὸ θυλάκιον ὡς μόνον πόρον, τότε διὰ πρώτην φοράν ὁ Ταρασκώνιος ἀμφέβαλεν. Ἀμφέβαλε περὶ Μαυροβουνίου, περὶ φιλίας, περὶ δόξης, ἀμφέβαλε καὶ περὶ αὐτῶν τῶν λεόντων· καί, καθὼς ὁ Χριστὸς εἰς τὴν Γεθσημανῆ, ὁ μέγας ἄνθρωπος ἤρχισε νὰ κλαίῃ πικρῶς»³.

Ὁ Ντωντὲ ἔχει, ὑποτίθεται, προλειάνει τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν παρομοίωση «καθὼς ὁ Χριστὸς εἰς τὴν Γεθσημανῆ» μὲ τὰ προηγούμενα «προδομένον», «ληστευμένον», «ἔρημον». Ὡστόσο ὁ Γαλάτης μυθιστοριογράφος δὲν ἐγκαταλείπει οὔτε στὴν περικοπὴ πού παρέθεσα τὸν εὐτράπελο τόνο, πού σημαίνει ὅτι στὴν πραγματικότητα —καὶ δὲ ζητῶ τὴν ἀδειά σας γιὰ τὴν ἔκφρασή μου— ἀνακατεῦει τὶς μύξες μὲ τὸ μέλι, γιὰ τοῦτο καὶ ἡ παρομοίωση καταντᾷ ψυχρότερη ἀπὸ πολλὰς κατάψυχρες τοῦ Ροῦδη.

Ψυχρότερη; Πολὺ ἐλαφρὰ παίρνω τὰ πράγματα. Γιατὶ οἱ ὄροι τῆς εἶναι ἀπολύτως διὰ τὸ ἰ, καὶ δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε ἀπλῶς μὲ φράγκικη ἐπιπολαιότητα, πού θὰ τῆς δίναμε ἄφηση μὲ τὸ «ἔξεστι φράγκοις ληρεῖν», ἀλλὰ μὲ βλασφημία.

Μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης, ὅταν ἀναγκαζόταν νὰ μεταφράσει ὑλιστικὰ ἄρθρα γιὰ τὸ περιοδικὸ *Νέον Πνεῦμα* τοῦ Γαβριηλίδη, ἀφαιροῦσε τὰ ἀντίθετα χωρία⁴. Ἀντιμετώπιζα μὲ ἄδικη, καθὼς δείχνουν τὰ πράγματα, ἐπιφυλακτικότητα τὶς μαρτυρίες αὐτές. Τώρα πού διάβασα τὸν «Ταρταρίνο» ἔχω τὴν ἄκρα βεβαιότητα ὅτι, ἂν πράγματι ὑπάρχουν στὸ *Νέον Πνεῦμα* ἀνώνυμες μεταφράσεις μὲ τέτοιας λογῆς ἐπεμβάσεις,

¹ *Tartarin...*, σ. 69. ² *Ταρταρίνος...*, σ. 71-72. ³ *Ταρταρίνος...*, σ. 131.

⁴ Δυστυχῶς δὲν ἔχω πρόχειρη παραπομπή.

πρέπει ανεπιφύλακτα νὰ τις προσγράψουμε στὸν Παπαδιαμάντη. Δὲν βλέπω ποὺς ἄλλος ἀπὸ τὸ, μᾶλλον κεχηγὸς πρὸς τὸ δυτικὸ ταχυδρομεῖο, περιβάλλον τῆς «Ἀκροπόλεως» θὰ τολμοῦσε νὰ λαπαροτομήσει τὰ σεβάσματα τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα.

Ἄλλὰ ὥρα εἶναι νὰ ἐπανορθώσω: ὁ Παπαδιαμάντης στὴ μετάφρασή του δὲν ἐπέτρεψε νὰ παραβληθεῖ ἡ ἀμφιβολία τοῦ *ridicule* Ταρταρίνου μὲ τὴν ἀγωνία τοῦ Χριστοῦ στὸν κῆπο τῆς Γεθσημανῆ τῆ μέγιστη νύχτα τῆς Ἱστορίας. Ὁ Σκιαθίτης ὁ καλός, ποὺ ἐπιτέλους σέβεται καὶ τὸ γράμμα τοῦ Εὐαγγελίου, στὸ ὁποῖο δὲ γίνεται λόγος γιὰ πικρὸ κλάμα τοῦ Χριστοῦ — ὁ Ντωντέ σύγχυσε τὸν Χριστὸ μὲ τὸν Πέτρο—, ὁ Παπαδιαμάντης λοιπὸν, υἱὸς τοῦ ἱερέως Ἀδαμαντίου Ἐμμανουήλ, ἀρνήθηκε νὰ συμπαίξει ἐν οὐ παικτοῖς μὲ τὸ ἐπιπολάζον ἐσπέριο πνεῦμα. Τὸ «καθὼς ὁ Χριστὸς εἰς τὴν Γεθσημανῆ» εἶναι δική μου μετάφραση, ὁ Παπαδιαμάντης, γυρνώντας τὴν πλάτη στὴ λεγόμενη μεταφραστικὴ δεοντολογία, ἀπάλειψε τὴ βέβηλη παρομοίωση γράφοντας: καθὼς ὁ Ἄδὰμ τοῦ Μίλτωνος ἐπὶ τῆ προγνώσει τῶν ἀπειριων δεινῶν¹.

Ἀκροφιλῶ τὰ χέρια του, στὰ δάχτυλά του μέεω. Ὑπερβολὲς πάλι, θὰ συλλογίζεστε. Πάντως ὄχι μεγαλύτερες ἀπὸ τὸ δῆθεν ἐκπληκτο ἐρώτημα: «Μὰ γιὰ ποιά Ὁρθοδοξία τοῦ Παπαδιαμάντη μιλάμε;»

Κριτικὲ καὶ δοκιμιογράφε τυφλὲ καὶ κουφέ! Δὲν τὸν ἀκοῦς καὶ δὲν τὸν βλέπεις σκιρτώντα καὶ κεκραγότα «Ἀληθεῖς Ὁρθόδοξοι Ἕλληνες!», ὅταν ὁ Χειμαρριώτης χωροφύλακας κατακλείει τὸ «Χριστὸς ἀνέστη» μὲ τὸ «ζωὴν παμμακάριστε» καὶ ὅταν ὁ σεβάσμιος Κρητικὸς ψάλτης ἀγανακτεῖ «Ἄλαλα τὰ χεῖλη τῶν ἀσεβῶν, τῶν μὴ προσκυνούντων —οἱ κερατάδες!— τὴν εἰκόνα σου τὴν σεπτὴν»; Τί περισσότερο θέλεις ἀπὸ τὴ θυσία τοῦ προσφιλοῦς τοῦ Μίλτωνος καὶ ἀπὸ τὴ δυστυχία τοῦ προπάτορος, ποὺ βρίσκεται ξαφνικὰ ἀπὸ τὸν *Paradise Lost* στὸν Tartarin du Tarascon μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ μετριαστεῖ ἡ ἀβάσταχτη ἐλαφρότητα τοῦ Ἀλφόνσου, τί παραπάνω λοιπὸν ζητᾶς γιὰ νὰ ἀναφωνήσεις: «ἀληθῆς Ὁρθόδοξος Ἕλλην μεταφραστής»;

¹ Ὁ θρῆνος τοῦ Ἄδὰμ περιέχεται στὸ βιβλίο 10 τοῦ *Paradise Lost*, κυρίως στ. 720-844. Ἡ φράση τοῦ Παπαδιαμάντη συνοψίζει τοὺς εἰσαγωγικοὺς στὸ θρῆνο (715-719) καὶ τὴν κατακλείδα του (845): «The growing miseries, which Adam saw / Alredie im part... To shorrow abandond... with sad» καὶ «Thus Adam to himself lamented loud».

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ*

Α. ΑΝΑΠΛΙΩΤΗΣ (1887-1951)

Παπαδιαμάντης

Ἔγραφε· ἔψελνε· ἔπινε.

(Τὸ λιγοστὸ κρασάκι του·

— Τὸ ταπεινὸ-φτηνὸ μεράκι του.)

— Πένα· ψαλτῆρι· καὶ ποτῆρι.

Γιὰ τῆς Τέχνης τὸ χατῆρι...·

Γράφοντας, μὲ τὴ Σκιάθο του,

— Τὸ χῶμα ποὺ τὸν γέννησε·

Τὸ χῶμα ποὺ τὸν σκέπασε μιλοῦσε.

Ψέλοντας, τὸ Θεὸ ὕμνοῦσε καὶ παρακαλοῦσε·

(Ποιὸς ξέρει τί νὰ τοῦλεγε· καὶ τί νὰ τοῦ ζητοῦσε...)

Καὶ πίνοντας ξεχνοῦσε...·

(*Νέα Ἑστία*, Χριστούγεννα 1941)

ΚΩΣΤΗΣ ΒΕΛΜΥΡΑΣ (1898-1962)

Πορτραῖτο

Στὸ ἀνέβα τῆς Δεξαμενῆς βιαζόσουν κάθε δεῖλι
νὰ βγεῖς στὸ ξάγναντο. Καὶ κεῖ —ἀν τὸν πρόφταινες— ὀρθὸς
τὸν ἥλιο, ποὺ λαχτάριζες, προβόδαγες... Καθὼς
κάποιο τροπάρι σάλευε τ' ἀγέλαστά σου χεῖλη,

* Βλ. σχετικὸ σημείωμα στὸν «Ἐνιαυτό».

—θυμᾶμαι— στην άσκητική μορφή Σου, πού ἦταν σάμπως
 ἀπὸ ἀγιοκέρι πρόπλασμα, μιὰ ὠχρὴ λαμποθωριά
 χυνόταν —μὴ προσεύχουσιν; μὴ δάκρυζες;— Τ' ἄρειά
 τὰ ἰσκιώματα Σὲ τύλιγαν στὸ μενεξένιο θάμπος

κι' ἀγάλια-ἀγάλια, ὡς χάνουνταν οἱ λεῦκες, τὰ πλατάνια
 στὸ σούρουπο, ἔσβυνες καὶ Σὺ. . . Ἀπομέναν φωτεινὰ
 δυὸ μάτια. . . καὶ μὲ τοῦ ἀηδονιοῦ τίς τρίλιες τὸ «ὠσσανά»
 ποὺ ψαλμωδοῦσες, ἔπαιρνε τὸ δρόμο πρὸς τὰ οὐράνια.

(*Νέα Ἔστια*, Χριστούγεννα 1941)

Γ. ΒΕΡΙΤΗΣ (1915-1948)

Παπαδιαμάντης

Τῶν πονεμένων νοσταλγῶν νοσταλγικὲ τραγουδιστή,
 τὸν πόνο μου ἦρθα νὰ σοῦ πῶ, πάρε χαρτί καὶ γράφε.
 Ἡ Πίστη πού ὕμνησες ἐσὺ μέσα μας ἔχει κλονιστῆ!
 κι ἐμεῖς πού σὲ θαυμάζουμε δὲν ἔχουμε καρδιά πιστή,
 ὦ τῶν ἀγνῶν καὶ πράων ψυχῶν φίλε, ἀδερφέ, ζωγράφε!

Στὰ Γράμματά μας τὰ φτωχὰ μοναδικὸ διαμάντι,
 γενιὲς γενιῶν θὰ σ' εὐλογοῦν, σεμνὲ Παπαδιαμάντη!
 Ἐσὺ τὸν Ἄθωνα ἔσμιζες μὲ τὴν Ἀθήνα, ὦ μύστη,
 κι ἀδελφωμένος, στὴν ἀγνή καρδιά σου μέσα, ἐκλείστη
 ὁ στοχασμὸς ὁ ἑλληνικὸς μὲ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστη.

Γιὰ σένα, πού ἔψαλες γλυκὰ τὰ θεϊκὰ τραγούδια,
 θαρρῶ γιὰ σένα ἀνθοβολοῦν τῆς Σκιαθοῦ τὰ λουλούδια.
 Μὰ ἐσύ, λουσιμένος στῆς Αὐγῆς, τῆς νέας τὰ ροδοκάλλια,
 μεγάλη ἀπόδημη ψυχὴ, μαζὶ μὲ τ' ἀγγελούδια
 τῶν ἄυλων κόσμων χαίρεσαι τὰ Ρόδι' Ἀκρογιάλια.

Ἀπόκοσμε τραγουδιστὴ πού ἀγάπησαν οἱ Μοῦσες,
 μὲ τὸ τριμμένο σου παλτὸ —ράσο ἀπ' τίς σκῆτες τοῦ Ἄθω—
 καὶ μὲ τὸ φτωχικὸ ραβδί πού γύριζες στὴ Σκιαθὸ,
 ἄρχοντας ἤσουνα τρανὸς μὲς στὴ γενιὰ πού ζοῦσες.
 Ἄρχοντας ἤσουν κι ἔμεινες καὶ πέρ' ἀπὸ τὸν τάφο!

Κοιμήσου Κυρ-’Αλέξανδρε, γλυκά κι άθῶα κοιμήσου.
 ’Αγαπημένη μέσα μας ζῆ πάντα ἡ θύμησή σου.
 Κι εύλαβικές Σκιαθίτισσες, —τά σπίτια τους γιαλό-γιαλό,—
 τὸ Μελαχρώ, τὸ Διόμικο, τὸ Μαθηγιῶ και τὸ Λαλιῶ,
 στ’ άποσπερνὸ θυμιάτισμα θυμοῦνται τὴν ψυχὴ σου.

Κοιμήσου, Κυρ-’Αλέξανδρε, γλυκά κι άθῶα κοιμήσου
 στὴν άγκαλιᾶ πὸν σ’ άνοιξε τὸ μαγικὸ νησί σου.
 Θεϊκὴ γαλήνη ἄς άπλωθῆ στὸ μνήμα σου τριγύρω,
 κι ἄς τὸ χαϊδεύῃ τῆς στεριᾶς και τοῦ πελάου τὸ μύρο.
 Κοιμήσου, Κυρ-’Αλέξανδρε, στοὺς κόσμους τῶν ὀνειρών.

(’Η ’Ωδὴ τοῦ ’Αγαπητοῦ, 1947)

Φ. ΓΙΟΦΥΛΛΗΣ (1887-1981)

Στὸν Παπαδιαμάντη

Μακαρισμένε, πὸν ἔζησες τὴν ἡσυχὴ λατρεία,
 δὲν ἔζωγράφισες —ὠϊμέ!— τοὺς ἄπιστους ἔμᾶς.
 Μὰ μόνον, πῶς ἔζήσανε μέσα στὰ ὠραῖα και θεῖα
 οἱ νόνες μας, πὸν πέρασαν σὰν ἔσβυσες και πᾶς.

(’Αρχοντικά και ἄλλα ποιήματα, 1923)

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΝΙΗΛ

Παπαδιαμάντειο

(ἦ, Ξαναδιαβάζοντας Παπαδιαμάντη)

Οἱ μέρες προχωροῦν σὰν ’Εστιάδες
 στὸν παρακείμενὸ τους χρόνον. Λούσου
 κι ἄλλαξε διάθεση και ὕφος. Τά ’δες,
 τὰ μισερὰ πετάγματα τοῦ νοῦ σου,

πού σ' ὀδηγοῦν, σέ ἄγουν καὶ σέ φέρουν,
 σέ ρήματα ἀλλεπάλληλα δουλείας.
 Αὐτοὶ πού τὰ βαθύτερα γεραίρουν
 δὲ μένουν στὰ ρηχὰ μιᾶς παραλίας.
 Ἐναπαρθένεψε τὸ χρόνο. Ρύσε
 τὸν μέλλοντά σου ἀπὸ τὰ περασμένα
 μαζί τὰ κερδισμένα καὶ χαμένα.
 Ἐλαφρωμένος ἀπ' τὰ μάταια ζῆσε,
 ὑπότροφος τοῦ γαλιανοῦ Σκιαθίτη,
 πονώντας καὶ τὸ θῦμα καὶ τὸ θῦτη.

(*Νέα Ἑστία*, ἀρ. 1459, 15.4.1988)

Δ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Στὸν Παπαδιαμάντη

Κάρφωσες βαθυστόχαστα τὰ μάτια γύρω στὴ ζωή,
 Κ' ἀνέζησαν οἱ ταπεινοὶ στὴ στοργικὴ σου ἀγάλη,
 Κι' ὡς ἓνα κύμα ἤρεμον ἀφῆκες τὴ στερνὴ πνοή
 Στῆς πατρικῆς σου ἡσυχῆς γῆς τὸ ἐρημικὸ ἀκρογιάλι.

(*Καλλιτέχνης*, Φεβρ. 1911)

ΜΑΝΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ

Ἐγρυπνία στὴν ἐκκλησία τοῦ Προφήτη Ἐλισαίου
 γιὰ τὸ σκοτεινὸ τρυγόνι

(Ἐπόσπασμα)

Αὐτὸς τὸ σκοτεινὸ τρυγόνι
 πού εἶχε χρεωθεῖ ἐτοῦτο τὸν ἀγαρηνὸ αἰώνα
 ἦταν γιὰ κάποια νοσοκόμα τοῦ «Εὐαγγελισμοῦ», ἀγράμματη,
 Τὴν Πολυξένη Μπούκη

(αὐτὸς τῆς ἔμαθε γραφή καὶ ἀνάγνωση γιὰ νὰ μὴ χάσει τὴ δουλειά της)
 τὸν ἄντρα της μὲ τοὺς ρευματισμούς, τὸ Νίκο τὸ μανάβη
 (παρκαλῶ οἱ δίκαιοι ἄς μεσιτέψουνε στὴ Δέσποινα τοῦ κόσμου
 ν' ἀναπαυτοῦν κι οἱ δύο τους)
 γιὰ τὴ γερόντισα Συγκλητική, γιὰ τὴ μικρὴ τὴν Κούλα,
 τὴ Φιφή, τὴν Οὐρανία, τὸ Σεραϊνῶ,
 γιὰ τὴ φαμίλια τοῦ Φλασκογιάννη τοῦ αἰγοβοσκοῦ

κι ἄλλους πού πῆρε τὸ ἄδικο κι ἡ Νύχτα
 κι ἄλλους πού πῆρε ὁ ληστής καὶ ὁ μαχαιροβγάλτης
 κι ἀπὸ τὸ αἷμα τὸ χῶμα εὐωδιάζει,
 κι ἐμένα ἐμένα ἐμένα πού σοῦ γράφω
 ἀγαπημένε μου παπποῦ
 καὶ θὰ σοῦ δώσω, αὐτὸ τὸ γράμμα, σὺν Θεῷ,
 ἰδιοχείρως.

(*Ἀργυρινία στὴν ἐκκλησία τοῦ Προφήτη Ἐλισαίου γιὰ τὸ σκοτεινὸ τραγῳδιό, 1975*)

ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΛΥΤΗΣ (1912-)

Τὸ ἄξιον ἐστὶ

ΙΑ'

[.....]
 "Ὅπου καὶ νὰ σᾶς βρῖσκει τὸ κακό, ἀδελφοί,
 ὅπου καὶ νὰ θολώνει ὁ νοῦς σας,
 μνημονεύετε Διονύσιο Σολωμὸ
 καὶ μνημονεύετε Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη.
 Ἡ λαλιὰ πού δὲν ξέρει ἀπὸ ψέμα
 θ' ἀναπαύσει τὸ πρόσωπο τοῦ μαρτυρίου
 μὲ τὸ λίγο βάμμα τοῦ γλαυκοῦ στὰ χεῖλη.
 [.....]

Κ. Γ. ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ

Παπαδιαμάντης

Σάν έκλεισες τὸ ταπεινὸ νησί σου στὴν ψυχή,
ὅπου κι ἂν πῆγες νοσταλγός, ξενιτεμένος ἦσουν.
Τὸ πέρασμά σου σιωπηλὸ γιομάτο ἀπαντοχή,
ζοῦσες φτωχὸς χωρὶς νὰ πῆς ποτὲ νὰ σ' ἐλεήσουν.

Σ' ἀπόμακρες μικροκλησιές, στὶς φτωχογειτονιές,
σὲ μαγαζάκια χαμηλὰ μ' ἀπλοὺς συντρόφους ζοῦσες.
Μὲς στοὺς ψαλμούς καὶ στὸ κρασί, βαθιὰ στὶς ἀγρυπνιές
στ' ἀσκητικὸ σου τὸ κελὶ τῆ Σκιάθου ἀναζητοῦσες.

Στὶς ἱστορίες σου ἀχνοπερνοῦν σάν δράμα οἱ γιαιοί,
γέρνουν οἱ κάβοι ἀγκυλιοστοί, σπιτάκια ἀνηφορίζουν.
Λευκὰ ξωκλήσια λειτουργοῦν, τὸ πέλαγο καλεῖ
«χαῖρε» καράβια ὅσα κινοῦν, «καλῶς τα» ὅσα γυρίζουν.

Περνοῦν μπροστά σου οἱ ταπεινοὶ στὴ φτώχεια, στοὺς καημοὺς
παιδιὰ μὲ τίς μικρὲς χαρὲς καὶ μαυρομαντηλοῦσες.
Τὸν πόνο ἀπάλυνες γλυκός, στοὺς μαύρους ξεπεσμοὺς
σάν ξομολόγος τῶν ψυχῶν κακοὺς ἐσυγχωροῦσες.

Στερνὸ ταξίδι ὁ γυρισμὸς μὲς στ' ἄθλια γερατειὰ
— παλιὸ καράβι νὰ δεθῆς γυρίζεις στὸ λιμάνι.
Γαλήνια πέθανες καθὼς πεφτάστρι στὴ νυχτιὰ,
μιὰ καμπανούλα εἰρηνικὰ τὸ «χαῖρε» εἶχε σημάνει.

Μετὰ τὸν τάφο ὁ θαυμασμὸς, ἡ δόξα, ἡ προτομή...
Μὰ πρέπει στὴ βυζαντινὴ μορφὴ σου ἓνα ξωκλήσι
ἐκεῖ, πού ἡ θάλασσα βογγᾷ κι ἀνθρώπινοι καημοί,
στὴν ἄγια μνήμη σου ὁ παπὰς νὰ ῥθῆ νὰ λειτουργήσῃ.

Ἄλμυρός, Ἰούλιος 1937

(«Ἡ Θεσσαλία», 19 Σεπτεμβρίου 1937)

N. A. ΚΑΡΟΥΖΟΣ (1967-1990)

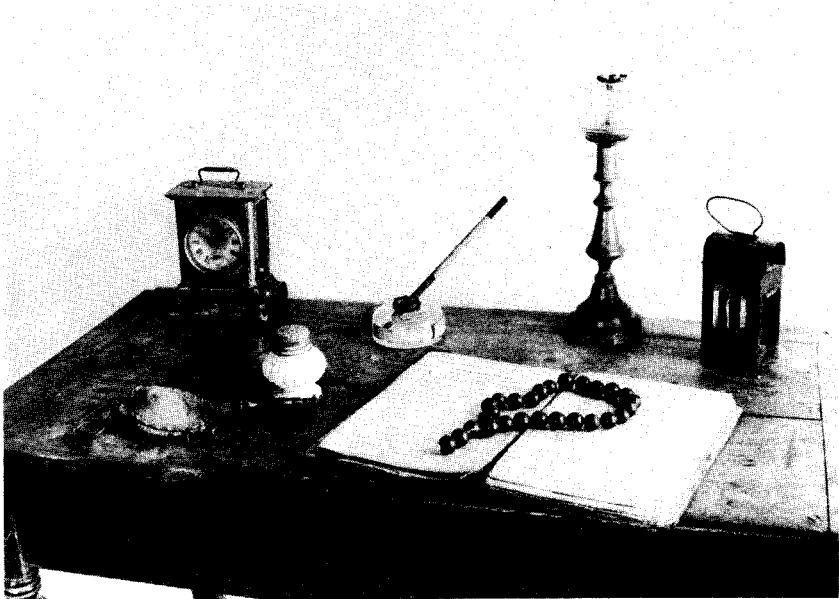
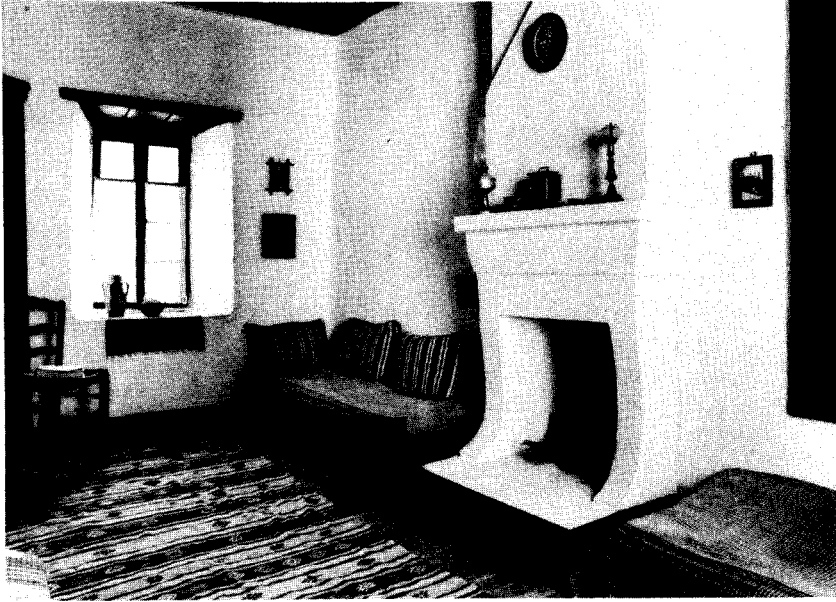
‘Ο ἀκέραιος κυρ ’Αλέξανδρος

Θαμνώδη ρήματα και φύλλα καταπράσινα τῆς γλώσσας.
Μεγάλος ἄνθρωπος κι ἀνέσπερος Ἕλληνας πού κράτησε
τὸν πόνο στὸ σωστό του τὸ ὕψος
ἀγνοώντας και δημοτικισμοὺς και μαρξισμοὺς και μόδες
ἀγνοώντας τὰ ἐκάστοτε μορμολύκεια
τὴν ἀσίγαστη γενικότητα τῶν πιθήκων
ἀγνοώντας τὸν αἰῶνα τῆς καλπάζουσας ἐξυπνάδας
ὁ ἀνοξειδωτος.

Ἦδη τὰ θύματα τῆς Προόδου πού πρόωρα σκουριάζει
πᾶνε στὴν πατρίδα του τὴ Σκιάθο
κι ἀγοράζουν ἐλπίζοντας οἰκόπεδα
πᾶνε γιὰ λίγο ἀεράκι λίγη θάλασσα και φρέσκο φεγγάρι.
Μὰ εἶν’ ἀδύνατο νὰ κοροϊδέψουμε τὴ ρημαγμένη φύση
μὲ ξυπόλητα Σαββατοκύριακα και μὲ τροχόσπιτα.

‘Ο ἀκέραιος κυρ ’Αλέξανδρος
ἐκεῖνος ὁ περιούσιος Παπαδιαμάντης
και τὸ κεράκι μας ἀκόμη δὲν τὸ θέλει.

(Ἐπὸ αὐτόγραφο τοῦ 1972)

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΑ

ΝΙΚΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ πλατεῖα πύλη

Ὅσάκις κυριεύομαι ὑπὸ ἀθυμίας, εἴτε λόγῳ βιοτικῶν μεριμνῶν, αἵτινες «μοῦ φαίνονται βουνά», εἴτε διότι ἐπανειλημμένοι ἀπόπειραι νὰ γράψω διήγημά τι ἀποβαίνουν ἄγονοι, ἐγκαταλείπω τὸ δωμάτιόν μου καὶ ἀπέρχομαι εἰς τὸ Θέμιδος μέλαθρον τῆς πόλεώς μας. Πρόκειται περὶ κτιρίου παλαιοῦ ὅπως οὖν ρυθμοῦ, τοῦ ἀποκαλουμένου «νεοκλασσικοῦ», καὶ συντηρουμένου μᾶλλον καλῶς, μετὰ τὴν κυρίαν αἵθουσαν διεξαγωγῆς τῶν δικῶν εὐρύχωρον, ὑψηλὴν, ἐπαρκῶς θερμαινομένην κατὰ τὰς ψυχρὰς καὶ ὑγρὰς ἡμέρας τοῦ χειμῶνος, τακτικὸν ἐνδιαίτημα ἀπομάχων τινῶν τῆς ζωῆς, ὡς ὀνομάζονται ὑπὸ ἐνίων λογογράφων οἱ συνταξιῶχοι. Οὗτοι οἱ σχεδὸν μόνιμοι θαμῶνες ἀναγινώσκουσιν ἀνελλιπῶς τὸ κατὰ μῆνα πινάκιον τοῦ Κακουργιοδικείου, παρακολουθοῦσι δέ, παρεκτὸς περιπτώσεως ἀσθενείας, πάσας τὰς ἐν αὐτῷ ἀναγραφομένας δίκας. Ἀπογοητεύονται δὲ μεγάλως, ὅταν τὸ δικαστήριον ἀναβάλλῃ ἢ διακόπτῃ διὰ τὸν α' ἢ τὸν β' λόγον τὴν ἐκδίκασιν ὑποθέσεως, καὶ ἢ ἀπογοήτευσίς των εἶναι τοσοῦτον ἰσχυροτέρα, ὅσον ἢ διαδικασία εὐρίσκεται ἢδὲ ἐν προόδῳ καὶ ἢ ἀτμόσφαιρα «ἔχει ζεσταθῆ». Ἀκούουν τὸν εἰσαγγελέα, προτείνοντα δι' ἀπουσίαν οὐσιωδῶν μαρτύρων τὴν ἀναβολὴν ἢ τὴν διακοπὴν τῆς δίκης, μετ' ὀργῆς μόλις συγκρατουμένης, ἐνθυμιζούσης μοι τὴν παραφορὰν τοῦ Γιώρκου τοῦ Μουλᾶ ἢ Γιώρκου τοῦ Κουτσοῦ ἢ «Κύκνου». Ἀντιλαμβάνεται τις ἀπὸ τοὺς μορφασμούς των ὅτι νοερῶς ἀντεισηγοῦνται εἰς τὸ δικαστήριον ἢ ἐκλιπαρῶσιν αὐτὸ «προχωρήστε, βρε παιδιά, με αὐτοὺς ποὺ ἔχετε κι ἀργότερα βλέπουμε! . . .», πλὴν ὅμως ὁ πρόεδρος καὶ οἱ σύνεδροι, μολοντί κάλλιστα γνωρίζουν ὅτι ἢ ἀναβολὴ σημαίνει διὰ τοὺς ἐνήλικας τούτους ὅτι ἀκριβῶς καὶ ἢ ἀπόσπασις σοκολάτας ἢ μισοφαγωμένης «πίτσας» ἀπὸ τῶν χειρῶν ὀκταετοῦς παιδίου, λαμβάνουν τὴν δυσάρεστον ἀπόφασιν. Τὸ μόνιμον ἀκρα-

τήριον, ὡς εἰκός, «περνα̃ γενεές δεκατέσσερες» τὸν εἰσαγγελέα, ἐνδομύχως ἐννοεῖται, διότι δὲν ἔχουν βεβαίως τὸ ἀπελλι σθένος τοῦ Γιώρκου τοῦ «Κύκνου» —παρωνύμιον διὰ τὸ ὁποῖον ὁ παρωνυμούμενος ἦτο λίαν ὑπερήφανος· θὰ ἤξιζε νὰ κάμωμεν ἄλλοτε ἰδιαίτερον λόγον περὶ αὐτοῦ—, ὅστις Γιώρκος, ἐπερχομένου μετὰ ριγηλῶν προπομπῶν τοῦ χειμῶνος, ἐπεχείρει τὴν διάπραξιν μικροαδικημάτων, ἔχων δι' ἐλπίδος ὅτι θὰ τὸν «μπαγλαρώσουν, καὶ περάστε στὸ ἰδιαίτερο...». Σημειωτέον ὅτι ἡ τελευταία φράσις οὐδ' ἔχνος τροπικότητος εἶχεν εἰς τὰ χεῖλη καὶ τὴν διάνοιαν τοῦ Γιώρκου τοῦ Κουτσοῦ, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὸ οὕτω καλούμενον «ἰδιαίτερο» τὸ συσσίτιον καὶ ἡ θέρμανσις εἶναι ἐξησφαλισμένα. Ἄλλ' αἱ προσπάθειά του νὰ ἀκούσῃ τὸ περιπόθητον καὶ θερμαντικὸν «μπουγιουρούμι!» ἐπιπτον κατὰ κανόνα εἰς τὸ κενόν, εἴτε ἐξ ἀδιαφορίας τῶν ἀδικηθέντων εἴτε διότι τὰ ὄργανα τῆς τάξεως «ἐκαναν στραβά μάτια», γνωρίζοντα ὅτι ὁ Γιώρκος ὁ Μουλᾶς ἐπεζῆτει «νὰ τὸν μπουζουριάσουν». «Τὸ δημόσιο δὲν εἶναι χάνι, κατάλαβες, γὰρ ν' ἀπλώνη ὁ πᾶσα ἓνας τὴν ἀρίδα του καὶ νὰ τυλώνη τὴν παραδαρμένη του», ὡς εἶχε συνοψίσει εἰς κομψὸν δόγμα, ὄζον ρητινίτου καὶ γαρδούμπας, τὰς ἀντιλήψεις τῶν συναδέλφων του ἐνωμοτάρχης ἐκ Πελοποννήσου. Ἐνίοτε ὅμως προσήγετο «στὸ αὐτόφωρο» ὁ Γιώρκος, ὁ δὲ εἰσαγγελεὺς εὐσπλάγχχνως προέτεινε καὶ τὸ ἐλεῆμον δικαστήριον, μὴ δυνάμενον νὰ κρίνῃ κατ' οἰκονομίαν καὶ ἀποφασίζον κατὰ δικονομίαν —καὶ ἐὰν ὁ Γιώρκος ὁ Κουτσὸς ἠυμοῖρει φιλοσοφικοδικανικῆς παιδείας θὰ ἀνεκραυγάζε *summum ius summa iniuria*—, τῷ ἐπέβαλλε φυλάκισιν δέκα ἢ δεκαπέντε ἡμερῶν, ἐξαντλοῦν πᾶσαν αὐστηρότητα, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, πᾶσαν ἐπιείκειαν. Ἐν σφοδρᾷ ἀγανακτήσει τότε ὁ δικασθεὶς ἐρρήγγυε τὴν δικαίαν κραυγὴν τοῦ ἀδικουμένου: «Μὰ τί 'σαγγελέας καὶ πρόεδρος εἴσαστε, πού δὲν μπορεῖτε νὰ ρίξετε οὔτε ἓνα τρίμηνο φυλάκα;». Περιττὸν νὰ προσθέσω ὅτι τὸ ἀκροατήριον συνεφώνει ἀπολύτως καὶ συνδιηπόρει διὰ τὰ στενὰ ὄρια τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης. Ἐὰν τυχὸν ὁ λειτουργὸς τῆς Θέμιδος εἶχεν ἀρτίως μετατεθῆ εἰς τὴν πόλιν μας καὶ ἠγνόει τὰ κατὰ τὸν Γιώρκον τὸν «Κύκνον», ἔκαμνε πρότασιν ἀπαλλαγῆς τοῦ κατηγορουμένου, ἐξ οἴκτου καὶ οὔτος, ἀποβλέπων εἰς τὴν ρακώδη περιβολήν, τὴν ἔλλειψιν τοῦ δεξιοῦ ποδὸς καὶ τὸ κάτισχνον τοῦ ὄλου σώματος του. Ὁ Γιώρκος ἐξέσπα τότε εἰς ὕβρεις κατὰ τοῦ εἰσαγγελέως, τὸ δικαστήριον δέ, κυρίως πρὸς παραδειγματισμὸν τῆς κατακλυζούσης τὴν αἰθουσαν λουστραρίας καὶ πρὸς ἀποφυγὴν σκανδαλισμοῦ τῶν μὴ εἰδῶτων ἀκροατῶν, διέτασσε τὴν φυλάκισίν του καὶ ὁ Γιώρκος ἀπῆρχετο ἀγαλλομένῳ ποδί, ὁ εὐτυχῆς, «γὰρ τὴν ψειρού».

Ἄλλ' ἱκανῶς παρεξέβην, ὀλίγου δεῖν συνέγραφον διήγημα ἐν διηγήματι καὶ δὴ καὶ «μονοκοπανιάς», ἥτοι ἄνευ τοῦ τεταγμένου χωρισμοῦ εἰς παραγράφους. Ἄς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὸ προκείμενον. Καίτοι λοιπὸν δὲν συγκαταριθμοῦμαι εἰς τοὺς συνταξιούχους, αἰσθάνομαι συχνάκις ἀκαταμάχητον ἐπιθυμίαν νὰ μεταβῶ εἰς τὸ δικαστήριον, ἰδίᾳ κατὰ τὰς ἡμέρας «ποῦ δὲν ἔχω τὰ κέφια μου».

Ἡμέραν τινά, Τρίτην, μεσοῦντος τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 198... , «τὰ γράδα μου δὲν ἦταν καλά»: τὴν πρωίαν εἶχον διαπληκτισθῆ με μαθητὴν διατεινόμενον ὅτι ἡ ἐπιτήρησίς μου εἰς τὰ διαγωνίσματα ἦτο αὐτόχρημα «γρεσταπίτικη», τὸ δὲ ἀπόγευμα ματαίως «δαιμονίστηκα» προσπαθῶν νὰ συντάξω βραχεῖαν ἐπιφυλλίδα διὰ τὸ τοπικὸν φύλλον «Ἡ Γέφυρα». Ἐν ἄκρῳ λοιπὸν ἐκνευρισμῶ, κοινῶς «βαπόρι», ἐφόρεσα τὸ μπουφάν τοῦ ἀπὸ δεκαπενταετίας καὶ πλέον ἀποθανόντος θεοῦ μου —Θεὸς σ'χωρῶς' τον, τὸ εἶχε φέρει ἀπὸ τὴν Ἄμερικὴν, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς χώραν τῶν θαυμασιῶν— καὶ ἀπῆλθον εἰπὼν εἰς τὴν σύζυγόν μου «πάω στοῦ κατῆ, ἂν ἀργήσω βάλει στὰ παιδιὰ νὰ φᾶνε».

Ἐφθασα καθ' ἣν ὥραν ἐξεδικάζετο πλημμέλημα σύνθητες εἰς τοὺς καιροὺς μας. Ὁ κατηγορούμενος δηλαδή, ἀνὴρ μεσήλιξ, τεσσαράκοντα πέντε ὡς ἔγγιστα ἐτῶν, εἶχεν ὑποπέσει εἰς τὸ ἀδίκημα ὄπερ ἄλλως καλεῖται παράβασις τῆς ἐβδόμης ἐντολῆς: καίτοι ἔγγαμος, εἶχεν εἰσπηδήσει εἰς ἀλλότριον κῆπον, ἀπειποῦσα δὲ ἡ σύζυγός του «ποῦ πότιζε, ὁ ἀχαῖρευτος, ξένη αὐλή» τὸν ἐνήγαγε ἀπαιτοῦσα δικαίωσιν. Ὑπόθεσις «ρουτίνας» εἰς τὰς ἀνεκτικὰς ἡμέρας μας —πρὸ τριακονταετίας θὰ κατελάμβανε περίοπτον θέσιν εἰς τὸν τοπικὸν τύπον—, παρὰ ταῦτα τὸ ἀκροατήριον τὴν παρηκολούθει λαιμάργως. Ἡκουον ψίθυρα πλὴν εὐκρινῆ σκόλια, ὁποῖα συνήθως ἀκούονται εἰς τοιαύτας δίκας, χαμηλοφῶνως ἐκστομιζόμενα βεβαίως, (τὰ αὐτὰ δὲ στεντορεῖως βοῶνται εἰς τὰς λεγομένας «ἐπιθεωρήσεις» τῶν θεάτρων).

Αἴφνης εἰς τῶν συνηγόρων ἐζήτησε νὰ τοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἐπανεξετάσῃ τὴν μοιχαλίδα. Ἡκουσα τὸν πρόεδρον νὰ καλῆ τὴν Γκέρταν Μπρούγκμαν. Ἐκ τῶν ἐδράνων τοῦ ἀκροατηρίου ἠγέρθη εὐσωμος ξανθὴ γυνὴ ἡλικίας τριάκοντα πέντε ἕως τεσσαράκοντα ἐτῶν, καλῶς διατηρημένη, ὡς λέγουσιν, ἀλλ' οὐχὶ προκλητικῆ. Εἰσελθοῦσα εἰς τὸν χώρον τῶν μαρτύρων ἐστράφη πρὸς τὸν συνήγορον. Ἐθεώρουν αὐτὴν ἐκ τοῦ πλαγίου. Εἰς τὴν πρώτην ἀλλὰ καὶ τὴν δευτέραν νεότητά της θὰ ἦτον ὠραία γυνή, μετὰ τὸ ἀμαζονοειδὲς ἐκεῖνο κάλλος, τὸ ὁποῖον πολλάκις συναντᾷ τις εἰς τὰς γυναῖκας τῆς Γευτονικῆς φυλῆς. Διετήρει πάντως εἰσέτι μέγα μέρος τῆς παλαιᾶς καλλονῆς, μολονότι τὰ ἔτη τῆς εἶχον προσδώσει εὐ-

σαρκίαν οὐχί καί εἰς Γερμανίδας ἀσυνήθη. Ἄπῃντα εἰς τὸν συνήγορον ἑλληνιστί, μετὰ τινος παχυστομίας εἰς τὴν προφοράν, καί ἐσχημάτισα ἐκ τοῦ ἤθους τῶν ἀπαντήσεων τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὠμίλει ἀδιαστρόφως. Παρεδέχθη τὰς σχέσεις της μὲ τὸν κατηγορούμενον ἄνευ ἴχνους ψευδοῦς μεταμελείας ἀλλὰ καὶ ἄνευ προπετείας, οἷαν συχνάκις βλέπομεν εἰς τὰς τηλεοράσεις μας ἢ ἀναγινώσκομεν εἰς τὰς ἐφημερίδας.

Ὁφείλω, ἐπανορθῶν, νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἐκ τῶν ὑστέρων ἐσχηματίσθησαν ἐν ἐμοὶ αἱ ἀνωτέρω ἐντυπώσεις. Διότι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐξετάσεώς της ὑπὸ τοῦ συνηγόρου ψικτεῖρα, ὡς γήσιος Φαρισαῖος, τὴν ἀναισχυντίαν της, ἐσκεπτόμην ὅτι ἔπρεπε νὰ τρέμη, νὰ εἶναι κατέρυθρος καὶ νὰ τραυλίζῃ, σχεδὸν μὲ εὕρισκον σύμφωνον τὰ ἄσεμνα καὶ κακεντρεχῆ σχόλια τῶν παρακαθημένων, ἂν δὲν κουνήσῃ ἢ σκύλα τὴν οὐρά, καὶ λοιπά.

Δὲν ἐνθυμοῦμαι τώρα ποία ἦτο ἡ ἐρώτησις τοῦ προέδρου καὶ ποία ἡ ἀπάντησις τῆς ἀλλοφύλου γυναικός, αἱ παρασχοῦσαι τὸ ἔναυσμα ἰσχυροῦ γέλωτος εἰς τὸ ἀκροατήριον. Ὁ πρόεδρος ἔκρουσε τὸν κώδωνα ἀπευθύνων εἰς τοὺς ἀκροατὰς αὐστηρὰν σύστασιν, ἐνῶ ἡ γυνὴ ἐφαίνετο ἐκπλησομένη. Εὐθύς ἀμέσως ὁ συνήγορος εἶχε τὴν ἀτυχή ἔμπνευσιν νὰ ἐρωτήσῃ, διὰ πολλοστήν, ὡς εἰκάζω, φορὰν —καὶ τοῦτο ἐχαρακτήρισα ὡς ἀτυχίαν— ἂν αἱ σχέσεις των ἦσαν μακροχρόνιοι. Ἡ γυνὴ ἀπήντησεν ὅτι συνεδέοντο ἀπὸ τριετίας περίπου.

—Ἐμ, τέτοιο «Volno» θέλει καιρὸ νὰ μάθῃς τὰ χούγια του, εἶπεν εἰς, φορτηγατζῆς ὡς ἀσφαλῶς συμπεραίνω, καθήμενος ὀπισθὲν μου.

— Δὲν ξεχερσώνονται εὐκόλα τόσα στρέμματα, προσέθεσεν οὐδόλως ἀποκρύπτων τὸν φθόνον του παρακείμενον μορμολύκειον, ἄγον ἀσφαλῶς τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ὑστάτης δεκαετίας τῶν -ήντα.

Ἡ γυνὴ, περατωθείσης τῆς ἐξετάσεώς της, ἐπανῆλθεν εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀκροατηρίου. Τὴν εἶδον κατενώπιον ἐπὶ τινὰς στιγμάς. Τὸ πρόσωπόν της ἐξέφραζε συναίσθημα ὅπερ δὲν ἠδυνάμην νὰ προσδιορίσω. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὡς καὶ προηγουμένως εἶπον, δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἐκφρασίν της χροιά ἀναιδείας ἢ προκλητικότητος, ἐν ἄλλοις λόγοις δὲν ἐφαίνετο νὰ λέγῃ «τό 'καμα, μὲ γειά μου μὲ χαρά μου, καὶ σεῖς καθίστε νὰ ξερογλείφεστε! . . .», οὐχ οὕτως.

Οὐδὲν ἀπέμεινεν ἐν τῇ μνήμῃ μου ἀπὸ τὰς μετὰ ταῦτα ἐκδικασθείσας ὑποθέσεις, λησμονῶ μάλιστα καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου διὰ τὴν μοιχείαν. Ἐντούτοις παραμένει ζωηρῶς ἐντετυπωμένος εἰς τὸν νοῦν μου ὁ φιλέκδικος λόγος ἀνδρὸς εἰπόντος:

— Μωρὲ μπράβο του, καλὰ τῆς ἔκανε ὁ ἐρίφης! Καιρὸς νὰ ξεπληρώσουν λίγα ἀπὸ 'κεῖνα ποῦ τραβήξαμε στὴν Κατοχή. . .

Ἄγνοῦ ἂν ὁ Βιενναῖος ψυχοτόμος ἔχει προβλέψει τὴν περίπτωσιν εἰς τὸν ἐρμηνευτικὸν τοῦ κώδικα. Πάντως ἐγὼ ἀπῆλθον ἐν συγχύσει αἰσθημάτων. Κατὰ τὸ δεῖπνον — τὰ τέκνα μας εἶχον ἤδη κοιμηθῆ— διηγήθην ἐν συνόψει τὸ περιστατικὸν εἰς τὴν σύζυγόν μου, κατεδίκασα δὲ μετ' ἀφορήτως κοινοτοπικῆς ἠθικολογίας τὴν ἀλλοδαπὴν ἐπιφέρων:

— Τί δουλειὰ εἶχε, παρακαλῶ, Γερμανίδα αὐτή, νὰ μπλέξῃ μὲ παντρεμένο Ἕλληνα;

Ἡ σύζυγός μου, καίτοι ἐξ ἰδιοσυγκρασίας καὶ πουριτανικῆς πῶς ἀντιλήψεως ἀποστέρει τοιαῦτα θέματα, ἀπεκρίθη ἀπλῶς:

— Μοῦ φαίνεται πὼς ξεχνᾷς τὴ Χριστίνα τὴ δασκάλα.
 («Ἀποδακώθηκα»).

* * *

«Δὲ μὲ κολλοῦσε ὕπνος». Ἄνελογιζόμην πικρῶς τὰς ἀπείρους φορὰς ὅπου ἔχω ὑποπέσει εἰς τὸ θανάσιμον ἀμάρτημα τῆς κατακρίσεως, τὰς ματαιὰς πρὸς ἑμαυτὸν ὑποσχέσεις ὅτι τοῦ λοιποῦ «θὰ πυλώνω τὸ ἀπύλωτο», ἐσάρκαζον δὲ τὴν «προκλητικὴν» μου διδασκαλίαν εἰς τελειοφοίτους μαθητριάς διηγήματος ἐκτὸς σχολικοῦ βιβλίου, τοῦ γνωστοῦ ἐκείνου ὅπου ὁ ἀπόγονος τῶν αὐστηρῶν Κολλυβάδων προτείνει τὸν πολιτικὸν γάμον.

«Κερατοηθοποιὲ καὶ ψευδεπαναστάτῃ, ποὺ τσαμπουνᾷς στὰ μαθητοῦδια πὼς τὸ Εὐαγγέλιο εἶναι ἀναρχικὸ βιβλίον ἀφοῦ βάζει στὴν πρώτη σειρὰ τῶν σωσμένων τὴν πόρνη, τὸν τελώνη καὶ τὸν ληστή, ἐσὺ ποὺ παπαγαλίζεις πὼς τὰ ἐνάρετα ἀγάλματα δὲ φτάνουν μὴδὲ στὸ νυχάκι τῆς Σόνιας, τοῦ Ρασκόλνικωφ ἢ τοῦ Καραμάζωφ, ποὺ ἀφήνεις ἐμβρόντητες τὶς ἀστὲς κυρίες τῆς πόλης τάχα μας προκαλώντας τὴν κατεστημένη τους ἠθικὴν, δὲν ντράπηκες τουλάχιστο τὸν ἑπαπαδιαμαντικόν, ὅπως ψωροκαμαρώνεις, ἑαυτὸ σου; Μόνον γιὰ νὰ καταθέλγεις τὶς δεκαοχτάρεις λάβαινες ἐκεῖνο τὸ ἐμφαντικὰ συντετριμμένον ὕφος, καὶ χαλιόσουν γιὰ τὴ Χριστίνα τὴ Δασκάλα καὶ ὑπερθεμάτιζες, δυὸ τὸ παπαδοπαίδι, τέσσερα ἐσύ;»

Αἱ ἀντιδράσεις τοῦ καθ' οὗ αἱ βαρεῖται μομφαὶ δὲν ἦσαν ἄστονοι: «Σοῦ ξεφεύγουν οἱ οὐσιώδεις διαφορές. Ἡ Χριστίνα ἢ Δασκάλα εἶχε πλήρη ἐπίγνωση τῆς κατάστασός της, ἔκλαιγε καὶ ἀναστέναζε θαμὰ καὶ δὲν εἶχε πρόσωπον νὰ πάει στὴν Ἐκκλησίαν γιὰ τὴν Ἀνάστασιν. Ὅταν περνοῦσε ὁ Ἐπιτάφιος, κρυβόταν πίσω ἀπὸ τὰ παραθυρόφυλλα. Ἡ Γκέρτα σου; Τὴν εἶδες. Ἀνεβοκατέβαινε στὸ δικαστήριον σὰν φοράδα,

καλά τῆς τὸ μισοσφύριξε κάποιος, φοράδα μάλιστα μανικὴ καὶ οὐννική. Σικληροκάρδιοι, δὲ βλέπεις πού δὲ μετάνιωσαν γιὰ τίποτε; Δυάρα δὲ δίνουν γιὰ τὰ ἑκατομμύρια πού 'λιωσαν, καὶ νά τώρα καὶ ἡ κυρά πού μήτε τὴν τσιμπάει λιγάκι ἂν ἔφαγε τὸν ἄντρα τῆς ἄλλης, βρὲ ἄντε πού θά μοῦ βάλεις τῆ Χριστίνα καὶ τῆ Σόνετσκα, τὰ μαρτυρικά Ὁρθόδοξα κορίτσια, δίπλα δίπλα μὲ τὴν ἀλόγα πού τὸ γλένταγε! Καὶ πῶς λησμονᾶς ὅτι ἡ Χριστίνα ζέσταινε στὴν ἀγκαλιά της τὰ νόθα πού τῆς κουβαλοῦσε ὁ Παναγῆς ὁ Ντεληκανάτας, πῶς δὲ θυμᾶσαι ὅτι ἡ Σόνια τράβηξε οἰκειοθελῶς στὴ Σιβηρία μαζί μὲ τὸν φονιά, μπρὲ τί ἔχει νά κάνει ὁ φάντης μὲ τὸ ρετσινόλαδο;»

Πείσμων ἡ διχοστασία, ὁ Φαρισαῖος ἐπάλαιε «μὲ νύχια καὶ μὲ δόντια». Παρεδόθη ἐν εἰς ὕπνον τεταραγμένον, ὅπου τὰ πάντα συνεφύρθησαν δυσδιακρίτως. Ὁ Παναγῆς ὁ Ντεληκανάτας εἰργάζετο εἰς ἐργοστάσιον τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, καὶ μὲ τὸ κῦρος καὶ τὴν πεῖραν τοῦ παλαιοῦ κομματάρχου ἐνέπλεκεν εἰς ἐρωτικὴν σαγήνην τὴν ἰδιαιτέραν γραμματεῖα τοῦ ὑπουργοῦ Ἀμύνης, ἀπέκτα μετ' αὐτῆς τέκνον ἄλλ' ἤρνεῖτο νά τὸ ἀναγνωρίσῃ, καὶ τότε ἡ μήτηρ τοῦ παιδιοῦ, ἡ Γκέρτα Μπρούγκμαν, ἀπεκάλυπτεν ἐκδικουμένη εἰς τὸ περιοδικὸν «Σπῆγκελ» ὅτι πρὸς χάριν τοῦ Ντεληκανάτα εἶχεν ὑφαιρέσει ἐκ τῶν χρηματοκιβωτίων τοῦ Ὑπουργείου σχέδιον νόμου περὶ πολιτικοῦ γάμου τῶν ἐν Ἑλλάδι Γερμανίδων, ἐνῶ ὁ ἀρνησίτεκος Παναγῆς παρεχῶρει συνέντευξιν εἰς τὴν τηλεόρασιν τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Γερμανίας, ὅπου ἐκόπτετο ὅτι αἱ Ἀνατολικαὶ Ὁρθόδοξοι πεποιθήσεις του καὶ αἱ ἑλληνικαὶ καταβολαὶ του ἀπηγόρευον νά συνάψῃ γάμον μετὰ ρωμαιοκαθολικῆς, στὸ κάτω κάτω ἔχει καὶ φιλότιμο, τί θά λένε, ἅμα κουκουλωθῆ τῆ Φράγκα, οἱ καῦχες του στὴν Ἀθήνα; Εἶτα τὸ πρόσωπον τοῦ Ντεληκανάτα διελύετο εἰς τὴν ὑαλίνην ὀθόνην —ἐμελλε νά ἴδωμεν τὰς ἡμέρας μας καὶ ὑαλίνας ὀθόνας— τὴν θέσιν τῆς ὁποίας κατελάμβανεν ὁ μπερντὲς τοῦ Καραγκιόζη, πλὴν ὅμως ἀντὶ τοῦ λαϊκοῦ ἥρωος εἰς τὸ κέντρον τῆς σκηνῆς εὐρίσκετο ὑπτίως ἐξηπλωμένον πρόσωπον κοιμώμενον καὶ παραληροῦν μετὰ τιναγμῶν καὶ σπασμῶν τοιαῦτά τινα:

«Πλατειές, πολὺ πλατειές οἱ πόρτες!... Λεφούσια μπουκάρουν! Μὰ δὲ λυπᾶσαι τουλάχιστο τὴν πάστρα; Γουρουνοστάσι θά κάνουν τὴ σάλα τοῦ γάμου! Θὰ φρακάρει μὲ δαύτους τοὺς ρεμπεσκέδες καὶ τίς ξεβγαλμένες, πού θά βάλεις τοὺς καλεσμένους; Ἄδικα τῶν ἀδίκων τὰ σφουγγαρίσματα καὶ ἡ τόση λάττρα, δὲν καταλαβαίνω τίποτε, πῶς θ' ἀντέξῃς τὴν ἀποφορά τους;» Μετὰ ταῦτα ὁ μπερντὲς ἠφανίζετο καὶ ἰδοῦ: εἰς λειμῶνα ὄχι ἀσφοδελὸν πάντως πλήρη ἀνθέων, διαυλακούμενον ὑπὸ

φωτεινῆς αὔρας, ἐπεριπάτουν ἤ, μᾶλλον, ἐπέτων κοῦφαι καὶ περιχαρεῖς ἡ Χριστίνα ἡ Δασκάλα καὶ ἡ Γκέρτα Μπρούγκμαν φέρουσαι — διατί ἄραγε; — ἀνημμένες λευκοτάτας λαμπάδας. Ὡμίλουν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν, ἀλλὰ «δὲν ξεκαθάριζα» τοὺς λόγους των, ἐντούτοις σὺν τῇ δεσποζούσῃ εἰς τὸν λειμῶνα εὐωδία τῆς ἀγραμπελιᾶς, τῆς χιονανθοῦς καὶ μυριπνόου, ἤχος μελιχρός, ὡσεὶ τερετίσματος νηπίου ἢ μινυρίσματος ἀηδόνος, ἐπληττε τὰ ὦτά μου. Ἐθεώρουν αὐτὰς πλαγίως. "Ὅτε ἐστράφησαν πρὸς τὸ μέρος μου, εἶδον πρόσωπα κατηγλαϊσμένα, ἔξω πάσης μερίμνης καὶ συννεφείας, καὶ ὅλως ἀνεξηγήτως ἐμορμύρισα πλειστάκις τὸ ρῆμα ἐ π ι σ κ ο π ε ῖ, οὐδὲν δ' ἄλλο.

Ἡσθάνθην ἀρκοῦντως ἰσχυρὸν ὄθισμὸν — ἡ σύνευνός μου προσεπάθει νὰ μὲ ἀφυπνίσῃ. Ἀφυπνισθέντα, δυσκόλως ὡς φαίνεται (διότι κατὰ τὰ τελευταῖα τριάκοντα ἔτη τῆς ζωῆς μου οὐδέποτε εἶχον ὄνειρευθῆ τὸπον ἀναψυχῆς), μὲ ἠρώτησε:

— Ποιὰ ἐπισκοπῆ ὄνειρευόσουν; Πολὺ ἀργά, οἱ παντρεμένοι δὲ γίνονται δεσποτάδες!

* * *

Ἡ ἀπόφασίς μου ἦτο ἀμετάκλητος: εἰς τὴν ἐφετινὴν τάξιν τῶν τελειοφοίτων δὲν θὰ ἀνεγίνωσκον τὸ διήγημα εἰς ὃ ἐκτίθενται αἱ τάλαιπωρίαι τῆς Χριστίνας. Ἡ ὑπόθεσις τῆς Γκέρτας Μπρούγκμαν εἶχεν ἐπιφέρει ρήγματα ἐκτεταμένα εἰς παλαιὰς βεβαιότητας. Εἰς οὐδὲν λογισάμενος, μετὰ τὴν πρῶτην συγκίνησιν, τὸ ὄνειρον καὶ ἐκλαβὼν αὐτὸ ὡς ἀπάτην δαιμονίου μεσημβρινοῦ, διηρωτώμην ἀνησύχως ἂν δὲν ἦτο καιρὸς πλέον νὰ ἀναθεωρήσω «ριζοσπαστικὰς» τινὰς ἀντιλήψεις καὶ νὰ ἐπανέλθω εἰς τὰς αὐστηροτέρας ἀρχάς, τὰς ὁποίας τὸ πάλαι μετὰ πάθους ἠσπαζόμην. Δὲν κατέληξα τελικῶς εἰς ἀναθεώρησιν, ἀλλὰ δὲν ἀνεκάλεσα καὶ τὴν ἀπόφασίν μου νὰ μὴ ἀναγνώσω εἰς τὰς τελειοφοίτους, προτοῦ κλείσωσι τὰ σχολεῖα διὰ τὰς πασχαλινὰς διακοπὰς, τὸ διήγημα τοῦ ἄλλως προσφιλεστάτου μοι συγγραφέως. Καὶ ὄντως δὲν τὸ ἀνέγνωσα.

* * *

Τὴν Μεγάλην Τρίτην, ἀριστερὰ τοῦ ἀριστεροῦ ψάλτου, τοῦ κῦρ Μήτσου, νεάζοντος ἐβδομηκονταπεντούτου, ἀφελοῦς καὶ τρέφοντος ὅλως ἰδιαιτέραν ἀδυναμίαν πρὸς τὰς καραμέλας καὶ, ἐν συναφείᾳ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, πρὸς τὰς μελωδικὰς γραμμὰς τῆς λεγομένης εὐρωπαϊκῆς ἐκ-

κλησιαστικῆς μουσικῆς —ό Θεός νά τήν κάμη και εὐρωπαϊκὴν και ἐκκλησιαστικὴν!—, εἶχον ὑποψάλει «κρατώντας τὸ ἴσο» τὰ τῆς μυροφόρου πόρνης: «Μύρα σὺν δάκρυσι, κατακενοῦσά σου...», «καὶ τῷ μυρεψῶ ἐβόα δός μοι τὸ μύρον, ἵνα ἀλείψω κάγώ τὸν ἐξαλείψαντά μου πάσας τὰς ἀνομίας», ἀλλ' ἡ καρδία μου ἦτο «πλακωμένη». Τὴν προλαβοῦσαν νύκτα εἶχον πάλιν ἀνήσυχον ὕπνον. Ἄλλὰ τὴν φορὰν αὐτὴν εὐρέθην, ἐν τῷ ἐνυπνίῳ, βιβλιοπώλης εἰς τοῦ Ψυρρῆ. Μακρὰ σειρὰ τελειοφοίτων μαθητριῶν τῶν γυμνασίων τῆς πρωτεύουσας ἐσχηματίζετο ἐντὸς και ἐκτὸς τοῦ καταστήματος. Πᾶσαι ἦσαν εὐειδεῖς και μοῦ ἐδημιουργήθη ἡ πεποίθησις ὅτι πρὸ πολλοῦ ἤδη «εἶχαν ξεσκολίσει». Παρὰ ταῦτα ἤμως και μολονότι ἡ ἀμφίεσις, ὁ ὑπογραμμὸς τῶν ὀφθαλμῶν διὰ σκοτεινῶν χρωμάτων και τῶν χειλῶν διὰ ζωηροῦ ἐρυθροῦ, ἡ κόμμωσις ὡς και τὰ «μπιγλιμπίδια» τῶν ὠτων και τῶν δακτύλων, ὠδήγουν εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι αἱ νεάνιδες θὰ ἦσαν ἀναλόγου ἡθους και ἡ γλωσσίτσα των θὰ ἔκοβε και θὰ ἔρραβε, αὐταὶ ἀνέμενον ὑπομονητικῶς, σιωπηλαὶ και κόσμιοι, νὰ ἔλθῃ ἡ σειρὰ των. Παρατήρησα προσέτι, και μοὶ ἐφάνη παράδοξον, ὅτι νέφος τι λύπης ἐσκίαζε τὰς χαριέσσας, παρὰ τὰ ψιμύθια, ὄψεις των. Φθάνουσα ἐνώπιόν μου ἐκάστη ἐζήτηε «μιὰ Καινὴ Διαθήκη μετὴν πόρνη». Ὁμοιότυπον τὸ αἶτημα και ὁμοιότυπως ἀπῆντων, «μετὰ τὰ καζάνια μου στὸ φούλ» κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, «νὰ πᾶτε ἐκεῖ ποὺ πουλᾶνε τέτοιες Καινὲς Διαθῆκες», ἀλλ' ἀπερχομένης τῆς μιᾶς δὲν συναπῆρχοντο και αἱ ἄλλαι, ἡ ἐπομένη δὲ ἐπανελάμβανε μετὸν αὐτὸν παρακλητικὸν και ἀμυδρότατα λυγμικὸν τόνον «θέλω μιὰ Καινὴ Διαθήκη μετὴν πόρνη». Τὸ βλάσφημον τοῦ αἰτήματος κατὰ μικρὸν ἤρχισε νὰ με κάμνη νὰ σκοτοδινιῶ, ἡσθάνομην σφλομονήν, ἐπνιγόμεν, πλὴν αἱ μαθήτριά, à la fil indienne, ὑπέβαλλον ἀνυποχωρήτως τὴν παράκλησίν των και, καθὼς ἡ γραμμὴ των ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ὀλονὲν ἐπεμηκύνετο, ἡ πνιγμονὴ μου κατέληξεν εἰς τὴν ἀγωνίαν τῆς ἀσφυξίας. Νομίζω ὅτι ἐξύπνησα τότε ἐπ' ὀλίγας στιγμάς, ἐξηκολούθουν πάντως νὰ μετεωρίζωμαι εἰς τὴν γνωστὴν ἐκείνην κατάστασιν τὴν μεταξὺ ὕπνου και ἐγρηγόρσεως, ἐνῶ τὸ «θέλω μιὰ Καινὴ Διαθήκη μετὴν πόρνη» ἐπλήρου τὰ ὦτα και τὴν συνείδησίν μου. Ἀφθεῖς και πάλιν εἰς τὰ κύματα τοῦ ὕπνου εὐρέθην ἐκ νέου εἰς τὸ βιβλιοπωλεῖον, μετατεθὲν τώρα ἀπὸ τὰ περίξ τῆς ὁδοῦ Ἀθηνᾶς εἰς μικρὰν πλατεῖαν φερωνύμου ἱεροῦ ναοῦ. Ἦμην προϊστάμενος τοῦ καταστήματος, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ ὀμίλου ὑπαλλήλων με καθαρειοτάτην σοβαρὰν περιβολὴν και ἀκόμη σοβαρωτέραν ἔκφρασιν προσώπου.

Ὅποῖον ἐξέφρασε τρόμον ἡ ὄψις αὐτῆ ἡ πλήθουσα αὐστηρίας, ὅτε

αΐφνης εισήλασεν εἰς τὸ βιβλιοπωλεῖον πλῆθος νεαρῶν γυναικῶν στυναζουσῶν τὸ βλέμμα. Ὁ τρόμος τῶν ὑπαλλήλων προήρχετο ὄχι ἐκ τῆς στυγνότητος τῶν γυναικείων προσώπων, ὡς θὰ ὑπέθετε πᾶς τις, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐκτάκτου καλλονῆς των. Αὐται, παντάπασιν ἀδιαφοροῦσαι διὰ τὴν φρίκην, τὴν ὁποίαν προεκάλει ἡ παρουσία των εἰς τοὺς ὑπαλλήλους, ἤρχισαν νὰ ἀποθέτωσιν εἰς τὸ δάπεδον, εἰς τὰς προθήκας, εἰς τοὺς πάγκους, ὅπου εὗρισκον χῶρον ἐλεύθερον, τὸν ὀγκώδη τόμον ὃν ἔφερε ἐκάστη ἐξ αὐτῶν, λέγουσαι ἐπιτιμητικῶς καὶ μὲ θλιψὶν μὴ ἀποκρυπτομένην τὸ ἀκατάληπτον «να βάλετε καὶ τὰ φύλλα τῆς Δασκάλας, εἰδάλλως θὰ πᾶμε στὸν Κριτῆ». «Ὅτε τέλος ἀπῆλθον καὶ ἐπανῆλθεν ἡ ζωὴ εἰς τὰς ὄψεις τῶν ὑπαλλήλων, ἔλαβον μετὰ πολλῆς περιεργείας ἓνα τῶν ἐγκαταλειφθέντων τόμων. Ἐφερε τὸ ὄνομα τοῦ προσφιλεστάτου μοι συγγραφέως καὶ τὸν πρωτοφανῆ τίτλον «Ἄπαντα τὰ ἠθικῶς ἀνεπίληπτα»! Ἐφρικίων ἤδη καὶ ἤμην εἰς ἀκμὴν νὰ ὀρμήσω ἔξω τοῦ ἀστράπτοντος ἐκ τῆς καθαριότητος καταστήματος, ἀλλὰ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰσῆλθε γυνὴ ὄχι εἰς τὴν πρώτην ἢ δευτέραν ἄνοιξιν, μὲ συμμέτρος πάντως καὶ συμπαθεῖς χαρακτῆρας, καλοκαμωμένη καὶ σύννους. Ἐρριψεν ἐν βλέμμα εἰς τὴν πληθὺν τῶν ἄρτι ἀποτεθειμένων τόμων καὶ ἀπευθύνουσα τὸν λόγον πρὸς ἐμέ,

— Τὰ κορίτσια ἔκαμαν λάθος, εἶπε μὲ πραεῖαν φωνήν. Καλὰ κάνατε καὶ μὲ βγάλατε ἀπὸ ἐδῶ μέσα. Ἡμουν ἀνάξια τέτοιας δόξας, ἂν ἤξερε ὁ φιλεύσπλαχνος μπάρμπ' Ἀλέξανδρος τὴν ἄβυσσο τῶν ἁμαρτιῶν μου, θὰ μὲ εἶχε ἀφήσει ὁ ἴδιος ἀπέξω. Σκανδαλίζεται πολὺς κόσμος μ' ἐμένα, καλὰ ποὺ μὲ βγάλατε καὶ θὰ 'ναι κρίμα νὰ ζημιωθῆτε.

Ἄμα λέγουσα ἤνοιξε πορτοφόλιον καὶ λαβοῦσα ἐξ αὐτοῦ μοι ἐνεχείρισε σεβαστὸν ὀπωσοῦν χρηματικὸν ποσόν.

— Σᾶς παρακαλῶ νὰ τὰ δεχθῆτε, εἶπεν ἐν συντριβῇ, σᾶς βεβαιῶνω πῶς προέρχονται ἀπὸ ἐντιμὴ ἐργασία, ξεχιόνιζα δρόμους στὴ Σιβηρία πέντε χρόνια, παρακαλῶ νὰ παραβλέψετε τὰ σφάλματά μου καὶ νὰ πάρετε τὰ λεφτὰ ποὺ σᾶς ἀνήκουν, μόνον ἐπιτρέψτε μου νὰ πάρω τοὺς τόμους.

Ἐκυψε βραδέως πῶς διὰ νὰ συνάξῃ τὰ ὀγκώδη βιβλία, ἀλλὰ, πρὶν ἢ ἐγγίση τὸ πρῶτον, πάντα ἤρθησαν ἀπὸ τοῦ τόπου των φερόμενα ὑπὸ ἀοράτων χειρῶν. Ἀπειθώθημεν ὡς ἡ γυνὴ τοῦ Λώτ. Εἰς τὴν ὄψιν τῆς γυναικὸς ἐπεχύθη ἰλαρὸν φέγγος.

— Ὅχι, ἀπεκρίθη εἰς ἀθέατον συνομιλητήν. Ὁ ἐκδότης ἔχει δίκιο, θὰμποῦν ψυχρὸς ἀδύνατες σὲ πειρασμό. Καλύτερα νὰ ἔμπαινε στὸ βιβλίον ἢ ἱστορία τῆς Γκέρτας.

— Νὰ δώσης τὰ χρήματα τῆς Σιβηρίας στὸν Μαρμελάδωφ, καταχρεώθηκε στὸν Ντεληκανάτα, ἡ Ματριόνα δὲν ἔχει πιά μήτε καπίκι νὰ τοῦ χάριση, ἔμεινε ἡ γυναῖκα πανὶ μὲ πανί, τῆς χάλασαν καὶ οἱ πατάτες φέτος, ἀπῆντησε εἰς τὴν γυναῖκα φωνὴ μελιχροτάτη καὶ πειστικὴ, ἥτις ὁμως ἐφαίνετο μὴ δεχομένη περαιτέρω ἀντίρρησην.

Τὰ βιβλία εἶχον πλέον τακτοποιηθῆ εἰς τὰ ράφια, ὄχι μὲ τὴν ράχιν ἀλλὰ μὲ τὴν προσθίαν πλευρὰν πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ φρικώδης δήλωσις «τὰ ἠθικῶς ἀνεπίληπτα» εἶχεν ἀπαλειφθῆ, τὴν θέσιν τῆς δὲ κατεῖχε νῦν ἕξοχος σμικρογραφία παριστῶσα τὸν Κύριον διαλεγόμενον πρὸς τὴν Σαμαρείτιδα παρὰ τὸ φρέαρ τοῦ Ἰακώβ.

— Νὰ ἀγοράσω κἂν τὴν Καινὴ Διαθήκη μὲ τὴν πόρνη, εἶπεν ἡ γυνὴ ταπεινῶς πρὸς τὸν συνομιλητὴν τῆς.

Αὐρὰ ἐλαφροτάτη ἀλλὰ ζωφόρος ἔπνευσε καὶ μᾶς ἀνέψυξε, ἐνῶ εἰς τὴν ὄροφὴν ἐπλανᾶτο χρυσαυγίζουσα λάμπις.

— Χριστέ μου! τί γλυκὰ χαμογελᾶνε οἱ ἀγγέλοι σου! ἤκουσα τὴν γυναῖκα ψιθυρίζουσαν καὶ πάραυτα ἔστη ἐπὶ βραχὺ μετάρσιος. Εἶτα ἔφθασεν εἰς τὰς ἀκοάς μας θροῦς ὡσεὶ λειομετάξων ἐσθήτων ριπιζομένων ὑπὸ ἑαρινοῦ μαίστρου καὶ ἡ γυνὴ ἠωρήθη κούφη καὶ ἐξῆλθε διαπεράσασα ἀθραύστως τὸ ὑπέρθυρον κρύσταλλον. Τότε μόνον καὶ στιγμιαίως ἠξιώθημεν νὰ ἴδωμεν ὅτι ὑπεβαστάζετο ὑπὸ τριδύμου ζεύγους πτερῶν ἐκπάγλου λευκότητος.

* * *

Ἡ Ἀκολουθία τῆς Μεγάλης Πέμπτης εἶχε προχωρήσει. Εὐρισκόμενη πάλιν εἰς «τὸ στασίδι» τοῦ Μήτσου τοῦ ψάλτου. Ὅσάκις ἐστρεφόμενη πρὸς τὰ δεξιὰ ἔβλεπον εἰς τὸ βάθος τοῦ κλίτους τὰς γυναῖκας, αἵτινες περιεκόσμουσαν τὸ κουβούκλιον τοῦ Ἐπιταφίου, ὅπου τὴν ἐπαύριον θὰ ἐναπετίθετο μετὰ τὴν Ἀποκαθήλωσιν τὸ σεπτὸν σῶμα τοῦ Σταυρωθέντος. Μολονότι κατὰ τὰς χαλεπὰς ἡμέρας μας πολλὰ ἠλλοιώθησαν ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς εὐκολίας, ὡσεὶ Ἐκεῖνος — Κύριε! Κύριε! γενοῦ ἴλεως ἡμῖν! — εἶχε διδάξει τὴν ῥαστώνην, αἱ γυναῖκες ἐξακολουθοῦσιν ἀξιεπαίτως «νὰ στολίζουσαν τὸν Ἐπιτάφιο» μετὰ ζήλου καὶ ἰδιαζούσης εἰς τὸ φῦλόν των συγκινήσεως. Διέκρινον λοιπὸν ἀμυδρῶς μορφὰς γυναικῶν τῆς ἐνορίας μας, ταυνομένων νὰ φθάσωσι τὰ ἄκρα ἢ τὴν κορυφὴν τοῦ κουβουκλίου διὰ νὰ ἐναποθέσωσιν ἐκεῖ τὰ ἑαρινὰ ἄνθη. Μιᾶς ἐξ αὐτῶν ἡ μορφὴ ἔφερε ἀόριστόν τι εἰς τὴν μνήμην μου, ἀλλὰ δὲν ἠδυνάμην νὰ συλλάβω τὸ ἐλαφρὸν πτίλον.

— Βλέπεις εκείνη τὴν ὑψηλόσωμη ποὺ στολίζει τὸν Ἐπιτάφιο; με ἠρώτησεν αἴφνης ὁ Μῆτσος. Εἶναι Γερμανίδα.

«Μυροφόρου ἀναλαβοῦσα τάξιν... μυροφόρου ἀναλαβοῦσα τάξιν...», ἐμορμύριζον ἐπιστρέφων οἴκαδε. Ἐν συνειρμῶ παραστάσεων ἦλθεν εἰς τὸν νοῦν μου παλαιὰ καὶ πρὸ πολλοῦ λησμονηθεῖσα πληροφορία τοῦ φιλτάτου μου Χρήστου Γ. . ., ὅτι εἰς τινὰς κώδικας τῆς Καινῆς Διαθήκης δὲν ὑπάρχει ἡ περικοπὴ τῆς πόρνης γυναικός, τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου σωθείσης ἀπὸ διπλοῦν θάνατον.

Ὁ Γιώρκος ὁ «Κύκνος», ὁ εὐρῶν οἰκτρὸν ἐκ μορφινομανίας τέλος, ἐπτερούγιζεν ἐν ἀπόπτῳ ἡρέμα, ἡ ἀμαζῶν Γκέρτα ὑπερεξέτεινε τὸν βραχίονα διὰ νὰ στολίση με λαμπρὸν ρόδον τὸν σταυρὸν τὸν ἐπιστέφοντα τὸ κουβούκλιον. Προσφιλέστατόν μου πρόσωπον, τηχόμενον ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς τινὰ «πάμπ», ἐν ᾧ ἐσέρβιρε ποτὰ εἰς φωνασκοῦντας νεοσυλλέκτους καὶ αἰσχρολογοῦντας ναυτικούς, διεκήρυσσε τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ.

Μετεμελήθην καὶ ἀπεφάσισα, ὅταν με τὸ καλὸν θὰ ἀνοιγαν τὰ σχολεῖα, νὰ ἀναγνώσω εἰς τὰς μαθητριάς μου τὴν περικοπὴν τῆς πόρνης, τεμάχιά τινὰ ἐκ τοῦ περιπαθοῦς Φιοντόρ, καὶ τὴν ἀποπτᾶσαν εἰς λειμῶνα φωτεινὸν Χριστίαν τὴν Δασκάλαν.

ΚΩΣΤΑΣ ΦΑΦΑΛΙΟΣ

Τὰ δῶρα τοῦ παπποῦ

Ἦτο δὲν ἦτο ἐξαετὲς παιδίον ὅτε ὀρφάνευσεν.

Ἡ Μήτηρ του κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς ὄχι μόνον δὲν «τ' ἄνοιξε» ποτέ, ἀλλὰ μελανειμονοῦσα διήνυσε ὅλην σχεδὸν τὴν μακρὰν ζωὴν της, περιβάλλουσα μὲ μέριμναν ἀνύστακτον καὶ στοργὴν βαθεῖαν τὰ δύο ὀρφανά της.

Μετὰ ἑπταετίαν περίπου ἀπὸ τῆς προώρου χηρείας της ἀπέθανε καὶ ὁ πατήρ της, ὁ Μπαρμπα-Χατζῆς, παλαιὸς πλοίαρχος ἰστιοφόρων. Τὸ θέρος ἐκεῖνο ἠτοιμάσθη νὰ κάνῃ «τὰ σαράντα του» εἰς τὴν μικρὰν γενέτειραν νῆσόν του. Τὸ γεγονός διὰ τὰ δύο τέκνα της δὲν ἦτο ἄμοιρον εὐτυχοῦς προσδοκίας καὶ χαρᾶς, διότι οὕτω ἐξεπληροῦτο, ἐπὶ τέλος, παλαιὰ ἐπιθυμία των νὰ παραμείνουν καθ' ὅλον τὸ θέρος εἰς τὸ μικρὸν νησάκι, τὸ ὁποῖον εἰς μάτην ἰκέτευον τὴν μητέρα των ἀπὸ μακροῦ νὰ ἐπισκεφθοῦν.

Ὁ Μπαρμπα-Χατζῆς εἶχεν ἀποθάνει τὸν Ἰούνιον τοῦ ἔτους ἐκείνου εἰς τὴν ἐν Ἀπλωταριᾷ οἰκίαν του εἰς γῆρας βαθύ. Εἶχεν γεννηθῆ, περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἰς τὸν μικρὸν θαλασσόπληκτον βράχον τὸν βορειανατολικῶς τῆς Χίου κείμενον, ἀναδειχθεὶς μετὰ κόπους ἀτρύτους, οὓς παιδιόθεν ὑπέμεινε, εἰς πλοίαρχον ἰστιοφόρων καὶ καρaboκύρην. Δωδεκαετῆς ἠκολούθησε τὸν πατέρα του ἀρνούμενος νὰ συνεχίσῃ τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς Χίου, ὄχι διότι δὲν ἔπαιρνε τὰ γράμματα, ἀλλὰ διότι ἐφοβεῖτο νὰ καταβῆ εἰς τὴν Χίον μόνος, μακρὰν τῆς οἰκογενείας του, χωρὶς κανένα συμπατριώτην του εἰς τὸ Γυμνάσιον.

Αἱ ἱεσῖαι του ἔκαμψαν τὴν ἐπιμονὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ ἐναρέτων γονέων του διὰ τὰς περαιτέρω σπουδὰς εἰς τὸ περίπυστον Γυμνάσιον τῆς Χίου. Ὁ πατήρ του, ἀγαθὸς ἄνθρωπος καὶ κράτιστος ναυτικός, ἐσκέ-

φθη νὰ τὸν μπαρκάρη εἰς τὴν γολέταν του, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ σκληρὰ ζωὴ τοῦ θαλασσινοῦ θὰ καθίστα περισσότερον ἐλκυστικὴν τὴν εἰς τὸ Γυμνάσιον φοίτησιν. Διότι ὁ νεαρὸς Κωσταντῆς εἶχεν ἔφεισιν διὰ τὰ γράμματα καὶ φιλομάθειαν, ἥτις οὐδέποτε τὸν ἀπέλιπε. Προϊούσης μάλιστα τῆς ἡλικίας καθίστατο λογιώτερος, ἐπιρρεπὴς εἰς τὸ γράφειν ἱστορικὰ περὶ τῆς ἰδίας νήσου του σημειώματα καὶ μακρὰς παραινεντικὰς ἐπιστολάς πρὸς τὰ τέκνα του, τὰς ὁποίας συνέτασεν ὅτε μὲν εἰς τὸ μαγαζὶ τῆς Ἀπλωταριάς, ὅπου ὡς ἀπόμαχος εἶχεν ἀποσυρθῆ μετερχόμενος τὸν ἔμπορον ὑαλικῶν ψιλῶ ὀνόματι, ὅτε δε εἰς τὴν ἀντικρῶ τοῦ μαγαζείου του εὐρύχωρον ἀρχοντικὴν κατοικίαν του.

Ἄλλως ὅμως ἐπέπρωτο νὰ γίνουιν τὰ πράγματα.

Κατὰ Μάρτιον 1868 ἀπέπλευσεν ἡ γολέτα ἀπὸ τὰς Οἰνούσας μὲ προορισμὸν τὴν Βολισσον, ἔνθα ἐφόρτωσεν πεῦκον διὰ τὴν Σῦρον καὶ ἐκεῖθεν ἀνεχώρησεν διὰ Θάσον μὲ πεῦκον πάλιν διὰ Σῦρον. Ὁ πατὴρ του ἐν τῷ μεταξὺ δὲν συνήνεσεν εἰς δελεαστικὰς προτάσεις πωλήσεως τοῦ πλοίου εἰς Σῦρον, κρίνας τὴν περίστασιν μᾶλλον κατάλληλον δι' ἐκμετάλλευσιν τοῦ πλοίου διότι οἱ δουλειῆς ἦσαν καλὰς καὶ τὰ ταξίδια ὀπωσοῦν κερδοφόρα. Ἐντὶ πωλήσεως λοιπὸν ἐναύλωσε τὸ πλοῖόν του διὰ μεταφορὰν καυσοξύλων ἀπὸ τὴν Ροῦμελην εἰς τὴν Χίον. Τοῦτο ἦτο τὸ τρίτον ταξίδιον.

Μετὰ τὴν ἐκφόρτωσιν, Ματοῦ λήγοντος, ἡσθένησεν ὁ πατὴρ του καὶ νοσηλευθεὶς ἐπὶ τινὰς μῆνας εἰς τὴν Χώραν ἐτελεύτησεν ἐκεῖ τεσσαρακοντοῦτης σχεδόν. Οὕτως ὁ μικρὸς ναυτίλος δὲν ἐπέπρωτο νὰ παραμείνῃ πλέον ὑπὸ τὴν πατρικὴν κηδεμονίαν, στερηθεὶς ἀδοκῆτως κατὰ τὸ πικρὸν ἐκεῖνο ἔαρ τὸν ἀγαθὸν καὶ σώφρονα πατέρα του. Αἱ σκληραὶ περιστάσεις, τὰς ὁποίας ὁ θάνατος τοῦ ἀτυχοῦς πατρός του ἐδημιούργησεν, μετέβαλον τὸν ἄωρον καὶ τρυφερὸν μείρακα εἰς ὑπεύθυνον καὶ νουνεχῆ προστάτην τῆς οἰκογενείας του.

Ἡ Μήτηρ του, γυνὴ *περίφρων* ὡς ἡ Πηνελόπη, ἐξ ἐκείνων τῶν γυναικῶν τῶν ὁποίων τὸ εἶδος φεῦ! ἐξέλιπε πλέον, φιλότεκνος, στοργικὴ καὶ χρηστὴ οἰκονόμος ἀνέλαβεν ὡς ἱκανὸς καὶ ἔμπειρος οἰακοστρόφος τὴν διακυβέρνησιν τῆς «νοητῆς νηὸς» τῆς οἰκογενείας της, ἥς πλήρωμα ἦσαν οἱ τρεῖς ἄρρενες γόνοι της, ἐξ ὧν ὁ πρεσβύτερος Κωσταντῆς, δωδεκαετής, ἐστάθη παραστάτης τῆς μητρὸς καὶ προστάτης τῶν δύο μικρῶν, τοῦ Νικόλα, ἄγοντος τότε τὸ τέταρτον ἔτος, καὶ τοῦ Διαμαντῆ ὄντος μόλις ἔνδεκα μηνῶν βρέφος.

Ἐπὶ τῆς μικρᾶς καὶ ἀγόνου νήσου ἡ ἄρτι χηρεύσασα μήτηρ του ἔπρεπε νὰ κάμῃ νόμο-τρόπον νὰ ζήσῃ καὶ ν' ἀναστήσῃ τὰ παιδιὰ της.

Εὐτυχῶς ὁ μακαρίτης ἐπρόλαβε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὰς τρεῖς θυγατέρας του, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ὑπανδροί, εἶχον ἤδη φαμελέψει.

Τὰ ἔτη παρήρχοντο καὶ ὁ «ἀπτὴν νεοσσός» ὀσημέραι καθίστατο περισσότερο ἰκανός ὥστε νὰ «ἀναλάβῃ, ποτέ, τὰς πτέρυγὰς του» νὰ πετάξῃ μόνος του, μὲ τὰς ἰδίας αὐτοῦ δυνάμεις, χαράσσων μὲ τὸν προσωπικόν του μόχθον καὶ τὴν ἀπαράμιλλον φιλοπονίαν του τὸν δρόμον τῆς ζωῆς του εἰς τὰ «ὕγρὰ κέλευθα», εἰς τὰ «εὐρέα νῶτα θαλάσσης» ναυβάτης δεινός, ἐξ ἐκείνων οὓς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Ρωμανός ὁ Μελωδός:

*Ἄλμυρὰ τῆς θαλάσσης τὰ ὕδατα
ριποκίνδυνοι ἄνθρωποι πλέουσιν. . .*

Μὲ τὸ προῖόν τῆς προσωπικῆς ἐργασίας του ὁ ὄρφανός ἐφηβος ναυτίλος, ὁ τοσαῦτα ὑπομείνας καὶ στερηθείς, ἠδυνήθη μετὰ δεκαετίαν περίπου νὰ συγκεντρώσῃ ποσόν τι, εἰς τὸ ὁποῖον προσετέθη καὶ τὸ ἐκ μέρους τῆς μητρὸς του πενιχρὸν μερίδιον ἐκ τῆς πωλήσεως τοῦ πατρικοῦ πλοίου. Μὲ τὴν νέαν *συρμαγιάν* ἠγόρασε τὸ ἥμισυ γολέτας καὶ μὲ τὴν ἐγνωσμένην φιλοπονίαν του αὐγάτισε τὰ ἀρχικά του κεφάλαια. Ἡ εὐθυκρισία ἦτο ἐκ τῶν ἱκανοτήτων μὲ τὰς ὁποίας ἡ φύσις εἶχε προικίσει πλουσίως τὸν νέον Καπετὰν Κωσταντή. Διὰ ταῦτα, καίπερ περιστοιχούμενος ἐνίοτε ἀπὸ πρόσωπα κοσμούμενα ὄχι ἰδιαιτέρως μὲ προσόντα κατάλληλα διὰ τὸ τραχὺ καὶ ἐπίμοχθον ἐπάγγελμα τοῦ ναυτικοῦ καὶ τοῦ ἐμπόρου ἐν ταύτῳ, ἠδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ τὸ «ναυάγιον» γενόμενος ὁ ἴδιος κύριος τῆς τύχης του. Ἦλεγχε τὴν φυγοπονίαν καὶ ἐστηλίτευε τοὺς κηφῆνας καὶ τοὺς ἀχαίρευτους, τῶν ὁποίων ἡ μικρὰ κοινωνία τῆς νήσου του δὲν ἐστερεῖτο, μὲ τὴν προσφιλῆ αὐτῷ φράσιν: «ἔχουν μιὰν ἀκαμωσιάν, μὰ μιὰν ἀκαμωσιάν πού δὲν λέγεται!».

Ἡ εὐσεβὴς καὶ φιλόστοργος μήτηρ του μαζὶ μὲ τὴν εὐχὴν τῆς παρεῖχεν καὶ τὰς μεστὰς σωφροσύνης συμβουλὰς τῆς καὶ αἱ χεῖρές τῆς αἰ στοργικαὶ περιέθλαπον τὰ τρία ἄρρενα τέκνα τῆς, τὰ ὁποῖα ἐνέδυε μὲ ἴδια χειροποίητα ἐνδύματα, πρᾶξιν διὰ τὴν ὁποῖαν θὰ ἤξιούτο τοῦ ἐπαίνου, ὃν ὁ Ὀμηρος ἀπένεμεν εἰς τὴν γυναῖκα τὴν ἀμύμονα «τὴν ἀγλαὰ ἔργα ἰδυῖαν».

Ἡνδροῦτο ταξιδεύων ἀνά τὴν Μεσόγειον καὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον, ἐγκαταλείπων τὴν μικρὰν του νῆσον κατὰ καιροὺς μὲ τὴν νιτσεράδα καὶ τὰ ὑποδήματά του, μεταβαίνων εἰς τὴν Χίον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πειραιᾶ ἐν μέσῳ χειμῶνος ἐνίοτε, εἶτε ἀπ' εὐθείας εἶτε διαπεραιούμενος εἰς τὴν Λαγκάδα, ὅταν ἡ σοροκάδα ἦτο φρέσκια καὶ ἐκεῖθεν διὰ ξηρᾶς κατέβαιναν εἰς τὴν Χώραν.

Ἐνυμφεύθη ποτὲ καὶ ὁ Μπαρμπα-Χατζῆς καὶ ἀπέκτησε τέκνα καὶ τ' ἀνέστησεν. Ἄλλ' ἡ σύζυγός του ἡ καλὴ καὶ πραεῖα καὶ ἐνάρετος ἐπέπρωτο ὄχι μόνον νὰ μὴ γηράσῃ ἀλλ' οὔτε κἀν νὰ γίνῃ μεσηλιξ. Καὶ οὕτω διήνυσε τὸν μακρὸν δόλιχον τῆς ζωῆς του μόνος καὶ τῆς δευτέρας συζύγου του μετ' οὐ πολὺ ἐκλιπούσης.

Ἡ πρώτη του σύζυγος καὶ μήτηρ τῶν τέκνων του, κόρη ἐκ τῶν καλλιτέρων οἰκογενειῶν τῆς νήσου των, εἶχεν ἀδελφὸν ὀργῶντα πρὸς μάθησιν. Ὁ Διαμαντής, οὕτως ἐλέγετο ὁ νέος, ηὐτύχησεν νὰ ἀποφοιτήσῃ τοῦ περιφήμου Γυμνασίου τῆς Χίου καὶ ἀξιωθεῖς μετὰ πολλῶν κόπων καὶ προσπαθειῶν τοῦ Πρωτοῦ κληροδοτήματος —οἱ χῖοι Δημογέροντες ἀντέδρων θεωροῦντες τὴν μικρὰν γειτονικὴν νῆσον οἰοεὶ χωριστὴν ἐπικράτειαν!— δὲν ἠδυνήθη νὰ συνεχίσῃ τὰς τόσον ἐπιθυμητὰς σπουδὰς, διὰ τὰς ὁποίας ἰδιαιτέραν ἔφεσιν ἠσθάνετο, ἀρπαγείς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ μέσου τῶν οἰκείων του «ὀλιγόβιοις» ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο μακάριος κατὰ τὸν Ἰὼβ τὸν πολυάθλον. Ἡ φυματίωσις ἐθέριζε τότε ζωὰς καὶ βαρὺς ἦτο ὁ φόρος τὸν ὁποῖον ἡ νεότης κατέβαλλεν εἰς τὴν ὄντως βροτολοιγὸν αὐτὴν συμφορὰν. Ὁ πόνος καὶ ἡ ὀδύνη ἐπληξαν βαρῦτατα τὴν πατρικὴν οἰκογένειαν τῆς ἀτυχοῦς Κατίγκως, ἡ ὁποία μετ' ὀλίγα ἔτη ἐπέπρωτο νὰ σπεύσῃ πρὸς συνάντησιν τοῦ ἀδελφοῦ της, δν ἀσθενοῦντα περιέθαλψε, καταλείπουσα τὸν καλὸν της σύζυγον Καπετὰν Χατζῆ χῆρον καὶ τὰ πέντε τέκνα της ὀρφανά.

* * *

Ἡ ὑστερότοκος θυγάτηρ τοῦ Μπαρμπα Χατζῆ ἐπεμελήθη τότε τῶν μνημοσύνων του. Ἦτο πλησίον του κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του καὶ ὅτε ὁ γέρον πατὴρ της ἀπεδήμησεν εἰς Κύριον ἐκείνη μετὰ τῶν δύο τέκνων της, μὲ πλειάδα ἀνεψιῶν καὶ συγγενῶν τοῦ μακαρίτου, τὸν ἐκήδευσαν καὶ τὸν ἐνεταφίασαν εἰς τὸ Κοιμητήριον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἐπὶ τοῦ φερωνύμου της λόφου ἀντικρὺ τοῦ χωρίου. Οἱ καιροὶ ἦσαν εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε χαλεποί. Οἱ τρεῖς υἱοὶ καὶ ἡ ἑτέρα θυγάτηρ του δὲν ἠδυνήθησαν νὰ παραστοῦν καὶ νὰ κλείσουν τὰ μάτια τοῦ καλοῦ των πατρός, τοῦ εὐσεβοῦς Μπαρμπα Χατζῆ, Κωνσταντίνου τοῦ Προσκυνητοῦ. Αἱ νῆσοι, τότε, εἶχον ἀποκοπῆ ἀπὸ τῆς πρωτευούσης, ὅπου διέτριβον ὅλοι μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των, ἡ Κατοχὴ τῶν ἐξ Ἑσπερίας βαρβάρων δεινὴ. Ἐντεῦθεν ἡ ἀπουσία τῶν τέκνων του κατὰ τὴν τελευταίαν του καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῶν μετὰ θάνατον φροντίδων ἀπὸ τὴν νεωτέραν θυγάτερα του.

Ὁ μικρὸς ἐγγονὸς καὶ ἡ μεγαλειτέρα ἀδελφή του ἡσθάνθησαν ὅτι ἔγιναν μὲ τὸν θάνατον τοῦ Πάππου τῶν κληρονόμοι σπουδαίου θησαυροῦ. Ἐστερήθησαν μὲν τὸ ἀργυροῦν τάλληρον, τὸ ὁποῖον τοὺς ἐπέδαψίλευε καθ' ἐκάστην ἀπογευματινὴν ἐπίσκεψίν του εἰς τὴν οἰκίαν των, μετὰ τὸν συνήθη ἀσπασμὸν τῆς δεξιᾶς του, ἀλλ' ἠξιώθησαν τοῦ ποθητοῦ ταξιδίου εἰς τὰς Οἰνούσσας ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ μνημοσύνου του. Ὡ τῆς ὀλιγαρκείας! Χαρὰ ἀνεκλάλητος κατέκλυσε τὰς παιδικὰς τῶν ψυχὰς καὶ αὐτὴν τὴν χαρὰν ἐκληροδότησεν εἰς τὰ δύο ἐγγόνια του ἄκων μὲν, ἀλλὰ πλουσιοπαρόχως ὁ Μπαρμπα-Χατζῆς.

Τὸ ταξίδιον διήρκει τότε ὑπὲρ τὸ τρίωρον τοῦλάχιστον.

Ἀσθμαῖνον τὸ βαποράκι διήνυε καθημερινῶς τὴν μεταξὺ Χίου καὶ Οἰνουσσῶν ἀπόστασιν. Ὅσον ἐπλησίαζεν διεκρίνοντο τὸ Κάστρον, θέρετρον μὲ ἀπλοὺς καὶ ταπεινοὺς οἰκίσκους παραθερισμοῦ, ἐκεῖ ὅπου σήμερον ἡ ματαιοδοξία ἀνήγειρεν ἀλαζονικὰ μέγαρα καὶ ὁ πόθος τῆς ἐπιδείξεως μνημεῖα ἀπληστίας καὶ νεοπλουτισμοῦ, τὰ σπίτια τοῦ χωρίου καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐν μέσῳ αὐτῶν. Διεκρίνοντο ὅλοεν καὶ περισσώτερον εὐκρινῶς ὁ προσφυγικὸς συνοικισμὸς, ὁ ὄρμισκος τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου καὶ τὸ ἀκμάζον ἀκρόμη τότε Μούρκι μὲ τὰς ἑκατοντάδας ἢ μᾶλλον χιλιάδας ἀμπέλων, τὰς ὁποίας εὐθαλεῖς καὶ καρποφόρους διετήρει ποτὲ ὁ Μπαρμπα Γιάννης ὁ Κοντόζογλου.

Ὁ λιμὴν ἐσχηματίζετο ἀπὸ συστάδα τριῶν νησίδων, αἱ ὁποῖαι ἀντὶ κυματοθραύστου ἐξησφάλιζον τὴν νηνεμίαν καὶ τὴν γαλήνην εἰς τὸν ἐρατεινὸν ἐκεῖνον τόπον, τὸν τοςάκις, ἐν τούτοις, ἀπὸ τὰς τρικυμίας τῶν μεγάλων θαλασσῶν δοκιμασθέντα. Οἱ τολμηροὶ ναυτίλοι του, αὐτόχθονες θαλάσσιοι δαίμονες, ποσάκις δὲν ἐβύθισαν εἰς ἄφατον πένθος τὴν νῆσόν των τὴν μικρὰν μὲ ναυάγια αὐτανδρα, θυσία φρικτὴ εἰς τὸν ἀνηλεῆ Ποσειδῶνα. Εἰς τὰς ψυχὰς τῶν δύο παιδιῶν, τὰ ὁποῖα ἐθεῶντο ἀπλήστως τὰ πάντα, ἀπετυπώθη ἡ θλιβερά εἰκὼν τοῦ πένθους, ὡς ἀπεικονίζετο εἰς τὰ σπίτια μὲ τὰ κλειστὰ παράθυρα, μὲ τὰ μαῦρα παραθυρόφυλλα ἢ μὲ τὴν ἀνάρτησιν μέλανος ὑφάσματος εἰς τοὺς ἐξώστας ἢ τοὺς τοίχους, ὅπου διὰ λευκῶν γραμμάτων ἐδηλοῦντο τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὄνοματος τοῦ ἀποθανόντος.

Μὲ λαχτάραν ὠδηγήθησαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφιξίν των εἰς τὸ σπίτι τοῦ Παπποῦ, παλαιὰν οἰκίαν ἐντὸς τοῦ χωρίου, ἐκεῖ ὅπου εἶδον τὸ φῶς τὰ τέκνα τοῦ Μπαρμπα-Χατζῆ. Μὲ λάμπαν πετρελαίου, χωρὶς ἠλεκτρικὸν ἐδοκίμασαν τὴν ἰδιάζουσαν αἴσθησιν τοῦ παρῶντος καὶ ἡσθάνθησαν ὡς παιδιὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος καθὼς ἀνυπόδητα ἐπάτουν τίς πλάκες τῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία ἦτο καὶ δρόμος. Ἐφαντάσθησαν

τότε τὸν Μπαρμπα-Χατζήν, χειμῶνα καιρό, μὲ τὴν νιτσεράδα καὶ τὰ ὑποδήματά του νὰ σπεύδῃ πρὸς τὴν Χίον μέσῳ Λαγκιάδος διὰ ν' ἀποφύγῃ τὴν σοροκάδα, ἡ ὁποία ἐμάστιζε κατὰ καιρούς τὴν μικρὰν νῆσον καὶ τὴν ἀπέκλειε τοῦ λοιποῦ κόσμου.

Εἰς τὴν κάτω αἴθουσαν τῆς οἰκίας, ἡ ὁποία ἐχρησίμευεν ὡς τραπεζαρία, ἐστολίσθη τὴν ἐπαύριον ὁ δίσκος μὲ τὰ κόλλυβα, ἓνα μεγάλο σινί, ἀπὸ τὰς τρεῖς ἐκεῖ διατριβούσας μοναχάς. Τὸ Σάββατον ἀπόγευμα, τὴν προτεραίαν τοῦ μνημοσύνου, μὲ τὸν νεωκόρον Σεβνταλὴν τελετάρχην, μετεφέρθη τὸ σινί ἐντὸς σινδόνος βασταζομένης ὑπὸ τεσσάρων εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἦτο παλαιὸν ἔθιμον κατάλοιπον παλαιῶν ἐποχῶν, καθ' ἃς πολλοὶ νεκροὶ δὲν ἐκηδεύοντο, ὡς εὐρόντες ἀνάπαυσιν εἰς τὰς θαλάσσας, μακρὰν τῆς ἐστίας των καὶ τῆς πτωχῆς καὶ ἀγόνου ἀλλ' ἡμερτῆς γῆς τῆς νήσου των.

Τὸ εὐλογημένον ἐκεῖνο θέρος τοῦ 194. ἡ Μήτηρ τῶν δύο παιδιῶν ἔζησεν πάλιν εἰς τὴν οἰκίαν ὅπου εἶχε γεννηθῆ καὶ ὅπου ἀπαρφανίσθη πενταέτις μόλις παιδίσκη.

Τὰς πρώτας νύκτας τῆς ἐκεῖ παραμονῆς ἐσυντρόφευε τὴν τριμελῆ οἰκογένειαν αὐτοπροαιρέτως προσελθοῦσα ἡ θειά Ἑλένη, γυνὴ μεσῆλιξ, σχεδὸν ἀνυμέναιος. Λέγω σχεδὸν διότι ὁ γάμος της ὑπῆρξεν ὑπὲρ τὸ δέον βραχύς, διαλυθεὶς ὑπαιτιότητι προκομμένου συμβίου ἐξαφανισθέντος καὶ ἐγκαταλείψαντος τὴν νεαράν του σύζυγον ἄγνωστον διατί. Ὅταν μετὰ ἔτη πολλὰ ἠρωτᾶτο ἐκείνη:

— Θειά πῶς σ' ἄφησεν ὁ ἄντρας σου;
ἀπεκρίνετο μὲ τὸ καρτερικὸν ἀλλ' οὐχ ἤττον φιλοπαῖγμον καὶ σκωπτικὸν ὕφος της:

— Ἐχάθη· ἄνεμον τῶν ἀνέμων.

Τῆς φράσεως σημαίνουσης εἶδος ἀχόλου ἀράς. Καὶ τοῦτο τὴν ἔκαμνε περισσότερον ἀξιαγάπητον καὶ εὐσυμπάθητον.

Ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ εὐτραπλία της διεσκέδαζον τὴν μικρὰν ὀμήγυριν, τὴν ὁποίαν ἔτερπεν μὲ ποικίλας διηγήσεις φαιδράς καὶ στίχους, διὰ τῶν ὁποίων διήνθιζε ταύτας, κατὰ τὴν βεγγέραν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς λυχνίας μὲ τὴν ἰδιάζουσαν προφορὰν τοῦ τόπου της:

*Σηκωθῆτε μαζωχτεῖτε
στὸν ἀλόγγρον σταθῆτε
νὰ περάσῃ τὸ σταθόρι
τῆς Μονιούδαινας ἢ κόρη
πού'χει τὰ μακριὰ μακριὰ μαλλιά
σὰν τοῦ κήτη τὴν ὀριά!*

Πολλὰ γυναῖκες, συγγενεῖς κατὰ τὸ πλεῖστον, τοὺς ἐσυντρόφειον, ὄλαι δὲ αἱ ἔγγαμοι καὶ ὠριμοὶ γυναῖκες ἤξιοῦντο ὑπὸ τῶν παιδίων τῆς προσφωνήσεως «θειὰ» ἀνεξαρτήτως συγγενείας. Ἦσαν γυναῖκες μαυρομανδηλοῦσαι, σεμναί, εὐπροσήγοροι, φιλόξενοι, εὐσεβεῖς οὐχ ἤττον ὄμων καὶ ἐπιρρεπεῖς εἰς τὸ χαρίεν σκῶμμα, τὸ ἀμίμητον χωρατό!

Ἡ Μαρία ἢ Ρόκαινα, ἡ Εὐτυχία, ἡ Ἀσπασία, πενθηφοροῦσαι καὶ βασανισμέναι, γυναῖκες στερηθεῖσαι τὴν χαρὰν καὶ δοκιμασθεῖσαι ποικιλοτρόπως, μὲ τὴν ἔγνοιαν διὰ τὰς ἀνυπάνδρους θυγατέρας των καὶ τὴν ἀγωνίαν διὰ τοὺς ἐν καιρῷ πολέμου ταξιδεύοντας υἱοὺς ἢ συζύγους των, ἡ ἄμια Χρυσάνθη τέλος, ὑπαρξίς ἄυλος σχεδόν, ἀγιασθεῖσα ἐν ζῶῃ, φαινόμενον ἀγαθότητος, πραότητος καὶ ἀνεξικακίας, μικρὰ τὸ δέμας, ἀθόρυβος, μόλις ἀκουομένη ὅταν ὠμίλει, μὲ ἀμφίεσιν καλογραίας καὶ ἦθος οὐράνιον, ἐπλήρουν τὰς εὐφροσύνους ἡμέρας τοῦ θέρους ἐκείνου.

Ὅλον αὐτὸ τὸ εἰκονοστάσιον τῶν γυναικείων μορφῶν μετὰ ποικίλων ἐρασμίων ἀναμνήσεων, περὶ ὧν οὐ τοῦ παρόντος. . . , καὶ αἱ ὁποῖαι παρέμειναν ἀνεξίτηλοι, ὡς κόσμος ἰλαρότητος καὶ εὐφροσύνης, ὑπῆρξαν τὰ μεταθανάτια δῶρα τοῦ Μπαρμπα-Χατζῆ πρὸς τὰ τέκνα τῆς ὑστεροτόκου θυγατρὸς του κατὰ τοὺς δυσχειμέρους ἐκείνους καιροὺς τῆς ἐνδείας, τῆς πενίας καὶ τῆς θλίψεως.

ΠΑΛΑΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Μ. ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ

Ἐνα γεῦμα τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων

Ἐνα μουντὸ πρωινὸ χινοπωριάτικης ἡμέρας, παραμονὲς τῶν Χριστουγέννων, ἐδῶ καὶ εἰκοσιπέντε τοῦλάχιστον χρόνια, ὁ Εὐρυσθένης Τσανάκας, λόγιος καὶ συγγραφέας καὶ ἄνθρωπος κολασίμων παθῶν, ἔπερνε τὸν καφέ του στὸ ὑπόστεγο τοῦ μικροῦ καφενεῖου τῆς Δεξαμενῆς στὸ κῦρ Γιάννη. Τὸν ἔπινε καὶ ἐδιάβαζε τὴν ἔφημερίδα του, ἐπισκοπῶντας καὶ ἀπὸ ἀταβισμὸν ζουλαπιοῦ τὰ περίγυρα, ὀσμιζόμενος καὶ τὴν ἀτμόσφαιρα.

Ὁ Εὐρυσθένης Τσανάκας! Τρομερὸ πρόσωπο, ἄνθρωπος πολυφαγᾶς, καυγατζῆς, χωρικός, θρασύδειλος, τύραννος καὶ δοῦλος. Κακολόγος, κακόσυρτος, βραδύς, ἀλλὰ παρατηρητικός καὶ συγγραφέας μὲ κάποιο τάλεντο.

Ἐἶνε πεθαμένος ἐδῶ καὶ εἴκοσι χρόνια τὸ λιγότερο. Ὑστερα ἀπὸ τόσον καιρὸ, καὶ ὁ Θεὸς ἀκόμα θὰ τὸν συγχώρησε. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ αὐτοῦ. Ὁ Εὐρυσθένης Τσανάκας, λοιπόν, ἐκεῖνο τὸ πρωί, ἔκαμε τὴν τύχη του.

Ὅπως παραφύλαγε, ἀνασηκωμένος σὲ μιὰ στιγμή, συνέλαβε μὲ τὸ μάτι τὸ ξεκομμένο γαλόπουλο ποῦ κατέβαινε ἀπὸ τὸ Λυκαβητὸ σαστισμένο καὶ παραπατῶντας.

Ἐκαθόμουν ἀκριβῶς ἀντίκρυ του καὶ παρακολουθοῦσα τὴ σκηνή. Ὁ Τσανάκας τὸ ἤξερε καὶ μὲ ὑπόβλεπε. Ἡμαστε φίλοι, ἀλλὰ καὶ ἐχτροὶ μαζί. Μ' ἀγαποῦσε καὶ δὲ μὲ ὑπόφερε. Τὸν ἐκαφτηρίαζα ἐκεῖ ποῦ πονοῦσε καὶ ἐφρίαζε. Καὶ τὸ πιὸ ποῦ τὸν λυσοῦσε ἦτανε ὁ ἀφελῆς καὶ παιγνιδιάρικος τρόπος μου.

Τὸ γαλὶ ὡς τόσο κατέβαινε· ἔφτανε τώρα στὸ διάμεσο τῶν δύο καφενεῖων, ἦσαν τότε δύο τὰ καφενεῖα τῆς Δεξαμενῆς, κ' ἐκεῖ ποῦ κοντοστάθηκε ἀναποφάσιστο ἀκόμα, ὁ Εὐρυσθένης Τσανάκας εὐρέθηκε στὸ

πλάι του. Είχε πάρει από κάτω ένα ξεροκάλαμο και διαγράφοντας ήμικύκλιο, από τη μιὰ μεριά τοῦ ἔκοψε μὲ τὸ σῶμα του τὸ δρόμο, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τάπα, τάπα, μὲ τὴ βέργα, τῶφερνε πρὸς τὸ καφενεῖο. Συγχρόνως μὲ λίγη ψύχα ψωμιοῦ ποῦ ἔτριβε μὲ τὸ ἄλλο του χέρι, καθησύχαζε τὸ πουλερικό, ποῦ ἀναθαρρεμένο ἔτσι, παρασύρονταν πρὸς τὴν κατεύθυνση ποῦ τοῦ ἔδινε ὁ Τσανάκας. Ἦτανε δὲ αὐτή, μιὰ παράγκα κολημένη στὸ καφενεῖο, καὶ ποῦ ἐφυλάγονταν τὰ καθίσματα τοῦ καλοκαιριοῦ. Ἐκεῖ ὅταν τὸ ἔφτασε, ἀνοιξε τὴν πόρτα καὶ ἀφοῦ ἔσπρωξε τὸ γαλὶ μὲ τὸ ξεροκάλαμο μέσα, τὴν ἔσυρε πάλι πρὸς αὐτὸν καὶ τὴν ἔκλεισε.

Ἐφώναξε τότε τὸν μικρὸν τοῦ καφενεῖου καὶ τοῦ εἶπε, κυττάζοντας καὶ πρὸς ἐμένα ὑποπτα, ἀλλὰ καὶ κάπως ἐξευτελισμένα:

— Ἄκου, Θανάση, μὲς' στὴν ἀποθήκη εἶνε ἓνα γαλόπουλο, ἀν τὸ ζητήση κανένας, τὸ δίνεις. Ἄν ὄχι, τὸ κρατεῖς κλεισμένο· τὸ μεσημέρι ἐγὼ θὰ γυρίσω ἀπὸ δῶ. Ἀγόρασέ του καὶ λίγο καλαμπόκι καὶ βάλε του σ' ἓνα πιάτο καὶ νερό.

Γυρίζοντας σ' ἐμένα, πᾶμε; μοῦ λέει, κατεβαίνεις ἢ θὰ καθήσης ἐδῶ;

— Κατεβαίνω, τοῦ ἀπάντησα, καὶ σηκώθηκα.

Ἐπήραμε τὴν ὁδὸν Πινδάρου σιωπηλοὶ γιὰ κάμποσα λεπτὰ καὶ ὑποβλεπόμενοι.

Ἀξαφνα μοῦ λέει: Ξέρεις τί γένεται αὐτὸ τὸ πουλὶ μὲ πατάτες στὸ φοῦρνο; λουκοῦμι. Ἄν δὲν τὸ γυρέψουν ὡς τὸ μεσημέρι, θὰ τὸ κόψω. Θὰ πῶ τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Καρκαβίτσα νὰ τὸ φᾶμε τὸ βράδυ. Ἡ ἀφεντιά σου δὲν ξέρω τί θὰ κάμης. Θᾶρθης;

— Βρὲ ἀδερφέ. . .

— Νὰ χαθῆς, γελοῖε, μὲ διέκοψε, καὶ ἐχωρίσαμε.

Τὸ ἀπόγιομα ἤρθε ὁ Παπαδιαμάντης καὶ μὲ βρῆκε.

— Τί θὰ κάμουμε, μοῦ εἶπε, τὸ βράδυ θὰ πᾶμε;

— Ποῦ;

— Στοῦ κύρ Γιάννη. Ὁ Τσανάκας, λέει, ἔχει ἓνα γαλόπουλο μὲ πατάτες. Ἐγὼ δὲν τρώω κρέας σήμερα, ἀλλὰ ἀν θέλεις. . .

— Μὰ τί ἔγινε, τοῦ εἶπα, δὲν τὸ ζήτησε κανένας;

— Ποιό.

— Τὸ γαλόπουλο. Τί δὲν ξέρεις;

— Δὲν ξέρω τίποτε.

— Βρὲ ἀδερφέ, αὐτὸ τὸ γαλόπουλο ὁ Τσανάκας τὸ παραπλάνησε τὸ πρῶτὸ ξεκομμένο, ὅπως εἶπε, ἀπὸ κοπάδι, καὶ τὸκλείσε στοῦ κύρ Γιάννη καὶ τῶκοψε. Θέλεις τώρα νὰ πᾶμε, δὲ θέλεις; Ἡ γνώμη μου

εἶνε νὰ φᾶμε στοῦ Πανταζῆ (ἓνα μπακάλικο στὴν ὁδὸ Ἀναγνωστοπούλου) καὶ νὰ τἀφήσουμε αὐτά.

— Δίχως ἄλλο, ἀπάντησε ὁ Παπαδιαμάντης. Καὶ ἐπρόσθεσε: Αὐτὸ μοῦλειπε νάρτιθῶ τέτοια μέρα σήμερα καὶ μὲ πουλὶ κλεμένο. Στοῦ Πανταζῆ λοιπόν. Ἐλῆές, ταραμά, χαλβὰ καὶ γιὰ σένα κάτι ἀκόμα θὰ βρεθῆ.

Αὐτὸ καὶ ἔγινε. Τὸ βράδυ ἀντάμωσα μὲ τὸν Παπαδιαμάντη στοῦ Ζαχαράτου καὶ ἀνεβήκαμε σιγά-σιγά τὴν ὁδὸν Ἀγγέσμου. Μιλοῦσαμε γιὰ τὸ γαλόπουλο, γιὰ τὴν πράξη αὐτὴ τοῦ Τσανάκα, μισὴ κλοπὴ καὶ μισὴ εὔρημα, κατὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ποῦ δὲν τὴ συγχωροῦσε, τὸ περισσότερο, λόγῳ τοῦ νησιτισμοῦ τῆς ἡμέρας.

— Τέτοια μέρα κρέας, ἐπανελάμβανε, καὶ κλεμένο...

Ἐφάγαμε ἀσκητικὰ οἱ δύο μας, χωρὶς πολλὰ κουβέντες καὶ χωρὶς θόρυβο καὶ μείναμ' ἐκεῖ ὡς φτασμένα σχεδὸν τὰ μεσάνυχτα.

Ἐγὼ ἐκάπνιζα, κ' ἐκεῖνος κουτσόπιπε καὶ κάπνιζε. Ἦτανε ὅμως στρυφνὸς καὶ στὰ νεῦρα του.

— Δὲν εἶνε κρασί αὐτό, μοῦ ἔλεγε, Μιλτιάδη, εἶνε πετρέλαιο. Μόνον ὁ Καχημάνης κι' ὁ Κόπανος, κατὰ δεύτερο λόγο, ἐπρόσθετε, τί τὰ θέλεις αὐτά... Τοῦς Πανταζίδες...

* *

Τὸ πρωὶ τῆς ἄλλης ἡμέρας, ἓνα βροχερὸ καὶ κρύο πρωινό, ἔλαφροὶ καὶ σὰν φοβισμένοι χτυποὶ στὴν πόρτα μου μὲ ζύπνησαν. Θὰ ἦτανε ὡς 8^{1/2}-9 ἡ ὥρα.

— Ποιός; ρώτησα μισοκοιμισμένος.

— Ἐγὼ, ὁ Ἀλέξαντρος.

— Ποιός;

— Ὁ Παπαδιαμάντης.

— Ἐφτασα, τοῦ ἀποκρίθηκα, σηκωνόμενος νὰ τοῦ ἀνοίξω.

— Δὲν εἶνε ἀνάγκη, ἐμουρμούρισε, ἦρθα νὰ σοῦ πῶ, γιὰ νὰ μὴν τὸ μάθης ἀπὸ τοὺς ἄλλους, πὼς ἐγὼ ψὲς τὸ βράδυ ποῦ χωρίσαμε, πέρασα ἀπὸ τοῦ κύρ Γιάννη.

— Τί;!

— Πέρασ' ἀπ' τὰ παιδιὰ καὶ κάθησα καὶ λίγο μαζί τους. Ἦθελα νὰ ξεπλύνω τὸ στόμα μου ἀπὸ κεῖνο τὸ παλιόκρασο τοῦ Πανταζῆ.

— Καὶ νὰ πάρης καὶ μεζέ, βέβαια, εἶπα, ἀνοίγοντας τὴν πόρτα μου.

— Σὲ ντρέπομαι, μοῦ εἶπε χαμογελῶντας, ἐνῶ μ' ἐκύτταζε.

- Δυὸ πατατούλες, ἐπρόσθεσε.
- Κι' ἀπὸ τὸ γαλόπουλο, τίποτε; ρώτησα.
- Μοῦχαν φυλάξει τὸ μερδικό μου, εἶπε, καὶ γιὰ νὰ μὴ τοὺς προσβά-
λω, ἔφαγα καὶ τὸ σηκώτι. Ἀπ' τὸ ἄλλο ὅμως, σοῦ ὀρκίζομαι, οὔτε
μπουκιά.
- Καὶ ποιοὶ ἦτανε; ρώτησα, γιὰ νὰ τὸν βγάλω ἀπ' τὴ στενοχώρια
ποῦ ἔβλεπα νὰ βρίσκεται τὸ περισσότερο, παρὰ γιὰ νὰ μάθω γνωστὰ
πράγματα.
- Ὁ Τσανάκας, ὁ Καρκαβίτσας, ὁ Πασαγιάννης κι' ὁ κύρ Γιάννης
τῆς Δεξαμενῆς.
- Κανένας ἄλλος;
- Κι' . . . ἐγώ, εἶπε, χαμογελῶντας, καὶ ἔφυγε . . .

Μ. ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ

Ἄλέξ. Παπαδιαμάντης*

Κανένας θάνατος δὲν θὰ μπορούσε νὰ μοῦ ἀγγίξῃ περισσότερο τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴ ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Α. Παπαδιαμάντη.

Ἄναστημένος σὰν κάτου ἀπὸ τὸ γιγάντιο δέντρο τῆς μεγαλοφυίας του, ἔζησα ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν πλατειά, τὴν ωραία, τὴ διάφανη ζωὴ του.

Αὐτός, ὕστερα ἀπὸ καιρό, στὸ γλωσσικὸ ζήτημα μὲ ἔκανε κάθε τόσο νὰ εἶμαι ἐπαναστάτης τοῦ ἑαυτοῦ μου, κάθε λογικῆς καὶ κάθε φυσικῆς μου κλίσεως πρὸς τὴν ἀπλῆ τὴν τραχειὰ γλῶσσα τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν καὶ τῶν δημοτικῶν παραδόσεων.

Τὰ μάγια τοῦ ταλέντου του μ' αἰχμαλώτιζαν καὶ ἐσυλλογιζόμουν ἂν ἔπρεπε νὰ γλωσσολογῶ ἢ νὰ εἶμαι ἀρτίστας, νὰ ἐνδιαφέρωμαι γιὰ τὴν ἐπιστήμη ἢ γιὰ τὴν ωραιότητα.

Ἡ ἀρχαιοπρέπειά του, ἂν καὶ Βυζαντινὴ, ἐκ πρώτης ὄψεως, μὲ ἔκανε ν' ἀρνοῦμαι κανόνες καὶ νὰ ζητῶ ἐλευθερίαν.

Ἄνελευθερος ἔγραφε ἐλεύθερα καὶ ἐλευθεριάζων ἔγραφε κανονικά.

Ὅμως ποῖο ὕφος, ποιά χάρι, ποιά εὐγένεια! Χειρόχρτι ἀγαπημένης κυρίας δὲν ἐθώπευσε χέρι μὲ περισσότερην τρυφερότητα, ἀπὸ ὅ,τι ἐχάιδεψε τὴν ψυχὴ μία λέξις του, μία φράσις του, μία λεπτὴ ἐκδήλωσις πόνου, ἀπογοητεύσεως, ἀποκαρτερήσεως, λύπης.

Καὶ ποία παρατήρησις, ποία εἰκόνα, ποία ζωγραφιά!

Καὶ οἱ ἄνθρωποι του; ὦ οἱ ἄνθρωποι τοῦ Παπαδιαμάντη!

Πλασμένος ἀπὸ τὸ σύμπαν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ὁ Παπαδιαμάντης ἦτο δημιουργός.

* Τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Μαλακάση, μὲ κάποιες προσθήκες καὶ ἀλλαγές, ἀναδημοσιεύτηκε μὲ τὸν τίτλο «Ὁ ποιητὴς τοῦ σκιάφωτος» στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» τῆς 20.4.1940 (βλ. τώρα *Νέα Ἐστία* 1.5.1991). Τηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τῆς ἀ' δημοσίευσῆς ἀλλὰ διορθώθηκαν σιωπηρὰ τὰ τυπογραφικὰ λάθη.

Τὸ ἔργο του εἶνε κομμάτι τῆς φύσεως — εἶνε αὐτὴ ἡ φύσις.

Πάρετε τὴ «Φόνισσα» ποῦ ἡ μοῖρά της ἐστάθηκε ὑψηλότερα ἀπὸ θείου καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, «Τὰ ρόδινα ἀκρογιαλῖα», στοιχειωμένα ἀπὸ τὸ πέρασμα μιᾶς ἀγαπητικιάς, τὸν «Ἐρωτα στὰ χιόνια», ἄλλον καὶ μὴ ἀνικανοποίητον, θαμμένον μὲ τὴν ἄσπιλον λευκότητα τῆς ἀθωότητος, «Τὸ φίλημα στὸ κύμα», αὐτὴν τὴν θεῖαν ὀραματικὴν ἔκστασιν, τὸ «Μοιρολόι τῆς φώκιας» τῆς γρηαλούκενας μὲ τὰ ἀτελειώτατα πάθη, ὅπου τὸ παραθαλάσσιο κοιμητῆρι παραδίδει εἰς τὸ κύμα πλοκάμους ξανθοὺς νεαρῶν γυναικῶν καὶ χρυσοκέντητα γοβάκια, πάρετε αὐτὰ καὶ χίλια ἄλλα τέτοια, γιὰ νὰ δῆτε κάπως τὸν ὠραιόκοσμον τῶν ἔργων του.

* * *

Αὐτόματος ὁ Παπαδιαμάντης, ὅπως ὅλοι οἱ μεγάλοι ποιηταί, δὲν ἔχει κανένα σχέδιο πρωτοτερινό, καὶ δὲν ἔγραφε παρὰ γιὰ νὰ λάμψη τὸ θέαμα τῆς φύσεως εἰς τὴν μυστηριώδη παραγωγὴν της.

Ἄνθη τὰ ἔργα του καὶ καρποὶ καὶ ἐποχαὶ τοῦ ἔτους μὲ τὰς καλλονὰς των καὶ τὰ κρυφὰ των.

Πνεῦμα Θεοῦ φυσοῦσε καὶ γεννοῦσε καὶ ἀνάστανε.

Ἄνάστανε πράγματα καὶ πρόσωπα.

Οἱ ἥρωές του γυρνοῦν στοὺς δρόμους ἐξαπολυμένοι ἀπὸ αὐτόν, παΐνουν σὲ σπιτάκια, σὲ ἐκκλησίες, σὲ πλοῖα, σὲ κελιά, σὲ κρασάδικα.

Εἶνε ἀπλοῖ, ἔστω, ἀφοῦ τοὺς θέλουν ἀπλοῦς, ἀλλὰ εἶνε.

Αἱ ἥρωίδες του εἶνε γυναῖκες τοῦ λαοῦ, παπαδιές, χῆρες ναυτικῶν θαλασσοπνημένων, μαυροφορεμένες ἀρχόντισσες караβοκυραίων, ἀρραβωνιαστικιᾶς ξενητεμένων παλληκαριῶν ποῦ δὲ θὰ γυρίσουν ποτὲ ἢ καὶ ποῦ θὰ γυρίσουν κάποτε.

Εἶνε κοριτσάκια ποῦ μαγεύονται ἀπὸ αὐλοὺς καὶ γλυστρουῖν καὶ πέφτουν καὶ πνίγονται.

Εἶνε γρηῆς ποῦ κάνουν ἄθελα καὶ θελητὰ μαζί, τὸ κακὸ καὶ τὸ ὀλέθριο.

Ἄλλες πάλι, ποῦ γυρίζουν ἀπὸ πλύσιμο ρούχων, σκυμμένες περισσότερο ἀπὸ τὴν ἔγνοια καὶ τὰς ἀναμνήσεις, παρὰ ἀπὸ τὸ βᾶρος τῆς ἀβασταγῆς τῶν.

Εἶνε κοπελοῦδες ποῦ ἀρχίζουν νὰ κρυφοαγαποῦν καὶ σιγοτραγουδοῦν σ' ἓνα παράθυρο, Κυριακὴ βράδυ.

Ἄλλες ποῦ ἀγαποῦν ἀληθινὰ καὶ ἀναμένουν ἓνα πέρασμα, ἓνα καλησπέρισμα σιγαλινό, σὰν ψιθύρισμα θαλασσινοῦ ἀέρα μὲ ἀνησυχίαν καὶ πόνον.

Εἶνε ἀκόμα δυστυχισμένες τοῦ ἐγελάστηκαν, κακορρίζικα θηλυκὰ ποῦ δὲν ἐσεβάσθησαν ὄνομα καὶ οἶκον. Ἰ λ ε ο ς γ ε ν ο ῦ Θ ε ε̄ κ α ἰ σ υ γ χ ω ρ ε ἰ . . .

Εἶνε, εἶνε, εἶνε, εἶνε . . .

Καὶ οἱ ἄνδρες αὐτοί, καὶ αἱ γυναῖκες αὐταί, καὶ τὰ κορίτσια τὰ ἄλλα καὶ τὰ παιδιὰ ἐτοῦτα, ὅλοι αὐτοὶ καὶ ἄλλοι τόσοι νὰ ζοῦν τὴν δικαίαν, αὐθύπαρκτην ζωὴν των, τὴν ζωὴν τῆς ἡλικίας των, τῆς ιδιοσυγκρασίας των, τῆς πνευματικῆς των καταστάσεως, τῆς ψυχικῆς των διαθέσεως, τῆς μοίρας των τέλος πάντων.

Καὶ ἡ ζωὴ αὐτὴ νὰ ταράζεται μόνον κάποτε ἀπὸ μίαν πνοὴν ἐλαφροτάτην εἰρωνείας καὶ σὰν μιᾶς ξένης ἐπεμβάσεως. Ἐκεῖ καὶ μόνον εἶνε ὅπου ὁ ἴδιος Παπαδιαμάντης ἐμφανίζεται.

Εἰρωνεύεται ὁμως ἢ οἰκτερίζει;

Σκώπτει ἢ συμπονεῖ;

Συγχωρεῖ ἢ κολάζει;

Ἄδηλον.

Ἐκεῖ ὁμως ποῦ φρουρεῖ ἄγρυπνος καὶ χωρὶς νὰ λησμονῆται εἶνε τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα.

Καλῆτερα ὁ ἐ κ κ λ η σ ι α σ τ ι κ ι σ μ ὁ ς .

Εἶνε περισσότερο ἐκκλησιαστικός, παρὰ θρησκός, μὲ τὴν εὐρύτητα τῆς λέξεως.

Ὅπου ὁ κανὼν δὲν τοῦ ἐπιβάλλει κάτι τι, αὐτὸς εὐχαρίστως τὸ παρέρχεται, ἀκόμα καὶ συγχωρεῖ πολλάκις καὶ ψεύδεται.

Ἡ Ἐλενίτσα, κόρη μιᾶς του σπιτονοικοκυρᾶς, μοῦ τὸ διηγεῖτο ὁ ἴδιος ἄλλοτε, παρουσίασε πιστοποιητικὸ ἐπιδόσεως εἰς τὰ μαθήματά της πρὸς τὴν μητέρα της, τὸ πιστοποιητικὸν μιᾶς ἄλλης μαθητρίας.

Ὁ Παπαδιαμάντης παρεκλήθη νὰ διαβάσῃ τοὺς βαθμούς.

— Καὶ εἶνε καλοί, κύριε Ἀλέξανδρε; ἐρώτησεν ἡ μητέρα.

— Οἱ καλῆτεροι ποῦ ὑπάρχουν, ἀπήνησε, καὶ ἐπρόσθεσε μέσα του, μόνον ποῦ δὲν εἶνε δικοὶ της.

— Καὶ πῶς δὲν τὸ εἶπες δυνατά, τὸν ἐρώτησα, ἐνῶ μοῦ διηγεῖτο τὴν πονηρίαν αὐτὴν τῆς παιδίσκης.

— Μὰ δὲν μ' ἐρώτησε, Μιλτιάδη, καταλαβαίνεις; Τί νὰ βάλω ἐγὼ σκάνδαλα;

»Δὲν ξέρεις: Ο ὑ α ἰ ὀ θ ε ν κ τ λ.» ἐπρόσθεσε χαμογελῶν.

Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ του παρατηρεῖται πολλάκις καὶ εἰς τὰ ἔργα του. Χιλιάκις τὰ φέρνει τὰ πράγματα ἀπὸ πρόληψιν καὶ παράδοσιν εἰς τὰ ἔσχατα, ἀλλὰ ἡ τέχνη του πάντοτε θριαμβεῖ.

Και εἶνε εὐεξήγητο. Ἡ τέχνη εἶνε φυσική του θρησκεία και ἡ Χριστιανοληψία του ἐπίκτητη. Κληρονομία τῶν πτωχῶν του πατέρων.

Ἡ ἀθανασία εἶνε κάτι παραπάνω ἀπὸ συστήματα θεολογικά και ὁ Παπαδιαμάντης τὸ ἤξευρε αὐτὸ και περισσότερο τὸ ἐννοοῦσε.

Ἐκεῖθεν και ἡ ἀγάπη του πρὸς τὸ ἔργον του, σχεδὸν Ναρκισσική.

Μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς ὅτι ἐζοῦσε τὴν ζωὴν τῶν ἔργων του περισσότερον, παρὰ ὅτι τὰ ἔργα του ἐζοῦσαν τὴν δικήν του.

Πολλὲς φορές μοῦ ἐξιστοροῦσε διηγήματά του σὰν θεάματα ποῦ ἔπεσαν στὰ μάτια του, σὰν ἀκούσματα ποῦ τὰ ἔφεραν εἰς τάφτια του μία μακρυνὴ ὀμιλία...

Και γελοῦσε διηγούμενος, ἀστειεύετο, εἰρωνεύετο, ἐσοβαρεύετο, ἐμελαγχολοῦσε.

Παρόμοια σὰ νὰ ἐπρόκειτο περὶ ἀληθινῶν συμβάντων.

Ἦξευρε ἐπίσης κάθε φιλολογικὴ εὐπρέπεια, τί ἐπέτρεπε και τί ἀπωθοῦσε.

Μοῦ ἐξηγοῦσε κάποτε πῶς και γιατί μετεχειρίσθη κάπου μιὰ χυδαία λέξι. Ἦτο, μοῦ εἶπε, (συμπέρασμα) ἀνάγκη ἐσωτερικὴ ἀναπόδραστος.

Ἡ συναναστροφή του —ὅταν ἐνεπιστεύετο εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν— ἦτο Π α ρ α δ ε ι σ ι α κ ἡ.

Ἦ αὐτὸς ἦτο μπροστά σου, ἡ ἓνας ἄγγελος, ἡ ἓνα παιδί, ἡ ἓνας ρυθμὸς τῆς φύσεως, ἦτο τὸ ἴδιο.

Τὸν ἀπελάμβανες και ἔτρεμες.

Ἔτρεμες, γιατί ἄξαφνα ἄλλαζεν ὕφος, ἐσκυθρῶπαζεν, ἐσιωποῦσε και ἔφευγε!

Και ἂν τὴν ὥραν ἐκείνην ἐδοκίμαζες νὰ τὸν κρατήσης, ἐννοοῦσες ὅτι τὸν λυποῦσες και τὸν ἐπίεζες βαθειά. Ἔτσι τὸν ἔχανες.

Ἄλλὰ ποῖον Παράδεισον κερδίζει κανεὶς ποτὲ ὀλοκληρωτικά;

Ὁ Παράδεισος ὅμως τῶν ἔργων του μένει ὀλόκληρος.

Ἰδεατός, πλασμένος ἀπὸ πνεῦμα, αὔλος, θεῖος, ἐξαγνισμένος ἀπὸ κάθε ἀμαρτίαν και ἀπὸ κάθε σφάλμα. Σοφός, ἀλλὰ γυμνωμένος ἀπὸ κάθε ἀγκάθι σοφίας. Ὅλο ἄνθος και φύλλον και πρασινάδα.

Κρυμμένος δὲ ἀπὸ κάθε περίεργον βλέμμα και ἀπὸ κάθε χυδαῖον ἄγγελμα.

Ὁ θησαυρὸς τῶν ἔργων του ἀθέατος ἀπὸ τοὺς πολλοὺς και ὅμως μπροστά στὰ μάτια ὄλων.

Ἐπέρασε ἀπὸ ἐφημερίδας, ἀλλὰ δὲν ἐσταμάτησε σὲ βιβλίον ἢ σὲ βιβλία ἀκόμη...

*
* *

Σὲ μίαν τέτοιαν κοινωνίαν, ἀποτελουμένην ἀπὸ ἀμαθεῖς, παρεισάκτους εἰς τὰ γράμματα καὶ φ τ α σ μ έ ν ο υ ς (arrivistes), ἀνέκδοτον ἔπρεπε νὰ εἶνε ἓνα παρόμοιον κολοσσαῖον ἔργον.

Καὶ ὅμως ὁ Παπαδιαμάντης τὸ ἐπρόσεχεν αὐτό, καὶ μιλοῦσε μὲ προσποιητὸν θυμὸν γιὰ διάφορες μιζέριες καὶ μικροπρεπεῖς προτάσεις ποῦ τοῦ ἔκαμναν κάθε τόσον διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἔργων του.

— Γιὰ νὰ τακτοποιήσω τὴν κασέλλα μὲ τὰ χαρτιά μου, μοῦ ἔλεγε κάποτε, θέλω ἐνὸς ἔτους ἡσυχίαν καὶ θάλαπος.

ἼΑλλ' αὐτοί, μοῦ ἐπρόσθετε, δὲν μοῦ δίδουν τίποτε, μοῦ ζητοῦν ἀκόμα.

ἼΑκουῖς, ἀδελφέ, νὰ ζητοῦν ἀπὸ μένα;

Καὶ ἐγελοῦσε.

*
* *

ἼΗ ζωὴ λοιπὸν τῶν ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη μελλοντικὴ.

ἼΗ σημερινὴ του δόξα καὶ ἡ χθεσινὴ του ἀναγνώρισις, εἶνε μία πρόληψις ἀπὸ παράδοσιν παλαιάν. . .

ἼΗ ἀλήθεια εἶνε ὅτι ἀποσιωπήθη πολλακίς καὶ ἀνεφέρθη συχνά, σὰν ἓνας, ἐπὶ τέλους, συνηθισμένος!

ἼΑφίνω πόσο κατ' ἄλλον τρόπον ἐδοκιμάσθη καὶ ἐτυραννίσθη ἀκόμα!

Καὶ ὅμως ὅλοι ἤξευραν τί ἄβυσσος μεσολαβοῦσε μεταξὺ αὐτοῦ καὶ οἰουδήποτε ἄλλου.

Κανενὸς ἡ πρόζα δὲ θὰ μπορούσε νὰ σταθῇ ἄφοβα μπροστὰ στὴ δική του, κανενὸς ἀκόμα ὁ στίχος εἰς τὸν ρυθμὸν τοῦ πεζοῦ του λόγου μπροστὰ.

Ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι κάτω ἀπὸ αὐτὸν ἀνεξαρτήτως ὅλοι.

Τὰ νεοελληνικὰ γράμματα δὲν ἔχουν νὰ δείξουν κανένα τὸν ὁμοῖόν του.

*
* *

Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν τὸν ἀπησχόλησε.

ἼΕπέρασε ἀπὸ ἀπάνω μὲ τὴ γαλήνη τῆς μεγαλειότητός του.

ἼἮτο ἐχθρὸς τῆς δημοτικῆς γλώσσης ὅπως θὰ ἦτο καὶ φίλος τῆς.

ἼἮτο φίλος τῆς καθαρευούσης ὅπως ἐὰν ἦτο καὶ ἐχθρὸς τῆς.

ἼἮ σχέσις του πρὸς τὰ γλωσσικὰ ἦτο παθητικὴ. ἼΑδιαφοροῦσε. Δὲν ἐφιλοσοφοῦσε τὸ ζήτημα, διότι ἡσθάνετο νὰ ἔχη ἄλλον προορισμὸν.

Κάποτε τὸν ἐρώτησε ἓνας φίλος μου γιὰ κάτι σχετικόν.

—'Εγὼ καταγίνομαι μὲ τὸ ὠραῖον, εἶπε.

Εἰς τὴν ἀπάντησιν αὐτὴν ὁ ἀναγνώστης μου τώρα ἔχει τὴν ἐλευθερίαν νὰ σκεφθῆ ὅσον θέλει. . .

Καὶ ἐὰν κανεὶς μοῦ πῆ τώρα ὅτι κάθε μεγάλος συγγραφεὺς εἶνε καὶ γλωσσολόγος, θὰ τοῦ ἀπαντήσω ὅτι κατὰ τὸν τρόπον του εἶνε γλωσσολόγος καὶ ὁ Παπαδιαμάντης καὶ θὰ σιωπήσω.

Τὸ ὠραῖον εἶνε ἡ ψυχὴ ποῦ φωτίζει τὴν μορφὴν καὶ ἡ μορφὴ εἶνε ὠραία ὅταν φωτίζεται ἀπὸ τὴν ψυχὴν.

Ἔτσι μορφὴ καὶ ψυχὴ στὸν πνευματικὸν κόσμον εἶνε ἓνα.

Ἄρα Παπαδιαμάντης τὴν ὠραιότητα αὐτὴν τὴν παρουσίασε τελείαν.

Τί λοιπὸν ἡ γλῶσσα πρὸς αὐτόν; Καὶ ποῖα γλῶσσα;

* *

Ἐὰν τὸ ἐπίθετον μέγας ἢμπορεῖ νὰ ἀποδοθῆ εἰς σύγχρονον τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐργάτην, μόνον εἰς αὐτόν πρέπει νὰ ἀποδοθῆ.

Εἶνε μέγας εἰς τὴν ἀληθινὴν σημασίαν τῆς λέξεως. Εἶνε κλασσικός. Ἔξω ἀπὸ τὴν λιτότητα, τὸ ἀνεπιτήδευτον, τὸ ἀπλόν, καμμία τελειότης, ἐπομένως κανὲν μεγαλεῖον.

Ἡ συγγενεία του μὲ τοὺς Εὐαγγελιστὰς καὶ τοὺς τροπαριογράφους, μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς χρονικογράφους εἶνε ἀπομακρυσμένη. Τὸ ὄφος του ἔχει, ἀλήθεια, ὄλην τὴν χάριν ἐκείνην, ἀλλὰ εἶνε κάτι συνθετώτερον καὶ πλεόν γενικὸν μαζί.

Ἄνωτερος τώρα καὶ ἀπὸ τὸν Δοστογιέφσκι ὁ Παπαδιαμάντης στερεῖται τῆς ἐφευρετικότητος τοῦ μεγάλου Ρώσου καὶ σώζεται ἔτσι ἀπὸ κάθε τι ποῦ θὰ ἔκαμε τὸ ἔργον διὰ νὰ ἀρρωσταίη τὰς ψυχάς.

Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν ζητᾷ νὰ καταπλήξῃ, οὔτε νὰ συγκινήσῃ μὲ βίαια μέσα.

Αὐτὸ ἡ εὐθεῖα τέχνη του τὸ ἀποκρούει.

Ἐποβάλλει καὶ συγκινεῖ καὶ κάμνει τοὺς ἀνθρώπους σκεπτικὸς καὶ φιλοσόφους καὶ πρὸ πάντων νοσταλγοὺς εὐδιαθέτων καταστάσεων.

Παρόν, μέλλον, παρελθόν, ὑπαρκτὰ ὅλα ἢ φαντασιώδη, ἀδιάφορον, ζοῦν ἐμπρὸς σου σὰν τὴν ἰδικὴν σου ζωὴν.

Καὶ ὅλα αἱ ὄψεις τῆς ζωῆς αὐταί, φωτισμένοι, φωτοσκιασμένοι, ἀμφίβολοι, φασματικά, μέσα εἰς τὸ σκότος, ὅπως μέσα εἰς τὰ βάθη τοῦ ἰδίου σου ἑαυτοῦ.

Ποῖον ὕφος ποῦ νὰ μπορῶ νὰ τὸ παραβάλω μὲ τὸ ὕφος του; Καὶ ποίαν σύνθεσιν μὲ τὴν δικήν του;

Κάποτε ἡ ἔφημερίς «Ἐμπρὸς» ἐδημοσίευσε κομμάτια μιᾶς διηγήσεως ἄνευ ὑπογραφῆς καὶ μὲ τὸν τίτλον ὁ «Μετανάστης». Τὰ κομμάτια ἐκεῖνα εἶνε θεσπέσια καὶ ὀφείλονται εἰς τὴν πέννα καὶ τὸ τάλαντον, καθὼς ἔμαθα τότε, κάποιου κυρίου Ποταμιάνου, πρώην προξένου.

Μόνον μὲ τὰ ἀποσπάσματα ἐκεῖνα θὰ μπορούσα νὰ παραβάλω μερικὰ ἀπὸ τὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη.

Τὸ ἔργον ἑνὸς κακογνωρισμένου, δηλαδή, πρὸς τὸ ἔργον ἑνὸς ἀγνώστου.

Στὴ Σκίαθο αἱ γυναῖκες θὰ τὸν ἐτραγούδησαν ὅπως τοῦ ἤρμοζε καὶ θὰ τὸν ἔκλαψαν ἰσάξιά του.

Θὰ τὸν ἐστόλισαν, βέβαια, μὲ ἄνθη καὶ θὰ τὸν ἐμύραναν μὲ μῦρα, ὅπως τὸν Χριστόν, καὶ ὡς ἅγιον ὅπου ἦτο, θὰ τὸν ἐτίμησαν μὲ εὐλόβειαν καὶ μὲ σέβας.

Ὁ Θεὸς του, ποῦ τὸν ἤθελεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκλεκτόν του ἀπεσταλμένον, κατὰ τὸν ποιητὴν, ταπεινὸν καὶ παραγνωρισμένον καὶ δυστυχῆ, χωρὶς ἐλπίδα καὶ χωρὶς πικρίαν, τὸν ἐκάλεσε πλησίον του τὴν ὥραν ὅπου ἔπρεπε.

Οἱ θαυμασταὶ τοῦ μεγάλου ποιητοῦ, ἃς κλίνωμεν τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν θεῖαν ἐπέμβασιν καὶ ἃς τὴν εὐλογήσωμεν. . .

Παρίσι Ἰανουάριος 1911.

(«Νέον Ἄστυ» 10.4.1911)

Β(ΛΑΣΗΣ) Γ(ΑΒΡΗΛΙΔΗΣ)

Δράμα ἐν τῇ θαλάσῃ

Η ΠΡΟΦΗΤΕΙΑ ΕΝΟΣ ΔΙΗΓΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ

[Ἐνακοίνωση – Σημειώσεις Ν.Δ.Τ.]

Τὸ διήγημα δημοσιευθὲν εἰς τὸ φύλλον τῆς «Ἀκροπόλεως» τῆς 6ης Ἰανουαρίου (ἑορτῆς τῶν Φώτων) τοῦ 1891 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ Πανταρώτας» ἤρχιζεν ὡς ἐξῆς: «Ὁ μπάρμπ' Ἀλέξης ὁ Καλοσκαιρῆς δὲν εἶχε ἀνάγκην τοῦ πορθμείου τοῦ Χάρωνος διὰ νὰ πηδήσῃ εἰς τὸν ἄλλον κόσμον· εἶχε τὸ ἰδικόν του»¹.

Ἐκτοτε παρῆλθον τρία ἔτη καὶ ὁ ἐκ τῶν προτέρων καθορισμὸς οὗτος τοῦ θανάτου, ὡς τὸν προλέγει εἰς τὸν ἥρωά του τὸν Ἀλέξη Καλοσκαιρῆ ὁ συγγραφεὺς τοῦ διηγήματος Α. Παπαδιαμάντης, μοιραίως ἐπηλήθευσεν. Ὁ πορθμεὺς ** ἐκ μητρὸς θεῖος τοῦ συγγραφέως², λαβόντος

¹ Βλ. "Ἀπαντα («Δόμος») 2.143-151. Στὰ παραθέματα τοῦ Γαβριηλίδη, ποὺ ἀκολουθεῖ μὲ μικροδιαφορὰς τὴν πρώτη δημοσίευσή του «Πανταρώτας» στὴν «Ἀκρόπολιν» δὲν ἐπεμβαίνω. Μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ἀντιβάλλει, ἂν θέλει, μὲ τὸ κείμενο τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως. Δὲν ἐπεμβαίνω ἐπίσης, γενικὰ, στὴν ὀρθογραφία καὶ τὴ στίξιν τοῦ κειμένου τοῦ Γαβριηλίδη. Πάντως στὰ παπαδιαμαντικά παραθέματα, ἐκτὸς ἀπὸ δύο περιπτώσεις, γράφεται πάντοτε Μπάρμπ' - Ἀλέξης (καὶ ἄπαξ Μπάρ'), ποὺ τὸ ἔκανα Μπάρμπ'.

² Γιὰ ποιὸν Μωραΐτη πρόκειται; Ὁ Ἀλέξανδρος Κων. Μωραΐτης (1790-1868), ποὺ ἦταν καπετάνιος καὶ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη σὲ τέσσερα διηγήματα, εἶναι παππούς τοῦ διηγηματογράφου ἀπὸ τῆ μητέρα του. Ὁ ἐγγονὸς του Ἀλέξανδρος (1859-1909) ἦταν γιατρός. Ἀποκλείεται ἀπὸ τὸ χρονο τοῦ θανάτου τοὺς καὶ μόνο, ἢ ταῦτισή τοὺς μὲ τὸν πορθμέα.

Στὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τοῦ ναοῦ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν Σκιαθοῦ καὶ ὑπὸ ἡμερομηνία 9 Φεβρουαρίου 1893 ἀναγράφεται: «Ἐπὶ τῆς εἰς Ἀργυρόνησον Εὐβοίας ὁ Ἀλέξανδρος Ἰω. Μωραΐτης, κυβερνήτης, ἐτῶν 74». Τὴ σημείωση ὑπογράφει ὁ ἀρχιμ. Ἀνδρέας Γ. Μπούρας. (Ἐντῶν τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα, Ἀνερευνήτες πτυχῆς τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη, «Ἰωλκός», Ἀθήνα 1988, σ. 39-45, 47 καὶ Σκιαθίτικα Δ' - Μνήμες Σκιαθοῦ, Ἐκδόσεις «Ἰωλκός», Ἀθήνα 1986, σ. 210). Ἄν εἶναι γιὸς τοῦ Ἰωάννη Ἐμμ.

αὐτὸν ὡς τύπον ἐν τῷ ἀνωτέρῳ διηγήματι, εἶνε ὁ ἐκ Σκιαθοῦ Α. Μωραίτης, ὁ πρὸ τινων ἡμερῶν ἀγρίως μονομαχήσας ἐν τῇ θαλάσῃ μετὰ τινος κρεοπώλου μεθ' οὗ ἄσπονδον εἶχεν ἔχθραν.

Τὸ δρᾶμα αὐτὸ ὡς ἐξετυλίχθη ἐν τῷ πελάγει εἶναι πρωτοφανές εἰς τὰ χρονικά, παρῆλθε δὲ σχεδὸν ἀπαρατήρητον ὑπὸ τὸν τύπον ἀπλῆς εἰδήσεως¹. Πλὴν τῆς κατὰ σύμπτωσιν προφητικῆς αὐτῆς δυνάμεως, ἣ ὅποια συνήθως δὲν λείπει ἀπὸ τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς, καὶ ἦτις δύναται νὰ ἐκπλήξῃ πάντα, τὸ μέγα, τὸ κολοσιαῖον, τὸ σχεδὸν ἀπίστευτον μῖσος τῶν δύο ἐκείνων ἀνθρώπων διεγείρει ἰλιγγιώδη κατάπληξιν.

Ἐκ τοῦ διηγήματος γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἀλέξης Καλοσκαίρης (Α. Μωραίτης) ἦτο ἐπιδέξιος καὶ ἀτρόμητος θαλασσινός, ἀλλ' ἀχαίρευτος. «Τόσα χρόνια, ποῦ ἐγύριζε στή(ν) ξενητιά καὶ ἐταξείδευε με ξένα καράβια, κατὰλαβες, καμμίαν προκοπὴν δὲν εἶχεν ἰδεῖ. Παραπάνω ἀπὸ λοστρόμος δὲν κατάρθωσε νὰ φθάσῃ. Ἄλλοι σύντροφοί του, κατὰλαβες, ἀπέκτησαν σκούναις καὶ βρίκια καὶ δυὸ-τρεῖς μάλιστα εὐρίσκοντο τὸ σήμερον με μάρκα. Κι' αὐτὸς δὲν εἶχε τὸ σήμερον, οὐδ' ἓνα κόττερον, μόν, ἦτον ἠναγκασμένος μ' αὐτὴν τὴν παληόβαρκα ν' ἀγωνίζεται νὰ πορισθῇ τὸν ἄρτον τῆς οἰκογενείας του. . . ». Τέτοιος ἦτο, ἀλλὰ καὶ ἰδιότροπος καὶ πεισματάρης καὶ ἐκκεντρικός, βίος καὶ πολιτεία. Ὁ Παπαδιαμάντης πάρα-κάτω μᾶς ἀφηγεῖται ἓνα σωρὸ περιεργότατα ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ θείου του καὶ ἡρώος του. Μεταξὺ ἄλλων μᾶς λέγει, ὅτι εἶχε τὴν μονομανίαν παρὰ τὰς διατάξεις τοῦ λιμενικοῦ νόμου νὰ ταξειδεύῃ ἄνευ συντρόφου, διότι παραλαβῶν ἄλλοτε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του τὸν Γιάννη τὸν Λεγάμενο², ἀφοῦ ὁ γέρω-Σαλαμάστρας μὴ ὦν εὐχαριστημένος ἀπὸ τὸ μερδικὸ του ἀφῆκεν εἰς τὴν μέση καὶ ἔφυγε, δὲν κατάρθωσε ποτὲ νὰ τὰ βγάλῃ πέρα, νὰ συμβιβασθῇ μαζῇ του ἐπειδὴ ὁ νέος σύντροφος ἦτο μέθυσος ἀπὸ συστήματος. Ἐκτοτε ἀπεφάσισε νὰ μὴ πάρῃ κἀνένα, ἀλλ' ὑποχρεούμενος νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὰ χαρτιά του κατὰ τὰς εἰς τὴν λιμενικὴν ἀρχὴν δηλώσεις του ἓνα, ἔδιδε ἀνύπαρκτον ὄνομα, λέγων, ὅτι ὁ σύντροφός του ἐκαλεῖτο ὅτε μὲν Γιάννης Πανταράτας, ἄλλοτε δὲ Ἰωαννίδης κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ τοὺς ἀνθρώπους.

Μωραίτη, ἀδελφοῦ τοῦ σπουδαίου πλατωνιστῆ Σπυρίδωνος Μωραίτου, ἡ συγγένεια με τὸν Παπαδιαμάντη εἶναι μακρινή (βλ. Φραγκούλα, *Σκιαθίτικα Β'*, σ. 72, καὶ *Ἀνερεύνητες*. . ., σ. 53).

Οἱ δύο ἀστερίσκοι μετὰ τὸ πορθμεὺς σημειώθηκαν στὴ θέση μιᾶς ἀδιάβαστης καὶ ἀποτελούμενης ἀπὸ ἓνα ἢ δύο γράμματα λέξης (κατὰ σὰν β').

¹ Δὲν ἐρέυνησα στίς ἔφημερίδες γιὰ τὴ σχετικὴ εἰδήση.

² Ὁ Παπαδιαμάντης γράφει *Λαλούμενο*.

“Όταν οί λιμενοφύλακες τὸν ἡρώτων τί νὰ γίνεται ὁ σύντροφός του, ὁ Καλοσκαίρῃς ἀπήντα:

«—‘Όλημέρα ὅστην πιάτσα βρίσκεται. Ἐδειάζει ἀπ’ τὸ μεθύσι;»

Καμμιά φορά πάλιν ἄλλοι θαλασσινοὶ διασταυροῦντες τὰ πλοιάριά του μὲ τὸ ἰδικόν του τὸν ἡρώτων ἐπίτηδες διὰ ν’ ἀστειευθοῦν.

«— Ποῦ εἶνε ὁ σύντροφός σου; Μονάχος σου ἀρμενίζεις;»

«— Πάει ν’ ἀγοράση ψωμιά, ἀπήντα ὁ Μπάρμπ’ Ἀλέξης. Τώρα τὸν περιμένω νὰ γυρίσῃ».

Καὶ ὁ συγγραφεὺς προσθέτει χαριέστατα:

«Καὶ ἐνῶ ἔλεγεν, ὅτι τὸν περιμένει, ἐξηκολούθει οὐδὲν ἤττον νὰ πλέῃ».

Τέτοιος τύπος ἐκκεντρικοῦ. Ἄτυχῶς ὁ χῶρος δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ πάρω ἐκ τοῦ θαυμασίου διηγήματος ὅλα τὰ ἀνέκδοτα τοῦ ἥρωος, ἀφοῦ τὸ τελευταῖόν του δραματικὸν ἐπεισόδιον, περὶ οὗ αἱ γραμμαὶ αὐταί, θὰ τὸν μεγαλοποιήσῃ εἰς τὴν κοινὴν περιέργειαν καὶ θὰ τὸν καταστήσῃ περιώνυμον.

Ἄλλ’ ἐν ἀνέκδοτον, δὲν ἀντέχω εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ μὴ τὸ προσφέρω, ὡς τὸ χαρακτηριστικώτατον, εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῆς «Ἀκροπόλεως».

Μιά φορά ὁ Μπάρμπ’ Ἀλέξης ἤρχετο ἀπὸ τοὺς Ὀρεοὺς καὶ ἔπλεε διὰ τὸ Θρόνιον μέσα στὰ στενά. Ἦτο ἀμέριμος κατὰ τὸ σύνηθες καὶ ἐκάθητο εἰς τὴν πρύμναν κυβερνῶν τὸ σκάφος καὶ ἰθύνων τὸ ἰστίον. Ἐξαφνα τὸν ἀντίκρουσε μία βασιλικὴ ἡμιολία. Κατ’ ἀνάγκην θὰ τοῦ περνοῦσε πλαί-πλαί. Ἐπρεπε νὰ δείξῃ ὅτι εἶχε ναύτην μαζῇ του, ἀλλ’ οὔτε ἐπιβάτην κἂν δὲν εἶχε. Τί νὰ κάμῃ; Μὲ ἄκραν ἐτοιμότητα μικροπονηρίας ἐπῆρεν ἓνα τῶν ζυγῶν, ἐφ’ οὗ ἐκάθηντο οἱ ἐρέται, τὸν ἠνώρθωσε προσδέσας αὐτὸν ἐπὶ τῆς πρῶρας, ἔβαλεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἓνα κοῦκον, τὸν περιεκάλυψε κατόπιν μὲ τὰ παλαιὰ του ἐνδύματα καὶ τὸ ἀνδρείκελον ἔγινε τέλειον. Αὐτὸς ἦτο ὁ σύντροφός του. Τὰ πλοῖα μετ’ ὀλίγον ἀντίπρωρα συνηντήθησαν:

«Ὁ Μπάρμπ’ Ἀλέξης ὕψωσε τὴν σημαίαν, ἐμετρίασε τὸν δρόμον καὶ ἀπέδωκε τὰς τιμάς.

«Ὁ κελευστής τῆς βασιλικῆς ἡμιολίας, ὅστις ἐγνώριζε τὸν μπαρμπ’ Ἀλέξην ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ θαυμάσῃ τὴν εὐχερίαν¹ καὶ τὴν ῥαστώνην μεθ’ ἧς ἔπλεε:

¹ Ὁ Παπαδιαμάντης γράφει εὐχερίαν.

«— Μπράβο, καπετάν 'Αλέξη, τῷ ἔκραξεν, εἶσαι πολὺ σβέλτος.
«—'Αλήθεια, ἀπήντησεν ὁ μπάρμπ' 'Αλέξης. . . καὶ μάλιστα ὁ σύν-
τροφός μου!

* * *

Καὶ παρὰ τὰς ἐκκεντρικότητας αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ὡς τὰς ἐκθέτει ὁ συγγραφεὺς ἀφήνουν θελκτικὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην, ὁ Καλοσκαίρῃς ἦτο μέγας τύπος ἀφοβίας καὶ τόλμης. 'Αρκεῖ νὰ μάθετε ὅτι ἡ βάρκα του ἦτο ὑπόσαθρον πλοιάριον, αὐτόχρομα σκυλοπνίχτης, φελούκα παμπάλαιος «διὰ νὰ θαλασσοπνίγεται καὶ πορίζεται τὰ πρὸς τὸ ζῆν ὁ μπάρμπ' 'Αλέξης». Καὶ ὁ συγγραφεὺς καὶ ἀνεψιός του περιγράφων αὐτὸν καὶ τὸ πλοιάριόν του, τοῦ προεῖπε προφητικῶς τὸν θάνατόν του, ὅτι ἐκεῖνο ἐκεῖ θὰ τοῦ ἐχρησίμευε μίαν ἡμέραν ὡς πορθμεῖον διὰ τὸν Χάρωνα μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι ἡ μαντικὴ δύναμις τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἔφθασε μέχρι τοῦ νὰ φαντασθῇ τὸ ἀπίστευτον, τὸ φρικῶδες ἐκεῖνο δρᾶμα τοῦ ἀπὸ μῖσος ἀλληλοσπαραγμοῦ δύο ἀνθρώπων, τὸ ὁποῖον ἐξετυλίχθη ἐντὸς τῆς μικρᾶς καὶ σάπιας φελούκας ὡς σκηνῆς μὲ σκηνογραφίαν ἀπέραντον τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν θάλασσαν. . .

* * *

“ὦ! τῆς μεγαλοπρεποῦς τραγωδίας, τοῦ ἀπιστεύτου ἱπποτισμοῦ, τῆς θαλασσοδαρμένης αὐτῆς μονομαχίας τῆς ἄνευ μαρτύρων καὶ ὄπλων ἐν τῇ ἐρημίᾳ τοῦ πελάγους, χέρι μὲ χέρι, στῆθος πρὸς στῆθος! Χεῖμαρρος μίσους θὰ ἐπλημμύριζε τὰ στήθη τῶν δύο ἐχθρῶν διὰ νὰ τοὺς παρασύρῃ ἀμφοτέρους μέχρι τοσαύτης ἀγριότητος καὶ νὰ τοὺς βυθίσῃ ὀργυῖας ὑπὸ τὸ κύμα σφιχταγκαλιασμένους μετὰ πάλιν ἀγωνιῶδη! Εἶπον καὶ ὤμοσαν: ἦ σὺ ἢ ἐγώ! Τόπος δι' ἀμφοτέρους δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὅσον εὐρύς καὶ ἄν εἶνε! 'Ἡ καρδιά μου ἀπέβαλεν εἰς αἰεὶ τὸν οἶκτον καὶ τὴν συγγνώμην καὶ εἰς τὰ στήθη μου ῥέει τὸ δηλητήριον τοῦ μίσους! Σὲ μισῶ! Νὰ μία λέξις τόσῳ μεγαλοπρεπῆς, ὅσῳ καὶ ἡ ἀντίστροφός της. "Ἄλλοι ἐξύμνησαν τὸ μῖσος ὡς ἔψαλαν τὴν ἀγάπην. Τὸ μῖσος εἶνε ἱερόν, τὸ μῖσος εἶνε ἅγιον! Κἄτι ἀπαραίτητον διὰ τὴν ζωὴν, διὰ τὴν ὑπαρξιν τοῦ κόσμου!" Ἄνευ μίσους δὲν θὰ ὑπῆρχε ζωὴ, ὡς ἄνευ ἡλίου δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡμέρα. Μὲ τὴν διαφοράν, ὅτι τὸ μῖσος εἶναι τὸ σκότος καὶ ἡ ἀγάπη εἶνε ὁ ἥλιος! 'Ἄλλ' ἐὰν ὅλους μᾶς ἐθέρμαινεν ὁ ἥλιος τῆς ἀγάπης, θὰ ἐνεκρούμεθα ἀπὸ μαλθακότητα, ἀπὸ πλῆξιν, ἀπὸ ἀνίαν. Χρειαζέται ὁ γνόφος τοῦ μίσους διὰ νὰ ὑπάρχῃ δρᾶσις, ζωὴ, κίνησις. Πόσοι

ἐργάζονται καὶ μεγαλουργοῦν χάριν τῶν ἐχθρῶν των καὶ μόνον! Καὶ καμμιά φορὰ τὰ ἔργα τοῦ μίσους καὶ τῆς ἀντιζηλίας εἶνε τὰ ὑπέρτερα, τὰ αἰωνιώτερα, ὡς εἶνε ὁ κόσμος, ὃς πάντοτε περισσότερον ἐμίσησεν ἢ ἀγάπησεν.

Τοὺς φαντάζομαι τοὺς δύο ἐχθροὺς ἀλληλοσπαρασσομένους. Τοὺς φαντάζομαι, ἀλλὰ λυποῦμαι, ποῦ ἀκόμη δὲν ἐμίσησα τόσον, ὥστε νὰ μαντεύσω πῶς ἠτένιζον ἀλλήλους, ποῖαν φλόγα εἶχον οἱ ὀφθαλμοὶ των, ὅταν τὸ πλοιάριον ἀπεμακρύνετο τῆς ἀκτῆς, ὀπόθεν τοὺς παρέλαβεν ἀμφοτέρους διὰ νὰ ἀλληλοφαγωθοῦν περαιτέρω. Σιωπηλοὶ θὰ ἔβλεπον ἀλλήλους μέχρις οὗ φθάσουν εἰς τὸ τέρμα. Αὐτὴ ἡ κατὰ συνθήκην ἀναστολή πρὸ πάσης ἐχθροπραξίας θὰ ἦτο ἡ φρικωδέστερα τοῦ μίσους των στιγμή.

Φλόγες¹ ποῦ προσήγγιζον πρὸς ἑαυτὰς διὰ ν' ἀνάψη ἢ μέσω αὐτῶν πυρίτις καὶ νὰ τοὺς ἀνατινάξῃ ἀμφοτέρους! Σύγκρουσις ἐπικειμένη καὶ ἀναπόφευκτος δύο πελωρίων σκαφῶν! Σύρραξις δύο ἀμαξοστοιχιῶν κατ' ἀλλήλων ἐρχομένων! "Ὅ,τι τρομερὸν ἐν ἀντιθέσει ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ, ὅ,τι φρικῶδες ἐν ἀντιπαραστάσει! "Ἔως ποῦ ἦλθεν ἡ φοβερὰ στιγμή καὶ ἐπέπεσον ἐναντίον ἀλλήλων. "Ἡλπίζεν ὁ εἷς νὰ πνίξῃ τὸν ἄλλον καὶ νὰ κατισχύσῃ. "Ὁ Μπάρμπ" Ἀλέξης ἐβάσιζε τὴν νίκην εἰς τὴν ναυτικὴν του δεξιότητα. "Ὁ ἀντίπαλος εἰς τὴν δύναμιν τῶν χειρῶν του. "Ἄλλ' ἀμφοτέροι ἦσαν τέρατα ὄγκου, τέρατα δυνάμεως. Τερατωδέστερα ἀκόμη ἡ δύναμις τοῦ μίσους των. Καὶ αὕτη τοὺς ἀνέτρεψε καὶ τοὺς συνέτριψε καὶ τοὺς ἐβύθισεν ἀμφοτέρους. Καὶ εἰς τὴν δηλητηριασθεῖσαν ἐκ τοῦ ἐκρεύσαντος αἵματος θάλασσαν ἐπέπλευσεν ἡ φελοῦκα τοῦ μπάρμπ" Ἀλέξη ὡς τὸ μόνον λείψανον ὕστερα ἀπὸ τὸσαύτην καταστροφήν.

¹Ἐφ. «Ἀκρόπολις», 20.2.1894

¹ Στὴν «Ἀκρόπολιν»: φλόγαις.

DARAMOT

Per amica silentia lunae

[᾿Ανακοίνωση – Σημειώσεις Ν.Δ.Τ.*]

᾿Ως σεληνόφως ἐξυφασμένον φασματώδεις, ἀφάτως φασματώδεις, ἀλλὰ καὶ μεταλλικαὶ ὡς ἐν νυκτὶ σελαγίζον κῦμα αἰ δελεαστικώταται σελίδες τῆς Νοσταλγοῦ, τοῦ ἐν τῇ ᾿Εστία νέου διηγήματος τοῦ ᾿Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη! Φασματώδεις καὶ τόσῳ συνάμα ἐναργεῖς ὥστε ἀγνοῶ ἂν ἀναγινώ(σκω ἢ ἀνα)πολῶ, ἂν εἶνε γοητεία μύ(θου ἢ ἀρτη)-ρίας παλμός, ἂν εἶνε εἰκῶν (ὄνειρου ἢ) ἐναργές θέαμα!

Εἰς εἰκόνα νυκτὸς ὄντως ἀπαράμιλλον οὐδέποτε ἐδόθη ζῶης καὶ ποιήσεως πλοῦτος χλιδῶν τοσοῦτος, οὐδέποτε ἐδόθη πλαίσιον νοσταλγικώτερον, μὲ πέραν τὰ ἐπιφαινόμενα βουναὶ τῆς πατρίδος, μ᾿ ἐδῶ τὴν θάλασσαν, τὴν ἐνοῦσαν καὶ χωρίζουσαν, καὶ οὐδέποτε ἐκ σελίδων μετέλαβον ἐγὼ οὕτω πανσθενῶς τῆς ἀλλοκότου ἐκστάσεως τῶν φρενῶν ἦν δωρεῖ ἀείποτε τῆς Σελήνης τὸ «φαινὸν δηλητήριο»!

᾿Επὶ ἀκάτου, ἐν μέσῳ σιγῶντι ὕδατι, ἐν μέσῳ ποτιῆς νυκτὶ, ποντοποροῦσιν ἐκεῖνοι, ἔνοχοι ἴσως, πλὴν τόσῳ ὀλίγον, ἔνοχοι βεβαίως, πλὴν

* Τὸ κείμενο τοῦ Daramot (: Δαραλέξη Ἰωάννου), μὲ τίτλο τὸν στίχο τοῦ Βεργιλίου (*Αἰνειὰς* Β 255), ποὺ ὁ Σεφέρης στὸν «Τελευταῖο σταθμὸ» μεταφράζει «σιωπὲς ἀγαπημένες τῆς σελήνης», δημοσιεύτηκε στὴν «Ἀκρόπολιν» τῆς 24.3.1894. Συνεπῶς τὸ πρῶτο μέρος τῆς «Νοσταλγοῦ» δημοσιεύτηκε τὸν Μάρτιο τοῦ 1894 καὶ ὄχι τὸν Ἀπρίλιο, ὅπως ἐσφαλμένα γράφει ὁ Παπαδιαμάντης (5.321.22), ἢ τὸν Μάιο κατὰ τὸν Κ. Α. Παπαχρίστο («*Ὁ ἄγνωστος Παπαδιαμάντης*, ᾿Αθήνα 1947, σ. 68). Ἡ σχετικὴ διόρθωση πρέπει νὰ γίνῃ καὶ στὸ οἰκεῖο ὑπόμνημα τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως (3.688-689). Τὸ κείμενο τοῦ Daramot, ἀβιβλιογράφητο ἀπὸ τὸν Γ. Κ. Κατσιμπαλη, ἀναγράφεται ἀπὸ τὸν Βαλέτα στὸ βιβλίον *Παπαδιαμάντης. Ἡ ζωὴ – Τὸ ἔργο – Ἡ ἐποχὴ του*, Μυτιλήνη 1940, σ. 25, ὅπου ὅμως τὸ *amica* γίνεταί *anima*. Οἱ λέξεις ἢ τὰ τμήματα λέξεων ποὺ εἶναι σὲ ἀγκύλες ἔχουν προστεθεῖ ἢ συμπληρωθεῖ ἀπὸ ἐμένα. Τὸ φύλλο τῆς ἐφημερίδας ἔχει καταστραφεῖ στὰ σημεῖα αὐτά. Διόρθωσα τὸ ἐξυφασμένον τῆς «Ἀκροπόλεως» σὲ ἐξυφασμένον.

τόσῳ ἀκουσίῳ καὶ τόσῳ ποιητικῶς! Ποντοποροῦσιν ἐν τῷ ἰδανικω-
τάτῳ φωτί, καὶ ἡ Νοσταλγὸς Λιαλιὼ ἀτενίζει μακρὰν τὰ βουνὰ τῆς
πατρίδος καὶ ὁ ἄτολμος Κύρ Μαθηδὸς δὲν ἀτενίζει τὸ παλλόμενον τῆς
γυναικὸς κάλλος!... Καὶ ὁ πλοῦς, ὁ ἀπαλώτατος πλοῦς, τελούμενος
οὕτῳ ἐν ἀπλέτῳ τῆς νυκτὸς δελεαστικότητι, ἐν ἀσβέστῳ τῆς ψυχῆς δίψῃ!

Ὁ κ. Παπαδιαμάντης οὕτῳ ἐν τῇ Νοσταλγῷ του δὲν εἶνε μόνον ὁ
γνωστότατος πλέον χαρίεις διηγηματογράφος, ὁ δόκιμος τοῦ λόγου καλ-
λιτέχνης, ὁ τῆς φράσεως μελωδικώτατος μουσικός, ὁ ἀπαράμιλλος ἀκουα-
ρελλίστας· ἀλλ' ἐξάιρεται φιλοσοφικώτατα ὡς ψυχολογῶν παρατηρητῆς
τοῦ εὐκόλου θριάμβου τῆς ἀγάπης ἐπὶ ψυχῆς σαλευομένης ἤδη ὑπὸ τῆς
Νοσταλγίας, ὡς τρυφερώτατα συγκεκινημένος, αἰώνιος ὕμνωδὸς τῆς μυ-
στηριώδους, τῆς πανισχύρου, τῆς ἀρχαιοτάτης τῆς ὄντως «ἕως θανάτου»
λύπης ταύτης τῆς ἐλληνικῆς, τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης ψυχῆς!...

Ἀναμένουσα τὸ τέλος τοῦ διηγήματος ἡ ἐμὴ ψυχὴ ποντοπορεῖ ἐν
διηνεκεῖ σεληνόφωτι!...

ΣΤΑΜ. ΣΤΑΜ.

Πῶς πέθανε

“Ας φύγουμε σήμερα λιγάκι μακριὰ ἀπὸ τὴν Μιστριωτόπληκτον Ἀθήνα! Πέρα ἀπὸ τὸ ἱερομπόριον τοῦ Γαλανοῦ, τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Παπαμιχαλοπούλου καὶ τοῦ Τσιβανοπούλου τὴν λογοτεχνικὴν μετάπτωσιν. Πέρα ἀπὸ τὸν γλωσσαλογοῦντα καὶ γλωσσολογοῦντα ὄχλον, μακρὰν ἀπὸ τοῦ πατρὸς Εὐλογίου τῆς σοφῆς καὶ πατριωτικῆς κοτσίδας, πέρα, μακρὰν στὴ Σκίαθο, ὅπου φίλοι, συμπατριῶται τοῦ γαληνοῦ Παπαδιαμάντη, πνευματικῶς προχθές, μᾶς ἔφεραν, τὸ βράδυ!...

“Ὁ Παπαδιαμάντης μακρὰ ἀπὸ τοὺς ὑλακτοῦντας, μακρὰ ἀπὸ τὴν γλωσσοφαγία ἔβαλλε στὴ θέσι του τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, διὰ τῆς ἐργασίας του. “Ἐνα ἔργον λέγει περισσότερα ἀπὸ διακόσια ἄρθρα, καὶ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν θὰ τὸ λύσῃ ὁ Κουλουμβάκης, ἀλλὰ ὁ “Ἕλληνας Δάντης ποῦ θὰ γεννηθῇ...

“Ας ἔλθουμε ὅμως τώρα στοῦ ποιητοῦ τὸν θάνατο.

“Ἐσβυσε σὰν τὴ λαμπάδα ποῦ ἐσώθηκε, ἐμπρὸς εἰς τὴ παληὰ εἰκόνα τῆ λιβανισμένη! “Ἐσβυσε χριστιανὸς ὅπως καὶ ἔζησε, μὲ τοὺς θεῖους ψαλμοὺς στὰ χεῖλη!...

“Ἐνα μῆνα εἶχεν ἄρρωστος. Γρίπη βαρεῖα τὸν ἔρριξε στὸ στρῶμα. Καὶ ὅταν χειροτέρευσε καὶ ἡ ἀδελφή του κάλεσε τὸν γιατρό, ὁ Παπαδιαμάντης τὸν ἠμπόδισε νὰ τὸν κυττάξῃ.

— Στάσου! Στάσου! Τί ἤρθες νὰ κάνῃς σὺ ἐδῶ; Στάσου νὰ βάλῃ τὸ χέρι του πρῶτα ὁ Θεὸς καὶ ἔπειτα ὁ ἄνθρωπος!

Καὶ ὁ ἰατρὸς ἐστάθη, ἕως ὅτου ἐκλήθη ὁ παπᾶς καὶ ἐδιάβασε τὴν εὐχὴ τῶν ἀσθενῶν εἰς τοῦ ἀρρώστου τὸ κεφάλι. Καὶ ὁ Θεὸς τὴν εὐχὴ τὴν ἄκουσε καὶ ἔβαλλε τὸ χέρι του νὰ ξεκουράσῃ τὸν ἀσκητὴν, ποῦ ζοῦσε ἀσκητεύων, μέσα σ’ αὐτὴ τὴν λάγνο καὶ ἀχόρταστη, τὴν κοινωσία!

* * *

‘Η μέρες έπερνούσαν και αύτός έχειροτέρευε. ‘Η μάνα γή τόν έκαλοῦσε νά τόν άγγαλιάση πλέον και οί ούρανοί γαλάζες πόρτες άνοιγαν, για νά δεχθοῦνε τήν ψυχή του... Τότε ποῦ κατάλαβε τόν κόσμο, πῶς για πάντα πλέον τώφευγε, πεθύμησε για τελευταία φορά νά πάη στο μπακαλικάκι τó γειτονικό, όπου εύρισκε όλους τούς έλαχίστους και τούς ταπεινούς, ποῦ σύντροφοί του ήσαν.

— Νά μπορώ νά πάω ως τοῦ Ζιμπλοῦ;

‘Αλλά δέν μπόρεσε νά πάη!

* * *

‘Ολίγον πρό τοῦ θανάτου έμαθε ότι ή Κυβέρνησις τόν παρασημοφόρησε.

— Εὐχαριστῶ τήν Κυβέρνησιν, εἶπε, εἶνε ένα πράγμα, τó όποϊον δέν δύναται κανείς νά μη δεχθῆ!

Και έκλινε τó πικραμένο κεφάλι του στον ὦμο.

* * *

Τό καντήλι έσβυσε «τó λάδι του έσώθη» ή τελευταία τοῦ Παπαδιαμάντη, σήμανε.

— Πήγαινε νά προσευχηθῆς εἶπε στην άδελφή του, ποῦ παράστεκε.

Και όταν εκείνη καμώθηκε ότι έξήλθεν ό Παπαδιαμάντης άρχισε νά ψάλλη τó «Δ ο ξ α σ τ ι κ ο ν τ ῆ ς ‘ Ε ν ν ά τ ῆ ς ὤ ρ α ς».

— Τ ῆ ν χ ε ἱ ῖ ρ ά σ ο υ τ ῆ ν ά ψ α μ έ ν ν η ν...

Μ’ αύτó έξεψύχησε!

‘Αφῆκε διηγήματα πολλά άνέκδοτα, ποῦ «Ό ψ ι μ α» τά επιγράφει. ‘Εργασία μεγάλη και τεραστία, ποῦ τοῦ σπιτιοῦ του ή γαλήνη και ή ήσυχία τοῦ χωριοῦ τοῦ ένέπνευσε Τό «Όψιμο» εἶνε τά νέα έργα του, τών τελευταίων δύο έτων ποῦ έκανε.

— Θα τοιμάσω πολλά, έλεγε σ’ ένα φίλο του και θαυμαστή συμπατριώτη του, μιá ήμέρα, θα σοῦ κάνω και σένα ένα, αλλά μη θυμώσης! Θα βάλλω μέσα εις αύτó ὅλην τήν παιδική μας ήλικία!...

‘Όταν όμως έπειτα από ήμέρες ό παιδικός του φίλος τόν ήρώτησε:

Τό έκαμα, τοῦ εἶπε, αλλά τó χάλασα. Φοβήθηκα νά μη θυμώση κείνος ό προκομμένος ό Μαρσοῦκος ό δικός μας!...

**

Λίγο πρὶν πεθάνῃ ἐδιάβαζε μιὰ κριτικὴ γιὰ τὰ ἔργα του, ποῦ ἔλεγε πῶς εἶνε «ὁ Γκαῖτε τῆς Ἑλλάδος».

Ὁ Παπαδιαμάντης πικρογέλασε καὶ κούνησε καὶ τὸ κεφάλι, λέγοντας!...

—Ἄς μᾶς λένε βοῖβοντίνα, κι' ἄς ψοφᾶμ' ἀπὸ τῆ πεῖνα.

Ἔτσι ὁ Παπαδιαμάντης ἔσβυσε.

Δὲν ἀεβασίλεψε σὰν ἥλιος ὅπου ἦτανε, ἀλλὰ φτωχά, κι' ἀθόρυβα σὰν κεράκι καὶ σὰν ἦχος ψαλμοῦ, ποῦ στὸν οὐρανὸ ἀνεβαίνει μέσα σὲ λιβανωτοῦς, τὰ δειλινά, ἡ ψυχὴ του ἀνῆλθε στὸ γαλάζιο ἄπειρο, ποῦ τόσο εἶχε νοσταλγήσει!...

4. Λογίων
4 Jan. 1911

Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

ΑΠΕΘΑΝΕ ΧΘΕΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΣΚΙΑΘΟΝ

Η ΛΥΠΗ ΤΟΥ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Ὁ τηλεγράφος χθές μᾶς ἀνήγγειλε μίαν θλιβεράν εἶδησιν. Τὸν θάνατον τοῦ πρώτου Ἑλληνοσκηπτιστογράφου Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη ἐν τῇ ἰδιαίτερα πατριδῇ του Σκιάθῳ.

Τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου σκηπτιστογράφου μᾶς ἀνήγγειλεν διὰ τοῦ ἐξῆς τηλεγραφήματος ὁ ἐν Σκιάθῳ ἀνταποκριτὴς τῆς «Ἀκροπόλεως».

ΣΚΙΑΘΟΣ 3 Ἰανουαρίου. — Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης ἀπεβίωσε τὴν 3ην πρωινὴν ὥραν τῆς σήμερον ἐκ γρύπτης.

Κατ' ἄλλο τηλεγράφημα τοῦ δημάρχου Σκιάθου κ. Φ. Γεωργιάδη πρὸς τὸν φίλον τοῦ ἀποθανόντος κ. Ἀλ. Μωραϊτίδη, ἡ κηδεὶα τοῦ Παπαδιαμάντη ἔγινε χθές τὸ ἀπόγευμα δημοτικῇ δαπάνῃ.

Τὴν θλιβεράν εἶδησιν τοῦ θανάτου τοῦ Παπαδιαμάντη

ὁ πρόεδρος τῆς κυβερνήσεως κ. Βενιζέλος ἐπληροφόρηθη χθές τὴν νύκτα παρὰ συντάκτου τῆς «Ἀκροπόλεως».

Ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἐκπληκτὸς ἠρώτησε·

— Πῶς ; πῶς, ὁ Παπαδιαμάντης ἀπέθανε ;

— Δυστυχῶς, κ. πρόεδρε.

Ὁ κ. Βενιζέλος ὠχρίασεν αἰφνηδίως καὶ ἐχτύπησε τὸ χέρι του ἐπάνω εἰς τὸ τραπέζι.

— Γὰρ τὸ Θεὸς!... ἐφώνησε!...

Καὶ ἔμεινε λεπτὰ τινὰ σιωπηλὸς, ἀκίνητος καὶ κάτω νεύων.

— Μήπως σᾶς εἶπαν «ψόματα» ;

— Εἶχαμε τηλεγράφημα ἀπὸ τὴν Σκιάθον.

Ὁ κ. πρωθυπουργὸς ἔμεινε ἐπὶ τινὰ λεπτὰ σιωπηλὸς ἀκόμη ὠχρὸς καὶ ἀκίνητος καταπλαγεὶς καὶ καταθλιβεὶς διὰ τὴν εἶδησιν.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ

ΜΠΡΕΤ ΧΑΡΤ

Ὁ ἀφερέγγυος*

Τ' ὄνομά του ἦτο Φάγγ-Δαυτὶδ Φάγγ. Ἦλθεν εἰς Καλιφορνίαν εἰς τὰ 52 μαζί μας, ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου «Οὐρανοδρόμος». Δὲν πιστεύω νὰ τὸ ἔκαμε μὲ τρόπον τυχοδιωκτικόν. Πιθανῶς δὲν εἶχε ποῦ ἄλλοῦ νὰ ὑπάγῃ. Ὅταν δύο ἢ τρεῖς ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς νέους ἤρχιζον νὰ διηγοῦνται ποίας λαμπρὰς τύχας εἶχαμεν παραιτήσει διὰ νὰ φύγωμεν, καὶ πόσον οἱ οἰκεῖοι μας ἐθλίβοντο διότι μᾶς ἄφισαν ν' ἀπέλθωμεν, κ' ἐδείκνυον φωτοτυπίας καὶ βοστρύχους τριχῶν, καὶ ὠμιλοῦσαν περὶ Μαρίας καὶ Σωσάννας, ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀφερέγγυος ἐσυνήθιζε νὰ κάθηται πλησίον, καὶ ν' ἀκροᾶται μὲ ἐπώδυνον, πολυβασανισμένην ἔκφρασιν ἐπὶ τοῦ πλαδαροῦ προσώπου του, χωρὶς νὰ λέγῃ τίποτε.

Φρονῶ ὅτι δὲν εἶχε τίποτε νὰ εἶπῃ. Δὲν εἶχε συντρόφους, ἐκτὸς ὅταν ἡμεῖς τὸν ἐλαμβάναμεν ὑπὸ τὴν προστασίαν μας, καὶ κατ' οὐσίαν μάλιστα ἦτο ὡς παίγιον δι' ἡμᾶς. Τὸν ἔπιανε πάντοτε ναυτία ὅταν ἐπίναμεν ἓνα γαλλόνι κρασί. Δὲν ἤμποροῦσε μάλιστα νὰ στερεώσῃ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς τὸ βῆμά του. Καὶ ποτὲ δὲν θὰ ξεχάσω πόσον ἐγελάσαμεν ὅταν ὁ Ῥάττλερ τὸν ἔπεισε νὰ χορεύσουν μαζί μίαν νύκτα τὸν ὑποσκάζοντα χορόν.

Ἡ Μίς Φανῆ Τίγκλερη δὲν ἤμποροῦσε νὰ ὑποφέρῃ τὴν θέαν του καὶ ὅμως ἡμεῖς εἶχαμεν κάμη τὸν Φάγγ νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἶχε συλλάβει ἰδιοτροπίαν τινὰ δι' αὐτὸν καὶ τοῦ ἐστέλλαμεν μικρὰ ἠδύσματα καὶ βιβλιάρια ἀπὸ τὴν καμπίαν. Ἔπρεπε νὰ εἶχατε ἰδεῖ τὴν ἀμύθητον σκηνὴν ἣτις συνέβη ὅταν ἦλθε ψελλίζων καὶ παραζαλισμένος νὰ τὴν εὐχαριστήσῃ! Ἐκεῖνη ἐθύμωσεν ὠραῖα καὶ μεγαλοπρεπῶς, ὁμοία μὲ τὴν Μεδώραν, ὅπως ἔλεγεν ὁ Ῥάττλερ, ὅστις ἐγνώριζεν ἀπὸ στήθους τὸν

* Ἀπὸ τὸ βιβλίον: Μπρέτ Χάρτ, Ἀργοναυτικαὶ διηγήσεις, μετάφρασις Α. Παπαδιαμάντη, Ἐν Ἀθήναις, Ἐκδοτικὴ Ἑταιρεία, 1909. Ὅρισμένα τυπογραφικὰ σφάλματα διορθώθηκαν μὲ ἀντιβολὴ πρὸς τὸ πρωτότυπον.

Βύρωνα. Και ό πτωχός ό γέρο-Φάγγ έμεινεν ώς κεραυνόβλητος. 'Αλλ' όμως τά έξέχασεν όλα, και όταν ό 'Ράττλερ έπescen άσθενής εις Βαλπαραιζο, ό γέρο-Φάγγ του έχρησίμευσεν ώς νοσοκόμος. Βλέπετε, ήτο καλής λογής άνθρωπος, άλλ' έστερείτο άνδρικότητας και θάρρους.

Δέν ειχεν άπολύτως ιδέαν περὲ ποιήσεως. Τόν ειδα νά κάθηται ανάληγτος πλησίον, και νά έμβαλώνη τά παλαιά ρούχά του, όταν ό 'Ράττλερ άπήγγειλε τήν ένθεον εκείνην άποστροφήν του Βύρωνος προς τόν ώκεανόν. 'Ηρώτηsé ποτε τόν 'Ράττλερ, με άκραν σοβαρότητα, αν νομιζη ότι τόν Βύρωνα τόν έπιασε ποτε ή θάλασσα. Δέν ένθυμοῦμαι τήν άπάντησιν του 'Ράττλερ, άλλ' ειξεύρω ότι όλοι έγελάσαμεν πολύ, και δέν άμφιβάλλω ότι ήτο κάτι έπιτυχημένον, διότι ό 'Ράττλερ ήτο έτοιμόλογος.

"Όταν ό «Όυρανοδρόμος» έφθασεν εις "Αγιον Φραγκίσκον, παρεκαθίσασμεν όλοι εις μέγα συμπόσιον. 'Εσυμφωνήσαμεν νά ένταμώσωμεν τήν έπέτειον, και ώς εικός, δέν έκαλέσαμεν τόν Φάγγ. 'Ο Φάγγ ήτο έπιβάτης του καταστρώματος, και ήτο άνάγκη, βλέπετε, τώρα που έμαθεν εις τήν ξηράν νά έξασκήσωμεν μικράν διάκρισιν. 'Αλλ' ό γέρο-Φάγγ, καθώς τόν ώνομάζομεν — αν και ήτο μόνον ώς εικοσιπέντε χρόνων τήν ήλικίαν— έγεινε άφορμή μεγάλης διασκεδάσεως δι' ήμᾶς τήν ήμέραν εκείνην. Φαίνεται ότι ειχε συλλάβει τήν ιδέαν ότι ήδύνατο νά όδοιπορήση εις Σακραμέντο, και πράγματι άνεχώρησε πεζός. 'Απεχαιρετίστημεν κ' έσφιγξασμεν τās χειρας άλλήλων κ' έτσι έχωρίστημεν.

'Αλλοίμονον! εινε μόνον όκτώ έτη από τότε, και όμως τινές από τās χειρας εκείνας, τās σφιχθείσας τότε έν φιλία, έστράφησαν έχθρικαι κατ' άλλήλων, ή έβούτηξαν λάθρα εις τά θυλάκια άλλήλων. Ειξεύρω ότι δέν έκαθίσασμεν εις κοινόν γεῦμα τὸ έπόμενον έτος, διότι ό νεαρός Μπάρκερ ώρκίσθη ότι δέν θα εισέλθη υπό τήν αύτην στέγην μ' ένα τοιούτον ποταπόν φαῦλον ώσαν αύτὸν τόν Μίξερ· και ό Νίμπελς, όστις έδανείσθη χρήματα εις Βαλπαραιζο από τόν νέον Στούμπς, όστις ήτο τότε ύπρηρέτης εις έστιατόριον, δέν άγαπούσε νά άνταμώνη τέτοιον κόσμον.

"Όταν ήγόρασα όλίγας μετοχάς εις τήν εταιρείαν τής Σήραγγος Κογιότη εις Μόγκινσβιλλ, εις τά 54, έκρινα ότι καλόν ήτο νά υπάγω έως εκεί νά ιδῶ. Κατέλυσα εις τὸ ξενοδοχείον «Αύτοκρατορίας», και μετά τὸ γεῦμα έλαβα ένα ίππον κ' έτρεξα περι τήν πόλιν κ' έξω προς τόν τόπον τής έπιχειρήσεως. "Εν από εκείνα τά άτομα τά όποια αι έφημερίδες ονομάζουν «ό νοήμων άνήρ ό δους ήμῖν τās πληροφορίας», και εις τούς όποιους εις δλας τās μικράς κοινωνίας άπονέμεται σιωπηλῶς τὸ δι-

καίωμα ν' ἀπαντῶσιν εἰς πᾶσαν ἐρώτησιν, ὑπεδείχθη ἡσύχως εἰς ἐμέ. Ἡ ἔξις τὸν εἶχε καταστήσει ἱκανὸν νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ ὀμιλῇ συγχρόνως, καὶ οὔτε ποτὲ παρέλειπε τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο. Μοὶ διηγήθη μίαν ἱστορίαν τῆς ἐπιχειρήσεως, καὶ προσέθηκε.

— Βλέπετε, τὸ χρυσάφι (ἐφαίνετο ν' ἀποτείνεται πρὸς τὸ θρανίον τὸ ἐνώπιόν του) εἶνε σίγουρο νὰ βγῆ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἐπιχείρησιν (ἔβαλε κόμμα μὲ τὸν λωστον του, τὸν ὁποῖον ἐκράτει), ἀλλ' ὁ παλαιὸς ἰδιοκτῆτης (ἐσυλλάβισε τὴν λέξιν εἰς τὴν αἰχμὴν τοῦ λωστοῦ του) δὲν ἦτο ἀνθρώπος πολὺ φερέγγυος (μικρὸν πλήγμα τοῦ λωστοῦ ἐπὶ τινα χρόνον). Ἦτον πολὺ σκόρπιος κι' ἄς τρέχουν τὰ παιδιὰ ἐδῶ ἐκεῖ νὰ τὸν γυρεύουν. . .

Καὶ τὸ ὑπόλοιπον τῆς δηλώσεως τὸ ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν πῖλόν του, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀφαιρέσει διὰ νὰ σπογγίσῃ τὸ μέτωπόν του μὲ τὸ κόκκινον μανδῆλιον.

Τὸν ἠρώτησα ποῖος ἦτο ὁ ἀρχῆθεν ἰδιοκτῆτης.

— Τ' ὄνομά του ἦτο Φάγγ.

Ἐπῆγα νὰ τὸν ἰδῶ. Ἐφαίνετο ὀλίγον γεροντότερος καὶ ἀπλοϊκώτερος, εἶχεν ἐργασθῆ ἐπιπόνως, εἶπε, κ' εἶχε «βγῆ ἔτσι κ' ἔτσι». Ἐλαβα σχεδὸν συμπάθειαν πρὸς αὐτόν, καὶ τὸν ἐπροστάτευσα μέχρι τινὸς βαθμοῦ. Ἄν ἔπραξα οὕτω διότι ἤρχιζα νὰ τρέφω δυσπιστίαν τινὰ πρὸς τοιοῦτους ἀνθρώπους ὡσὰν τὸν Ῥάττλερ καὶ τὸν Μίξερ, δὲν εἶνε ἀναγκαῖον νὰ τὸ ἐκθέσω.

Ἄλλοι ἐνθυμοῦνται πῶς ἐπῆγεν ἡ Σῆραγξ Κογιότη καὶ πόσον φοβερὰ ἐζημιώθημεν οἱ μέτοχοι! Λοιπόν, τὸ πρῶτον πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατόπιν ἤκουσα ἦτον ὅτι ὁ Ῥάττλερ, ὅστις ἦτο εἰς ἓκ τῶν μεγαλειτέρων μετόχων, εὐρίσκετο ἐπάνω εἰς Μόγκινσβιλ, διευθύνων τὸ καπηλεῖον διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἰδιοκτῆτου τοῦ ὁμωνύμου ξενοδοχείου, καὶ ὅτι ὁ γέρο-Φάγγ εἶχε γεινῆ πλούσιος, καὶ δὲν εἴξευρε τί νὰ κάμῃ τὰ χρήματά του. Ὅλα ταῦτα μοὶ τὰ διηγήθη ὁ Μίξερ, ὅστις εἶχε χρηματίσει ἐκεῖ, διευθετῶν τὰ ἴδια οἰκονομικά του, καὶ προσέτι ὅτι ὁ Φάγγ ἦτο ἐρωτόληπτος μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ ἰδιοκτῆτου τοῦ εἰρημένου ξενοδοχείου. Καὶ οὕτω, δι' ἀκουσμάτων καὶ ἐπιστολῶν, ἔφθασα νὰ συναγάγω τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ γέρον Ῥόμπινς, ὁ ξενοδόχος, ἐπροσπάθει νὰ κάμῃ ἀνδρόγυνον τὴν Νέλλην Ῥόμπινς καὶ τὸν Φάγγ. Ἡ Νέλλη ἦτο νόστιμη, παχουλὴ, καὶ τρελὴ μικρούλα, καὶ θὰ ἔκαμην ἀκριβῶς ὅπως ἐπεθύμει ὁ πατήρ της. Ἐνόμισα ὅτι θὰ ἦτο καλὸν διὰ τὸν Φάγγ ἐὰν κατῴρθωνε νὰ νυμφευθῆ καὶ ἀποκατασταθῆ· ὅτι ὡς ἔγγαμος θὰ ἤμποροῦσε νὰ γείνῃ κάπως φερέγγυος. Ὅθεν ἔτρεξα εἰς Μόγκινσβιλ μιᾷ τῶν ἡμερῶν, διὰ νὰ ἰδῶ πῶς εἶχον τὰ πράγματα.

Μεγάλη εὐτυχία ὑπῆρξε δι' ἐμὲ νὰ πίνω τὰ ποτά μου κερασμένα ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ 'Ράττλερ. 'Ο 'Ράττλερ! ὁ εὐθυμος, λαμπρός, ἀπαράμιλλος 'Ράττλερ, ὅστις εἶχε δοκιμάσει νὰ μ' ἐκμεταλλευθῆ πρὸ δύο ἐτῶν. Τοῦ ὠμίλησα διὰ τὸν γέρο-Φάγγ καὶ τὴν Νέλλη, ἰδίως καθ' ὅσον ἐνόμιζα ὅτι τὸ ἀντικείμενον ἦτο δυσάρεστον. Αὐτὸς ποτὲ δὲν ἐνοστιμεύετο τὸν Φάγγ, καὶ ἦτο βέβαιος, εἶπεν, ὅτι οὔτε ἡ Νέλλη τὸν ἐνοστιμεύετο. Μήπως ἡ Νέλλη νοστιμεύεται κανένα ἄλλον;

'Εστράφη πρὸς τὸ μέρος τοῦ κατόπτρου, ὅπισθεν τοῦ λογιστηρίου, κ' ἐβούρτσισε τὰ μαλλιά του! 'Ενόησα τὸν κρυψίνου ἰδιοτελεῆ. 'Ἐκρινα ὅτι ἔπρεπε νὰ καταστήσω προσεκτικὸν τὸν Φάγγ, καὶ νὰ τὸν παρακινήσω νὰ ἐπισπεύσῃ τὰ πράγματα, ἔλαβα μικρὰν συνομιλίαν μετ' αὐτοῦ, ἐφαίνετο ἀπὸ τὸν τρόπον μετὰ τὸν ὁποῖον ἐπραττεν ὁ ταλαίπωρος ὅτι ἦτο πολὺ ἐρωτοχτυπημένος. 'Εστέναζε, καὶ ὑπεσχέθη νὰ συλλέξῃ θάρρος διὰ νὰ ἐπιταχύνη τὰ πράγματα πρὸς ἓν τέλος.

'Ἡ Νέλλη ἦτο καλὴ κόρη, ἀλλά, νομίζω, ἔτρεφεν εἶδος ἡρέμου σεβασμοῦ πρὸς τὴν χρηστότητα τοῦ Φάγγ. 'Ἄλλ' ἡ φαντασία της εἶχε συλληφθῆ ἤδη αἰχμάλωτος ἀπὸ τὰ ἐπιπόλαια χαρίσματα τοῦ 'Ράττλερ, τὰ ὅποια ἦσαν καταφανῆ καὶ ἀρέσκοντα. Δὲν πιστεύω ἡ Νέλλη νὰ ἦτον χειρότερα ἀπὸ σᾶς ἢ ἀπὸ ἐμέ. Εἴμεθα προθυμότεροι νὰ ἐκλαμβάνωμεν τοὺς πλησίον κατὰ τὴν φαινομένην ἀξίαν των μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν λαμπράν αἰσθητικὴν ἀρετὴν των. Εἶνε ὀλιγώτερον ὀχληρόν, καὶ ἐκτὸς ὅταν ἔχωμεν ἀνάγκην νὰ τοὺς ἐμπιστευθῶμεν, ἐξ ἴσου καθησυχαστικὸν καὶ ἄνετον. 'Ἡ δυσκολία ὅσον ἀφορᾷ τὰς γυναῖκας εἶνε ὅτι τὰ αἰσθήματά των εἶνε διατεθειμένα νὰ ἐξάπτωνται ὀξύτερον ἀπὸ τὰ ἰδικά μας, καὶ τότε, 'ξεύρετε, ὁ ὀρθὸς λόγος εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ. Τοῦτο θὰ τὸ εἴξω εὐρεν ὁ γέρο-Φάγγ ἐὰν ἦτο κάπως φερέγγυος. 'Ἄλλὰ δὲν ἦτο. Τόσον χειρότερα δι' αὐτόν.

'Ολίγους μῆνας ὕστερον, ἐκαθήμεν εἰς τὸ γραφεῖόν μου, ὅταν εἰσῆλθεν ὁ γέρο-Φάγγ. 'Ἐξαφνίσθη πού τὸν ἔβλεπα κάτω¹, ἀλλ' ὠμίλησαμεν ἐπὶ τῶν τρεχόντων θεμάτων μετὰ ἐκεῖνον τὸν μηχανικὸν τρόπον τῶν ἀνθρώπων οἵτινες ἠξεύρουσι ὅτι ἔχουν ἄτι ἄλλο νὰ εἴπουν, ἀλλ' εἶνε ὑποχρεωμένοι νὰ φθάσουν εἰς αὐτὸ διὰ τῆς τυπικῆς ταύτης ὁδοῦ. Μετὰ βραχὺ διάλειμμα, ὁ Φάγγ μετὰ τὸν φυσικὸν του τρόπον εἶπε.

— Πηγαίνω σπίτι!

— Πηγαίνεις σπίτι;

— Ναί· δηλαδή, νομίζω θὰ κάμω ἐκδρομὴν εἰς τὰς Πολιτείας τοῦ 'Ατλαντικοῦ. 'Ἡλθα νὰ σᾶς ἰδῶ, ἐπειδὴ, ξεύρετε, ἔχω μικρὰν ἰδιοκτη-

¹ Τὰ ἐπάνω καὶ κάτω, σημαίνουν τὰ μεσόγεια καὶ τὰ παραθαλάσσια.

σίαν, κ' ἕκαμα ἕνα πληρεξούσιον εἰς ὄνομά σας διὰ νὰ διαχειρίζεσθε τὰς ὑποθέσεις μου. Ἔχω μερικά ἔγγραφα τὰ ὁποῖα προτιμῶ νὰ σᾶς ἀφίσω. Θέλετε νὰ δεχθῆτε τὸ βᾶρος;

— Ναί, εἶπα. Ἄλλὰ τί γίνεται ἡ Νέλλη;

Ἡ ὄψις του ἐσκυθρώπασεν. Ἐπροσπάθησε νὰ μειδιάσῃ, καὶ ἡ προσπάθειά του ἀπέβη εἰς ἕνα τῶν ἐλεεινοτέρων μορφασμῶν τοὺς ὁποίους ποτὲ εἶδα. Τέλος εἶπε.

— Δὲν θὰ νυμφευθῶ τὴν Νέλλη, τουτέστι. . . (ἐφαίνεται ν' ἀπολογῆται ἐνδομύχως διὰ τὸ θετικὸν τῆς ἐκφράσεως) νομίζω ὅτι τὸ καλλίτερον εἶνε νὰ μὴ. . .

— Δαυὶδ Φάγγ, εἶπα μὲ αἰφνιδίαν αὐστηρότητα· εἶσθε ἀφερέγγυος!

Πρὸς μεγάλην ἐκπληξίν μου ἡ ὄψις του ἐφαιδρύνθη.

— Μάλιστα, εἶπεν, αὐτὸ εἶνε· εἶμαι ἀφερέγγυος! Ἄλλὰ πάντοτε τὸ ἤξευρα. Βλέπετε, ἐνόμισα ὅτι ὁ Ῥάττλερ ἀγαποῦσε αὐτὴν τὴν κόρην ὅπως κ' ἐγώ, κ' ἤξευρα ὅτι αὐτὴ ἐνοστιμεύετο καλλίτερα αὐτὸν παρά ἐμέ, καὶ θὰ ἐγίνετο πλέον εὐτυχῆς ὅπως οὖν μαζί του. Πλὴν ἔπειτα ἐγνώρισα ὅτι ὁ γέρο-Ῥόμπινς θὰ μ' ἐπροτίμα ἀπ' αὐτόν, ἐπειδὴ ἡμουν οἰκονομικῶς καλλίτερα —κ' ἡ κόρη θὰ ἐπέιθετο, ὅπως ἔλεγε— καί, βλέπετε, ἐνόμισα πῶς ἡμουν πρόσκομμα εἰς τὸν δρόμον, κ' ἔτσι ἔφυγα. Ἄλλὰ, ἐξηκολούθησεν, ἐνῶ ἤμην εἰς τὴν ἀκμὴν νὰ τὸν διακρίψω, ἀπὸ φόβον μήπως ὁ γέρος δὲν θελήσῃ τὸν Ῥάττλερ, τοῦ ἐδάνεισα ἀρκετὰ διὰ νὰ δύναται νὰ ἐμπορευθῇ δι' ἴδιον λογαριασμόν του εἰς τὸ Δογτάουν. Ἐνας ὀρμητικὸς δραστήριος, ἔξυπνος, ἀνθρωπος, ξεύρετε, ὅπως ὁ Ῥάττλερ, μπορεῖ νὰ τὰ καταφέρῃ, καὶ γρήγορα θ' ἀποκτήσῃ τὴν παλαιὰν θέσιν του. . . καὶ δὲν πρέπει νὰ εἶσθε σκληρὸς πρὸς αὐτόν, ξεύρετε, κ' ἂν δὲν τὰ καταφέρῃ. Ἔχετε γειά.

Ἡμην πολὺ ἀηδιασμένος μὲ τὴν συμπεριφορὰν του αὐτὴν πρὸς ἐκεῖνον τὸν Ῥάττλερ, ὥστε νὰ εἶμαι φιλόφρων, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ἔργον του ἦτο ἐπικερδές, ὑπεσχέθην νὰ βοηθῆσω εἰς αὐτό, καὶ ἀνεχώρησεν.

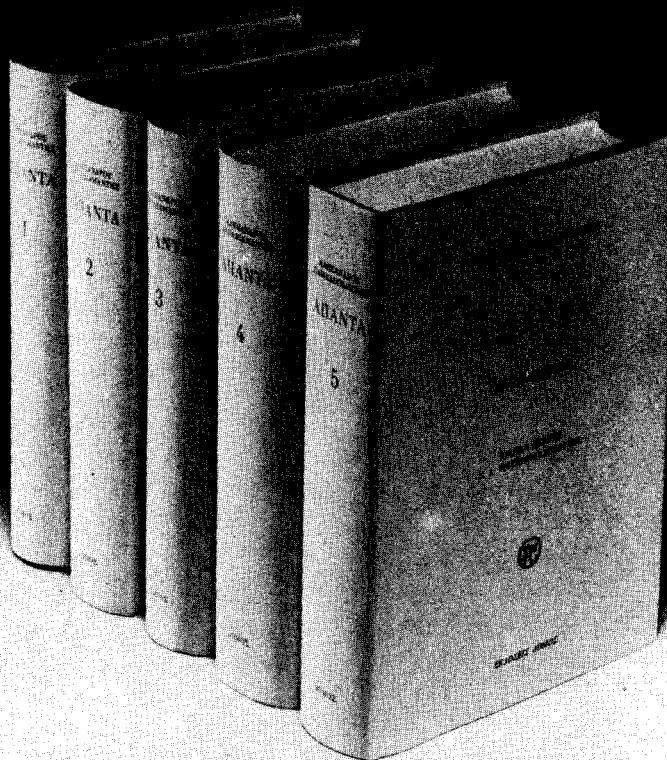
Ῥολίγαι ἐβδομάδες παρῆλθον. Τὸ ἀτμόπλοιο τῆς ἐπανόδου ἔφθασε καὶ ἐν τρομερὸν συμβάν ἀπησχόλησεν ἐπὶ ἡμέρας ὕστερον τὰς ἐφημερίδας. Πανταχοῦ τῆς πολιτείας, οἱ ἀνθρωποὶ διηγοῦντο εὐθύμως τὰς λεπτομερείας φοβεροῦ ναυαγίου, καὶ ὅσοι εἶχον φίλους ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ ναυαγήσαντος, ἐπήγαινον μόνον των καὶ ἀνεγίνωσκον τὸν μακρὸν κατάλογον τῶν πνιγέντων. Ἀνέγνωσα διὰ τοὺς χρηστοὺς, τοὺς γενναίους καὶ τοὺς ἀγαπητοὺς, ὅσοι εἶχον ἀπολεσθῆ, καὶ μεταξὺ αὐτῶν θαρρῶ ἤμην ὁ πρῶτος τοῦ ἐδιάβασα τ' ὄνομα τοῦ Δαυὶδ Φάγγ.

Ἡ «ἀφερέγγυος» εἶχε «πάγει σπίτι!»

Δ Ο Μ Ο Σ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

Μαυρομιχάλη 16 - 'Αθήνα - Τηλ. 3605 532

ΜΙΚΡΑ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΑ

Παπαδιαμαντικά του 'Ιστορικού Λεξικού

Στὸ δεύτερο τεύχος τοῦ Β' τόμου τοῦ 'Ιστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (*γναθὰδα - δαχτυλωτός*) (1989), σὲ ἀρκετὰ λήμματα, ὅπως εἶναι ἄλλωστε φυσικό, ὑπάρχουν παπαδιαμαντικά παραθέματα.

Οἱ παραπομπὲς ἐξακολουθοῦν νὰ γίνονται στὴν ἐκδοση Φέξη. Νομίζω πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ νέα ἀποδελτίωση — ἢ συμπληρωματικὴ, ἔστω, γιὰ τὰ κείμενα ποὺ δὲν περιελάμβανε ἡ ἐκδοση τοῦ 1912. Διαφορετικά ἔνα μεγάλο μέρος τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Σικιάθου θὰ διαφύγει πιθανῶς καί, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, τὸ Λεξικό θὰ διαιωνίσει τὰ λάθη τῆς ἐκδοσης Φέξη.

Σημειῶνῶ ἐδῶ μερικὲς παρατηρήσεις ποὺ προήλθαν ἀπὸ ἕνα πολὺ βιαστικὸ φυλλομέτρημα:

α) λήμμα *γυφτοχαρατζῆς*· στὸ παράθεμα τοῦ Παπαδιαμάντη τότε σὲ *ξεθέωναν* (γρ. *σ' ἐξεθέωναν*) οἱ *προεστοὶ κ' οἱ γυφτοχαρατζῆδες*, *τώρα σὲ ἀθωώνουν οἱ βουλευταὶ καὶ οἱ δήμαρχοι* (γρ. *κ' οἱ δήμαρχοι*) ("Ἀπαντα 4.408.3-4) ἔχει ἤδη διορθωθεῖ τὸ *ἀθωώνουν* σὲ *ἀθεώνουν*, διόρθωση ποὺ εἶναι στὴν πραγματικότητα ἡ ὀρθὴ γραφὴ τῆς πρώτης δημοσίευσης στὸ περ. *Καλλιτέχνης* 3, 1912, 11. "Ἄν ἀπορρίψουμε τὴ γραφὴ *ἀθεώνουν* τὸ λογοπαίγιο μὲ τὸ *ξεθέωναν* ἀφανίζεται καί, ἐπιπλέον, τὸ 'Ιστορικὸ Λεξικό, χάνει τὸν τύπο *ἀθεώνω* (τοῦ *ἀθώνω*), ποὺ τὸν μαρτυρεῖ ὁ Παπαδιαμάντης ἀλλὰ καὶ τὸν ἄκουσα σὲ δικαστήριό τῆς Χαλκίδας ἀπὸ κάτοικο τῆς Β. Εὐβοίας (βλ. περισσότερα στὸ σημειώμά μου «'Ἀθεώνω'»-Ἀπο-

κατάσταση λογοπαίγνιό στὸν Παπαδιαμάντη», *Ἑλληνικά* 34, 1982-83, 506 [= *Μινύρισμα πιτηνοῦ χειμαζομένου - Φιλολογικά στὸν Παπαδιαμάντη*, Ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1986, σ. 73-74). Τὸ δεύτερο παράθεμα στὸ ἴδιο λήμμα μὲ ἀρκετὰ λάθη. Τὸ ἀκριβὲς κείμενο εἶναι: *Κάτι γυφτοχαρατζῆδες, ποὺ τοὺς λέγανε τὸν παλιὸν καιρὸ, κάτι ταχτικοί, δασοφύλακοι καὶ τέτοιοι, ἤθελαν νὰ μοῦ κάμουν τὸν ἄγριο* ("Ἀπαντα 4.283.28-29). Καὶ στὸν Φέξη τὸ χωρίο εἶναι σωστὰ γραμμένο.

β) λ. *γύφτος* (σ. 330)· ἡ φράση, στὸ Β' τμήμα, *Σ' χωρέθηκε ἡ κυρὰ Μασούτα νιτερεσάδα τόσο* (γρ. *ὡς τόσο*) *πολύ, γύφτισσα, Θεὸς σ' χωρέσ' τηρε* φέρει τὴν ἐνδειξὴ *Σικιάθ'* ἀλλὰ εἶναι Παπαδιαμάντης ("Ἀπαντα 4.69.21-22). Ἐπιπλέον ἡ ἐρμηνεῖα τοῦ *νιτερεσάδα* (: *πολύσχυλος μὲ δοσοληψίας*) δὲ μὴ φαίνεται ἀκριβὴς. Τὰ συμφραζόμενα ἐπιβάλλουν νὰ ἐρμηνεύσουμε: *συμφεροντολόγος*.

γ) Στὸ λήμμα *γουργούρα* καὶ στὴ σημασία 8) οὐράδιον..., νὰ προστεθεῖ καὶ τὸ χωρίο 5.249.11 τοῦ Παπαδιαμάντη (*γουργούλα*).

δ) λ. *γολέτι*· ὡς μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ τύπου παρατίθεται χωρίο ἀπὸ τὸν «Βαρδιάνο στὰ σπόρκα» ("Ἀπαντα 2.586.27-28), ὅπου ὁμως καὶ ἡ ἐκδοση Φέξη παρέχει τὸν ὀρθὸν τύπο *γολεττία* καὶ ὄχι *γολέττια*. Νὰ διορθωθοῦν καὶ οἱ παραπομπὲς τοῦ λήμματος: στὴν πρώτη ὁ ἀριθμὸς σελίδας 29 νὰ γίνῃ 92, καὶ στὴ δεύτερη ἀντὶ *Χριστουγεν. διηγῆματα*, 108 νὰ γραφεῖ *Ἡ Νοσταλγός*, 66.

ε) Στο πρώτο τεύχος του Ε' τόμου του Ι.Α.Α., λήμμα *γκέγκα*, ή, για την ύπ' αριθμ. 2 σημασία «είδος κυρτού μαχαιριδίου» παρατίθεται τὸ χωρίο *ἽΟ Μιχάλης ὁ Βεργῆς κρατῶν μακρὰν βέργαν... τὴν εἶχε πελεκῆσει μὲ τὴν γκέγκαν, τὸν κυρτὸν σουγιᾶν του* (βλ. *Ἐπαντα* 4.212.22-24). Ὁ συντάκτης τοῦ λήμματος, προφανῶς ἐπειδὴ ὅλοι οἱ ἄλλοι τύποι ποὺ παρέχονται στὸ τυπολογικὸ τμήμα μαρτυροῦνται σὲ γένος θηλυκὸ (πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχω ἀμφιβολίες), μεταβάλλει καὶ τὸ ἀρσενικὸ *γκέγκα* τοῦ Παπαδιαμάντη σὲ θηλυκὸ, μολοντί ὑπάρχει ὁμοφωνία στὶς ἐκδόσεις. Γενικὰ βέβαια ἡ ὁμοφωνία αὐτὴ δὲν ἔχει βαρύνουσα σημασία, δεδομένου ὅτι εὐκόλα μπορεῖ νὰ παραναγωσθεῖ ἀπὸ τὸν στοιχειοθέτη τὸ παπαδιαμαντικὸ τὸν ὡς τὴν, καὶ ἀντιστρόφως. Στὴν περίπτωση ὅμως αὐτὴν ἐδῶ ἔχουμε τὴν καλὴ τύχη νὰ σώζεται τὸ αὐτόγραφο τοῦ διηγήματος¹, ὅπου διαβάζουμε δὶχως τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία τὸν. Συνεπῶς στὸ τυπολογικὸ πρέπει νὰ προστεθεῖ ὁ ἀρσενικὸς τύπος μὲ ἔνδειξη προέλευσης τῆ Σκιαθο, τουλάχιστον. *Ἄλλωστε ἀναγράφεται καὶ παραπομπὴ σὲ διήγημα τοῦ ἴδιου τόμου — τὸ χωρίο δὲν παρατίθεται — ὅπου διαβάζουμε ἢ ἓνα κυρτὸν σουγιᾶν, «γκέγκαν» καλούμενον* (*Ἐπαντα* 4.175.8-9), ὅπου τὸ γένος τυπικὰ εἶναι ἄδηλο ἀσφαλῶς. Ἄλλὰ ἔχω τὴν ἐντύπωση πὼς ὁ Παπαδιαμάντης θὰ

ἔγραφε *γκέκα* (ἡ αἰτιατικὴ δημοτικῶν λέξεων, χωρὶς νῦ, δὲν εἶναι ἀσυνήθιστη στὸν Παπαδιαμάντη καὶ τὸν Μωραϊτίδη) καὶ θὰ προέτασσε τὸ καλούμενον, ἂν ἐνοουῶσε τὴ λέξη ὡς θηλυκοῦ γένους.

ς) Πάλι στὸ πρώτο τεύχος, λ. *γιαναστίζω*, νὰ προστεθεῖ τύπος *γιαναστάου* ἀπὸ τῆ Σκιαθο (Ρήγας Γ' 273), ποὺ ὁ Παπαδιαμάντης τὸ γράφει *διαναστάου* (2.290.3, πβ. αττ. 148.8, 165.4).

ζ) Δὲν ἔχει θησαυριστεῖ τὸ *γιωργούλης* (ὀρθότερα: *γιωργούλης*), ποὺ στὸν Παπαδιαμάντη μαρτυρεῖται μιὰ φορά (2.96.35), ἀλλὰ στὸν Β' τόμο τῶν *Διηγημάτων* τοῦ Μωραϊτίδη («*Στιγμὴ*» καὶ «*Γνώση*») ἀπαντᾷ τρεῖς φορές μὲ τὸν τύπο *γιωργούλης* καὶ ἰσάριθμες ἐκφέρεται *γεωργούλης*. Ὁ Μωραϊτίδης ἐρμηνεύει «*κωνικὸν πλεκτὸν κάλυμμα*» καὶ ὁ Ι. Α. Θωμόπουλος θεωρεῖ ὅτι ἡ ὀνομασία προῆλθε «*Ἀπὸ κάποιου Σκιαθίτη Ναυτικὸ Γιωργούλη ποὺ φοροῦσε τέτοιο καπέλο*» (βλ. *Κῶστα Καραποτόσογλου, Ἐτυμολογικὸ γλωσσάρι στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, «Δόμος», Ἀθήνα 1988*).

η) Στὰ συνώνυμα τοῦ λ. *γκεζέρω* (τεύχ. πρώτον) νομίζω ὅτι μπορεῖ νὰ προστεθεῖ τὸ *πιρπάσου* ἀπὸ τὴν Σκιαθο (Ρήγας Γ' 283 *πιρπάης, πιρπάσου*), ποὺ στὸν Παπαδιαμάντη, δὶχως κῶφωση τοῦ ε, γίνεται *περπάσου* (3.212.25).

Ν.Δ.Τ.

Ἐράνισμα ἀπὸ τὴν «Ἀκρόπολιν»

Ὁ φίλος Μανόλης Παπουτσάκης, ψάχνοντας νὰ βρεῖ, γιὰ χάρη μου, στὴν *Ἀκρόπολιν* τοῦ Γαβριηλίδη διαφημιστικὲς ἀγγελίες γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ «*Γαρτα-*

ρίνου» τοῦ Ντωντὲ ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, ἐντόπισε στὶς σελίδες τῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1894 καὶ ἄλλες ἀναφορὲς στὸν Παπαδιαμάντη. Εἶχε μάλιστα τὴν

¹ Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ἐνα αὐτόγραφο τοῦ Παπαδιαμάντη (*Τ'* *Ἀερικὸ* στὸ *δέντρο*)», στὸ *Φῶτα Ὀλόφωτα*, Ε.Λ.Ι.Α., Ἀθήνα 1981 [= *Μινύρισμα πτηνοῦ χεμαζομένου*, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 1986, σσ. 27-32].

καλοσύνη νά μου στείλει φωτογραφίες πολλῶν σελίδων τῆς ἐφημερίδας. Ἀπό ἐκεῖ ἀναδημοσιεύονται σέ ἄλλες σελίδες τῶν «Παπαδ. Τετραδίων» τὰ κείμενα «Δρᾶμα ἐν τῇ θαλάσῃ - Ἡ προφητεία ἐνὸς διηγηματογράφου» καὶ «Per amica silentia lunae». Ἐδῶ ἀναδημοσιεύονται μικρότερες, παρέμβλητες σέ ἄλλα κείμενα, ἀναφορὲς στὸν Παπαδιαμάντη:

α) 1.1.1894 [Ἄρθρο μὲ τίτλο «Εὐέλπιδες χαιρετίζομεν», χωρὶς ὑπογραφή]: «Ἀπὸ τότε δὲν ἤρχισαμεν νὰ πειθώμεθα, ὅπως ὁ Γιάννης ὁ Παλούκας εἰς τὸ Χριστουγεννιάτικον διήγημα τοῦ Α. Παπαδιαμάντη ἦτο ἄνθρωπος, καὶ ὄχι καλικάντζαρος; ἄνθρωπος ποῦ τὸν πιάνει τρεμούλα καὶ σακατεύεται καὶ τραυματίζεται καὶ ἀφίνει νὰ τοῦ πέσουν αἱ κλοπιμαῖαι δεκάραι ἀπὸ τὰ λιθοβολήματα ὀκταετῶν καὶ δεκαετῶν παιδιῶν, ὅτι ἄνθρωποι ὡς ἡμεῖς θνητοὶ καὶ εὐθραστοὶ καὶ εὐάλωτοι κ' εὐτιμώρητοι εἶνε καὶ οἱ παντοδύναμοι πρωθυπουργοί, ἔστω καὶ ἂν ἄρχωσι καὶ βασιλεύωσιν ἐπὶ μεγάλων, δυσαιώτων καὶ δυσανύμων πλειοψηφῶν;».

β) 6.1.1894 [Ἄγγελια περιεχομένων *Νέου Πνεύματος*, περιοδικοῦ ποῦ ἐξέδιδε ὁ Γαβριηλίδης]: «Κατόπιν δ' ἐτέρας πανδαισίας καὶ ἐνὸς ποιήματος τοῦ Σουρῆ μὲ τὴν ἐπιγραφήν: Νέον Πνεύμα ἐπεταὶ ἡδονικωτέρα κατακλείς, ἕνα διήγημα ἐκείνου ποῦ τὸν ὠνόμασαν ἄλλον Δοστογιέφσκην τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' εἶναι μόνον Ἄ. Παπαδιαμάντης διότι αὐτὸ τοῦ φθάνει. Ὀνομάζεται: «Ὦχ! βασανάκια! καὶ εἶναι ὅτι ἀρωματικὸν καὶ μυρόεν ὑπάρχει μέχρι τοῦδε εἰς τὴν ἑλληνικὴν διηγηματογραφίαν. Ὀπποπανάξ ἐντὸς ὀκτῶ σελίδων».

γ) 28.1.1894 [Τίτλος τοῦ κειμένου: «Ἄστεγοι καὶ νυκτόβιοι στοῦ Ψυρρῆ», ὑπογραφή Β(λάσης) Γ(αβριηλίδης)]: «Ὅταν τὰ γλαρὰ βλέμματά των προσηλοῦνται ἐπὶ τῶν ἐρωτικῶν ἐκείνων ποιημα-

τίων, ἀναθερμαίνεται τὸ μεράκι, γλυκοποιοῦνται οἱ πόθοι, παραλύουν ἡδυπαθῶς τὰ νεῦρα, μία ἀδιάλειπτος σειρά ἀπὸ αὐτοτροφερότητας καὶ ὄχ! βασανάκια, ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Παπαδιαμάντης, ὁ ἀρχιμποῆμ οὗτος τῶν Ἑλλήνων λογίων, ὁ ἀγαθώτατος, ὁ χριστιανὸς Παπαδιαμάντης, ὁ στωικώτατος, ὁ τοσοῦτους κεκτημένος φίλους ἐκεῖ εἰς τὰ βᾶθη τοῦ Ψυρρῆ, ὁ ἐπιτηδείως καὶ μὲ χιοῦμορ καὶ καλλιτεχνικὸ γούστο ὑπέρτατον ἐκμεταλλεόμενος αὐτοῦς, ὥστε νὰ τοὺς μεταφέρῃ κατόπιν εἰς τὸ ἀγαπημένο του νησί τὴν Σκίαθον καὶ νὰ γίνωνται ἐκεῖ ἀγνώριστοι, ὅταν μᾶς τοὺς παρουσιάξῃ εἰς τὰ θαυμάσιά του διηγήματα. Ἄλλὰ περὶ ὧν αὐτῶν, περὶ τῶν Καταραχιᾶδων καὶ τῶν Βασιλίδων τοῦ Ψυρρῆ, τῶν φίλων τούτων καὶ τύπων τῆς ἀπολύτου ἰδιοκτησίας τοῦ Παπαδιαμάντη, κατωτέρω [...].»

Παρέθεσα τὰ κείμενα χωρὶς καμιὰ ἐπέμβαση. Σημειῶνω πῶς τὸ γ) ἔχει βιβλιογραφηθεῖ ἀπὸ τὸν Γ. Βαλέτα στὸ *Παπαδιαμάντης. Ἡ ζωὴ - Τὸ ἔργον - Ἡ ἐποχὴ του*, Μυτιλήνη 1940, σ. 25, ἀριθμ. βιβλ. 248.

Γιὰ τὴ φράση τοῦ Γαβριηλίδη (β) «ἐκείνου ποῦ τὸν ὠνόμασαν ἄλλον Δοστογιέφσκην τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' εἶναι μόνον Α. Παπαδιαμάντης διότι αὐτὸ τοῦ φθάνει», θυμίζω τὴ μόνη ὀργανισμένη περαιοτολογία τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅταν ἀπαντᾷ, τρία χρόνια νωρίτερα, στὸν Ζ. τῆς *Ἐφημερίδος*: «Ἄλλ' ἐγὼ σοὶ λέγω ὅτι δὲν ὁμοιάζω οὔτε μὲ τὸν Πόε, οὔτε μὲ τὸν Δίκκενς, οὔτε μὲ τὸν Σαίξπηρ, οὔτε μὲ τὸν Βερανζέ. Ὀμοιάζω μὲ τὸν ἑαυτόν μου. Τοῦτο δὲν ἀρκεῖ;» («Ἀπαντα 5.316.19-21»). Ὁ Γαβριηλίδης θυμᾶται καλὰ τὸν τόνο καὶ φυλάγεται.

Γιὰ τὸ «Ὦχ! Βασανάκια!» παρέμπεω στὸ χαριτωμένο μελέτημα τοῦ Μ. Γ. Παρλαμᾶ «Τὰ βασανιστήρια τοῦ ἄχρυσου» στὸν τόμο *Φῶτα Ὀλόφωτα*.

"Ενα άφιέρωμα στον Παπαδιαμάντη και τόν κόσμο του, Ε.Λ.Ι.Α., 'Αθήνα 1981 [= Μενελάου Γ. Παρλαμᾶ, 'Ανάλεκτα, Βικελαία Βιβλιοθήκη, 'Ηράκλειο Κρήτης 1988, σσ. 57-66].

Τὸ ὄπποπανάξ, τοῦ Γαβριηλίδη, ὑπο-

θέτω πὸς σχετίζεται μετὸ ὄπποπανάξ τοῦ σημαίνει ὀπὸς τοῦ φυτοῦ πᾶνάξ. 'Υποθέτω ἐπίσης ὅτι ἡ σημασία του στὴ φράση τοῦ Γαβριηλίδη πρέπει νὰ εἶναι: πανάκεια, θεραπεία (ἀπὸ ἀκεφιά).

Ν.Δ.Τ.

«'Εκεῖ» καὶ ὄχι «ἐνθῶως»

(Παπαδιαμάντης 5.40.15)

Στὴ μελέτη του «Παπαδιαμαντικά ἐπιζόμενα (Γύρω στὸ ποίημα *Στὸν Χριστοδούλου, λαμπρὸς κλασικὸς φιλόλογος ποὺ ἔχει ἀσχοληθεῖ καὶ παλαιότερα μετὸν Παπαδιαμάντη², ἐπιχειρεῖ νὰ τακτοποιήσει καὶ νὰ ἀποκαταστήσει ὀριστικότερα τὸ κείμενο αὐτοῦ τοῦ ἀκέφαλου ποιήματος.

Δὲν θὰ ἐκθέσω ἐδῶ τὴν ἐκδοτικὴ προϊστορία τοῦ ποιήματος, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ συνοπτικὰ διατυπωμένη στὰ "Ἄπαντα (5.369-370) καὶ ἀναλυτικὰ στὴ μελέτη τοῦ Χριστοδούλου. Γιά νὰ μὴν δημιουργήσουν ὄμως οἱ χρονολογίες σύγχυση στοὺς μελετητές, διεκρινίζω ὅτι οἱ ἀπόψεις τοῦ Χριστοδούλου, μολοντί δημοσιεύτηκαν στὸ τέλος 1988, δὲν ἀναφέρονται στὸ κείμενο τῆς τρίτης δημοσίευσης τοῦ ποιήματος ("Ἄπαντα 5.40, ἔτος ἐκδόσης 1988) ἀλλὰ τῆς δευτέρας (Παλιμνηστον, ἀρ. 4, 'Ιούνιος 1987). 'Ἐτσι φαίνεται πὸς σὲ δύο σημεία, τὰ κρισιμότερα, πρόλαβα τὸν Χριστοδούλου, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μοῦ εἶχε πεῖ τις ἀπόψεις του, οἱ ὁποῖες μετὸ ὀδηγήσαν στὶς δύο

σημαντικότερες μεταβολές ποὺ ἐπέφερα στὴν τρίτη δημοσίευση τοῦ ποιήματος.

'Ἡ πρώτη μεταβολή: 'Ο Χριστοδούλου παραλείπει τὸν στ. 14, γιά νὰ μετριάσει τὴν ἀσυναξία ποὺ δημιουργεῖ. Στὰ "Ἄπαντα ὁ στίχος ἔχει ὀβελιστεῖ.

'Ἡ δευτέρα: 'Ο Χριστοδούλου ἐκδίδει τὸν στ. 15 ὡς ἐξῆς:

τὴν ἔχεις κτίσει μετὸ αἱμά σου [...?]

ποὺ στὰ "Ἄπαντα ἔχει τὴ μορφή

τὴν ἔχεις κτίσει μετὸ αἱμά σου ἔνθῶως†.

'Ἡ ἀνάγνωση ἐνθῶως ὀφείλεται στὸν Ζήσιμο Λορεντζάτο καὶ στὴ δευτέρα δημοσίευση τὴν χαρακτηρίζα ὡς ἀναμφίβολη. 'Ἀλλὰ οἱ προφορικὰ ἀνακοινωμένες ἀντιρρήσεις τοῦ Χριστοδούλου μετὸ κλόνισαν, γιά τοῦτο στὴν τρίτη δημοσίευση ἔθεσα τὴ λέξη ἀνάμεσα σὲ σταυρούς, θεωρώντας πὸς ἦταν locus desperatus. "Ὅταν εἶδα καὶ τυπωμένες τις ἀμφιβολίες τοῦ Χριστοδούλου, ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἐνθῶως δὲν ἔχει θεολογικὰ καὶ παλαιογραφικὰ ἐρείσματα (τὰ τρία πρῶτα γράμματα τῆς λέξης ἐνθυμεῖται στοὺς στίχους

¹ Περ. Παλιμνηστον τῆς Βικελαίας Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης, τεῦχος 6/7, 'Ηράκλειο, Δεκέμβριος 1988, σ. 149-155 (καὶ ἀνάτυπο).

² 'Ἡ πρώτη, βιβλιοκρισία τοῦ Α' τόμου τῶν 'Ἄπάντων, δημοσιεύτηκε στὸ περ. 'Ἐποπτεία, ἀρ. 67, 'Ἀπρίλιος 1982, σ. 415-418. 'Ἡ δευτέρα, μετὸ τίτλο «Κριτικὲς ἐκδόσεις νεοελλήνων συγγραφέων» καὶ γραμμὴν ἀπὸ κοινῶ μετὸν Φ. Α. Δημητρακόπουλο, δημοσιεύτηκε στὴ Νέα 'Ἐστία 114, 1983, 939-949 (καὶ ἀνάτυπο). Καὶ οἱ δύο τῶρα στὰ Σύμμικτα κριτικὰ τοῦ ἴδιου, 'Αθήνα 1986.

4 και 8 δὲν μοιάζουν μὲ τὰ πρῶτα τῆς ἀμφίβολης λέξης), ξανακοίταξα τὴ φωτογραφία τοῦ αὐτογράφου.

Ὁ Παπαδιαμάντης λοιπὸν ἔγραψε ἐκεῖ. Ἀκριβῶς ὅπως, σχεδὸν ἐνστικτωδῶς, εἶχα διαβάσει τὴν πρώτη φορά καὶ ἔγραψα στὴν πρώτη δημοσίευση. Ὑστερα ὁμῶς παρασυρθήκαμε ὅλοι, γιατί ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο ἔσυρε τὴν πένα ὁ

Παπαδιαμάντης ἐνώνοντας τὴν περισπωμένη μὲ τὴν τελεία ποὺ ἀκολουθεῖ τὴ λέξη, δημιουργοῦσε τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιὰ σύμπλεγμα γραμμάτων. Καὶ δὲν εἶχα προσέξει ὅτι τοῦ τελευταίου στίχου τὸ ἀρχικὸ γράμμα εἶναι Κ καὶ ὄχι κ, πράγμα ποὺ ἔπρεπε νὰ μὲ κάνει νὰ ὑποψιαστῶ τὴν ὑπαρξὴ τῆς τελείας¹.

N.Δ.Τ.

Μιὰ ἄφαντη μεταγλώττιση τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὸν Φῶτη Κόντογλου

Ὁ Φῶτης Κόντογλου στὸ κείμενό του «Ὁ Γεροδῆμος πέθανε, ὁ Γεροδῆμος πάει» (Νέα Ἑστία, Χριστούγεννα 1948, ἀφιέρωμα στὸν Γιάννη Βλαχογιάννη) γράφει καὶ τὰ ἐξῆς:

«Τόσο φανατικός εἶτανε ἀπάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα [τὸ γλωσσικό], ποὺ ἐπίμενε νὰ μεταφράσω τὸν Παπαδιαμάντη. Ἐίπα προχτές στὰ παιδιά, μοῦπε μιὰ μέρα πρόπερσιν, πὼς μονάχα ἐσύ πρέπει νὰ μεταφράσεις τὸν Παπαδιαμάντη! ' Ἄς εἶσαι καλά, τοῦπα, ξέρω πὼς μ' ἀγαπᾶς, μὰ δὲν ἔχεις δικηο. Σὰ νὰ μοῦ λὲς νὰ πάρω μιὰ βυζαντινὴ εἰκόνα νὰ τὴν ξεσηκώσω καὶ νὰ τῆς δώσω προοπτικὴ, ἀνατομία, κόκκινα μάγουλα, νὰ τῆς φτιάξω μιὰ λαδομπογιὰ, μ' ἓναν λόγο νὰ τὴν κάνω μὲ κοσμικὸ πνεῦμα'. Κάνε μου μιὰ σελίδα, μοῦ λέγει, καὶ φέρτηνε, καὶ θὰ δεῖς: ἀλλὰ νὰ μὴν τὴ μεταφράσεις ξεπίτηδες μπόσικα, νὰ βάλεις ὅλη τὴ μαστοριά σου!».

»Σὲ λίγες μέρες ξαναβρεθήκαμε καὶ τοῦδωσα δύο τρία κομμάτια μεταφρα-

σμένα ἀπὸ τοὺς Καῦμούς τοῦ Δεκαπενταύγουστου², κείνο τὸ ἀριστοῦρημα «...μὲ τὸν ἠλέκτρινον μαμόν, ὁ φιλέρημος γέρων...» 'Νά, κύτταξε, τοῦ λέγω, εἶναι Παπαδιαμάντης τοῦτο, ἔτσι πάγινε; Σὰν τὸ διάβασε, μοῦπε ξαναμμένος: 'Μωρέ, τοῦτο εἶνε ρωμέϊκος, ζωντανὸς Παπαδιαμάντης, κι' ἄς εἶνε μισὸς Κόντογλου. Σὲ χαλάσανε κείνοι οἱ ρηγανοκαλόγεροι οἱ Βυζαντινοί, γπούρντισες³ τὴ δύναμή σου'. Μὰ σύ, τοῦ λέγω, εἶσαι στουρνάροπετρα, Γιάννος Ἐπαχτίτης γεννήθηκες καὶ Γιάννης Βλαχογιάννης θὰ πεθάνεις. Ὁ φουκαρᾶς ὁ Παπαδιαμάντης τράβηξε ἀπὸ σένα τοῦ λιναριοῦ τὰ πάθη γιὰ νὰ τὸν κάνεις ν' ἀλλάξει τὴ γλώσσα του. Γιὰ νὰ σὲ φχαριστήσῃ φαίνεται πὼς ἔγραψε ὁ κακομοίρης δυὸ τρία στὴ δημοτικὴ γλῶσσα, κ' εἶδες τί ἀτζαμίδικα ποῦνε. Τὸν πέθανες τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸ φανατισμὸ πῶχεις. Τὸν ἔκανες παπαγάλο...', τοῦ εἶπα γελῶντας καὶ πειράζοντάς τον».

Παρὰ τὰ μετριαστικὰ «γελῶντας καὶ

¹ Βλέπω τώρα ὅτι καὶ στὸν παρόμοιο 23 στίχο τοῦ ποιήματος («Στὴν Παναγία τοῦ Ντομάν») ἔπρεπε νὰ τεθεῖ τελεία. Τουλάχιστον ὁ Βαλέτας σημειώνει ἄνω τελεία.

² Ἐννοεῖ τὸ διήγημα «Ρεμβασμὸς Δεκαπενταύγουστου». Ἴσως παρασύρθηκε ἀπὸ τοὺς Καῦμούς στὸ Γριπὸνῆσι» τοῦ Σκαρμύπα.

³ Ἄγνοῶ τὴ σημασία τῆς λέξης. Ἴσως πρόκειται γιὰ παρατύπωμα.

πειράζοντάς τον», ο Κόντογλου είναι άλλη-θινα άγανακτισμένος με την ιδέα να μεταγλωττιστεί ο Παπαδιαμάντης. Καί έλπίζω πώς δεν υπάρχει σήμερα σοβαρός άνθρωπος που να συμεριζεται τα πείσματα του Βλαχογιάννη, όταν μάλιστα ή κ. Νίκη Λυκούργου¹ έχει δείξει πειστικά πώς ένας λαμπρός γνώστης τής νεοελληνικής, κοντοαϊβαλιώτης κιόλας, ο Στρ. Μυριβήλης, απέτυχε έντελώς προσπαθώντας ν' αλλάξει τή φορεσιά του Παπαδιαμάντη.

“Αν γνώριζα τον Κόντογλου, θά του είχα ζητήσει ακριβώς τó αντίθετο από εκείνο που θέλησε ο Βλαχογιάννης: θά τον ζόριζα να μεταγράψει στο παπαδιαμαντικό ύφος τά «άτζαμιδικα» κείμενα του Παπαδιαμάντη. Έννοώ κυρίως τήν «'Αποσώστρα», που Κύριος οΐδε πόσο

τήν «άπόσωσε» έκδημοτικίζοντάς την ό φανατικότερος από τον Βλαχογιάννη διευθυντής του *Νουμά*².

Παρ' όλα αυτά όμολογώ πώς θά ήθελα να έχει διασωθεί ή μεταγλώττιση του Κόντογλου. Έπιτέλους, ό άνθρωπος και μερακλής ήταν και, προπάντων, άγαπούσε τον Παπαδιαμάντη — δεν δεκαρολογούσε. Έποθέτω ότι δεν κατάστρεψε τά «δυό τρία κομμάτια» από τον «Ρεμβασμό Δεκαπενταγούστου». “Αν τά χάρισε του Βλαχογιάννη, όπως φαίνεται πιθανότερο, πρέπει να άναζητηθούν στο άρχείο Έγγέλου Παπακώστα, που άνήκει ήδη στη Φιλοσοφική Σχολή Κρήτης. “Αν τά κράτησε ο Κόντογλου, θά χρειαστεί να κοιτάζουν οι κληρονόμοι του στα κατάλοιπά του.

N.Δ.Τ.

‘Εν όρχηστΡικῷ θορύβῳ...

Στή σειρά «'Η πεζογραφική μας παράδοση» των Έκδόσεων «Νεφέλη» περιλαμβάνονται και πέντε τόμοι διηγημάτων του Παπαδιαμάντη. Τό κείμενό τους ακολουθεϊ τήν κριτική έκδοση ‘Απάντων Παπαδιαμάντη του «Δόμου», δηλώνεται όμως ότι «όπου υπάρχουν κάποιες διαφορές όφείλονται σε νεότερη διόρθωση του N.Δ.Τ.».

Έντούτοις μία, τουλάχιστο, διαφορετική γραφή όφείλεται στο στοιχειοθέτη ή τó διορθωτή τής «Νεφέλης». Στόν «'Αμερικάνο» δηλαδή ο Παπαδιαμάντης έγραψε *έν θορύβῳ όρχηστρικῷ* (2.269.15), που μεταβλήθηκε σε *όρχηστΡικῷ* στη

«Νεφέλη» (σ. 232). Έπειδή λοιπόν είναι πιθανό να υπάρχουν στους τόμους τής «Νεφέλης» και άλλες διαφορετικές γραφές, που δεν όφείλονται σε δική μου νεότερη επέμβαση, αναγράφω εδώ εκείνες που όντως προέρχονται από έμένα. Οι παραπομπές στα παπαδιαμαντικά χωρία κατά τήν έκδοση του «Δόμου».

α) Στόν τόμο «'Η Φόνισσα» διορθώθηκε τó *Μικρός 'Ανάργυρος* (3.459.9) σε *Μικρός 'Ανάγυρος*.

β) Στόν τόμο «Ρεμβασμός του Δεκαπενταγούστου», τó *φάροσιότερας* (2.514.20), που θεωρήθηκε στην κριτική έκδοση άνάιτο, διορθώθηκε σε άκο-

¹ Νίκη Λυκούργου, «'Ενα λογοτεχνικό πείραμα' - 'Η μεταγλώττιση διηγημάτων του Α. Παπαδιαμάντη από τον Σ. Μυριβήλη», Ανακόνωση στην Έπιστημονική Συνάντηση εις μνήμη του καθ. Σταμάτη Καρατζά (Μάιος 1988, Θεσσαλονίκη).

² Βλ. N. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Σημείωμα για τήν ‘'Αποσώστρα' του Παπαδιαμάντη», περ. *Νέα Παιδεία*, άρ. 11, Φθινόπωρο 1979.

πωτέρας. Θά συζητήσω ἄλλου τῆ διόρθωση.

γ) Στὸν τόμο «Ναυαγίων ναυάγια» τὸ ἔπασχαν (2.505.2) ἔγινε ἔπασχον καὶ ἀντὶ τοῦ παλαικῆς (3.583.4) ἀποκαταστάθηκε ἡ γραφὴ παλαινῆς.

δ) Στὸν τόμο «Βαρδιάνος στὰ σπόρικα» τὸ *ῥάραιά* (2.565.9), ποὺ ἐπίσης εἶχε θεωρηθεῖ ἀνάτο, διορθώνεται σὲ *ώραία*. Θά συζητήσω ἄλλου τῆ διόρθωση. Στὸν ἴδιο τόμο διαγράφηκε τὸ <καί> στὸ χωρίο 3.150.32.

Σημειῶν ἀκόμη πὼς διορθώθηκαν ὀρθογραφικὰ λάθη (εὐωδοῦτο ἀντὶ εὐοδοῦτο 3.15.21, ἐλκηθμοῦ ἀντὶ ἐλκνθμοῦ

2.303.14, σκοντάματα ἀντὶ σκοντάματα 3.158.32), λάθη τονισμοῦ (*χειρίδας* ἀντὶ *χειρίδας* 2.382.34 καὶ 2.129.6, ἦτον ἀντὶ ἦτον 3.163.20), τυπογραφικὰ παροράματα (διαγραφὴ ἐνὸς τοῦ στὸ 3.107.29, ἡ *Μολώτα* ἀντὶ ὁ *Μολώτα* 3.529.11, *περιστερώνας* ἀντὶ *περιστερνώνας* 3.163.9). Ἀλλαγὴ στίξης ἔγινε στὰ χωρία 3.229.20, 2.522.15, 2.129.10, 2.295.12, 2.637.7 καὶ 3.201.21.

Ὅποιαδήποτε ἄλλη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ κειμένου τῆς «Νεφέλης» καὶ τοῦ «Δόμου» δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν ὑπογράφοντα.

N.Δ.T.

«Ἀπόλωλεν ἀνδρὸς ἀρετὰ» – «Πάει κοννίζοντας...»
Ἀεὺρεση δύο πηγῶν

α) Στὸ Ζ' κεφ. τοῦ τρίτου μέρους τῆς «Γυφτοπούλας» ὁ Παπαδιαμάντης βάζει στὸ στόμα τοῦ Πλήθωνα τὴ φράση «ἀπόλωλεν ἀνδρὸς ἀρετὰ» (1.620.10-11). Κανονικὰ στὸ ὑπόμνημα πηγῶν ἔπρεπε νὰ εἶχε σημειωθεῖ: πηγὴ ἀνεξακριβωτή.

Οἱ προσπάθειές μου νὰ ἐντοπισθεῖ ἡ πηγὴ δὲν εἶχαν τελεσφορήσει καὶ ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος ἀπευθύνθηκε στὸν μακαρὶτῆ Πέτρο Κολακλίδη, ποὺ βρισκόταν τότε στὴν Ἀμερική. Εἶχε τυπωθεῖ πιά ὁ πρῶτος τόμος, ὅταν ὁ Κολακλίδης μᾶς παρέπεμψε στὸν στίχο τοῦ Τυρταίου

τρεσάντων δ' ἀνδρῶν πᾶσ' ἀπόλωλ' ἀρετή.

Δὲν ἦταν ἀκριβῶς ἡ ἀρετὴ ποὺ ζητούσαμε ἐπίμονα, ἔτυχε ὅμως νὰ ὑπάρχουν στὴ βιβλιοθήκη μου τὰ τρία πρῶτα τεύχη τῆς Anthologia Lyrica Graeca Diehl-Beutler καὶ τὸ ὑπόμνημα παραλλήλων χωρίων μὲ δίδαξε πὼς τὸ ρητὸ ποὺ χρησιμοποιοῖ ὁ Παπαδιαμάντης (καὶ ὁ Π. Καλλιγᾶς στὸν *Θάνο Βλέκα*, καὶ ἄλλοι φαντάζομαι) εἶναι ἀπόφθεγμα τοῦ βασι-

λιᾶ Ἀρχιδάμου, θησαυρισμένο ἀπὸ τὸν Στοβαῖο. Συνεπῶς στὴν οἰκεία θέση τῶν Ἀπάντων νὰ σημειωθεῖ: 10-11 Στοβαῖος 4,9,11.

β) Στὴν «Τρελὴ βραδιά» ὁ Σταμάτης, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἥρωες τοῦ διηγήματος, «ἤρχισε νὰ ῥῖδι ὑποκάτω εἰς τὸ παράθυρον τῆς φιλανθοῦς κόρης ἄμουσον παρωδῖαν ἄσματος:

*Πάει κοννίζοντας τὴ ὠραῖος φεγγάρης
ποῦ μοῦ ντεῖξῃ ντικῆς σου ὠραῖες μοῦτρες
μὰ βραντιά, κι ἓνα κλάψα ντικὸ σου,
κι' ἐγκῶ ἀγκαλιῶ τοῦ λόγκου σου!»*

(3.318.20-23).

Εἶχα τὴν ἐντύπωση πὼς τὸ παρωδούμενο ἦταν λαϊκὸ τραγούδι καὶ δὲν ἀναζήτησα τὴν πηγὴ. Πολὺ ἀργότερα ἀνακάλυψα ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ β' τετραστίχο τοῦ ποιήματος «Τελευταία πρῶτα» τοῦ Σπυρίδανος Ξυδιᾶ (18' αἰ.). Τὸ παραθέτω ἀπὸ τὴν *Ἀνθολογία Νεοελληνικῆς Ποίησης* τοῦ Σπύρου Κοκκίνη («Ἐστία», γ' ἔκδ., Ἀθήνα 1984):

Πάει ἀχνίζοντας τ' ὠραῖον φεγγάρι,
 ὅπου μ' ἔδειχνε τ' ἀγνὸ πρόσωπό σου
 μιὰ βραδιά, κ' ἔνα δάκρυ ἔδικό σου,
 ὅταν μ' ἔλεγες: «Ἐγὼ σ' ἀγαπῶ!»

Ἴσως καὶ ἡ ἄλλη παρωδία τοῦ ἴδιου
 διηγήματος (3.322.21-23 καὶ 3.323.1-8),
 ποὺ ἀρχίζει μὲ τοὺς στίχους:

Ὁ ἠγούμενος τοῦ Φαίμεσμπρούμ,
 εἶκε μουσαφιαίους,
 γιὰρ γιὰρ γιούμ,
 καὶ μάλιστα μιὰν καλόγγρεζα

παρωδεῖ ποίημα ἐπωνύμου ποιητῆ καὶ
 ὄχι λαϊκὸ τραγούδι.

N.Δ.Τ.

ΠΡΟΣΩΠΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

† I. T. Παμπούκης

Τὸ πρῶτο σημεῖωμα τοῦ Ἐνιαυτοῦ δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ ἀφιερωθεῖ στὸν Ἰορδάνη T. Παμπούκη, διευθυντὴ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, πού κρατοῦσε ἀπὸ τὰ «ἀγία χρώματα». Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ καταγωγὴ του τὸν ἔκανε ν' ἀγαπάει ἰδιαίτερα καὶ νὰ καταλαβαίνει καλύτερα ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους τὸν Παπαδιαμάντη. Τὸ 1963 ἐπιμελήθηκε τοὺς ἀρκετὰ ταλαιπωρημένους φιλολογικὰ «Ἐμπόρους τῶν Ἐθνῶν» (Ἐκδόσεις Γαλαξία) καὶ ἀργότερα, στὸν τόμο *Φῶτα Ὀλόφωτα* τοῦ E.Λ.Ι.Α., ἔγραψε ἕνα αὐστηρὸ ἀλλὰ ἀκριβοδίκαιο κείμενο γιὰ τὶς ἐκδοτικὲς περιπέτειες τοῦ μυθιστορηματος αὐτοῦ.

Ἡ ἀπόφαση νὰ ἐκδοθεῖ κριτικὰ ὁ Παπαδιαμάντης τὸν εἶχε χαροποιήσει. Ὅταν ἄρχισε ἡ ἐργασία γιὰ τὴν ἐκδοση, βοήθησε μὲ πολλὴ προθυμία. Χάρη στὴ δική του φροντίδα ἔφτασαν στὰ χέρια μου φωτοτυπημένες σελίδες ἀπὸ τὰ αὐτόγραφα μιᾶς μετάφρασης τοῦ Παπαδιαμάντη, πολύτιμα γιὰ μένα πού ἤθελα νὰ ἔχω ὅσο γίνεται καλύτερη γνώση τοῦ γραφικοῦ χαρακτήρα του. Μνημονεύω μὲ εὐγνωμοσύνη τὸ πρᾶγμα καὶ μοιραῖα θυμᾶμαι τὶς σκληρὲς καὶ ἐμπαικτικὲς ἀρνήσεις πού συνάντησα ἀλλοῦ.

Καὶ ἀφοῦ ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὴν κριτικὴ ἐκδοση τοῦ Παπαδιαμάντη, σημειῶνω καὶ ἐδῶ ὅτι, πολὺ πρὶν δημοσιεῦσει ὁ Βαγγέλης Σκουβαρᾶς τὰ *Διορθωτικὰ*

του, ὁ Παμπούκης μοῦ εἶχε ὑποδείξει τὴ διόρθωση τοῦ *Τοκούσης* σὲ *Τσαούσης* («Ὁ Ἀβασκαμὸς τοῦ Ἀγᾶ», 3.140.24).

Τὰ *Παπαδιαμαντικά Τετράδια* ὀφείλουν τὴν ὑπαρξή τους ἐν μέρει στὸν I. T. Παμπούκη. Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς συναντήσεις μας τὸν ἄκουσα νὰ λέει, σχεδὸν μονολογώντας: «Θὰ μποροῦσε τώρα νὰ βγαίνει ἕνα δίμηνο περιοδικὸ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη.» Ἦταν καὶ δικός μου καημὸς, ἀλλὰ ὁ λόγος τοῦ Παμπούκη μοῦ φανέρωσε ὅτι τὸ περιοδικὸ ἦταν μιὰ ἀνάγκη καὶ ὄχι φαντασίωση. Ὅστὸσο δὲν θυμᾶμαι τί τοῦ ἀπάντησα τότε, λίγα πρέπει νὰ εἶπαμε. Νόμιζα πὼς ὅλος ὁ καιρὸς εἶναι δικός μας, ἄλλωστε προεῖχε ἡ ἐτοιμασία τῶν Ἀπάντων. Ὅταν θὰ τελείωνε ἡ ἐκδοσή τους, συλλογιόμουν, τὸ ξανακουβεντιάζω μὲ τὸν κύριο Ἰορδάνη.

Ἄλλως ἔδοξε τῷ Κυρίῳ. Ἔτσι οὔτε τὴν κριτικὴ ἐκδοση εἶδε νὰ ὀλοκληρώνεται οὔτε γιὰ τὸ περιοδικὸ ξαναμιλήσαμε. Εἶμαι βέβαιος πὼς πολὺ θὰ χαιρόταν, ἂν γινόταν νὰ δεῖ τὸ περιοδικό, ἔστω καὶ ἐτήσιο ἀντὶ διμήνου. Ὁ ἐπιμελητὴς τῶν *Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων* γνωρίζει πολὺ καλὰ τί σημαίνει γιὰ τὸ περιοδικὸ ἡ ἀπουσία τοῦ I. T. Παμπούκη καὶ λυπᾶται πού στὸ πρῶτο τεῦχος δὲν ὑπάρχει δικό του κείμενο.

N.Δ.Τ.

Παπαδιαμαντικές εκδόσεις

Τὸ σημείωμα αὐτὸ γράφεται ἀρχὲς Μαρτίου καὶ ἔχω τὴν ἐλπίδα ὅτι δὲν θὰ διαψευθεῖ. Ὅταν λοιπὸν θὰ κυκλοφορεῖ τὸ τεῦχος, θὰ ἔχουν ἐκδοθεῖ, σὺν Θεῷ, τὰ πρῶτα βιβλία δύο νέων σειρῶν: ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Διάττων», στὴ σειρὰ «Οἱ παλαιότεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη», ἐπανεκίδεται τὸ δοκίμιό τοῦ Γ. Θέμελη «Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ κόσμος του», καὶ ἀπὸ τὴν «Νεφέλη», στὴ σειρὰ «Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη», παπαδιαμαντικὰ μελετήματα τοῦ Κίμωνος Κολυβά με τὸν τίτλο «Λογικὴ τῆς ἀφήγησης καὶ ἠθικὴ τοῦ λόγου». Εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ κυκλοφορήσουν φέτος καὶ τὰ ἐπόμενα τῶν δύο σειρῶν, ὁ «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης» τοῦ Ἀλέξη Διαμαντόπουλου στὴν πρώτη, καὶ κείμενα

τοῦ Ἀλεξάνδρου Κοτζιά στὴ δεύτερη.

Ἀπὸ τὸν «Κέδρον» θὰ ἐκδοθεῖ μιὰ ἀνθολογία ἀφηγημάτων, ποὺ ἔχουν γραφεῖ μετὰ τὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ ἀπὸ τὸν «Δόμος» ἡ Ἀλληλογραφία του. Τὸ Ε.Λ.Ι.Α. θὰ ἐπανεκδώσει τὴ βασικὴ βιβλιογραφικὴ ἐργασία τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλῆ «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης» καὶ, ἴσως, τὰ «Βιβλιογραφικὰ στὸν Παπαδιαμάντη» τοῦ Γ. Φουσάρα.

Αὐτὴ τὴ στιγμὴ ἐκκρεμεῖ τὸ θέμα τῶν μεταφράσεων, εἶναι ὅμως πιθανὸ νὰ ἐκδοθεῖ ὁ «Βίος τοῦ Χριστοῦ» τοῦ Φ. Φάρραρ («Δόμος») καὶ τὰ ἰδιόρρυθμα διηγήματα τοῦ Μπρέτ Χάρτ («Ἀργοναυτικὰ διηγήσεις» («Γνώση» καὶ «Στιγμὴ»).

Ν.Δ.Τ.

Μιὰ μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη

Ἀπὸ τὰ Καταστήματα «Ἀκροπόλεως» τοῦ Β. Γαβριηλίδη εἶχε κυκλοφορήσει, τὸ 1896 κατὰ τὸν Φουσάρα, τὸ μυθιστόρημα τῆς Σάρρας Γκράντ «Οἱ δίδυμοι τοῦ οὐρανοῦ», σελ. 1141. Ὁ Κατσιμπαλῆς τὸ βιβλιογραφεῖ ἀτελῶς, σημειώνοντας ἀστερίσκο, ποὺ σημαίνει ὅτι δὲν τὸ εἶδε. Ὁ Φουσάρας ἀργότερα (*Βιβλιογραφικὰ στὸν Παπαδιαμάντη*, 1940) τὸ βιβλιογραφεῖ, πληρέστερα, ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει καμιὰ δημόσια ἢ ἰδιωτικὴ βι-

βλιοθήκη ὡς κάτοχό του. Ἀπὸ τὰ λεγόμενά του προκύπτει ὅτι εἶδε ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου στὸ τότε παλαιοπωλεῖο Αὐδῆ, Σόλωνος 69. Ἄγνωστο ποιὸς τελικὰ ἔγινε κάτοχος τοῦ βιβλίου.

Ἄν κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες γνωρίζει ποῦ ὑπάρχει κάποιον ἀντίτυπο τῶν «Διδύμων τοῦ οὐρανοῦ», τὸν παρακαλῶ νὰ μοῦ ὑποδείξει τὸν κάτοχο. Θὰ τοῦ χρωστῶ μεγάλη χάρη.

Ν.Δ.Τ.

Μωραϊτιδικὰ

Τὰ Παπαδιαμαντικὰ Τετράδια πρέπει νὰ θεωροῦνται καὶ Μωραϊτιδικὰ. Συνεπῶς ὁ ἄλλος Ἀλέξανδρος ἔχει τὴ μερίδα του στὸ περιοδικό. Δυστυχῶς ἡ παρουσία

τοῦ Μωραϊτίδη στὸ πρῶτο τεῦχος περιορίζεται στὸ σημείωμα τοῦτο.

Οἱ παλαιότεροι ὀνόμαζαν Διοσκούρους τῆς Σκιάθου τοὺς τριτεξάδελφους

Ἀλέξανδρους. Ἀργότερα, με ἀμφισβητήσιμα αισθητικά κριτήρια, ὁ Μωραϊτίδης θεωρήθηκε ἐξάρτημα τοῦ Παπαδιαμάντη, ἕνα εἶδος appendix Papadimantica. Θὰ περίμενε λοιπὸν κανεὶς ὅτι τὸ 1991, ἔτος ἄτυπα μὲν ἀλλὰ οὐσιαστικὰ παπαδιαμαντικό, θὰ παραμεριζόταν ἐντελῶς ὁ Μωραϊτίδης. Στὸ «Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» (Σκιαθός, 20-25 Σεπτ. 1991), εἶναι ἀλήθεια, τὸ δομὰ του δὲν ἀκούστηκε οὔτε ὡς ὅρος συγκρίσεως μετὰ τὸν Παπαδιαμάντη στὶς τριανταοχτῶ εἰσηγήσεις. Ὁ Ἡλίας Χ. Παπαδημητρακόπουλος ὅμως, ἀπροκάλυπτος θαυμαστής του, μιλώντας γιὰ τὰ γκιουβέτσια καὶ τὰ πιλάφια τοῦ Παπαδιαμάντη, μνημόνεψε εὐφήμεως τὴν περιγραφή τοῦ ἐλαιοτριβείου στὸν «Δεκατιστὴ» καὶ ὑπερασπίστηκε μετὰ πάθος τὴν πεζογραφικὴ δεινότητα τοῦ Μωραϊτίδη. Καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀποκρύψω ὅτι ὁ θαυμασμός καὶ οἱ παροτρύνσεις τοῦ Παπαδημητρακόπουλου ἦταν ἀπὸ τοὺς σημαντικούς συντελεστὲς τῆς νέας ἐκδόσεως τοῦ Μωραϊτίδη.

Ἡ ἐκδοσὴ ἄρχισε τὸ 1990. Ὡς πρόδρομο βιβλίον καὶ εἰσαγωγή στὸ ἔργο τοῦ Μωραϊτίδη ἐκδόθηκε ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Γνώση» καὶ «Στιγμὴ» τὸ *Ὁμόπλου πλοῖον*—ἔχι λοιπὸν appendix ἢ ρυμουλκούμενο— μετὰ μελετήματα καὶ ἄρθρα τοῦ Κ. Παλαμά, τοῦ Π. Νιρβάνα, τοῦ Τέλλου Ἄγρα, τοῦ Κώστα Στεργιόπουλου καὶ τοῦ Ν. Γ. Πεντζίκη. Ἀκολούθησε, τὸν ἴδιον χρόνον καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἐκδότες, ὁ Α' τόμος τῶν διηγημάτων του. Τὸ 1991 ἐκδόθηκε ὁ Β' καὶ στοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1992 ἐκδίδεται ὁ Γ', τελευταῖος τῶν Διηγημάτων, μετὰ γενικὸ γλωσσάριον καὶ γενικὰ εὐρετήρια. Ἐλπίζεται ὅτι, σὺν Θεῷ, θὰ ἐκδοθῆ τὸ 1992 καὶ ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς τρεῖς τόμους τῶν δυσσεύρων πιά ταξιδιωτικῶν του *Μετὰ τοῦ Βορηῆ τὰ κύματα*.

Ἡ ἐκδοσὴ τῶν δύο τόμων τῶν Διη-

γημάτων προκάλεσε τὸ μελέτημα τοῦ Φώτη Δημητρακόπουλου «Ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης χρειάζεται κριτικὴ ἐκδόση» (*Νέα Ἑστία*, 1.5.1991) καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ φιλολογικοῦ ἐπιμελητῆ τῆς ἐκδόσεως στὸ ἴδιον περιοδικὸν (15.8.1991) μετὰ τίτλον «Γιὰ τὴν ἐκδοσὴν τοῦ Μωραϊτίδη».

Προσθέτω στὰ παραπάνω τὴν «Ἀναλυτικὴ Ἐργογραφία στὸ διηγηματογραφικὸ ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Μωραϊτίδη» τῆς κ. Ροδάνθης Βαλερᾶ-Κουνάβα (ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία*, Ἀπρίλιος 1990), τὸ πλαγίως ἡμιμωραϊτικὸ βιβλίον τοῦ κ. Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα *Νοσταλγικὸς περίπατος στὸ νησὶ τῶν δύο Ἀλεξάνδρων, τὴ Σκιάθον* (β' ἐκδ., «Δόμος» 1990) καὶ τὶς σχετικὰς ἀνακοινώσεις στὸ Β' Συνέδριον Μελετῶν Σκιαθοῦ (Ἀθήνα, 25-28/11/1990): Ροδάνθης Βαλερᾶ-Κουνάβα «Στοιχεῖα ποῦ συνθέτουν τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀλέξανδρου Μωραϊτίδη» καὶ Ἰ. Μ. Χατζηφώτης «Ἄγιον Ὅρος καὶ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης».

Στὸ «Διεθνὲς Συνέδριον γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» διατυπώθηκε ἡ εὐχὴ νὰ συγκληθῆ ἀνάλογο καὶ γιὰ τὸν Μωραϊτίδη. Θεωρῶ ὅμως ἀναγκαῖον ὄρον τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς νέας ἐκδόσεως τῶν Διηγημάτων καὶ τῶν ταξιδιωτικῶν του, ἂν ἔχι καὶ τῶν μυθιστορημάτων, τῶν θεατρικῶν, τῶν ὑμνογραφημάτων καὶ τῶν μεταφράσεών του.

Στὴ Λειτουργία τοῦ Σαββάτου 21/9/91 Σκιαθίτες καὶ σύνεδροι τέλεσαν στὴν Παναγία τῆς Λιμνιάς κοινὸ μνημόσυνον γιὰ τὸν μοναχὸ Ἀνδρόνικον, τὸν κοσμοκαλόγερον Ἀλέξανδρον καὶ τὸν ἱερέα Γεώργιον Α. Ρήγα. Ὑστερα ὤδυσαν πρὸς τὰ Μνημόρια, ὅπου ὁ ἐφημέριος τῆς Παναγίας τῆς Λιμνιάς ἔκανε τρισάγιον στοὺς τάφους καὶ τοῦ μεγαλοσχήμου μοναχοῦ καὶ τοῦ εὐσχήμου δεξιῦ ψάλτου τοῦ Ἁγίου Ἐλισαίου.

Ν.Δ.Τ.

Παπαδιαμαντική βιβλιογραφία

Ἡ μεγαλύτερη ἔλλειψη τοῦ πρώτου τεύχους τῶν *Παπαδιαμαντικῶν Τετραδίων* εἶναι ἡ ἀπουσία τῆς Βιβλιογραφίας Παπαδιαμάντη (καὶ Μωραϊτίδη). Ἐλλειψη πού λίγο ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἀναπηρία.

Τὴν ἀνάγκη συστηματικῆς βιβλιογραφίας τοῦ Παπαδιαμάντη τόνισε μὲ ιδιαίτερη ἐπιμονὴ στὸ Συνέδριο ὁ Γεώργιος Α. Χριστοδούλου καὶ οἱ σύνοεδροι ἐκφράσανε τὴν εὐχὴ νὰ ἐνταχθεῖ ἡ σύνταξί της σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ σχετικὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα. Αὐτὴ τὴν ἀνάγκη θέλει νὰ θεραπεύει, κατὰ τὸ δυνατόν, τὸ περιοδικό, γιὰ τοῦτο καὶ πρότεινε στὸν κατεξοχὴν ἀρμόδιο Χρ. Β. Χειμῶνα νὰ συντάσσει γιὰ κάθε τεῦχος τὴν βιβλιογραφία τῆς προηγούμενης χρονιάς. Ὁ Χειμῶνας ἀποδέχθηκε, ἀλλὰ οἱ πολλὲς δραστηριότητές του δὲν τοῦ ἐπιτρέψαν νὰ φανεῖ συνεπῆς. Ἐλπίζω ὅτι τὸ δεύτερο τεῦχος θὰ φιλοξενήσει τὴν ἄκρως ἐνδιαφέρουσα βιβλιογραφία τοῦ φετινοῦ χρόνου, ἴσως καὶ τοῦ 1990.

Ἀφοῦ ὅμως ὁ λόγος γιὰ βιβλιογραφία, ἂς ὑπογραμμιστεῖ ἡ προθυμία μὲ τὴν ὁποία τὸ Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο (Ε.Λ.Ι.Α.) δέχθηκε τὴν πρόταση τῆς Ἑταιρείας Εὐβοϊκῶν Σπουδῶν καὶ ἀνατύπωσε τὸ βιβλιογραφικὸ κατῳρθωμὰ τοῦ Κ. Γ. Κατσιμπαλῆ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης - Πρώτες κρίσεις καὶ πληροφορίες - Βιβλιογραφία (1934), ὅπου συσσωμάτωσε καὶ τὸ Συμπλήρωμα Βιβλιογραφίας Παπαδιαμάντη (1938) τοῦ ἴδιου. Ἀνατύπωσε ἐπίσης —καὶ προσέφερε ἀντίτυπο σὲ ὄλους τοὺς συνέδρους τῆς Σχιάθου— τὰ Βιβλιογραφικὰ στὸν Παπαδιαμάντη (1940) τοῦ Γ. Ι. Φουσαρά, μιὰ μελέτη μὲ τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας ἤλεγξε αὐστηρὰ τὸ βιβλιογραφικὸ μέρος τοῦ βιβλίου Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1940) τοῦ Γ. Βαλέτα καὶ ἔθεσε ὑπόψη τῶν μελετητῶν τοῦ Παπαδιαμάντη νέα καὶ ἐξακριβωμένα στοιχεῖα.

Ν.Δ.Τ.

Παπαδιαμαντικὲς ἐκδόσεις (β')

Τὸ προηγούμενο ὁμότιτλο σημείωμα εἶχε γραφεῖ ἀρχὲς Μαρτίου, ὅταν ὑπολογίζαμε ὅτι τὸ περιοδικὸ θὰ ἔβγαине στὰ μέσα τῆς χρονιάς. Συμπληρώνεται τώρα μὲ τοῦτο, πού γράφεται μεσοῦντος τοῦ Ὀκτωβρίου.

Ἀπὸ τίς ἐκδόσεις «Διάττων» ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο βιβλίον τῆς σειρᾶς «Οἱ παλαιότεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ κόσμος του τοῦ Γιώργου Θέμελη, ἐνῶ οἱ ἐκδόσεις «Νεφέλη», στὴν παράλληλη σειρὰ «Οἱ νεώτεροι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη», κυκλοφόρησαν τὸ πρῶτο ἐπίσης βιβλίον *Λογικὴ τῆς ἀφήγησης καὶ ἠθικὴ τοῦ λόγου* τοῦ

Ἰωακείμ-Κίμωνος Κολουβά. Ὁ «Κέδρος» ἐξέδωσε τὴν ἀνθολογία πεζογραφημάτων *Μὲ τὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη* (πεζὰ τοῦ Βάρναλη, Λαπαθιώτη, Καραγάτση κ.ἄ.).

Γιὰ τίς παπαδιαμαντικὲς ἐκδόσεις τοῦ Ε.Λ.Ι.Α. βλέπε τὸ ἀμέσως προηγούμενο σημείωμα. Προσθέτω ὅτι, ἂν δὲν ἐκδόθηκαν οἱ μεταφράσεις τῶν Ἀργοναυτικῶν *Διηγήσεων* τοῦ Μπρέτ Χάρτ ἀπὸ τὴν «Γνώση» καὶ τὴν «Στιγμὴ» καὶ τοῦ *Βίου* τοῦ Χριστοῦ τοῦ Φρ. Φάρρα ἀπὸ τὸν «Δόμο», χάρις στὴ χορηγία τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ στὴν προθυμία τοῦ Ε.Λ.Ι.Α. ἔχουμε ἀνατυπωμένη τὴν μετά-

φραση του βιβλίου *Γερά σώματα για τὰ ἀγόρια καὶ τὰ κορίτσια μας* τοῦ Οὐίλλιαμ Μπλαίικη.

Ἐλπίζεται ὅτι ὡς τὸ τέλος τῆς χρονιάς, πρῶτα ὁ Θεός, θὰ ἔχουν ἐκδοθεῖ ἢ *Ἀλληλογραφία Παπαδιαμάντη* («Δόμος»), ὁ *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης* τοῦ Ἀλέξη Διαμαντόπουλου (δεύτερο βι-

βλίο τῆς σειρᾶς τοῦ «Διάττοντος»), *Τὰ Ἀθηναϊκὰ τοῦ Παπαδιαμάντη* τοῦ Ἀλέξανδρου Κοτζιᾶ (δεύτερο στὴ σειρᾶ τῆς «Νεφέλης») καὶ ὁ *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης* τοῦ Π. Β. Πάσχου («Παρουσία»).

Ν.Δ.Τ.

† Ἀπόστολος Γ. Παπαδιαμάντης

Στις 2 Δεκεμβρίου 1989 πέθανε στὴν Ἀθήνα ὁ ἐξ ἀδελφοῦ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, Ἀπόστολος Γ. Παπαδιαμάντης. Δευτερότοκος γιὸς τοῦ Γεωργίου Παπαδιαμάντη (ἀδελφοῦ τοῦ Ἀλέξανδρου) καὶ τῆς Κατίγκως, ἡ ὁποία καταγόταν ἀπὸ τὴν Πορταριά τοῦ Βόλου, ὁ Ἀπόστολος γεννήθηκε στὴ Σκιαθὸ τὸ 1894. Ὁ σχεδὸν αἰωνόβιος κύρ Ἀπόστολος ζοῦσε μὲ τὴ σύζυγό του σ' ἓνα μικρὸ σπίτι στὴ Λούτσα, ἔπου τὸν συνάντησα, μίλησα μαζί του καὶ μαγνητοφώνησα κάποια κομμάτια τῆς συζήτησης. Παρὰ τίς στερήσεις καὶ τίς πεπέτειες τοῦ βίου του —ἐννιάμιση χρόνια στρατιώτης ἀπ' τὰ ὁποῖα δυὸ χρόνια αἰχμάλωτος στὴ Γερμανία— ὁ Ἀπόστολος Παπαδιαμάντης πέθανε διατηρώντας πλήρη διαύγεια πνεύματος καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο. Ἀδέρφια του ἦταν ὁ Διαμάντης, ἡ Κυριακούλα, ἡ Χαρίκλεια καὶ ἡ Σταυρούλα. Ὁ ἴδιος εἶχε τελειώσει τὸ Σχολαρχεῖο καὶ ἀγαποῦσε τὴν καθαρεύουσα.

Μετὰ τὸν θάνατο καὶ τῆς τελευταίας ἀδελφῆς τοῦ Ἀλέξανδρου, τῆς Κυρατσούλας (1936), ὁ Ἀπόστολος Παπαδιαμάντης εἶχε τὴν πρόνοια νὰ μεταβεῖ στὴ Σκιαθὸ καὶ νὰ διασώσει τὰ αὐτόγραφα, τετράδια καὶ ἓνα ἔντυπο ἀπ' αὐτὰ ποὺ εἶχαν ἀπομείνει ἐκεῖ, ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Τὸ ἔργο τοῦ

Ἀλέξανδρου κάποιες στιγμὲς εἶχε διασώσει οἰκονομικὰ τίς φτωχὲς ἀδερφές τοῦ μεγάλου Σκιαθίτη, οἱ ὁποῖες παραχωρώντας εἶτε τὰ συγγραφικὰ δικαιώματα εἶτε ἐνότητες τῶν αὐτογράφων (κυρίως στὸν Κώστα Φαλταίτης καὶ στὸν Octave Merlier) κατάφεραν νὰ ἐπιβιώσουν ὅταν ἡ ἀνέχειά τους γινόταν βασιανιστικὴ. Ὡστόσο, κι αὐτὰ ποὺ διέσωσε ὁ Ἀπόστολος ἦταν ἀρκετὰ καὶ σημαντικὰ (βλέπε τὴν περιγραφή τους στὸ βιβλίο μου [*Τὸ λάβαρον*], Ἀθήνα 1989).

Στὴ *Νέα Ἑστία* 22 (1937) 1345 ὁ Γ. Ι. Φουσάρας ἔγραφε, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, καὶ τὰ ἐξῆς: «Ἡ Ἐταιρεία Εὐβοϊκῶν Σπουδῶν δέχθηκε μόνον πρότασή μου κι ἀποφάσισε τὴν ἐκδοσὴ τῶν Ἀπάντων τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ κατ' ἐντολὴν τῆς ἔκανα καὶ τίς σχετικὲς διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Ἐκδοτικὸ Οἶκο Μ. Γ. Βασιλείου καὶ Σία. Μὰ καὶ τοῦτο τελματώθηκε —ἀν δὲ ματαιώθηκε ὀλίγτελα— ἀπὸ τὴν ἀσυμφωνία τῶν κληρονόμων τοῦ Παπαδιαμάντη, ποὺ οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἐνόμισαν πὼς θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν μεμιᾶς πλούσιοι ἀπὸ τέτοια ἐκδοσὴ». Ἀπὸ τοὺς κληρονόμους αὐτοὺς ἐξαίρεση μόνη, ἂς προσθέσουμε, ὁ Ἀπόστολος Παπαδιαμάντης. Ἴδου τί γράφει σὲ ἐπιστολή του στὸ *Ἐλεύθερον Βῆμα*, φύλλο 7047, 26 Μαρτίου 1942, σ. 2:

“Οἱ κληρονόμοι Παπαδιαμάντη

Ὁ ἐκ τῶν κληρονόμων τοῦ μεγάλου Ἑλληνοῦ συγγραφέως κ. Ἀπόστολος Παπαδιαμάντη μᾶς γράφει τὰ ἑξῆς:

Εἶμαι ἐκ τῶν κληρονόμων (πρῶτος ἀνεψιός) τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη· ὁ στενὸς κληρονομικὸς δεσμὸς πρὸς τὸν ἐλλιπόντα Ἑλληνα διηγηματογράφον μοι ἐπέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα τὸ ὄλον ἔργον του καταστῇ κοινὸν κτῆμα τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ κατὰ πάγκοινον ὁμολογίαν τοῦτο ἀποτελεῖ ἀνεγνωρισμένον πνευματικὸν κεφάλαιον, εἶμαι ὅμως συγχρόνως καὶ πτωχὸς βιοπαλαιστῆς αἱ δὲ καταβληθεῖσαι κατὰ καιροὺς παρ’ ἐμοῦ προσπάθειαι ὡς ἐκ τοῦ λόγου τούτου δὲν ἐπέτυχον τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδικωμένου σκοποῦ. Ὁ σκοπὸς τῶν ἀτελεσθέντων τούτων προσπαθειῶν μου —ἀς δὲν δύναμαι λεπτομερῶς ν’ ἀπαριθμήσω εἰς τὸ παρὸν σημεῖμά μου, μὴ ἐπιθυμῶν νὰ κάμω κατάρχησιν τῆς φιλοξενίας τῶν στηλῶν σας— ἦτο ὁ αὐτὸς μὲ τὸν ἐπιτυγχανόμενον ἤδη διὰ τῆς καθ’ ὅλα ἀξιωμαίνου πρωτοβουλίας τῆς σεβαστῆς κυβερνήσεως, ἡ ὁποία παρὰ τὰς τραγικὰς στιγμὰς ἂς διέρχεται ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν στέργει νὰ στερῆσῃ αὐτὸν τῆς ἐθνικῆς πνευματικῆς τροφῆς ἣν κατέλιπεν ὁ ἀείμνηστος θεῖος μου. Ὅντως δὲν εἶνε ὀρθὸν πνευματικὰ δημιουργήματα ὡς τὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη νὰ τὰ στεροῦνται ἐκεῖνοι οἵτινες τὰ ἐνέπνευσαν εἰς τὸν δημιουργὸν ἐκ στενῶν πλέον ἀντιλήψεων περὶ ἀποκλειστικότητος τῶν κληρονομικῶν δικαιωμάτων ἐν τῇ πνευματικῇ ιδιοκτησίᾳ. Καλούμενος παρὰ τοῦ σεβαστοῦ ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας θ’ ἀναφέρω τὸ τί ἔπραξα διὰ τὴν ταχεῖαν ἐκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη ὡς εἰς ἐκ τῶν πλησιεστέρων κληρονόμων του, ἀδιαφορήσας διὰ τὰ προσωπικὰ μου κληρονομικὰ δικαιώματα. Ἦδη συγχαίρω τὸ ἀρμόδιον

ὑπουργεῖον τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας διὰ τὴν πρωτοβουλίαν του ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ ἔργου του, ἣν ἐγὼ μέχρι σήμερον δὲν ἐπέτυχον ἐκ λόγων ἀνεξαρτήτων τῆς θελήσεώς μου.

Μετὰ τιμῆς
Ἀπόστολος Παπαδιαμάντης
Ἀχαρνῶν 215”

Τὸ γράμμα αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ συνδέεται μὲ τὸ ζήτημα «Ἀποδέσμευσις κεφαλαίων» ποῦ προέκυψε μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Χριστουγεννιάτικου ἀφιερώματος τῆς *Νέας Ἐστίας* τὸ 1941, βλ. *Νέα Ἐστία* 31 (1942), σσ. 3-5, 244-245, 123-124, 124-125. Τὸ ζήτημα αὐτό, —νὰ μορεῖ νὰ ἐπεμβαίνει τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ μὲ νόμο νὰ ἀποδεσμεύει τὸ ἔργο μεγάλων συγγραφέων (πνευματικὰ κεφάλαια) ἀπὸ τῆς ἀπαιτήσεως τῶν κληρονόμων—, ὅπως βλέπουμε καὶ στὴ *Νέα Ἐστία* 31 (1942) 124 ἀλλὰ καὶ στὸ γράμμα τοῦ Ἀποστόλου Παπαδιαμάντη, κατέληξε μὲ θετικὴ ἀπόφασις τοῦ Ὑπουργείου. Ὅμως, μέσα στοὺς δισεκοὺς ἐκείνους χρόνους ἡ ἐκδοσις τῶν Ἀπάντων τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ γίνῃ.

Τὸν χειμῶνα 1941-42, ἀφοῦ πληροφορήθηκε ἀπὸ μαθήτριά του γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Ἀρχείου Ἀποστόλου Παπαδιαμάντη, ἐπισκέφθηκε τὸν κύρ Ἀπόστολο ὁ καθηγητῆς φιλόλογος Κώστας Παπαχρῖστος καὶ μελέτησε τὰ κατάλοιπα. Καρπὸς τῆς μελέτης του ὑπῆρξε τὸ βιβλίον του *Ὁ ἄγνωστος Παπαδιαμάντης*, Ἀθήνα 1947, σσ. 95. Ὁ Παπαχρῖστος ἐπέλεξε νὰ παρουσιάσει καὶ ἐκδώσει ὀρισμένα μόνον σχολικὰ ἐνθύμια, παιδικὰ σχέδια καὶ γράμματα τοῦ Παπαδιαμάντη, τὸ πρωτόγραφον τῆς «Νοσταλγοῦ» καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ διηγήματος «Ὁ προστάτης τῶν χηρῶν». Στὴν κατοχὴ τοῦ Παπαχρῖστου βρίσκονται σήμερον κάποια αὐτόγραφα καὶ ἄλλα ἔγγραφα παπαδια-

μαντικά, προερχόμενα από τὸ Ἀρχεῖο Ἀπόστολου Παπαδιαμάντη (βλ. στὸ βιβλίο μου [Τὸ λάβαρον], σσ. 153-154).

Τὸ Ἀρχεῖο ἐπισκέφθηκε καὶ ὁ Γ. Βαλέτας, πρὶν ἐκδώσει στὰ 1954-55 τὰ Ἔκτακτα τοῦ Παπαδιαμάντη. Γιὰ νὰ μὴν ἐπεκτείνω ὅμως τὴ νεκρολογία τούτη, παραπέμπω τὸν ἀναγνώστη στὴν Εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου μου πού προανέφερα. Ἀρκεῖ ἐδῶ νὰ σημειώσω ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παπαδιαμάντης ἦταν πάντοτε πρόθυμος νὰ ἐπιτρέπει τὴν ἔρευνα στοὺς μελετητές, ἐμπιστευόμενος μέχρις ἀφελείας τὶς καλὲς τοὺς προθέσεις. Ἡ χήρα τοῦ Ἀπόστολου, κυρία Κωνσταντῖνα Παπαδιαμάντη, μοῦ ἐπαναλάμβανε τὶς προάλλες ὅτι «ὁ Ἀπόστολος ἔδινε τὸ βασιτάκι καὶ αὐτοὶ μελετᾶνε μόνοι τους» τὸ βασιτάκι, πού τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ Παπαχρίστος, περιεῖχε τὰ κατάλοιπα. Οὔτε ὁ Παπαχρίστος οὔτε ὁ Βαλέτας, πολὺ λιγότερο ὁ δεῦτερος, ἀναφέρθηκαν συστηματικὰ στὸ περιεχόμενο τῆς βαλίτσας καὶ οὔτε φυσικὰ ἔδωσαν ἀναλυτικὴ περιγραφή τοῦ Ἀρχείου.

Ἡ περιγραφή αὐτή, μαζί με ἕκδοση

ἀνεκδότων ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο καὶ με σχόλια, ἔγινε στὸ βιβλίο μου [Τὸ λάβαρον], κατὰ τὸν τρόπο πού ἐκθέτω στὴν Εἰσαγωγή. Τὸ Ἀρχεῖο Ἀπόστολου Γ. Παπαδιαμάντη ἦταν ἀπὸ τότε στὴ φύλαξη τοῦ γιοῦ τοῦ Ἀπόστολου, κυρίου Γεωργίου Ἀπ. Παπαδιαμάντη, πού ζεῖ στὴν Ἀθήνα μαζί με τὴ σύζυγό του καὶ τὸν νεαρό γιό του, δεξιότηγη τοῦ βιολιού, Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Τὸ πολῦτιμο Ἀρχεῖο τὸ φυλάσσουν με ἀκρα ἐπιμέλεια, εὐλάβεια θὰ ἔλεγα, καὶ ἐπιτρέπουν με προθυμία τὴ χρῆση του.

Οἱ παπαδιαμαντικὲς σπουδὲς χρωστοῦν χάρη στὴ σωστικὴ παρέμβαση τοῦ μακαρίτη Ἀπόστολου Γ. Παπαδιαμάντη πού διαφύλαξε τὰ κατάλοιπα τοῦ Ἀρχείου ἀπὸ τὴ φθορὰ καὶ τὴν καταστροφή. Ὁ «πτωχὸς βιοπαλαιστής», αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ἔσωσε τόσα πολλὰ, ἐνῶ ἀπ' τὰ χέρια τῶν ἐργατῶν τοῦ πνεύματος πέρασαν καὶ χάθηκαν περισσότερα... Θεὸς σχωρὲς τὸν Ἀπόστολο Γεωργίου Παπαδιαμάντη!

Φώτης Δημητρακόπουλος

Λαθρεμπόριο στὴ Σκιάθου τὸ 1892 καὶ ἓνα σχετικὸ ἄρθρο τοῦ Γεωργίου Παπαδιαμάντη

[Τὰ παρακάτω τέσσερα εἰδησιογραφικὰ ἄρθρα πού ἀναφέρονται σὲ ὑπόθεση λαθρεμπορίου στὴ Σκιάθου τὰ ἐντόπισα τυχαίως, καθὼς ἔρευνουσα τὶς μικροταινίες τῆς Ἀκροπόλεως στὴ Μπενάκειο Βιβλιοθήκη, ἀναζητώντας παπαδιαμαντικὰ κείμενα. Τὸ τέταρτο ἄρθρο εἶναι ἐπιστολὴ τοῦ Γεωργίου Παπαδιαμάντη, ἀδελφοῦ τοῦ Ἀλέξανδρου, καὶ ἀποτελεῖ παρέμβαση στὴν εἰδησιογραφία με τὴν πρόθεση νὰ παρουσιαστοῦν τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀντίθετη ἀποψη. Εἶναι σαφὲς ἡ ἀντιδηλιγιανικὴ θέση τοῦ Γ. Παπα-

διαμάντη, γεγονὸς πού γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ πιστοποιεῖ τὰ τρικουπικὰ φρονήματα τῆς οἰκογένειας (πβ. στὸ βιβλίο μου [Τὸ λάβαρον], σ. 99), καὶ εἶναι ἀξιοπρόσεκτη ἡ μνελα τῶν ὀνομάτων Παπαδιαμάντης - Μωραϊτίδης γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ τὸ φιλήσυχο καὶ εὐλάβες αἰσθημα τῶν Σκιαθιτῶν. Ὅπως σημειώνεται καὶ στὸ πρῶτο ἄρθρο, ἡ χώρα βρισκόταν σὲ προεκλογικὴ περίοδο: στίς 17.2.1892 ἡ κυβέρνηση Δηλιγιάννη παύθηκε ἀπὸ τὸ Στέμμα καὶ οἱ ἐκλογές στίς 3.5.1892 ἔφεραν στὴν ἐξουσία τὸν Τρικουπῆ. Τὰ

κομματικά πάθη και ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια ἔδιναν τὴν εὐκαιρίαν στὸ λαθρεμπόριο ἀνὰ ὑψώση θρασεῖαν τὴν κεφαλὴν». Ἐς θυμηθοῦμε ὅτι «Οἱ Χαλασχωρήδες» δημοσιεύονται στὴν Ἀκρόπολι ἀπὸ 12-22 Αὐγούστου 1892 καὶ τὰ «Ναυαγίων ναυάγια» στίς 10 καὶ 17 Ἰανουαρίου 1893· καὶ στὰ δύο διηγήματα ὑπάρχει μεταξὺ ἄλλων καὶ μνεῖα λαθρεμπορίου, μὲ δερματοτύρια καὶ βούτυρο στὸ πρῶτο (βλ. Ἔπαντα Β', 439) καὶ πάλι μὲ δερματοτύρια στὸ δεύτερο (αὐτόθι, 502 στίχ. 28). Κάποια κενὰ στὸ πρῶτο ἄρθρο ὀφείλονται στὸ ἐφαρμοσμένο φύλλο τῆς ἐφημερίδας.]

Φ.Α.Δ.

1

Ἀκρόπολις, Δευτέρα 30 Μαρτίου 1892, σελ. 3.

«Τὸ λαθρεμπόριον ἐν Σκιάθῳ.

Γράφουσιν ἡμῖν ἐκ Σκιάθου τὰ ἐξῆς: Τὸ λαθρεμπόριον ὑψώσε θρασεῖαν τὴν κεφαλὴν εἰς ἡμέρας καθ' ἃς ὑπηρεσιακὴ, ὡς εἶπειν, κυβέρνησις ἰθύνει τὰ τῆς πολιτείας, ἥτις δὲν ἀμιφιβάλλομεν, ὅτι θέλει καταβάλλῃ πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς καταστολὴν αὐτοῦ.

Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ὁ ἄλλος Ἰαβέρης εἰς τὸ καθῆκον ὑποτελώνης Σκιάθου Ἀχιλλεὺς Κορωναῖος, ἄγρυπνος, λέγω, οὗτος φρουρὸς τοῦ Δημοσίου πλοῦτου καὶ τῆς ζωῆς αὐτοῦ μὴ φειδόμενος ὑπὸ λαθρεμπόρων ἐπαπειλούμενος, ἀνεκάλυψε δύο μεγάλα λαθρεμπόρια κατασχών εἰς τὰς παραλίους θέσεις τῆς πόλεως Σκιάθου πρῶτον μὲν διάφορα εἶδη πολυτελείας ἀνήκοντα εἰς τινὰ ἐκ Σκιάθου Δ. Γαλάτην ἔμπορον, εἶτα δὲ 16 κάσσας περιχοῦσης ἐνάστης ἀνὰ δύο δοχεῖα (τενεκέδες) πλήρη πετρελαίου καὶ ἓνα σάκκον ἡμιπεπληρωμένον σακχάρους, ἄπαντα προερχόμενα ἐκ λαθρεμπορίου.

Λυσίτελές διὰ τὸν δημόσιον συμφέρον, σωτήριον δὲ διὰ τὸν ἐμπορικὸν τοῦ τό-

που τούτου κόσμον [...]ον, ὅστις ἀποδοκιμάζων τὸ λαθρεμπόριον, δὲν δύναται νὰ πωλήσῃ τὰ ἐμπορεύματά του εἰς εὐτελεῖ τιμὴν, ὡς πράττουσιν οἱ μὴδὲν ἐκ τούτου ζημιούμενοι λαθρέμποροι, ἤθελεν εἶσθαι, ἐὰν ἀπ[...] τῆς κυβερνήσεως ἀτμοτελωνίς καὶ [...]ίθετο ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ δραστηρίου ὑποτελώνου, τοῦ κατακτῆσαντος διὰ τῆς πρὸς τὸ καθῆκον του ἀφοσιώσεώς του τὰς καρδίας τῶν φιλονόμων πολιτῶν, οἵτινες, εὐτυχῶς ἀποτελοῦσι τὴν πλειοψηφίαν, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οὐ μόνον ἐκ Σκιάθου ἤθελεν ἐκλείπει τὸ λαθρεμπόριον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ὄλων τῶν Σποράδων νήσων, ἃς ἐκάλυψαν τὰ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ προερχόμενα κατάμιστα ἐκ λαθραίων ἐμπορευμάτων πλοιάρια, ἅπερ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀρηγῆριον ἔχουσι τὰ βόρεια παράλια τῆς Εὐβοίας· ἄλλως μὲν ὁ ζῆλος τοῦ ἀκαμάτου ὑποτελώνου μαρανθῆσεται, βασιλευσὴ δὲ τὸ λαθρεμπόριον ὑποθαλάπμενον, ὡς πληροφοροῦμαι, παρ' ἀνθρώπων καθῆκον ἐχόντων νὰ πατάσσωσι τοῦτο. Ὑψώσατε ὅθεν κ. Συντάκτα φωνὴν σωτήριον ὑπὲρ τοῦ δεινῶς πάσχοντος τόπου τούτου.

Ε. Μ.»

2

Ἀκρόπολις, Τρίτη 31 Μαρτίου 1892, σελ. 2.

«Τὰ ἐν Σκιάθῳ.

Πρωτάκουστα καὶ πρωτοφανῆ εἶνε τὰ ἐκ Σκιάθου ἀγγελθέντα. Τὴν πολιορκίαν τοῦ ἐκεῖ ὑποτελώνου, κατασχόντος λαθρεμπορικὰ ἐμπορεύματα, διηγήρησαν οὐχὶ ἰδιῶται, ἀλλ' ὑπάλληλοι δημοτικοί, ἢ ἴδια ἡ δημαρχία καὶ ὁ ὑπολιμενάρχης, οἵτινες κατὰ πᾶσαν βεβαιότητα εἶνε καὶ λαθρέμποροι. Ὁ τελώνης διέτρεξε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ἀντέστη ὁμως γενναίως.

Τὸ ὑπουργεῖον τῶν οικονομικῶν, ὡς

καὶ τὸ ὑπουργεῖον τῆς δικαιοσύνης, εὐ-
θὺς ὡς ἔλαβον γνῶσιν τῶν βιαιοπραγιῶν
τούτων, διεβίβασαν πληθὺν τηλεγραφι-
κῶν διαταγῶν πρὸς ἐνέργειαν τῶν κα-
ταλλήλων μέτρων διὰ τὴν αὐστηροτάτην
καὶ ἀμειλικτον καταδιώξιν τῶν ἐνόχων.
Ἐκ Λαυρίου ἀπεστάλη ἀτιμόπλοιον, ὅπως
παράλαβη ἐκ Βόλου τὸν ἀνακριτὴν καὶ
ἀποβιβάσῃ αὐτὸν εἰς Σκιαθὸν ἀπεστάλη
δὲ καὶ ἐπαρκὴς στρατιωτικὴ δύναμις. Ὁ
εἰρηνοδίκης προέβη ἀμέσως εἰς τὴν ἐκτέ-
λεσιν τοῦ καθήκοντός του, ἀλλ' ἔνεκα
ἐλλείψεως στρατιωτικῆς δυνάμεως ἡ πο-
λιορκία τοῦ τελώνου παρετάθη ἐπὶ τρεῖς
ἢ τέσσαρας ὥρας καὶ ἐπὶ τέλους ἐλύθη,
χωρὶς νὰ ἀποδοθοῦν ὑπὸ τοῦ τελώνου τὰ
κατασχεθέντα λαθρεμπορεύματα καὶ χω-
ρὶς εὐτυχῶς νὰ γίνῃ αἱματοχυσία. Ὁ ἐκ
Βόλου ἀνακριτὴς καταφθάνων εἰς Σκια-
θὸν θὰ ἐνεργήσῃ πᾶσαν ἀναγκαίαν κατα-
διώξιν.»

3

Ἀκρόπολις, Τετάρτη 1 Ἀπριλίου 1892.

«Τὰ ἐν Σκιαθῶ.

Νεώτεροι ἐκ Σκιαθῶ πληροφορίαι
ἀναγγέλλουν, ὅτι ὁ τελώνης δὲν εἶνε
πλέον πολιορκημένος καὶ δὲν ὑπάρχουν
φόβοι διαταράξεως τῆς ἡσυχίας. Τόσον
εἶχε τρομάξει ὁ τελώνης ἐκ τῶν κατ' αὐ-
τοῦ ἀπειλῶν, ὥστε δὲν ἐτόλμα νὰ θέσῃ
ὑπὸ τὴν κατοχὴν του τὰ λαθρεμπορεύ-
ματα, δι' ἃ ἐνέχονται ὑπάλληλοι τῆς δη-
μαρχίας καὶ ὁ ὑπολιμενάρχης. Ἦδη διε-
τάχθη ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου οἰκονομικῶν
νὰ παράλαβη τὰ λαθρεμπορεύματα. Ἐπί-
σης διετάχθη ὁ οἰκονομικὸς ἐπιθεωρητὴς
Βόλου κ. Σταυράκος ν' ἀπέλθῃ εἰς Σκιά-
θον, ὅπου διὰ πρώτης εὐκαιρίας μετα-
βαίνει καὶ ὁ ἀνακριτὴς Βόλου, οἵτινες
ἐβράδυναν μέχρι τοῦδε ἔνεκα μεγάλης ἐν
τῇ θαλάσῃ τρικυμίας.

Κύριε Κωνσταντόπουλε, ἀκόμη δὲν
ἐπαύσατε τὸν δῆμαρχον;

Δὲν πειράζε(ι), ἕνα βουλευτὴν ὀλι-
γώτερον.»

4

Ἀκρόπολις, Πέμπτη 9 Ἀπριλίου 1892.

«Τὰ ἐν Σκιαθῶ.

Ἄλλη ἀφήγησις.

Ἀνακριτὴς εὐσυνειδήτος ἄς τὰ ξελα-
ναρίσῃ.

Ἐκ Σκιαθῶ, 3 Ἀπριλίου 1892.

Ὅλο ἐκεῖνο τὸ οἰκοδόμημα τὸ ὁποῖον
ὁ εὐφάνταστος συντάκτης τῆς Χώρας,
ὁ Σκιαθίτης Δεληγιαννικὸς Αἰγιαλειδης,
διότι ὑπάρχει καὶ ἄλλος μὴ τοιοῦτος,
ὄλο κινδυνεύει νὰ καταπέσῃ ἐπὶ τῆς κε-
φαλῆς τῶν δημιουργησάντων αὐτό.

Σεῖς οἱ ἐν Ἀθήναις ζῶντες βεβαίως
διὰ τοῦ σημερινοῦ ταχυδρομείου θὰ πε-
ριμένετε νὰ μάθετε τὸ ὄνομα τοῦ δικτά-
τορος ὁ ὁποῖος διευθύνει τὴν μικρὰν μας
νῆσον, ἀφοῦ ὄλαι αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ ἐξου-
σίαι κατὰ τὴν Χώραν κατελύθησαν. Ἀλλὰ
τοιαύτην εἶδησιν εὐτυχῶς δὲν δύναμαι
νὰ μεταδώσω. Ἡ κωμόπολις μας ἡσυχά-
ζει καὶ ἑορτάζει μετὰ τῆς γνωστῆς εὐ-
λαβείας ἣτις διακρίνει τοὺς νησιώτας
(ἴδε Παπαδιαμάντην καὶ Μωραϊτίδην)
τὰ ἄγια πάθη τοῦ Σιωτῆρος ἡμῶν.

Ἀλλὰ πῶς τότε ἐδημιουργήθησαν τό-
σοι φανταστικοὶ σχετλιασμοὶ ἐπὶ τῇ ἀναρ-
χίᾳ τῇ κρατούσῃ ἐν Σκιαθῶ καὶ διατί νὰ
εὕρῃ ὁ Γ. Φιλάρετος μὲ τοὺς Σκιαθίτας
τὸν μετὰ του.

Ἴδου ἡ ἐξήγησις.—Ἐν τινι ἀγρῷ πλη-
σίον τῆς πόλεως ἀνευρέθησαν 16 κιβώτια
πετρελαίου ἔρημα καὶ δύο σάκκοι σακ-
χάρεως. Ἐκ τούτου ὁ τελώνης προέβη
εἰς ἐρεύνας εἰς διαφόρους οἰκίας πρὸς
ἀνακάλυψιν καὶ ἄλλων ἀλλ' αἱ ἔρρευαι
ἐγένοντο κατὰ τὸν κατάλογον δν ὁ τε-
λώνης ἐκράτει εἰς τὰς χεῖρας του. Ἐν
τῷ καταλόγῳ δὲ τούτῳ ἐσημειοῦντο καὶ
ὄνόματα ἀνθρώπων οἵτινες ἔχουσι τόσας
σχέσεις μὲ τοὺς λαθρεμπόρους ὅσας ὁ
δώσας τὸν κατάλογον μὲ τὴν χρηστό-
τητα, καὶ μάλιστα καὶ εἰς αὐτὸ τὸ δη-
μαρχικὸν κατὰστημα.

Ἐνρηγγήθησαν πανταχοῦ ἔρευμαι, ἀλλ' οὐδὲν ἀνεκαλύφθη, διότι ἀνεζητήθησαν καὶ ἄλλα ἐμπορεύματα ἐκεῖ βεβαίως ὅπου δὲν ὑπῆρχον. Ἐκ τῆς μεροληπτικῆς δὲ ἐνεργείας τοῦ τελώνου καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων τὰ ὁποῖα τακτικῆ ἀνάκρισις θὰ ἐξακριβώσῃ ὁ λιμενάρχης Σκιαθίου προέβη μετὰ τοῦ εἰρηνοδίκου καὶ παρέδρου εἰς ἄλλας ἐρεύνας καὶ ἀνεκάλυψαν νέα κιβώτια πετρελαίου εἰς τὰς οἰκίας τῶν παλληκαράδων τῶν συνοδευόντων τὸν τελῶνιν εἰς τὰς πρώτας ἐρεύνας του.

Τοῦτο καὶ λ/σμός δοῦναι καὶ λαβεῖν διὰ χειρὸς τοῦ τελώνου γραφεῖς, ἔτι δὲ καὶ ἄλλος κατάλογος παραγγελιῶν διαφόρων οἶον τουμπεκείου, σακχάρους, καφφέ, ἔδωκε δικαίας ὑπονοίας εἰς τὸν λιμενάρχην ἀποκρύψεως καὶ ἄλλων πραγμάτων ἐν αὐτῷ τῷ τελωνιακῷ καταστήματι. Ἐζήτηθη νὰ γείνη ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ εἰρηνοδίκου ἔρευμα, ἀλλ' ἀντετάχθη ἔνοπλος ἀντίστασις. Οἱ πολῖται ἐκ τῶν ὕβρεων τοῦ τελώνου πρὸς ὄλους ἀδιακρίτως τοὺς πολίτας, πρὸς τὸν λιμενάρχην καὶ ὄλους τοὺς θεοὺς τοὺς ὁποίους ἐλάτρευσεν ποτὲ ἡ ἀνθρωπότης, ἐρεθισθέντες περιεκύκλωσαν τὸ ὑποτελωνεῖον, τότε δὲ ἡ ἀστυνομικὴ ἀρχὴ ἐπενέβη, ἐκράτησε τοὺς πρὸς στιγμὴν ἐξερεθισθέντας πολίτας καὶ τὰ πράγματα μετὰ μίαν ὥραν ἐπανῆλθον εἰς τὸ πρῶν καθεστῶς. Ὁ τελώνης καὶ οἱ σύντροφοί του ἤρχισαν νὰ τηλεγραφῶσι ὅ,τι ἤθελον καὶ οἱ ἄλλοι ἡσύχαζον διότι δὲν ἔβλεπαν κανένα λόγον θορύβου, ἀφοῦ τακτικῆ ἀνάκρισις ἠδύνατο νὰ ἐξακριβώσῃ ὅλα καὶ τὴν ποιότητα τῶν νέων πρωτοκόλλων κατασχέσεως τῶν συνταχθέντων καθ' ἡν ὥραν

προετάθη ἡ ἀντίστασις, πρωτοκόλλων κατασχέσεως πραγμάτων μὴ ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς ἄλλας ἐρεύνας, ἀπὸ τῆς ὀροφῆς καταπεσόντων ἐν τῷ τελωνιακῷ καταστήματι.

Αὕτῃ ἡ ἀλήθεια· ὅτι τὰ πράγματα ἔχουσιν οὕτως, μαρτυρεῖ καὶ ἡ τακτικὴ ἣν ἐτήρησεν ὁ εἰσαγγελέας Βόλου, εἰς τὸν ἐνταῦθα εἰρηνοδικὴν ἀναθέσας τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἀνακρίσεων, πρᾶγμα βεβαίως κακόν, διότι ὁ κύριος οὗτος ἀναμιχθεὶς εἰς τὰς ἱστορίας ὅλας, ἔχει ἤδη ἀντιπαθείας καὶ συμπαθείας καὶ ἐπομένως συνείδησιν οὐχὶ ἀμερόληπτον, κατὰ τὴν κρίσιν τῶν πολλῶν.

Θὰ ἦτο φρονιμώτερον ἂν ἤρχετο τακτικὸς ἀνακριτῆς, ἂν ἔχανε τὸ Πάσχα του εἰς ἐκ τῶν δικαστῶν τοῦ Βόλου διότι οὕτω θὰ ὑπῆρχεν ἐμπιστοσύνη ἀπὸ μέρους τῶν κατοίκων εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς δικαιοσύνης.

Λοιπὸν λογαριασμός καὶ παραγγελία τελώνου, κατάσχεσις λαθρεμπορευμάτων εἰς οἰκίας συντρόφων τελώνου καὶ μάλιστα ἐνός, ὁ ὁποῖος παρέσχε εἰς τὴν «Χώραν» τὴν εὐκαιρίαν τόσων καταρῶν, πρωτόκολλα νέα συνταχθέντα κατὰ τὴν δῆθεν πολιορκίαν τοῦ τελώνου, καὶ συμπεριφορὰ τελώνου καὶ εἰρηνοδίκου προεκάλεσαν ὅλας τὰς σκηνάς αὐτάς, αἱ ὁποῖαι παρέσχον ἀφορμὴν εἰς τὸν ναυαγὸν μὲν τῆς πολιτικῆς ἐν Σκιαθῷ, νὰ εἰπῇ ὅσα εἶπε, εἰς τοὺς Σκιαθίτας δὲ ἀφορμὴν γελώτων ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν τόσον ὠραίων καὶ πατριωτικῶν ἐκείνων λόγων, καθ' ἡμέρας μάλιστα μεγάλου θρησκευτικοῦ πένθους.

Γ. Παπαδιαμάντης»

*Ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ Γεωργίου Παπαδιαμάντη
πρὸς τὸν ἀδελφὸ του Ἀλέξανδρο
(Ἀρχεῖο Merlier - Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν)*

Ἄν Βώλω τῆ 28 Μαΐου 1893

Ἀδελφέ Ἀλέξανδρε,

Τὸ σάββατον σοῦ ἔγραφα ἀπαντήσας εἰς τὴν τελευταίαν σου.—Ἦδη ἐπαναλαμβάνω νὰ ὑπενθυμίσω ὅσα ἐν τῆ ἐπιστολῇ μου ἐκείνῃ ἔγραφα, καὶ λοιπὸν σὲ παρακαλῶ διὰ τοῦ Ζ. Λογοθέτου, ὅστις μετὰ 5-6 ἡμέρας θὰ ἐπιστρέψῃ, νὰ μοῦ στείλῃς τὸ καπελλάκι διὰ τὸ παιδί, καὶ ἂν δυνήθῃς καὶ χρήματα διὰ τὴν κλήτευ-

σιν μάρτυρος ὑπερασπίσεως τοῦ Εἰρηνοδίκου ἐπὶ τῆς κατ' ἐμοῦ ὑποθέσεως, ἥτις ἐκδικασθῆσεται τὴν 9 Ἰουνίου.

Δὲν πρέπει νὰ μείνω ἀνυπεράσπιστος, ἀφοῦ δύναμαι ν' ἀποδείξω τὴν ἀθωότητά μου.

Σὲ ἀσπάζομαι
ὁ ἀδελφός σου
Γ. Παπαδιαμάντης»

Ἀνακοίνωση: Φώτης Δημητρακόπουλος

*Μιὰ (αὐθαίρετη) ἀποτίμηση τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου
γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη*

Τέσσερις περίπου μῆνες μετὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ (Πρώτου) Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη ποῦ ἔγινε ἀπὸ 20-24 Σεπτεμβρίου 1991 στὴ Σκιάθου, καὶ βοηθούμενος ἀπὸ τὸ φυλλάδιον τοῦ Προγράμματος, θὰ ἠθέλα νὰ καταθέσω μιὰ ἀποτίμησίν του ὡς ἕνας ἐκ τῶν συνέδρων. Ἐξακολουθῶ λοιπὸν ἀκόμη νὰ ἐκτιμῶ ὅτι τὸ Συνέδριον ἀποτέλεσε ἕνα σταθμὸν στὶς παπαδιαμαντικὰς σπουδὰς, ἀνάλογο μὲ αὐτοὺς τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀφιερώματος τῆς Νέας Ἑστίας τὸ 1941, τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὸν Βαλέτα, τῆς ἐκδήλωσιν τῶν πενήνταχρονων ἀπὸ τὸν θάνατό του στὴν αἴθουσα τοῦ «Παρνασσοῦ» (1961) μὲ δῶρον τὸ κείμενον τοῦ Ζ. Λορεντζάτου, καὶ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων ἀπὸ τὸν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλον (ἐκδόσεις Δόμος). Ἡ ἀποτίμησις αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται τόσο στὰ ὅσα ἀνακοίνωσαν οἱ τριάντα ἔξι σὺν ἕνα συνέδρῳ, ὅσο στὰ ὅσα δὲν ἐλέχθη-

σαν (ἐπιτέλους) ἀπὸ τὶς συνήθως λαλήστατες τόσα χρόνια «σχολές» τῶν φωταδιστῶν ἢ κοινωμιστῶν ἡλισθητιστῶν.

Ἦδη ἀναφέρθησαν τριάντα ἔξι σὺν μιᾷ ἀνακοινώσεσι ποῦ παρουσιάστηκαν σὲ πέντε συνεδρίες στὴ (μίζερη κατὰ τὰ ἄλλα) αἴθουσα ποῦ ἐπὶ τοῦτου διαμορφώθηκε στὸ φιλόξενο καὶ ἀνετο ξενοδοχεῖο «Νόστος», ποῦ βρίσκεται στὴ λιγότερο ἢ σχεδὸν καθόλου μνημονευόμενῃ ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη τοποθεσίᾳ Καναπίτσα τῆς Σκιάθου — πάντως τῆς Σκιάθου τοῦ Παπαδιαμάντη.

Μὲ ἀρκετὴ ἀσφαλῶς αὐθαίρεσιὰ θὰ ἐπιχειροῦσα νὰ χωρίσω τὶς ἀνακοινώσεις σὲ πέντε σὺν μιᾷ ομάδῃ, μὲ ἀντίστοιχες βέβαια πέντε σὺν μιᾷ ὁδοῦς προσεγγίσεως τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη — καὶ καλὸ εἶναι νὰ θυμόμαστε ὅτι γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη πρόκειται καὶ γιὰ τὴν σπουδὴν τοῦ δικοῦ του ἔργου ἔγινε τὸ Συνέδριον.

Πρώτῃ ἀναφέρω τὴν ομάδα τῶν πανεπιστημιακῶν φιλολόγων οἱ ὅποιοι, ἐνή-

μεροι και ἐπαρκείς τῶν σύγχρονων τάσεων τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας και γραμματολογίας, ἐπέχειρῃσαν με δώδεκα περίπου ἀνακοινώσεις νά ἐξετάσουν τὸ ὅλον ἢ μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Παπαδιαμάντη ὑπὸ τὸ φῶς τάσεων, ρευμάτων και σχολῶν τῆς ἐποχῆς του — ἢ τῆς ἐποχῆς μας — παρασύροντας τοὺς ἀμύητους τῆς μεθόδου σὲ ἀνορθόγραφη ἐκδοχὴ τοῦ συγκριτικοῦ ὄρου ὡς συγκρητικοῦ. Δεύτερη θὰ ἀναφέρω τὴν ομάδα ἐραστῶν ποὺ κωμάζουν ὑπὸ τὸ παράθυρο τοῦ ἡγαπημένου ἄσματα ἀσφαλῶς διαφορετικῶν μουσικῶν ποδῶν και στίξεων, ἀλλὰ πάντως δηλωτικῶν τῆς ὁμορφιάς του, εἴτε αὐτὰ ὕμνου τὴν εὐειδῆ του ὄψη εἴτε τὸν ἀληθῆ του λόγο εἴτε τὰ ψυχικά του χαρίσματα — βάλε λοιπὸν ἄλλες ἑννέα περίπου ἀνακοινώσεις. Ὑπῆρχε και ἡ ομάδα τῶν σχολαίων ἀνδρῶν, κοντὰ τέσσερις ἀνακοινώσεις, ποὺ ἤθελαν τὸν Παπαδιαμάντη χρῆσιμο ὁδηγὸ μαθητικῆς νεολαίας και λογάρισαν τὴν λίγη του παρουσία στὴ σχολικὴ ἀγωγὴ ὡς μόνη ἐλπίδα ἀνα-

νήψεως. Μιὰ τέταρτη ομάδα ἀνακοινώσεων — ἢ συνέδρων; — προσπάθησε νά βγάλει ζουμί θεολογικὸ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Σκιαθίτη, ἐφαρμόζοντας μέθοδο ἀσφαλῆ στὸν οἰκεῖο της χώρο: τὴν ἀποδελτίωση. Καὶ μιὰ πέμπτη ομάδα — αὐτὴ μᾶς ἔσωσε και μᾶς θύμισε ὅτι γιὰ μάστορη μιλάγαμε — κᾶνε τρεῖς ἢ τέσσερις ἀνακοινώσεις, με ἐπικεφαλῆς τὸν Ἡλία Παπαδημητρακόπουλο — κι ἄς εἶναι αὐτὴ ἡ μόνη ἐπάνυμη ἀναφορὰ μου.

Ἦταν κι ὁ ἕνας, ομάδα τοῦ ἑνός, ὡσεὶ παρῶν ὅπως λένε κι οἱ πατέρες-δικαστές μας, ποὺ με δανεικὴ φωνὴ μᾶς γρατζούνισε με τὰ ψυχαναλυτικά του, ὅπως τὰ χριστουγεννιάτικα γκι με τ' ἀγκάθια τους ποὺ μπῆκαν στὰ σπίτια μας φερμένα ἀπὸ τὴν ἔσπερία.

Στὸ τελικὸ ἄθροισμα περισσεύουν τρεῖς ἢ τέσσερις ἀνακοινώσεις, κι ἄς ποῦμε πὼς δὲν ὑπῆρξαν γιὰτί ἀλλιῶς χαλάει ὁ λογαριασμὸς και δὲ βγαίνει αὐτὸ τὸ σημεῖωμα.

Δ.Γ.Μ.

ΠΛΟΗΓΟΣ

Τὰ Παλαιὰ Κείμενα

Ἄπο τὸ 1983, τουλάχιστον, δίναμε ἀμοιβαῖες ὑποσχέσεις μὲ τὸν Δημήτρη Μαυρόπουλο, λέγοντας πὼς δὲν ἔχει πιά, τὸ Πάσχα τῆς ἐπόμενης χρονιᾶς θὰ βγοῦν τὰ πρῶτα *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*, ὅμως εἶχε καὶ παραεῖχε: ἄλλοτε οἱ δικές μου καὶ ἄλλοτε οἱ δικές του δυσκολίες μᾶς ἔφεραν στὸ 1991. Φαίνεται πὼς τὸ πρῶτο τεῦχος ἔπρεπε νὰ βγεῖ τ ὄ ρ α, στὰ ὀγδόντα χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Παπαδιαμάντη. «Κάθ' ἐμπόδιο γιὰ καλό», γιὰ νὰ μὴν ξεχνᾶμε καὶ τὸν καλὸ Μωραϊτίδη.

Εἶναι ἀπολύτως περιττὴ κάθε «προγραμματικὴ» δήλωση. Ἄν τὸ περιοδικὸ ἔχει λόγο ὑπάρξεως, θὰ φανεῖ ἀπὸ τίς σελίδες του. Ἐντούτοις θέλω νὰ ὑπογραμμίσω ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς του εἶναι

νὰ διασώσει παλαιὰ κείμενα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ἀβιβλιογράφητα ἢ βιβλιογραφημένα, ἄγνωστα στὸ σημερινὸ ἀναγνωστικὸ κοινό. Ὑπάρχει βέβαια ὁ βάσιμος φόβος ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ κείμενα, ποὺ ἀναγράφει ὁ Γ. Κ. Κατσιμπαλῆς στὴ βιβλιογραφία του, δὲν ὑπάρχουν πλέον, γιὰ τὶ οἱ ἐφημερίδες, ἀκόμα καὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἔχουν καταστραφεῖ. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ σύγχρονοι τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅσο καὶ ἂν παρερμήνευαν τὰ γραπτὰ του, σῶζον πολυτίμες μαρτυρίες, ἀκριβῶς γιὰ τὸν γνῶρισαν ἀπὸ κοντὰ, τὰ *Παπαδιαμαντικά Τετράδια* θὰ προσπαθήσουν νὰ περισώσουν ὅσο περισσότερες μποροῦν.

Ν.Δ.Τ.

Ἀνθολόγιο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη

Ἐνα βραχὺ σημείωμα στὸ «Βῆμα» τῆς 8 Αὐγ. 1973 γνωστοποιεῖ ὅτι ἐτοιμάζεται ἔκδοση ὄλων τῶν ποιημάτων ποὺ ἀναφέρονται στὸν Παπαδιαμάντη. Πράγματι, ἡ ἀρχικὴ μου πρόθεση ἦταν νὰ συγκροτήσω ἕνα corpus αὐτῶν τῶν ποιημάτων καὶ ὄχι νὰ συνθέσω ἕνα ἀνθολόγιο. Παρόμοιο corpus σχεδίαζα καὶ γιὰ τὰ ἀφηγήματα ποὺ εἶχαν γραφτεῖ μὲ τὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἄλλὰ ὅπως ἐκεῖ τὰ ἴδια τὰ πεζὰ μὲ μεταδίδαν καὶ ἀντὶ γιὰ corpus καταρτίστηκε μὴ ἀνθολογία, ἔτσι καὶ ἐδῶ τὸ ποιητικὸ

ὕλικό μὲ ὑποχρέωσε νὰ μεταβάλλω τὸ ἀρχικὸ σχέδιο. Ἔτσι κατέληξα στὸ Ἀνθολόγιο γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, ποὺ πρὶν πάρει τὴν ὀριστικότερη μορφή τοῦ βιβλίου θὰ δημοσιεῖται τμηματικὰ στὰ *Παπαδιαμαντικά Τετράδια*.

Ἡ δημοσίευση αὐτὴ ἔχει βέβαια δοκιμαστικὸ χαρακτήρα. Πιστεύω ὅτι οἱ ἀνθολογίες, αὐτοῦ τοῦ εἴδους τουλάχιστον, εἶναι τελικῶς συλλογικὰ ἔργα: ὁ ἀνθολόγος προτείνει καὶ οἱ ἀναγνώστες ἀντιπροτείνουν, ὑποδεικνύουν τίς παραλείψεις, διορθώνουν τὰ κάθε λογῆς λάθη.

Ἐλπίζω ὅτι καὶ ἀντιπροτάσεις καὶ ὑποδείξεις παραλείψω καὶ διορθώσεις ἐσφαλμένων θὰ μοῦ γίνουν.

Μιὰ πρώτη συναγωγή δεκατριῶν ποιημάτων μετὸν τίτλο «Ἡ Νεοελληνικὴ Μούσα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη» εἶχε κάμει ὁ Γ. Βαλέτας στὸ τεύχος Χριστουγέννων 1941 τῆς *Νέας Ἑστίας*, τὸ ἀφιερωμένο στὸν Παπαδιαμάντη. Στὸ ἴδιο τεύχος δημοσιεύτηκαν ἄλλα ἔξι ποιήματα κάτω ἀπὸ τὸν γενικὸ τίτλο «Νέα ποιήματα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη». Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ὑπῆρχε καὶ τὸ πρωτοσέλιδο τοῦ Σικελιανοῦ «Μνημόσυνο Παπαδιαμάντη», καθὼς καὶ τὰ Σκιαθίτικα τοῦ Παπατσώνη, δηλ. «Τὸ μνῆμα τοῦ Παπαδιαμάντη» καὶ «Φανέρωση τοῦ Ἄθωνα ἀπὸ τῆ Σκιάθου». Τὰ 22 λοιπὸν ποιήματα τοῦ ἀφιερώματος τῆς *Νέας Ἑστίας* ἀποτελοῦν στὴν πραγματικότητα τὸ πρῶτο ἀνθολόγιο, καὶ ὁ ἀνθολόγος τοῦ δευτέρου ὁμολογεῖ ὅτι τοῦ ὀφείλει πολλὰ. Καὶ πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ἀπὸ τὰ δέκα ποιήματα αὐτοῦ τοῦ τεύχους τῶν *Παπαδ.*

Τετρ. τὰ τέσσερα προέρχονται ἀπὸ τὴ *Νέα Ἑστία* τοῦ 1941. Οἱ διαφορὲς στὸ ποίημα τοῦ Δ. Δημακόπουλου προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ μετὴν πρώτη δημοσίευση. Δὲν μπόρεσα ὅμως νὰ ἀντιβάλλω τὸ τετράστιχο τοῦ Φ. Γιοφύλλη. Πάντως ἀντὶ τοῦ πῶς ἐζήσανε, κατὰ τὸν Βαλέτα, γράφω πῶς ἐζήσανε.

Τὸ σημεῖωμα στὸ πρὸ δεκαοκταετίας «Βῆμα» τελείωνε μετὴν παράκληση νὰ μοῦ στελθοῦν οἱ ποιητὲς τὰ σχετικὰ ποιήματά τους. Ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους ποὺ ἀνταποκρίθησαν ἦταν ὁ Νίκος Καρούζος καὶ ὁ Κώστας Γ. Καλαντζῆς ποὺ δὲ ζοῦν πιά. Τὸ ποίημα τοῦ Καρούζου ἦταν τότε ἀδημοσίευτο. Ἀργότερα δημοσιεύτηκε στὴ συλλογὴ *Χορταριασμένα χάσματα* (1974). Ἡ μόνη διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ αὐτόγραφο καὶ τὸ δημοσιευμένο εἶναι ὅτι τὸ ἀρχικὸ μαρξισμὸς γίνεται ἐξελικτισμὸς. Κρατῶ, αὐθαίρετα ἴσως, τὴν πρώτη γραφή.

Ν.Δ.Τ.

Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΜΑΣ

ΖΕΙ Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ;
Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ

Στη Μαρία και την Άρτεμη.

*Άχ ή Άκριβούλα
κοχύλια τὰ προικιά της
Παπαδιαμάντη.*

Ζήσιμος Λορεντζάτος

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1985 διορίστηκα στὸ 8ο Δημοτικὸ Χαλκίδας, ὀργανικότητος ἐνὸς μόνου δασκάλου. Τὸ σχολεῖο βρίσκεται στὰ μισὰ τοῦ δρόμου πρὸς τὴν Νέα Ἀρτάκη, τὴν πατρίδα μου (ἀκμάζουσα πολίχνη δραστηρίων προσφύγων), στὴν περιοχὴ ποὺ φέρει τὸ ὄνομα Ἐξω Παναγίτσα.

Σχολεῖο μὲ ἰδιομορφία. Ἀνήκει στὸ Ἐκκλησιαστικὸ Ὀρφανοτροφεῖο Ἀρρένων. Φοιτοῦν σ' αὐτὸ τὰ παιδιὰ τοῦ Ἰδρύματος καὶ λίγα ἀπὸ τὴ γειτονιὰ γύρω.

Ἦμουν ἀπὸ διετίας πτυχιούχος τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ δὴ τῆς συγχρόνου ἀντισταρξικῆς. Πέρασα τὴν πύλη τοῦ Ἰδρύματος καὶ ἀντίκρισα πρῶτον τὸν ἱερὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ἐκεῖ μετὰ διετίαν ἐτελέσθησαν οἱ γάμοι μου μετὰ τῆς συζύγου μου Μαρίας, ὑπὸ τοῦ ἀόκνου διακονοῦντος τὸ Ἴδρυμα πατρὸς Γρηγορίου, ἀρχιμανδρίτου.

Δεκαεπτὰ οἱ μαθητὲς τοῦ Σχολείου. Ἡ Β' μὲ ἓναν καὶ ἡ Ζ' μὲ τρεῖς. Ἀρχίσαμε νὰ ἐργαζόμεστε στὸ γλωσσικὸ μάθημα ἐπισημαίνοντας συχνά, ὅπως ἄλλωστε ἐπιτάσσουν καὶ τὰ βιβλία τοῦ Ὄργανισμοῦ, τὶς ἐτυμολογικὲς συσχετίσεις μὲ τὶς λόγιες καὶ ἐκκλησιαστικὲς λέξεις. Τὸ ἐγχειρίδιο τῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν βοήθησε ἀποφασιστικὰ.

Φθάνοντας στὴν «Παντεχνία τοῦ ἀνθρώπου» τῆς Σοφόκλειας Ἀντιγόνης, βρῆκα εὐκαιρία νὰ διδάξω λίγα στοιχεῖα γιὰ τὴν τραγωδία, χρησιμοποιώντας φωτοτυπημένες σελίδες τῆς εἰσαγωγῆς ἀπὸ τὸ ἐγχειρίδιο Ἀρχαίων τῆς Β' Λυκείου καὶ παραθέτοντας τὸ πρωτότυπο ἀπόσπασμα, παραλλήλως δὲ τὴ μεταφορὰ του στὴ νέα ἐλληνικὴ. Οἱ συσχετισμοὶ τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν λέξεων ἄρχισαν νὰ ἐντυπωσιάζουν τὰ παιδιὰ.

Ἀργότερα συναντήσαμε τὴ «Ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας» (Αἰσχύλου *Πέρσαι* 353-432). Κατάλληλη ἀφορμὴ γιὰ παρουσίαση περισσοτέρων αὐτῇ τῇ φορᾷ ἀποσπασμάτων στὸ πρωτότυπο μὲ παράθεση ἐκ παραλλήλου τῶν μεταφράσεων τοῦ Γρυπάρη καὶ τοῦ Ταμβάκη.

‘Ο Χορδς καλωσορίζει την Ἄτοσσα (155-159). Ἡ Ἄτοσσα συζητάει με τὸ Χορδ ἀγωνιώντας γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ξέρξη ἐνῶ ἐμφανίζεται ὁ ἀγγελιοφόρος (246-258). Τὸ ὄνειρο τῆς βασιλίσσας τὴν κάνει ν’ ἀνησυχεῖ γιὰ τὴν τύχη τοῦ γιοῦ της (176-214). Οἱ συγκινητικὲς στιγμὲς κατὰ τὶς ὁποῖες ἡ Ἄτοσσα προσπαθεῖ νὰ μάθει ἀν ζεῖ ὁ Ξέρξης (290-301). Τὰ ἀποτελέσματα τῶν πολέμων (272-285 καὶ 429-432):

Ἔγινε σύνδεση τῶν προηγουμένων με νεότερα κείμενα ὅπως ἡ «Ἰχνογραφία» τοῦ Κ. Γ. Παπαγεωργίου ἢ ἄλλα τοῦ Σκαρίμπα. Ἀπαραίτητη κρίθηκε μιὰ μικρὴ εἰσαγωγή με μὶτο τὸν διάλογο:

ΑΤΟΣΣΑ: Τίς δὲ ποιμάντων ἔπεστι κάπιδεσπόζει στρατῶ;

ΧΟΡΟΣ: Οὔτινος δοῦλοι κέκληνται φωτὸς οὐδ’ ὑπήκοοι (241-242).

*Κακῶν δὲ πλῆθος, οὐδ’ ἂν εἰ δέκ’ ἤματα
στοιχηγοροῖν, οὐκ ἂν ἐκπλήσαιμί σοι.
Εὐ γὰρ τόδ’ ἴσθι, μηδ’ αὖ ἡμέρα μῆ
πλῆθος τοσουτάριθμον ἀνθρώπων θανεῖν.*

Οἱ ἐντυπώσεις ἦταν πολὺ ἐνθαρρυντικὲς, εἰδικότερα ὅταν οἱ μαθητὲς ἔφταναν νὰ ἀξιολογοῦν» τοὺς στίχους 155-159 τῶν δύο μεταφράσεων.

Ἐκεῖνο τὸν καιρὸ κυκλοφοροῦσε ὁ τέταρτος τόμος τῆς κριτικῆς ἔκδοσης τοῦ Παπαδιαμάντη. Μοῦ τηλεφωνεῖ ὁ ἀδερφός μου Τάσος ἀπὸ τὴν Ἀθήνα: «Σοῦ τὸν φέρνω τὸ Σάββατο».

Ἐφτασε ὁ τόμος στὰ χέρια μου καὶ ψάχνω βιαστικὸς τὶς σελίδες. Σελίδα 297.

Κάτω ἀπὸ τὸν κρημνόν, ὅπου βρέχον τὰ κύματα, ὅπου κατέρχεται τὸ μονοπάτι, τὸ ἀρχίζον ἀπὸ τὸν ἀνεμόμυλον τοῦ Μαμογιάννη, ὅπου ἀντικρύζει τὰ Μνημοῦρια...

‘Ο δάσκαλος διαβάζει τώρα στὴν τάξη τὸ «Μυρολόγι τῆς φώκιας». Ἡ καρδιά του θυμᾶται τὸν πατέρα ποῦ ποτὲ δὲν προσφώνησε «Τάσο» ἀλλὰ πάντα «Ἀναστάση» τὸν ἀδερφό, ὅπως τὸν ἴδιο ἢ μάνα του κι ὅλοι οἱ ἐξ Ἀρτάκης Κυζίκου Μ. Ἀσίας πρόσφυγες —στὴ νέα πιά πατρίδα— ποτὲ δὲν τὸν φώναζαν «Βαγγέλη» ἀλλὰ πάντα «Εὐάγγελε». Θυμᾶμαι καὶ τὸν ἀπὸ μάνα παππούλη μου ποῦ μᾶς πῆγαινε κάθε Κυριακὴ στὴν Παναγία τῆ φανερωμένη κι ἀκούγαμε τὴν δέηση «ὕπερ τῶν μισούντων καὶ ἀγαπώντων ἡμᾶς» καὶ «ὕπερ τῶν ἐν θαλάσῃ καλῶς πλεόντων», με τὸν νοῦ μας νὰ τρέχει στὸν πατέρα ποῦ θαλασσοδερνόταν στὰ πέλαγα καὶ στὴ μάνα ποῦ μαράζωνε.

Ὅμως «ὅλοι οἱ ἀργέσται καὶ οἱ ζέφυροι καὶ οἱ ἰάπυγες» οἱ ὅποιοι «μᾶς φέρουν τ’ ἀπορρίμματα, τὰ καθάρματα τῶν δογμάτων καὶ τῶν θεωριῶν, τῶν μεθόδων καὶ τῶν τρόπων, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἔξεων, ἀπὸ τὴν Ἑσπερίαν» με κυνηγοῦσαν ἀκόμη.

Ἔτσι, μετὰ τὴν φτωχὴ Ἀκριβούλα ἔκρινα σκόπιμο νὰ γνωρίσουν τὰ παιδιὰ τὰ καμώματα τῆς Φιλίππας τῆς δασκάλας, ἢ ὅποια «εἶχε τὰ μέσα» νὰ διορισθῆ εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ «Θεοδικία τῆς δασκάλας» ἦταν ἀστοχὴ ἐκλογή γιὰ τὸ 8ο Σχολεῖο. Ὅμως ἔμεινε στὴ μνήμη μου, μετὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ ἀποσπάσματος: «Αἱ τρεῖς διδασκάλισσαι εἶχον εἰς ἓνα θαλαμίσκον τὴν τουαλέτα τους, τὶς μυρουδιὲς καὶ τὰ καθρεφτάκια τους. Μέγα μέρος τοῦ καιροῦ των ἐξώδευον νὰ διάζωνται καὶ νὰ βεργολυγοῦν ἐντὸς τοῦ σχολείου. Ἴδιως εἰς τὴν τέχνην τῆς σεισουρίδος μεγάλως διέπρεπον καὶ αἱ τρεῖς», τὸ σχόλιο νεαροῦ συναδέλφου: «Μὰ ἀπὸ τότε ἀσχολοῦνταν οἱ δασκάλας μ’ αὐτά;».

‘Ο Ἀναστάσης ὁμως ξαφνικὰ ἐγκαταλείπει τὶς ἀνώτερες σπουδὲς μηχανολογίας

για να γίνει δάσκαλος και επιλέγει για την πτυχιακή του εργασία —στον κ. Βασιλαράκη της Μαρασλείου— Παπαδιαμάντη, όπου σημείωσε: «Μήπως τελικά ο Παπαδιαμάντης δεν γράφει σε 'δύσκολη' γλώσσα, αλλά άπλως εμείς πρέπει να μάθουμε καλύτερα τα ελληνικά;».

Πού το πάει ο μικρός; άναρωτιέται ή λανθάνουσα ύπεροψία του μεγαλύτερου άδελφού, που όμως δανείστηκε τελικά τον τίτλο της εργασίας του μικρότερου: «Ζεϊ ό βασιλιάς 'Αλέξανδρος;».

Τόν περασμένο Σεπτέμβριο διορίστηκα στο τριθέσιο Δημοτικό Σχολείο Βατώντα, συνοικισμού της Νέας 'Αρτάκης Εύβοίας. 'Ανέλαβα το συνδιδασκόμενο τμήμα της Ε' και της Ζ'. Δέκα μαθητές στην Ε', έντεκα στην Ζ'. Με την τάξη πηγαίναμε πολύ καλά. Μετά τα Χριστούγεννα ήρθε ό Παπαδιαμάντης.

Κάτω από τον κρημμόν, όπου βρέχουν τα κύματα, όπου κατέρχεται τό μονοπάτι, τό άρχίζον από τόν άνεμόμυλον του Μανογιάννη, όπου άντικρύζει τα Μνημόρια...

Στην τάξη άπόλυτη ήσυχία.

Δύο κοράσια και τρία άνόρια, όλα εις μικράν ήλικίαν της ειχε θερίσει ό χάρος ό άχόρτατος...

Τήν Κυριακή μετά τη Λειτουργία τα παιδιά πήγαν για Κατηχητικό στο ναό του χωριοϋ, που είναι άφιερωμένος στον 'Αγιο Γεώργιο. 'Ο Θανάσης της Ε' (Σάκη τόν Ξεγα, μόνο που όλο ξεχνούσε άν γράφεται με ήτα ή με γιώτα) ήταν στο καφενεϊο δίπλα στον 'Αι Γιώργη και ήπαιζε ήλεκτρονικά. 'Ο παπα-Δημήτρης τόν τράβηξε από τό καφενεϊο για τό Κατηχητικό. Στη Λειτουργία ειχε διακόψει δυό-τρεις φορές, ενώ στεκόταν στην 'Ωραία Πύλη, για να συνεντίσει τόν Σάκη που Κύριος οϊδε τί σκάρωνε στο 'Ιερό, όπου βρισκόταν άπ' τό πρωϊ ντυμένος παπαδάκι. 'Ητο, όντως, παιδίον πάσχον την φιλοτιμίαν. 'Ητο έλληνόπαις. Κι ίσως εκείνες τις ώρες να άνέκραζε: «'Αι μου Γιώργη, βοήθα με να νικήσω, κ' εγώ να σοϋ φέρω ένα καλό σφουγγάτο».

... παραπλεύρως του Κοιμητηρίου, ειχε καθίσει νεαρός βοσκός, επιστρέφων με τό μικρόν κοπάδι του από τούς άγρούς, και, χωρίς ν' αναλογισθή τό πένθιμον του τόπου, ειχε βγάλει τό σουραϋλι από τό μαρσίτιόν του, και ήρχισε να μέλπη παιδρόν ποιμενικόν ήσμα...

'Η Νικολέτα άκουγε προσεκτικά. 'Ο πατέρας της ήπαιζε κι αυτός τό σουραϋλι του παραπλεύρως του Κοιμητηρίου άντικρίζων μακρόθεν την θαλαμηγό ή όποία ήτο άγκυροβολημένη εις τόν λιμένα της πολίχνης. 'Ητο βοσκός και ειχε τό ποιμνιοστάσιό του εκεί κοντά.

Μία γολέτα ήτο σηκωμένη στα πανιά, κ' έκαμνε βόλτες εντός του λιμένος...

'Ο 'Οδυσσεάς της Ε' ήταν παράξενα ήσυχος.

Μία φώκη, βόσκουσα εκεί πλησίον, εις τα βαθιά νερά, ήκουσεν ίσως τό σιγανόν μυρολόγι της γραίας...

'Ασφαλώς έμοιαζε στην Εϋστρατία, την μικρή φώκια «Μονάχους-Μονάχους», που έχασε τα νερά της κι από τις Βόρειες Σποράδες βρέθηκε στον 'Αι-Στράτη. 'Εγγίστησε κ' έπεσε, μπλοϋμ! εις τό κύμα...

Πάντα άπόλυτη ήσυχία στην τάξη.

Κ' ή φώκη, καθώς ειχεν έλθει έξω εις τα ρηγά, ήδρε τό μικρόν πνιγμένον σώμα της πτωχής 'Ακριβούλας, και ήρχισε να τό περιτριγυρίζει και να τό μυρολογά...

*Αὐτὴ ἦτον ἡ Ἀκριβοῦλα
ἡ ἐγγόνα τῆς γρια-Λούκαινας . . .*

Ὁ ὄσιος Ἀλέξανδρος ὁ νέος, ὁ ἐκ Σικιάθου ὀρμώμενος, εἶχε συγκαταβεῖ εἰς τὴν ἀπλοϊκότητα τῶν παιδιῶν τῶν παιζόντων τὶς ἀμάδες.

Ὁ Σάκης πού περνάει ὄλο τὸ καλοκαίρι μὲ βουτιές στὴ θάλασσα γιὰ ἀχιβάδες, ἐπέμενε ὅτι γνωρίζει ἕναν γέρο ψαρά πού ξέρει νὰ μεταφράζει τὴ γλώσσα τῶν ψαριῶν. Ὅχι ὅμως καὶ τὴν «ἄφωνον γλώσσαν τῶν φωκῶν», γιὰτί, εἶπε, «δὲν ἔχουμε φώκιες στὰ μέρη μας, κύριε».

Ἀναδιηγήθηκε τὸ μυρολόγι μὲ κάθε λεπτομέρεια. Ἦσως ὁ Παπαδιαμάντης νὰ ξανάγραφε ἔτσι τὸ διήγημα ἂν ἄκουγε τὸν Σάκη. Ἡ μήπως τὸν ἄκουγε ὅταν ἔλεγε ἐκεῖνο τὸ «ἐγλίστρησε κ' ἔπεσε, μπλούμι! εἰς τὸ κύμα»;

Μετὰ ἀπ' αὐτὰ ἄρχισε νὰ ψηλώνει ὁ νοῦς μου: Ἡ Γυφτοπούλα, μέρος τρίτον, κεφάλαιον Ε', «Κατόπιν Ἑορτῆς». Ὑπερβολή; Μᾶλλον. Κουράστηκαν τὰ παιδιὰ; Αἴγιο. Μὲ ἀρκετὲς ἐντούτοις ἐπεξηγήσεις ὑποσελιδίως ὁ Ἀντίβας Βελμίνης ἄρχισε νὰ ζωντανεύει μπροστὰ στὰ βλέμματα τῶν ὀρθοδόξων ἐλληνοπαίδων μου.

Ἦτο ἡδὴ περὶ τὸ τρίτον δεκαήμερον τοῦ Μαΐου τοῦ ἔτους αὐτοῦ. Καὶ ἡ βασιλεύουσα μετ' ὀλίγας ἡμέρας . . .

Οἱ μαθηταὶ ἤκουον ἀπλήστως, προσέχοντες μᾶλλον εἰς τὸν ἦχον ἢ εἰς τὴν ἔνοιαν τῶν λέξεων.

. . . ὁ Ἀντίβας κατέστη ἐνθερμος κήρυξ καὶ ἀπόστολος τῆς παλιμπήστου θρησκείας τοῦ Πλήθωνος . . .

Ἦσως γιὰτί εἶχε γεννηθεῖ ἐκ πατρὸς Βενετοῦ. Τὸ ἔχουμε ἤδη δεῖ:

Γραικύλος τῆς σήμερον, ὅστις θέλει νὰ κάμη δημοσίᾳ τὸν ἄθεον ἢ τὸν κοσμοπολίτην, ὁμοιάζει μὲ νᾶνον ἀνορθούμενον ἐπ' ἄκρων ὀνύχων καὶ ταυόμενον νὰ φθάσῃ εἰς ὕψος καὶ φανῆ καὶ αὐτὸς γίγας. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, τὸ δοῦλον, ἀλλ' οὐδὲν ἦτον καὶ τὸ εὐλεύθερον, ἔχει καὶ θὰ ἔχη διὰ παντὸς ἀνάγκη τῆς θρησκείας του.

Τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς. Προπάντων τὸν ἀσβολωμένο χρόνον 1453.

Δύσκολο κείμενο, ἀλλὰ τὰ καταφέραμε πολὺ καλὰ, ἄς εἶναι καὶ μὲ λίγη κούραση. Ὅταν ὀλοκληρώθηκε ἡ ἐπεξεργασία, σὲ τέσσερις διδακτικὰς ὥρες, ἡ Εἰρήνη τῆς Ἐκτῆς διάβασε ἄπταιστα καὶ μὲ ἀβίαστη φυσικότητα καὶ ἄρθρωση ὄλο τὸ σειρηνικὸ κεφάλαιο. Ἐνόσω ζῶ καὶ ἀναπνέω, ἀκόμη κι ἂν δὲν σωφρονῶ, δὲν θὰ παύσω νὰ ἐνθυμοῦμαι τὴν Εἰρήνην. Μακάρι νὰ τὴν εἶχαν ἀκούσει ὄσοι κατ' ἐπάγγελμα ἐκφωνοῦν ἐλληνικὰ κείμενα.

Ἀργότερα, ξανά μὲ τὸν Παπαδιαμάντη:

Ἐπὶ πολλὰς νύκτας κατὰ συνέχειαν ἐβλεπεν ὁ Μάνος τοῦ Κορωνιοῦ, ἐκεῖ ὅπου ἔδεν τὴν βάρκαν του κάθε βράδν . . . ἐν μελαγχολικὸν φῶς —κανδήλι, φανόν, λαμπάδα, ἢ ἄστρον πεσμένον— νὰ τρεμοφέγγη, ἐκεῖ μακράν, εἰς τὸ βάθος τῆς μελανωμένης εἰκόνας, ἐπιπολῆς εἰς τὸ κύμα . . .

Στὸ γοητευτικὸ «Ἄνθος τοῦ γιαλοῦ» δὲ χρειάστηκε οὔτε μία γραπτὴ λεξιλογικὴ ἐπεξήγηση.

Νά, τώρα θὰ ῥθῆ τὸ Βασιλόπουλο, νὰ πάρῃ τὴν Λουλούδω! . . .

Τὰ παιδιὰ λαχταροῦνε μαζὶ μὲ τὴ Λουλούδω. Ἡ Μαρία δὲ συγκατατίεται.

— Τί εἶναι, κύριε, τελικὰ τὸ ἄνθος τοῦ γιαλοῦ;

Ἦρθαν οἱ βοσκοί . . . κ' ἔπασαν κ' ἐπροσκύνησαν τὸ θεῖο Βρέφος . . . *Νά! τώρα θὰ ῥθῆ τὸ Βασιλόπουλο, νὰ πάρῃ τὴν Λουλούδω! . . .*

— Τὸ κατάλαβα, διέκοψε πάλι ἡ Μαρία. Εἶχε προχωρήσει μόνη της, διαβάζοντας μία σελίδα Παπαδιαμάντη πιδ γρήγορα ἀπὸ μένα.

... καὶ τὸ Βασιλόπουλο δὲν ἦρθε νὰ πάρῃ τὴν Λουλουδά! συνέχιζε ὁ Λίμπος ὁ Κόκοϊας.

‘Ὁ Ἄκης μὲ τὸν Σπύρο λένε ἱστορίες γιὰ τὰ γραῖδια τὰ λαδικὰ τοῦ χωριοῦ. Ὅμως δὲν εἶναι μέρες γιὰ ἐλαφροϊκιωτους οἱ σημερινές.

Ξανά στὴν Σκιαθὸ... κάτω στὰ Βουρλίδια, καθὼς κατηφορίζεις ἀπὸ τὶς Βίγλες, ἀνάμεσα Πλατάνα καὶ Πετράλωνο, σιμὰ στῆς Γανωτίνας τὸν Μύλον. Οἱ συμμορίες τῶν ἀγριοπαίδων ἐν δράσει. Τὸ δέντρο πάνω ἀπὸ τὸ ὅποιο εἶχε περάσει ἀερικὸ καὶ τὸ εἶχε μαράνει διὰ μιᾶς ἐν πλήρει ἀνθήσει, ὑψώνεται μπροστά μας. Τῆ γρια-Κοντο-νίκαινα, τὴν μάμμη τοῦ μικροῦ Κώτσου μὲ τὸν ὅποιο ὁ Μιχάλης τοῦ Βεργῆ εἶχε μαλώσει, ἀρνήθηκε ὁ παπα-Ἡσύχιος νὰ τὴν μεταλάβει γιὰτὶ καταράστηκε τὸ παλ-ληκάρι.

— Πολλοὶ ὅμως καταριοῦνται μὲ τὸ παραμικρό, πετάγεται ὁ Θανάσης.

Περὶ τὰ μέσα τῆς Διακαιησίμου ἐβδομάδος ἦλθεν εἰς τὰ Καλύβια τὸ ἄγγελμα ὅτι ὁ Μιχάλης τοῦ Βεργῆ εἶχε πέσει αἰφνιδίως ἄρρωστος ἀπὸ τὸ δειλινὸν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, καὶ μετὰ συνεχῆ πυρετὸν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, ἐσηκώθη ἀπὸ τὴν κλίνην πελιδνός, σκελετώδης, δυσκίνητος, καὶ μετὰ κόπου ἀναπνέων. Ἐφαίνετο ὅτι εἶχε περάσει («ἀερικὸ») ἀπὸ πάνω του, καὶ τὸν ἐμάρανε.

«Ἐδλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε», εἶπεν ὁ Χριστός.

Ἡ Εἰρήνη τῆς Ε' εἶχε ἀρχίσει νὰ κουράζεται:

— Πάλι Παπαδιαμάντης, κύριε; Δὲν σᾶς ἀρέσει ἄλλος συγγραφέας;

— Τί λές, Εἰρήνη; Σίγουρα τοῦ ἀρέσει κι ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης, ἀπαντᾷ γιὰ λογαριασμό μου ὁ Ὀδυσσεύς.

Ἀκόμα προσπαθῶ νὰ συλλάβω τὸν τόνο τῆς φωνῆς του.

— Γιατὶ ἐδῶ γράφει ὅτι ὁ Μωραϊτίδης εἶναι ἀδελφὸς τοῦ Παπαδιαμάντη; λέει ἡ Εἰρήνη τῆς Ζ' δείχνοντας τὸ βιβλίον πού ἔφερε ἀπὸ τὸ σπίτι.

— Τὸ δικό μου γράφει ὅτι εἶναι ξαδέλφια. Μᾶς τὸ εἶπε καὶ ὁ κύριος, ξαναπετάγεται ὁ Ὀδυσσεύς.

Τὸ «θαλάσσωμα» μᾶς ἔφερε κοντὰ στὸν ἀθηναϊκὸ Παπαδιαμάντη. Εἰς τὸ εὐρύχωρον καφενεῖον κάτω, ἱκανοὶ πελάται ἀπεκλείσθησαν μέσα ἀπὸ τὴν ἀέναον βροχὴν. Τὸ νερὸν ἤρχισε νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ καφενεῖον καὶ ἀπὸ τὰς τρεῖς θύρας. Τὸ γερόντιον ἐξηκολούθει νὰ διαβάζῃ τὴν ἐφημερίδα του. Ἄλλοι ἔκαμναν κουμάντο, καθὼς συνηθίζαν οἱ Νεοέλληνες.

«— Μὰ σῆκω ἐπὶ τέλους, μαστρο-Γιάννη! Δὲ βλέπεις; Ἐδῶ πνιγῆκαμε!

»— Μὰ δὲ θέλει ὁ καπετάνιος ν' ἀφήσουμε τὸ μπεζίκι».

Ἡ τάξη γελᾷ, δυνατότερα ἡ Μαρία. Ξανάφτασε στὸ τέλος τοῦ διηγῆματος πρώτη.

Τέλος ἡ βροχὴ ἤρχισε μετὰ ὦραν νὰ κοπάζῃ, καὶ τὸ νερὸν ὀλιγόστευσε. Τελευταῖος ὄλων ἐσηκώθη ὁ μικρὸς γέρον, ὁ διπλανὸς τους. Ἄφησε τὴν ἐφημερίδα του, ὕψωσε τὸ ὄμμα κ' ἠρώτησε:

— Μὰ πότε μπῆκε τὸ νερὸ μέσα;

Τὸ γέλιο ξανακυριεύει τὴν τάξη.

Ἐπρεπε νὰ διαβάσουμε καὶ τὸν «Ἀμερικάνο», ἀλλὰ μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ φτάσω στὸ τέλος χωρὶς νὰ τρέχουν ποταμηδὸν τὰ δάκρυά μου. Ὁ Τάσος τ' ἀποφάσισε.

Φέτος θά δοκιμάσει. Ἐπιμένει ὅτι θ' ἀντέξει. Ὁ Γιώργος Ρέμπελος, πού διδάξε πέρυσι στήν Ε' τάξη τοῦ 15ου Δημοτικοῦ τῆς Χαλκίδας τὸ «Μυρολόγι τῆς φώκιας» ξεσκονίζει ἀπὸ τώρα τὰ βιβλία του κι ἐτοιμάζεται γιὰ τὴ «Σταχομαζώχτρα» μὲ τὴ φετινὴ Ἔκτῃ του.

Ἄσφαλῶς, σήμερα, πού ἔχουμε κατακλυσθεῖ ἀπὸ «μονοσύλλαβες λέξεις ἄλλοδαπές καὶ ἄναρθρες ἀγγλικούρες», καθὼς τραγουδάει ὁ αὐτοσαρκαζόμενος ἀλλὰ γνήσιος Ἑλληνας Δημήτριος Πανούσης, εἶναι ἀπαραίτητος ὁ Παπαδιαμάντης. Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος «ἔζησεν ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ καὶ ἀπῆλθε ἐκ τοῦ κόσμου χωρὶς νὰ κύφη τὴν ράχιν πρὸ οὐδενὸς ἄλλου ἢ τοῦ Ὑψίστου Θεοῦ» ἔχει τὴν θέση του στὸ ἐλληνικὸ δημοτικὸ σχολεῖο.

Δὲν ἐγγυῶμαι ὅτι θὰ πετύχει ὁ Παπαδιαμάντης σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα. Ἴσως χρειάζονται παιδιὰ μὲ τὸν τρόπο ζωῆς τῶν συνομηλίκων τους τοῦ Βατώντα, πού πηγαίνουν κάθε Κυριακὴ στὴν ἐκκλησία καὶ κονταροχτυπιοῦνται —ἐν ἔτει 1990!— γιὰ τὸ ποιὸς θὰ μπεῖ στὸ Ἱερό. Πουθενὰ πάντως δὲ θὰ προκύψει «οὐδὲν καὶ τοῦ οὐδενὸς ἔλασσον». Ἀλλὰ γιατί ὀλιγοπιστῶ; Θὰ τὸν δεχτοῦν τὰ παιδιὰ. Ὅταν τὴν τελευταία μέρα τοῦ σχολικοῦ ἔτους ρώτησα τὴν τάξη ποιὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη τοὺς ἔχει μείνει στὸν νοῦ, ὅλοι —μὲ πρώτη τὴν «δυσανασχετήσασα» ἀπαξ Εἰρήνη τῆς Ε'— ἀπάντησαν:

—Ἡ Ἀκριβούλα, κύριε!

*Ἄχ Ἀκριβούλα
στοῦ φεγγαριοῦ τὴ χάση
ποῦ ταξιδεύεις;*

Φέτος, ὅταν μπῆκα σὲ ἓνα τμῆμα τῆς Σ' τάξεως τοῦ δωδεκαθεσίου σχολεῖου ὅπου τοποθετήθηκα, ρώτησα τοὺς νέους μαθητές μου ἂν ξέρουν ποιὸς εἶναι ὁ μεγαλύτερος νεοέλληνας συγγραφέας διευκολύνοντας —ἴσως καὶ ἐκμαιεύοντας— τὴν ἀπάντησή μὲ τὴν πληροφορία ὅτι κατὰγεται ἀπὸ τὴ Σκιάθο. Οἱ ἀπαντήσεις ἦταν: Παλαμᾶς, Ρίτσος, Ρώτας.

Ὡστόσο ἡ Ἀκριβούλα περιμένει νὰ μπεῖ σὲ ὅλες τὶς μικρὲς ψυχές, στὴν πόλη ἢ στὸ χωριό. Νὰ προλάβουμε ὅμως προτοῦ κάποιοι αἰρετικοὶ μοντέρνοι ἀναλυτές, γιὰ τοὺς ὁποῖους ὁ λόγος τοῦ Σταυροῦ μωρία ἐστὶ καὶ σκάνδαλον, μᾶς τὴ μαγαρίσουν.

Στὰ οὐράνια ὁ Ἀλέξανδρος βρίσκεται τώρα καὶ μὲ τοὺς ἀγγέλους μιλάει. Σπένδω δάκρυ θαλερὸν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ γεραροῦ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀγωνιστοῦ, οὗ ἡ μνήμη εἶη ἀφθιτος καὶ ἀγήρω.

Ἄι μου Ἀλέξανδρε, νὰ μοῦ συγχωρήσης τὸ εὐτελὲς καὶ σχεδὸν παιγιῶδες τοῦτο ἀρθρίδιον, συγκαταβαίνων εἰς τὴν ἀδυναμίαν μου.

*Ἐποπτεύεις τὴν τάξη μας ἀπὸ τὴν Ἄνω σκῆτη σου.
Μελαχρινὰ κοράσια, ἀγνιόπαιδες ἀγγελικοί...
Στὴν αἶθουσα ἡ βοή καὶ τὸ γέλιο καταπέφτει,
πάλι θὰ μὲ ρωτᾶνε σοβαρὰ
ἂν εἶναι ὁ Παράδεισος στὴ Σκιάθο...
Σοῦ παραδίνω, Ὅσιε, τῶν θρανίων μου τὸ πλήρωμα.*

Βασίλης Παναζῆς

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Βαγγέλη Σκουβαρά, *Διορθωτικά στους 'Αλ. Παπαδιαμάντη και 'Αλ. Μωραϊτίδη*, 'Εκδοτικός οίκος «'Αστήρ», 'Αθήναι 1982, σσ. 60.

Λίγους μήνες προτού πεθάνει ο καθηγητής τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο 'Αθηνῶν Βαγγέλης Σκουβαράς (1921 - 11.2.1983), ἀπό τις ἐκδόσεις «'Αστέρος» ἐκδόθηκε ἕνα βιβλίο μικροῦ σχήματος, μέ τὸ ὄποιο, κατὰ τὸν πρόλογο τῶν ἐκδοτῶν, ὁ συγγραφέας ἀνακοίνωσε τις «διορθωτικὲς του παρατηρήσεις», πού εἶχε σημειώσει στὰ περιθώρια τῶν ἐκδόσεων τῶν δύο Σκιαθιτῶν διηγηματογράφων.

Ὁ μακαρίτης Σκουβαράς εἶχε ἀσχοληθεῖ καὶ ἄλλοτε μέ τοὺς δύο 'Αλέξανδρους. Σημειῶν ἐδῶ τὸ ἐκτενὲς μελέτημά του «Τὸ ὕμνογραφικὸ ἔργο τοῦ 'Αλεξ. Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ 'Αλεξ. Μωραϊτίδη» (*Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 7, 1960, 162-272) καὶ τὸ βιβλίο του *Ὁ Παπαδιαμάντης ὅπως τὸν τραγούδησε ὁ Σικελιανός*, ἐκδόσεις «'Αστέρος», 1981. Προσθέτω ὅτι εἶχε γνωριμία καὶ ἀλληλογραφία μέ τὸν παπα-Γιώργη Ρήγα, τὸ συγγραφέα τοῦ ἔργου *Σκιάθου λαϊκὸς πολιτισμός*¹.

Ὅταν κυκλοφόρησαν τὰ *Διορθωτικά*, εἶχε ἤδη ἐκδοθεῖ ὁ Α' τόμος τῆς κριτικῆς ἐκδοσης τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ ἐτοιμαζόταν ὁ Β', ὅπου βέβαια τὰ προβλήματα τοῦ κειμένου ἦταν δυσχερέστερα, ἀφοῦ ἐπρόκειτο γιὰ διηγήματα καὶ ὄχι πιά μυθιστορήματα. Συνεπῶς ἡ διορθωτικὴ συμβολὴ τοῦ Σκουβαρά μου ἦταν εὐπρόσδεκτη, ἔστω καὶ ἂν ὁ συγγραφέας, κάπως ἀντιφατικὰ πρὸς τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου, ὁμολογοῦσε: «'Εγὼ προσωπικὰ δὲν πιστεύω στὴν ἀναγκαιότητα ἐκδόσεων νεοελληνικῶν κειμένων μέ τὴν αὐστηρὴ καὶ σχολαστικὴ μέθοδο πού χρησιμοποιοῦμε σὲ περιπτώσεις πού πρόκειται γιὰ κείμενα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἢ μεσαιωνικῆς φιλολογίας μας». Καὶ ἀκόμη: «Εἰδικώτερα, προκειμένου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, οἱ διορθώσεις πού ὡς τώρα ἔγιναν ἢ πρόκειται νὰ γίνουν, ἐλάχιστα θὰ προστέσουν στὴ γνώμη πού ἔχει ἤδη διαμορφωθεῖ γιὰ τὴν ὑψηλὴ ποιότητα τῆς προσφορᾶς του» (σ. 8)².

Στὰ *Διορθωτικά* ἔχουν καταχωριστεῖ, ἀριθμημένες, 100 διορθώσεις στὸν Παπαδιαμάντη καὶ 124 στὸν Μωραϊτίδη. Θὰ περιοριστῶ ἐδῶ στὶς διορθώσεις πού ἀφοροῦν τὸ παπαδιαμαντικὸ κείμενο. Γιὰ τὸν Μωραϊτίδη ἔχει γίνει ἤδη λόγος³. Ὁ

¹ Σημειῶν καὶ τὴ μελέτη του «'Ανέκδοτα Κολλυβάδικα Συνθέματα τοῦ Διονυσίου 'Επιφανιάδη καὶ τοῦ Γεωργίου Α. Ρήγα», *Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν* 10, 1963, 61-103.

² Συζητῶ τὴν ἀποψή του στὸ ἀφιέρωμα τοῦ περ. *'Αντί* (τεύχ. 463, 5.4.91) στὸν Παπαδιαμάντη.

³ Βλ. Πρόλογο, σ. 12 καὶ 15 (ὅπου ἀδικῶ ἐν μέρει τὸν Σκουβαρά· δὲς τὴν ἐπανάρθωση στὸ «Σημείωμα τοῦ ἐπιμελητῆ» στὸν Β' τόμο, σ. 10) τοῦ Α' τόμου τῶν *Διηγημάτων*, 'Εκδόσεις «Γνώση» καὶ «Στιγμή», 'Αθήνα 1990.

επανάθλω άργότερα, όταν θά ολοκληρωθεΐ ή έκδοση των Διηγημάτων και των Ταξιδιωτικών του.

Πρέπει νά σημειώσω εϋθύς έξαρχής τά έξής: α) 'Ο Σκουβαράς επέφερε διορθώσεις κυρίως στό κείμενο τής έκδοσης Σεφερλή¹, με άποτέλεσμα νά άχρηστεϋεται μεγάλος άριθμός των διορθώσεών του, άφου τó όρθó ήδη ύπήρχε στην έκδοση Βαλέτα. Στην κατηγορία αύτη ύπάγονται οι διορθώσεις ύπ' άρ. 2, 4, 5, 6, 8, 10, 13, 16, 22, 23, 25, 28, 30, 38, 46, 61, 63, 71, 77, 89, 90, ήτοι τó ένα πέμπτο του συνόλου. Τó ποσοστό ένδέχεται νά είναι άρκετά ύψηλότερο, γιατί δέν έκανα συστηματική άντιβολή Σκουβαρά-Βαλέτα. β) 'Ορισμένες διορθώσεις είναι άπλώς όρθογραφικές ή άποκαθιστοϋν όφθαλμοφανή τυπογραφικά σφάλματα, όπως, π.χ. οι ύπ' άρ. 12, 44, 73, 86, 94. γ) "Άλλες έχουν καθαρά έρμηνευτικό χαρακτήρα (βλ. άρ. 79, 80, 82, 83, 85), και είναι εϋπρόσδεκτες οι έτυμολογικές και σημασιολογικές παρατηρήσεις του Σκουβαρά για τις λέξεις *γιουδέκι* (79), *τέ-περ-τε* (78), *μαροϋσες* (83), *τρελοϋδες* (85), κ.ά.

Παραθέτω τώρα όρισμένες από τις άναμφισβήτητα όρθές διορθώσεις: άρ. 27 («'Ο άβασκαμός του άγά»), *τσαούσης* άντι του παραδιδομένου *Τοκούσης* (μου είχε ένωριτερα ύποδείξει τή διόρθωση ó άείμνηστος Ι. Τ. Παμπούκης). Άρ. 33 («'Άλλος τύπος»), *τσόλια* άντι *τρολία*. Άρ. 48 («Τά ρόδιν' άκρογιάλια»), ως *φωλεάς γλάρων* άντι *βράχων*. Άρ. 49 («Τής δασκάλας τά μάγια»), *κατασίων* άντι *καταπιών*. Άρ. 50 («'Η Πεποικιλμέ-

νη»), *ώσαν από πύρ καταυλισμού άντι κατακλεισμού*. Άρ. 60, *προσουρήσει* άντι *προσθυρήσει*. Άρ. 92, *τόν καπετάν Δημητράκην τόν Ματαρώναν άντι Μυταρώναν*.

Και αυτές και όλες οι άλλες που έκρινα όρθές έχουν εισαχθεΐ ήδη στό κείμενο τής κριτικής έκδοσης. "Όπως όμως είναι φυσικό, κάποτε άστοχεί ó Σκουβαράς. Έτσι στην ύπ' άρ. 43 («Τά δύο κούτσουρα») προτείνει νά διορθωθεΐ τó *άστάνωτην* σε *άστάλωτη*, ένώ ή όρθή γραφή είναι *άστάνευτην* που τήν συναντούμε τουλάχιστο δύο φορές άκόμη στον Παπαδιαμάντη. Στην ύπ' άρ. 95 πάλι προτείνει άντι *άνερχόμενος* εις τó *φύλλωμα του πεύκου* νά γραφεΐ *άνερχόμενον*, αλλά του διαφεύγει ότι και πάλι νοσεΐ συντακτικά και σημασιολογικά τó χωρίο (τό όρθό είναι *άνερχόμενα*²). Με την ύπ' άρ. 87 διορθώνει τó *οιονει παράφρασις άπολογικου ρήματος* σε *άπολογητικου*, ένώ τó σωστό είναι *άποστολικου* (πβ. *Α' Κορ.* 7.24). Δέν είναι επίσης εϋστοχη ή διόρθ. ύπ' άρ. 62, όπου ó Σκουβαράς γράφει *Μαραγκλίνας* άντι *Μερεγκλίνας*, που όμως συναντάται άλλες δυό φορές στον Παπαδιαμάντη και ένισχύεται από τó *Μερεγκλής* (4.163.21) και από τó *Μιριγλίνα* του Ρήγα (Γ' 239).

Άρκετές φορές ó Σκουβαράς προτείνει γραφές, που έπιβεβαιώνονται από την πρώτη δημοσίευση: άρ. 17 *όρμη* άντι του *όσμη* που παραδίνου οι έκδόσεις, άρ. 21 *πιττακίων* άντι *πιττακών* των έκδόσεων, άρ. 34 *έξώτερον* άντι του *έσφαλμένου* *έσώτερον* (σκότος τής γεέννης).

Ύπάρχουν εικάσιές του Σκουβαρά

¹ Οι διορθώσεις ύπ' άρ. 93-100 γίνονται στον *Βαρδιάνο στα σπόρκα* τής έκδοσης Λίνου Πολίτη, «Γαλαξίας» 1968. Οι διορθώσεις 89-92 γίνονται στό κείμενο του Άνθολογίου που επιτάσσει ó Έλύτης στό βιβλίο του *'Η μαγεία του Παπαδιαμάντη*.

² Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Παρατηρήσεις στον *Βαρδιάνο στα σπόρκα* του Άλ. Παπαδιαμάντη», *Έλληνικά* 32, 1980, 245. Σημειώνω ότι στό ίδιο μελέτημα είχα ήδη προτείνει τις διορθώσεις ύπ' άρ. 93, 96 και 97 του Σκουβαρά, ό όποιος πάντως δέ φαίνεται νά είχε λάβει γνώση του δημοσιεύματός μου.

πού, πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον, ἀδυνατῶ νὰ δεχτῶ στὸ κείμενο ἀλλὰ καὶ δὲν μπορῶ νὰ τις ἀπορρίψω ἀδίστακτα, ὅπως π.χ. ἀπορρίπτω τὴν ὑπ' ἀριθ. 8 μωραϊτιδική (ὅπου ὅλως περιέργως ὁ Σκουβαρᾶς διορθώνει τὸ ὀρθὸ *μυιαντέδες* σὲ *μπερντέδες* ἢ *ὄντάδες*). Ὁ χρόνος θὰ δείξει ποιὲς αὐτῆς τῆς μετέωρης κατηγορίας διορθώσεις θὰ γίνουν τελικὰ ἀποδεκτές. Θὰ συζητήσω μερικὲς ἄλλοτε.

Ἀντιγράφω τὴν τελευταία παράγραφο τοῦ προλόγου τοῦ Σκουβαρᾶ: «Ἀπὸ τίς διορθώσεις πού προτείνω παρακάτω στὸ

πεζογραφικὸ ἔργο τῶν δύο σκιαθιτῶν δὲν ξέρω πόσες καὶ ποιὲς θὰ γίνουν ἀποδεκτές. Ὡστόσο, ἄς πέσουν στὸν ἄπανθ μονα' πόντο τῆς ἔρευνας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Καὶ μιὰ μονάχα νὰ εἶναι σωστή, ἀρκεῖ. Ἄς λογαριαστεῖ ὡς ὁ ὀβολὸς τῆς χήρας». Ἡ Ἐπιστήμη — γιὰ νὰ χρησιμοποισῶ μιὰ χρυσοστομικὴ μεταφορὰ — εἶναι φιλότιμος δεσπότης. Δέχεται τὸν ἔσχατον καθάπερ καὶ τὸν πρῶτον. Καὶ τὸν πρῶτον ἐλεεῖ καὶ τὸν ὕστερον θεραπεύει. Κἀκείνη δίδωσι καὶ τούτῳ χαρίζεται».

N.Δ.Τ.

Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη, *Τὰ ποιήματα*, «Χῶρος ποίησης ΣΙΚΥΩΝΙΟΣ», Ἀθήνα 1989, σσ. 70.

Ὁ τίτλος εἶναι παραπλανητικός: τὸ βιβλίο δὲν περιλαμβάνει ὅλα τὰ ποιήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ ἐκδότης βασίζεται στὴν ἔκδοση Βαλέτα (σ. 6) καὶ φυσικὰ ἀφήνει ἀπέξω τὰ ποιήματα: «Στὸν Πρόδρομον στὸν Ἀσέληνο» καὶ «Στὴν Παναγία τῆ Σαλονικιά», καθὼς καὶ τὰ σωζόμενα τμήματα τῶν ποιημάτων «Στὸν Πρόδρομον τοῦ Κάστρου» καὶ «[Στὸν Χριστὸν τοῦ Κάστρου]». Ἡ παράλειψη εἶναι σημαντικὴ ὅχι μόνον ἐπειδὴ τὰ ποιήματα τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι λίγα, ἀλλὰ, κυρίως, ἐπειδὴ τὰ παραλειφθέντα ἀνήκουν στὰ λεγόμενα *θεομητορικά*, τὴν κατεξοχὴν δηλ. προσωπικὴ προσφορά τοῦ Παπαδιαμάντη στὴ νεοελληνικὴ ποίηση.

Σημειῶν ἀκόμη ὅτι ἡ ἀντιγραφή τῆς ἔκδοσης Βαλέτα σημαίνει καὶ ἀντιγραφή

τῶν λαθῶν τῆς. Ἔτσι στὴν «Κοιμάμενη Βασιλοπούλα» ἢ *Λιαλιὼ* (ἢ περιφημὴ ἡρώιδα τῆς «Νοσταλγοῦ») γράφεται *Λαλιὼ* — καὶ ὅλα χαλᾶνε. Στὴν «Παλιὰ πατινάδα» (τίτλος θετὸς) ἀντὶ γιὰ τὴ σκιαθίτικη Ἐβρακὴ βρισκόμαστε στὴν Ἀφρικὴ, ἐνῶ στὴν ἐπόμενη σελίδα Ἡ Ἀστροκολοβοῦσα εἶναι κουστὴ κατὰ μιὰ συλλαβὴ καὶ κάνει χλωδὸ ὄλον τὸ δεκαπεντασύλλαβο. Ἄρκοῦν αὐτά.

Ὁ ἐκδότης στὸ τέλος, μεταξὺ ἄλλων γνωμῶν, παραθέτει σχετικὸ μὲ τὰ ποιήματα σημεῖωμα τοῦ μακαρίτη Βαλέτα. Ἄλλὰ ἔτσι ὀπισθοδρομοῦμε — κάπως περισσότερο καὶ σαφέστερα γνωρίζουμε σήμερα γιὰ τὰ παπαδιαμαντικά ποιήματα.

Τὸ μονοτονικὸ, καθαυτὸ ἀποκρουστικὸ, γίνεται ἀληθινὸ σκιάχτρο στὴν περίπτωσή τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ φριχτὸ ὅταν ἐφαρμόζεται σὲ ὑπότιτλο παράθεμα ἀπὸ τοὺς Ψαλμούς.

N.Δ.Τ.

Ἄλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Τὰ Ρόδων ἀκρογιαλῖα καὶ ἄλλα διηγήματα*, (σειρά) Σύγχρονη κλασικὴ βιβλιοθήκη, «Ἐξάντας», Ἀθήνα 1990, σσ. 338, δεμένο.

Ἡ ἔκδοση αὐτή, ποὺ περιλαμβάνει ἑπτὰ διηγήματα —ἀλλὰ ὄχι καὶ πίνακα περιεχομένων, προφανῶς κατὰ τὸ πρότυπο τῶν ἐκδόσεων Φέξη καὶ Ἐλευθερουδάκη—, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τὰ ἐκτενῆ «Βαρδιάνος στὰ σπόρκα» καὶ «Οἱ Χαλασοχώρηδες», θέτει ἓνα πρόβλημα ἠθικῆς, νομίζω, τάξεως: ἂν μιὰ κριτικὴ ἔκδοση ὁποιοδήποτε συγγραφέα (τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Ἐρωτόκριτου, τοῦ Παπαδιαμάντη) ἐπιτρέπεται νὰ ἀναπαράγεται, τμηματικὰ ἢ ὁλικά, ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἐκδότη, καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ ἀναγράφεται ἡ ἔκδοση ἀπ' ὅπου ἔλαβε τὸ κείμενο.

Στὴν προκείμενη περίπτωση ἔχει ἀντιγραφεῖ ὄχι μόνον τὸ κείμενο ἀλλὰ καὶ τὸ γλωσσάριο τῆς κριτικῆς ἔκδοσης τοῦ «Δόμου». Τὸ κροῦσμα δὲν εἶναι βέβαια πρωτοφανές: ἡ ἔκδοση τῆς Σεφερλῆ, ἀσυγκρίτως καλύπτει ἀπὸ τὴν ἔκδοση Βαλέτα, ἀντιγράφτηκε ἀπὸ τρεῖς, τουλάχιστον, ἄλλους ἐκδότες χωρὶς νὰ μνημονευτεῖ ἡ ὀφειλῆ. Ἀλλὰ, ἐπιτέλους, ἡ Σεφερλῆ δῆλωνε ὀτιβασίστηκε στὶς πρῶτες δημοσιεύσεις, πράγμα ποὺ ἐπέτρεπε στοὺς ἀντιγραφεῖς νὰ ἰσχυριστοῦν, ἂν χρειαζόταν, ὅτι δὲν ἰδιοποιήθηκαν παρὰ ἓνα ἀντίγραφο ἢ ὅτι εἶδαν καὶ αὐτοὶ τὶς πρῶτες δημοσιεύσεις.

Ὁ ἀνώνυμος πάντως ἐπιμελητῆς τοῦ «Ἐξάντα» (δὲν ξέρω ἂν εἶναι ὁ Ζ.Σ., ποὺ γράφει τὸ σημεῖωμα στὴν τελευταία σελίδα τοῦ περικαλύμματος) δὲν μπορεῖ νὰ προβάλλει παρόμοιο ἰσχυρισμό, γιατί

ἀντιγράφει μιὰ ἔκδοση ποὺ δὲν ἀκολουθεῖ τυφλὰ τὶς πρῶτες δημοσιεύσεις, ἀλλὰ παρέχει κείμενο κριτικὰ ἐπεξεργασμένο.

Σημειῶνω μιὰ περίπτωση: στὴ σελ. 252 ἡ μεσαία παράγραφος εἶναι κλεισμένη σὲ ὄρθιες ἀγκύλες, δηλ. ὀβελισμένη, ὅπως καὶ στὴν κριτικὴ ἔκδοση. Τὸν ὀβελισμὸ εἶχε προτείνει ὁ καθ. κ. Στυλιανὸς Ἀλεξίου. Προηγουμένως ὁ Merlier στὸ *Papadiamandis Nouvelles* εἶχε παραλείψει τὸ ὀβελιζόμενο τμήμα. Ἀναρωτιέμαι ἂν γνωρίζει ὁ ἐπιμελητῆς τοῦ «Ἐξάντα» ποὺς εἶναι ὁ λόγος τοῦ ὀβελισμοῦ, τὸν ὁποῖο υἱοθετεῖ.

Ἐπανέρχομαι στὸ ἀρχικὸ ἐρώτημα: μπορεῖ ὁ καθένας μας νὰ ἀντιγράψει καὶ νὰ ἐμπορευθεῖ τὸν Ἐρωτόκριτο τῆς ἔκδοσης Ξανθοῦδιδῆ ἢ Ἀλεξίου καὶ τὴν Πανώρια κατὰ τὴν ἔκδοση Κριαρᾶ; Καί, προπάντων, ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ μὴ μνημονεύω τὴν ἔκδοση ποὺ λαθροτυπᾷ;

Καὶ ἂν ἀκόμα κάποιος ὑποστήριζε, βιάζοντας τὴν ἀλήθεια, πὼς οἱ κριτικὲς ἐκδόσεις εἶναι κοινὸ κτῆμα τῆς ἐπιστήμης —ὄχι πάντως καὶ τοῦ ἐμπορίου— θὰ ἀπαντοῦσα ὅτι τὸ γλωσσάριό τους δὲν εἶναι. Ἀκόμα χειρότερα γίνονται τὰ πράγματα, ὅταν τὸ γλωσσάριο, ἐνῶ ἀντιγράφει τὴν κριτικὴ ἔκδοση, συχνὰ τὴν προδίνει. Τὸ *λιανομπορῶ*, π.χ., δὲν σημαίνει «εἶμαι λίγο ἀσθενῆς», γιατί τὴ σημασία αὐτὴν τὴν ἀποκτᾷ, ὅταν προτάσσεται τό, ἐδῶ, ἀχώριστο δέν. Ὅταν πάλι ὁ ἐπιμελητῆς ἀναγράφει στὸ λῆμμα *δουλεύω* τὴ μεταφορικὴ σημασία «ἀρπάζω, βουτάω», ποὺ ἀναφέρεται σὲ διήγημα μὴ περιλαμβανόμενο στὴ συλλογὴ, δὲν ἐκθέτει μόνον τὸν ἑαυτό του ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντιγραφόμενη ἔκδοση.

N.Δ.Τ.

Ίω. Ν. Φραγκούλα, *Ἀνερευνήτες πτυχές τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη*, Ἰωλκός, Ἀθήνα 1988, σσ. 125.

Στὰ 1948, ὅταν ἐξ ἀφορμῆς τῆς μελέτης τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ γιὰ τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ¹ ὁ κριτικός τῆς Ν. Ἐστίας Γιάννης Χατζίνης ὑποστήριξε ὅτι ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἐγκριτεῖται στὴν «πνευματικὴ διείσδυση» μὲ τὴν ἔννοια τῆς ὑποκειμενικῆς καὶ διαισθητικῆς προσέγγισης τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου, ἀντιθέτοντάς τὴν στὶς «μελέτες διαπιστώσεων», ὅπως χαρακτηρίζει τίς καθαρὰ φιλολογικὲς ἐργασίες, ὁ Ἐμμ. Κριαρᾶς παρεμβαίνοντας ἐτόνισε τὴν σημασία ποῦ ἔχει ἡ καλλιέργεια αὐτῶν τῶν «μελετῶν διαπιστώσεων», ἡ θετικὴ δηλαδὴ ἔρευνα γιὰ τὸ λογοτέχνημα, τὸν λογοτέχνη καὶ τὴν λογοτεχνία, τόσο γενικὰ γι' αὐτὴ, ὅσο καὶ ὡς ἀπαράτητὴ ἀφετηρία τῶν ὀπωινδῆποτε ἐρμηνειῶν τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς².

Ἄν σκεφθοῦμε ὅτι, τοῦλάχιστον κατὰ πλάτος καὶ βάθος, ἡ ὀριοθέτηση τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς καὶ τῆς φιλολογίας εἶχε στὸν σύγχρονο μορφωτικὸ μας χῶρο σαφέστατα, καὶ μπορούμε νὰ εἰποῦμε τελεσιδίκια, δηλωθεὶ ἀρκετὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Συκουτρῆ³, τὸ «θέμα» (ἔστω κι ἂν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ κριτικοῦ ἀναφερόταν στὸν «τρόπο» τῆς πνευματικῆς ἐνέργειας) ἴσως δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ δημιουργηθῆ. Ὅπως ὁμοίως καὶ νὰ ναι, ἡ θέση τοῦ Ἐμμ. Κριαρᾶ, ποῦ ἀπηχεῖ τὸν

«κοινὸ νοῦ» στὸ ζήτημα, δὲν χάνει τὴν ἀξία τῆς καὶ ἡ ἀνάγκη τῶν «μελετῶν διαπιστώσεων» ὡς ἀναγκαίων («πρότερων»), ὄχι μονάχα ὀποιασδήποτε κριτικῆς ἢ ἐρμηνευτικῆς, ἀλλὰ (ὅπως ἔδειξαν πρόσφατες καταστάσεις) καὶ «ἐπιστημονικῆς» ἀντιμετώπισης τοῦ λογοτεχνήματος, εἶναι ἀδήριτα παροῦσα.

Γιατὶ ὁμοίως ἀναφέραμε ὅλα τὰ παραπάνω; Ἰδοῦ:

Ὁ γνωστὸς μελετητῆς τῆς Σκιαθοῦ καὶ τῶν δύο μεγάλων τέκνων τῆς κ. Ίω. Ν. Φραγκούλας δημοσίευσε στὰ 1988 (ἐκδόσεις Ἰωλκός) ἓνα μελέτημά του μὲ τίτλο *Ἀνερευνήτες πτυχές τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη*, ὅπου στὸ 1ο μέρος ἐρευνᾶται τὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα τοῦ Παπαδιαμάντη (ποῦ εἶναι Μοσχοβάκης) καὶ στὸ 2ο ἐκτίθεται συστηματικὰ καὶ γιὰ πρώτη φορὰ στὴν σχετικὴ ἔρευνα ἡ «Παπαδιαμαντικὴ Σκιαθίτικη προσωπογραφία». Τὸ 2ο αὐτὸ μέρος τοῦ βιβλίου θεωροῦμε πολὺ σημαντικὸ καὶ ἀξιο νὰ προσεχθῆ ἰδιαίτερα.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι «προσωπογραφία» στὶς ἱστορικὲς ἐπιστῆμες λέγοντας, ἐννοοῦμε τὴν ἱστορικὴ ἀνάπλαση τῆς ὑπαρξῆς καὶ ἔμμεσα τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἐποχῆς διαφόρων προσώπων ὄχι ἰδιάζουσας ἱστορικῆς σημασίας, μὲ ἀφετηρία τὴν διαμνημόνευση τῶν ὀνομάτων τῶν σὲ ποικίλες πηγές.

Εἶναι περιττὸ νὰ τονίσουμε τὴν σημασία τῆς προσωπογραφίας ποῦ προκύπτει ἀπὸ τὰ ἔργα ἑνὸς σημαντικοῦ λογοτέχνη,

¹ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Κωστῆς Παλαμᾶς, ἡ πορεία του πρὸς τὴν τέχνη*, Ἀθήνα 1947.

² Βλ. Γιάννης Χατζίνης, «Κ. Θ. Δημαρᾶ Κωστῆς Παλαμᾶς», βιβλιοκρισία, Ν. Ἐστία 43 (1948), σ. 799-800, καὶ Ἐμμ. Κριαρᾶς, «Ἡ ἱστορικὴ μέθοδος στὴ μελέτῃ τῆς λογοτεχνίας», Ν. Ἐστία 44 (1948) σ. 859-860. Καὶ τὰ δύο κείμενα ἀναδημοσιεύονται στὸ βιβλίον τοῦ Γιάννη Χατζίνη *Ἑλληνικὰ κείμενα*, Ἀθήνα 1955, σ. 55-59.

³ Ἰω. Συκουτρῆς, «Γραμματολογία», ἄρθρο στὴν *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*, τ. 8 (1929), στῆλες 675γ-886α, ἀναδημοσιευμένο στὸν τόμο Ἰω. Συκουτρῆ, *Μελέται καὶ ἄρθρα*, Ἀθήνα 1956, βλ. σ. 136.

τόσο αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, ἀφοῦ στοιχειοθετεῖ σέ ὑπολογισμό βαθμῶ τὴν «ιστορικότητα» τοῦ ἔργου, τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ περιβάλλοντός του, ὅσο καὶ ὡς πηγῆς γιὰ τὴν μελέτη τῆς ψυχολογίας του, τοῦ ποιοῦ τῆς δημιουργικότητάς του, τοῦ ἰδεοκόσμου του κλπ.

Ὡς «Παπαδιαμαντική Σκιαθίτικη προσωπογραφία» ὁ συγγραφέας τῆς μελέτης ὀρίζει (σ. 27) «τὰ Σκιαθίτικα πρόσωπα ποῦ ἀναφέρονται στὰ διηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη». Τὰ πρόσωπα αὐτὰ ὁ συγγραφέας τὰ διαιρεῖ σὲ τέσσερες κατηγορίες: «συγγενικά, φιλικὰ, γειτονικά καὶ ξένα» πρὸς τὸν Παπαδιαμάντη, καὶ ἀπὸ τίς κατηγορίες αὐτὲς πραγματεύεται τίς τρεῖς πρώτες, ἐνῶ ἤδη ἐπεξεργάζεται τὴν ὕλη τῆς τέταρτης.

Ὁδηγούμαστε δηλαδὴ στὴν διακριβωμένη γνώση τῶν προσώπων ποῦ μὲ τὰ δικά των ἢ ἄλλα ὀνόματα, μὲ τίς δικές των ἢ ἄλλες ἰδιότητες, καὶ μὲ τὴν πραγματικὴ ἢ φανταστικὴ δράση των, παρουσιάζονται στὸ διηγηματικὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, ἔργο ποῦ τελεῖ σὲ συστοιχία μὲ ὅσα ἔζησε, ὅπως ὁ ἴδιος τονίζει¹ καὶ ὁ συγγραφέας τῆς μελέτης (αὐτ.) παραθέτει: «Ὅσα διηγήματα ἐδημοσίευσα κατὰ καιροῦς ἐνεπνεύσθην ἀληθῶς ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις μου καὶ τὰ αἰσθήματά μου».

Εἶναι ἀδύνατο στὸ παρὸν σημείωμα ἢ ἀνάλυση τοῦ μελετήματος αὐτοῦ νὰ περιλάβῃ τίς πολυάριθμες καὶ σημαντικώτατες γιὰ τὴν γνώση τοῦ Παπαδιαμαντικοῦ ἔργου πληροφορίες του, οἱ ὁποῖες ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶν ἡρώων τοῦ Παπαδιαμάντη στὰ διηγήματά του τὸ καθιστοῦν πλέον αὐθεντικὸ καὶ ἀναντικατάστατο ἔργο ἔρευνας. Περιοριζόμεστε μόνον νὰ διαγράψωμε ἀχνὰ τὸ περιεχόμενό του.

Στὰ «συγγενικά πρόσωπα» ὁ συγγραφέας (ἀφοῦ τονίσει ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης ἀποφεύγει νὰ ἀναφέρῃ στὰ ἔργα του τὰ

πρόσωπα τοῦ σπιτιοῦ του, ἐκτὸς ἀπὸ 1 φορὰ τὴν μητέρα του καὶ τὸν ἀδελφὸ του Γεώργιο, μὲ μοναδικὴ ἐξαιρέση τὸν πατέρα του) κατατάσσει: 1) τὸν πατέρα τοῦ Παπαδιαμάντη, παπα Ἀδαμάντιο Ἐμμανουήλ, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται μὲ 11 ἄλλα ὀνόματα ἢ χωρὶς ὄνομα σὲ 15 διηγήματα καὶ δὲν ἔχει σχέση μὲ τοὺς ἱερεῖς ποῦ ἀναφέρονται στὰ διηγήματα «Λαμπριάτικος ψάλτης», «Ὁ γάμος τοῦ Καραχμέτη» καὶ «Ἐξοχικὴ Λαμπρῆ», τοὺς ὁποῖους ὁ συγγραφέας ταυτίζει μὲ ἄλλα ὑπαρκτὰ πρόσωπα, 2) καὶ 3) τοὺς Ἀλέξανδρο καὶ Σοφούλα Μωραῖτη (πάππο καὶ μῆμη τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ μητέρα), ποῦ ἀναφέρονται ὁ καθένας σὲ 4 διηγήματα, 4) τὸν Κωνσταντῖνο Μωραῖτη (ἀδελφὸ τῆς μητέρας καὶ ἀνάδοχο τοῦ Παπαδιαμάντη), ποῦ ἀναφέρεται σὲ 3 διηγήματα, 5) τὸν Γεώργιο Μαυρογιαλῆ (σύζυγο πρωτεξαδέλφου τοῦ Παπαδιαμάντη), ποῦ ἀναφέρεται σὲ 1 διήγημα, 6) τὸν Σωτήριο Οἰκονόμου (πρωτεξάδελφο τοῦ Παπαδιαμάντη), ποῦ ἀναφέρεται σὲ 2 διηγήματα, 7) τὸν Γιαννῖο Κ. Παπαϊωάννου (πρωτεξάδελφο τοῦ Παπαδιαμάντη), ποῦ ἀναφέρεται σὲ 2 διηγήματα, 8) τὸν Σταμάτη Γ. Λογοθέτη (πρωτεξάδελφο τῆς μητέρας τοῦ Παπαδιαμάντη), ποῦ ἀναφέρεται σὲ 1 διήγημα, 9) τὸν Ἀλέξανδρο Δ. Μωραϊτίδη (τρίτο ἐξάδελφο τοῦ Παπαδιαμάντη), ποῦ ἀναφέρεται σὲ 1 διήγημα, καὶ 10) τὴν οἰκογένεια Ἐπιφανειάδη (συγγενεῖς τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ ἀγχιστεῖα), ποῦ πρόσωπά της ἀναφέρονται σὲ 3 διηγήματα.

Στὰ «φιλικὰ πρόσωπα» ὁ συγγραφέας κατατάσσει: 1) τὸν Γιαννάκη Α. Καβούρη, ποῦ ἀναφέρεται σὲ 3 διηγήματα, 2) τὸν Γεώργιο Εὐθυμιάδη, ποῦ ἀναφέρεται σὲ 1 διήγημα, 3) τὸν Χρῆστο Α. Σαρρῆ, ποῦ ἀναφέρεται σὲ 2 διηγήματα, 4) τὸν Νικόλαο Δ. Δημητριάδη, ποῦ ἀναφέρεται σὲ

¹ Ἀλ. Παπαδιαμάντης, «Λαμπριάτικος ψάλτης».

1 διήγημα, 5) τὸν Νικόλαο Ἀγιώτη, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 5 διηγήματα, 6) τὸν παπα Ἀνδρέα Γ. Μπούρα, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 2 διηγήματα, 7) τὸν Νικόλαο Ἐμμ. Κόκκινο, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 1 διήγημα, καὶ 8) τὸν Κωνσταντῖνο Τσαμασφύρο, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 4 διηγήματα.

Στὰ «γειτονικά πρόσωπα», καὶ ἀφοῦ διακριβώθηκε ἀπὸ τὸν συγγραφέα ποῦ εἶναι τὸ σπίτι ποὺ γεννήθηκε καὶ ποῦ τὸ σπίτι ποὺ ἔζησε ὁ Παπαδιαμάντης, ὁ συγγραφέας κατατάσσει: 1) τὸν Νικόλαο Μουντζούρη, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 2 διηγήματα, 2) τὸν Ζάχο Στ. Στάμιναινα, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 1 διήγημα, 3) τὸν παπα Νικόλαο Παπανικολάου, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 6 διηγήματα, 4) τὸν Γεώργιο Παπαγεωργίου, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 2 διηγήματα, 5) τὸν Κωνσταντῆ Λεμονῆ ἢ Κολόμβο ποὺ ἀναφέρεται σὲ 4 διηγήματα, 6) τὶς Οὐρανία καὶ Μελαχρῶ Κουλεμενῆ, ποὺ ἀναφέρονται σὲ 1 διήγημα, 7) τὸν Γιάννη Καρπέτη, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 3 διηγήματα, 8) τὸν Φραγκοῦλη Φραγκοῦλα, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 2 διηγήματα, καὶ τὸν γαμβρό του Νικ. Μπατλῆ, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 1 διήγημα, 9) τὴν Μαλαμῶ Κ. Κόλια, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 1 διήγημα, 10) τὴν Λενιώ Γ. Καρπέτη, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 1 διήγημα καὶ τὸν γιου της Ζάχο, ποὺ ἀναφέρεται σὲ 1 διήγημα. Τελικὰ βεβαιώνεται ὅτι ἡ Φραγκογιαννοῦ, ἡ ἡρωίδα τῆς «Φόμισσας», ὅχι μόνον δὲν ἦταν γειτονικὸ πρόσωπο τοῦ Παπαδιαμάντη, ὅπως ὑποστήριζεν ὁ Γ. Βαλέτας¹, ἀλλὰ οὔτε καν ὑπαρκτὸ πρόσωπο — ἦταν πλάσμα τῆς δημιουργικῆς φαντασίας τοῦ διηγηματογράφου.

Αὐτὴ σὲ ἀδρὲς γραμμὲς εἶναι ἡ «Σκια-

θίτικη Παπαδιαμαντικὴ προσωπογραφία» (τῶν τριῶν πρώτων κατηγοριῶν), ὅπως τὴν ἀνάπλασε ὕστερα ἀπὸ πολὺχρονη ἐργασία καὶ ἀμνηστὴ γνώση τῶν πραγμάτων μὲ εὐλικρίνεια, λιτότητα καὶ ἐπιστημονικὴ ὑπευθυνότητα ὁ συγγραφέας τοῦ μελετήματος. Οἱ δυσκολίες ὑπῆρξαν μεγάλες καὶ προφανεῖς, πηγάζουσες τόσο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Παπαδιαμάντη, ποὺ παραλλάζει τὰ ὀνόματα, τὶς πράξεις καὶ τὰ ιδιώματα τῶν προσώπων ποὺ χρησιμοποιεῖ στὴν ὕλη τῶν διηγημάτων του, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες εἰδικὲς συνθήκες, πρόσωπα δηλαδὴ γνωστὰ μόνον στὸ στενὸ κοινοτικὸ — μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Τόπνιες — κύκλο τοῦ νησιοῦ του, πάροδο μακροῦ χρόνου καὶ ραγδαία ἀλλαγὴ τοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν κοινωνικοβιοτικῶν ὄρων τῆς κοινότητος, ποὺ ἐπιταχύνουν καὶ ἐντείνουν τὴν λήθη ὅχι μόνον τῶν ἀνώνυμων, ἀλλὰ καὶ τῶν σχετικὰ ἐπώνυμων κοινῶν τοῦ παρελθόντος. Μόνος ὁ συγγραφέας τοῦ μελετήματος ἦταν ἱκανὸς νὰ φέρῃ σὲ πέρας τὸ ἔργο ποὺ ἐπιχείρησε ὡς πατριώτης τοῦ Παπαδιαμάντη, τέλειος γνώστης τῆς κοινωνίας τοῦ νησιοῦ του, καὶ ἰδίως τῆς ἀλλοτινῆς, ἀκάματος καὶ μεθοδικὸς ἐρευνητῆς, ὀξὺς κριτικὸς τῶν πληροφοριῶν του καὶ κυρίως ἐντιμὸς καταθέτης τοῦ ὕλικου ποὺ ἐπεξεργάσθηκε καὶ ἀποθησαύρισε.

Σὲ ἄλλες μελέτες τοῦ ἴδιου συγγραφέα, κυρίως τὶς συγκεντρωμένους στοὺς τέσσερες τόμους τῶν *Σκιαθιτικῶν*² του, μπορεῖ κανεὶς νὰ βρῆ πλούσιο ὕλικὸ καὶ τῆς Σκιαθίτικης Παπαδιαμαντικῆς πραγματογνωσίας καὶ ἰδίως τῆς Σκιαθίτικης Παπαδιαμαντικῆς τοπογνωσίας, ἂν μᾶς ἐπιτρέπεται ὁ ὁρος.

¹ Γ. Βαλέτας, *Παπαδιαμάντης, ἡ ζωὴ, τὸ ἔργο καὶ ἡ ἐποχὴ του*, ἔκδ. β'. Ἀθήνα 1957, σ. 40 κ.ἐπ., καὶ στὴν ἐκδοσὴ του τῶν *Ἀπάντων* τοῦ Παπαδιαμάντη, Ἀθήνα 1954-1955, τ. στ', σ. 607.

² Ἰω. Ν. Φραγκοῦλας, *Σκιαθίτικα*, τ. α', Ἀθήνα 1978, τ. β', Ἀθήνα 1979, τ. γ', Ἀθήνα 1982, τ. δ', Ἀθήνα 1986.

Αισθανόμαστε πόσο πολύτιμη θά ήταν και μία Ἀθηναϊκή Παπαδιαμαντική προσωπογραφία (μοιραία πιά έλλιπής και έφικτή μόνο μέσα από φιλολογικές γύρω από την ζωή του Παπαδιαμάντη στην Ἀθήνα πληροφορίες, πού ή άνίχνευση των προϋποθέτει και μία πλήρη Παπαδιαμαντική βιβλιογραφία), όπως και μία Ἀθηναϊκή Παπαδιαμαντική πραγματογνωσία, επίσης δύσκολα κατορθωτή.

Αυτά ως πρὸς τὰ realia, ὑπάρχοντα και ζητούμενα, τῆς Παπαδιαμαντικῆς σπουδῆς, και για να μην ξεχάσωμε και τὸ ἄλλο σκέλος τῆς σπουδῆς αὐτῆς, ἄς πούμε ότι είναι ἀτύχημα ότι δὲν διαθέτομε ἀκόμη μιὰ πλήρη μελέτη τῆς γλώσσας του και τῆς λεκτικῆς του ἔκφρασης (λεξιλογική, σημαντική, δομολογική, ὑφολογική), ὥστε και από την πλευρά αὐτῆ τὸ έφικτὰ «θετικὸ» νὰ έπιτρέπῃ τὴν δόμηση «ὑπέρτερων» ἢ «βαθύτερων» σκοπήσεων¹.

«Μελέτες διαπιστώσεων» λοιπόν! Ἀναγκαῖες και για τὴν σπουδὴ τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀναγκαῖες και σήμερα, ἀναγκαῖες και πάντα. Ἀναγκαῖα και ἡ ὑπόμνηση τῆς σημασίας των, ὄχι μόνο στὰ 1948 για τὴν λογοτεχνική ἔρμηνεία και κριτική, ἀλλὰ και σήμερα, ὕστερα από

42 χρόνια, για τὴν ἐπιστημονική κριτική τῆς ἐποχῆς μας. Ἔτσι τούλάχιστον, σχετικὰ με τὸν Παπαδιαμάντη, δείχνουν τὰ πράγματα...

Ἐννοοῦμε δύο σχετικά πρόσφατα διατυπωμένες ὡς πόρισμα «ἐπιστημονικῆς» ἔρευνας «ἐρμηνεῖες» Παπαδιαμαντικῶν κειμένων: Κατὰ τὴν μία ὁ ἱερέας πατέρας τοῦ Παπαδιαμάντη ὑπῆρξε κατὰ συνήθεια βρεφοκτόνος (ἢ ἐμβρυοκτόνος;), καταγγελλόμενος με συγκάλυψη από τὸν συγγραφέα γιὸ του². Κατὰ τὴν ἄλλη ἢ «φαντασίωση τῆς μητρικῆς αἰμομιξίας», ἀναφερόμενη σὲ γριά συντοπίτισσα τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀνακαλεῖται από αὐτὸν για νὰ δομήσῃ τὸν μῦθο ἐνὸς από τὰ διηγήματά του³. Οἱ «ἐρμηνεῖες» αὐτές, πού ἀντικρούσθηκαν βέβαια ἄμεσα, πλήρως και με ἐνάργεια από τὸν ἐγκυρότερο σήμερα μελετητῆ τοῦ Παπαδιαμαντικοῦ κειμένου⁴, δὲν είναι παρὰ καθαρὰ «ἰδεολογήματα», οἰκοδομημένα στὸ χνάρι και με τὸ ὕλικὸ γνωστῆς σὲ ὄλους ψυχαναλυτικῆς θεωρίας με μόνη μὴ φαντασιακή βάση δύο «προσλήματα» από τὸ Παπαδιαμαντικὸ κείμενο, δύο ρήματα με διεστραμμένη τὴν σημασία των.

Δικαιούμαστε, νομίζομε, νὰ πιστεύομε ὅτι, ἂν οἱ καρποὶ κάποιων ταπεινῶν

¹ Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ότι χρησιμότερα στοιχεῖα για τὴν μελέτη τοῦ Παπαδιαμαντικοῦ ἔργου περιέχονται στους 4 τόμους τοῦ θεμελιακοῦ για τὴν λαογραφία τῆς Σκιάθου βιβλίου τοῦ οἰκονόμου Γεωργίου Ἀντ. Ρήγα, *Σκιάθου Λαϊκὸς Πολιτισμὸς* τ. α', 1958, τ. β', 1962, τ. γ', 1968 και τ. δ', 1970, Θεσσαλονίκη, ἔκδ. Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν.

² Βλ. Παν. Μουλλᾶ, εἰσαγωγή στὸ βιβλίο *Α. Παπαδιαμάντης αὐτοβιογραφούμενος*, Ἀθήνα 1975, σ. μα' - μβ'.

³ Βλ. Guy Saunier, «Μερικὲς μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις και προτάσεις για τὴν μελέτη τοῦ Παπαδιαμάντη», περ. *Διαβάζω* (ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη), ἀρ. 165 (8.4.1987), σ. 34-42.

⁴ Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Δαιμόνιο μεσημβρινό*, Ἀθήνα 1978, σ. 20-23, ἀναδημοσίευση τοῦ ἄρθρου «Δυσκολίες σχολαστικοῦ φιλόλογου», περ. *Ἡριδανός*, τεῦχος 3, Δεκ. 1975 - Γενάρης 1976, και τοῦ ἴδιου «Ἀποπλάνησις», ἀνάτυπο από τὸν ε' τόμο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης (1989), σ. 439-445.

«μελετῶν διαπιστώσεων» σχετικά με τὴν σημασία τῶν δύο αὐτῶν ρημάτων, καθὼς καὶ μετὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἱερέα στὸ διήγημα «Ἐξοχικὴ Λαμπρὴ», ἦταν γνωστοὶ ἢ λαμβάνονταν ὑπ' ὄψη ἀπὸ τοὺς προβολεῖς τῶν δύο αὐτῶν «θεωριῶν», οἱ «θεωρίες» αὐτὲς δὲν θὰ διατυπώνονταν καὶ ἔτσι δὲν θὰ τραυματιζόταν ἡ ἀλήθεια, ἢ σοβαρότητα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐνασχόλησης καὶ ἡ ἀξιοπιστία τοῦ ἐπιστήμονα.

Εὐλογημένη λοιπὸν ἡ ὑπαρξὴ αὐτῶν τῶν «μελετῶν διαπιστώσεων», ὅπως οἱ σχετικὲς μετὰ τὸν Παπαδιαμάντη ἐργασίες τοῦ κ. Ἰω. Ν. Φραγκοῦλα, καὶ εὐλογη-

μένοι οἱ ἐργατικοὶ καὶ ἀφιλόδοξοι ἀνθρωποὶ, ὅπως αὐτός, ποὺ εἶναι διατεθειμένοι νὰ ἀναλωθοῦν σὲ τέτοιες μελέτες καὶ ἐρευνες, ὥστε νὰ μποροῦν γόνιμα ἢ τοῦλάχιστον ἀκίνδυνα ἄλλοι πιδὺ τυχεροὶ νὰ δομοῦν τίς θεωρίες, τίς ἐρμηνεῖες καὶ τίς ὑποθέσεις των.

(Ἄς μοῦ συγχωρηθῆ ἡ σχολαστικὴ μου ἀδολεσχία ἀπὸ τοὺς χαρισματικοὺς ἐκείνους συνανθρώπους μας—ὀλοένα καὶ λιγώτερος— ποὺ ἀξιῶνεται νὰ κοινωνοῦν τὸ πνευματικὸ ἔργο—καὶ τὸν Παπαδιαμάντη— ἄμεσα καὶ ἐν ἀπλότητι καρδίας, χωρὶς τὴν μεσιτεία οὔτε τῆς ἐπιστήμης οὔτε τῆς κριτικῆς.)

Ἄνω Βόλος
Παραμονὲς Χριστουγέννων 1990.

Ἀγαμέμνων Τ. Μουρτζόπουλος

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ

Ἰανουάριος - Δεκέμβριος 1991

Πέμπτη, 24 Ἰανουαρίου. Ὁμιλία τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου στὴν Ἑταιρεία Εὐβοϊκῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα, μὲ θέμα: «Ἀπόψεις γιὰ τὸν βίο καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου Μωραϊτίδη».

Πέμπτη, 31 Ἰανουαρίου. Μνήμη Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, ἐκδήλωση ὀργανωμένη ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ Ἑταιρεία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία Ἀθηνῶν. Κώστας Μιχαηλίδης: «Ἡ Ἑλληνικότητα τοῦ Παπαδιαμάντη», Νίκος Μακρής: «Ἡ μυστικὴ ὀρασιότητα στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη», Π. Β. Πάσχος: «Ὁ κύρ-Ἀλέξανδρος, φάλτης τῆς Ὀρθοδοξίας». Ὁ πρωτοπρεσβύτερος π. Χρ. Κυριακόπουλος καὶ μικρὸς βυζαντινὸς χορὸς ἔψαλαν ἐκκλησιαστικὸς ὕμνους γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ ὕμνογραφήματα τοῦ Παπαδιαμάντη.

Τρίτη, 16 - Πέμπτη, 18 Ἀπριλίου. Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν, Ἀφιέρωμα στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη. Μὲ τὴ συμπλήρωση ὀγδόντα χρόνων ἀπὸ τὸν θάνατό του. 16 Ἀπρ., Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος: «Ὁ ἄγονος ἔρωτας-Σχόλιο σὲ ἓνα κεφάλαιο τῆς Ἰυφτοπούλας». 17 Ἀπρ., Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη: «Ἡ εἰδυλλιακὴ διάσταση τῆς πεζογραφίας τοῦ Παπαδιαμάντη», Ν. Φωκᾶς: «Παπαδιαμάντης καὶ Φραγκογιαννοῦ, Θεοτόκης καὶ Καραβέλας, μιὰ ἀναντιστοιχία», Ἀλ. Κοτζίτσᾶς: «Τὰ Ἀθηναϊκὰ τοῦ Παπαδιαμάντη», Ἀνέστης Κεσελόπουλος: «Τὸ λειτουργικὸ ἦθος στὰ κείμενα τοῦ Πα-

παδιαμάντη». Συντονιστὴς ὁ Δημήτρης Μαυρόπουλος. Τὶς δεκαπεντάλεπτες εἰσηγήσεις ἀκολούθησε συζήτηση μεταξὺ τῶν ὀμιλητῶν καὶ μεταξὺ ὀμιλητῶν καὶ ἀκροατῶν. 18 Ἀπρ., ἡ Ἑλληνικὴ Βυζαντινὴ Χορωδία μὲ διευθυντὴ τὸν Λυκούργο Ἀγγελόπουλο ἔψαλε ὕμνογραφήματα τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη. Εἰσήγηση γιὰ τὸ κατὰ Παπαδιαμάντη νόημα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ γιὰ τὰ ὕμνογραφήματα τοῦ τιμωμένου ἔκανε ὁ διευθυντὴς τῆς Χορωδίας. Διαβάστηκε τὸ κείμενο τοῦ Ντίνου Χριστιανόπουλου «Βλαχογιάννης» καὶ προβλήθηκε ἡ ταινία τοῦ Νέστορα Μάτσα «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης» (παραγωγή τοῦ Ἰδρύματος Ἐπιφανιάδη).

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ τριήμερου πραγματοποιήθηκε ἔκθεση ἐκδόσεων, αὐτογράφων, φωτογραφιῶν Παπαδιαμάντη, καθὼς καὶ βιβλία γιὰ τὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο.

Τετάρτη, 24 Ἀπριλίου. Κυπριακὴ Πρεσβεία. *Μέρες Γιώργου Σεφέρη,* ὀργανωμένες ἀπὸ τὸ «Σπίτι τῆς Κύπρου» καὶ τὸ περ. «Ἡ λέξη». Μεταξὺ τῶν εἰσηγητῶν τῆς 24/4 καὶ ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος: «Παπαδιαμαντικά τοῦ Σεφέρη».

Δευτέρα, 20 Μαΐου. Ε.Λ.Ι.Α., Ἀνοικτὰ Σεμινάρια Ἀπριλίου - Μαΐου. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος: «Ἐπιφυλλιδογράφος, μεταφραστὴς, ἀρθρογράφος... καὶ συνεργάτης διὰ τὸν Καζαμίαν» (Σχέσεις Παπαδιαμάντη καὶ Γαβριηλίδη)».

Δευτέρα, 20 - Τρίτη, 28 Μαΐου. Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. «Μέσα στο ήμίφως λευιάζει τὸ πανί. . .», έκθεση ζωγραφικῆς με ἔργα μαθητῶν τοῦ Σχολείου ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη, με τὴ φροντίδα τοῦ καθηγητῆ καὶ ζωγράφου Νίκου Παραλλῆ.

Τρίτη, 28 Μαΐου - Κυριακή, 2 Ἰουνίου. Θεάτρον τοῦ Ἡλίου, Φρυνίχου 10, Πλάκα, Πολιτιστικὸ Πρόγραμμα Ἐταιρείας Ὡ: Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη «Φόνισσα - Ὁρατόριο». Καλλιτεχνικὴ Διεύθυνση Μίρκας Γεμεντζάκη.

Κυριακή, 16 Ἰουνίου 1991. Κέντρο Ἑλληνικῶν Σπουδῶν Μόντρεαλ. Λογοτεχνικὴ βραδιά - Συμπόσιο: Ἀφιέρωμα στὸν μεγάλο μας νεοέλληνα πεζογράφο Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη - 80 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατό του. Ὁμιλητές: Δρ. Ἰωάννης Χατζηνικολάου: «Μὲ ἀφορμὴ τὸν Παπαδιαμάντη», Δρ. Εὐαγγελία Ἀμιραλῆ: «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου μας νεοέλληνα πεζογράφου». Εἰσηγητές στὴν Α΄ Συζήτηση στοργυλῆς τραπέζης (Συντονιστὴς Δρ. Θωμᾶς Κολλυβάκης): Γεώργιος Ἀμιραλῆς: «Ἡ γλῶσσα τοῦ Παπαδιαμάντη», Εἰρήνη Τσακίρη: «Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ ὑπέρογου ἢ ἡ λογικὴ τῆς ἐλευθερίας», Πηνελόπη Σωτηρίου: «Σκέψεις γύρω ἀπὸ τὴ Φόνισσα τοῦ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη». Στὴ Β΄ Συζήτηση στοργυλῆς τραπέζης (Συντονιστὴς Δρ. Ἰωάννης Φιλιππούσης): Δρ. Ἐμμ. Λανάρης, «Ὁ ἔλεγχος τῆς ἐξουσίας στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη», Λάμπρος Καμπερίδης: «Τὸ παράδοξο φαινόμενο Παπαδιαμάντη στὴν νεοελληνικὴ κοινωνία», Δρ. Ἰωάννης Χατζηνικολάου: «Πνευματικὴ γεωγραφία ἢ ξαναδιαβάζοντας τὸν κύρ - Ἀλέξανδρο σήμερα». Ἐνδιαμέσως ἀνάγνωση τῶν διηγημάτων «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας» καὶ «Ὁ Γά-

μος τοῦ Καραχμέτη». Ἐπίσης: Πρώτῃ μουσικὴ ἐπιλογή. Στίχοι: Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη (Ἀπὸ τὰ διάσπαρτα στὸ ἔργο του ποιήματα). Μουσικὴ: Βασίλης Χατζηνικολάου. Δεύτερῃ μουσικὴ ἐπιλογή: α΄ Ἀλ. Παπαδιαμάντης μελοποιημένος.

Σάββατο, 3 Αὐγούστου. Ἀρχαῖο Θεάτρο Ἐπιδάουρου. Ἡ Ἑλληνικὴ Βυζαντινὴ Χορωδία με διευθυντὴ τὸν Λυκοῦργο Ἀγγελόπουλο ἔψαλε μέλη τοῦ ΙΔ΄ καὶ ΙΗ΄ αἰ., καθὼς καὶ ὕμνογραφήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη.

Παρασκευή, 20 - Τρίτη, 24 Σεπτεμβρίου. Σκιαθὸς (ξενοδοχεῖο «Νόστος»). Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ. Ὁργανωτικοὶ φορεῖς: Ἐταιρεία Εὐβοικῶν Σπουδῶν, Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἐταιρεία τῶν Θεσσαλῶν, Σύλλογος τῶν Ἀπανταχοῦ Σκιαθιτῶν. Μία σημερινὴ ἐκδήλωση — σταθμὸς στὶς παπαδιαμαντικὲς σπουδές.

Πρώτῃ ἡμέρα (Παρασκευὴ 20 Σεπτεμβρίου). Χαιρετισμός. — Κήρυξ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου.

Δεύτερῃ ἡμέρα (Σάββατο 21 Σεπτεμβρίου). Τὸ πρωὶ Μνημόσυνο γιὰ τὸν Ἀλ. Παπαδιαμάντη (καὶ Ἀλ. Μωραϊτίδη). Τὸ ἀπόγευμα ἄρχισαν οἱ συνεδρίες ἀνακοινώσεων: Χριστόφορος Μηλιῶνης, Ἡ Ἡθογραφία καὶ ὁ Παπαδιαμάντης.— Ν. Ὁρφανίδης, Ἀλ. Παπαδιαμάντη, «Φαρμακολύτρια». Μιὰ ἀπόπειρα ἀνάπτυξης τῆς λαθάνουσας συνάντησης Παπαδιαμάντη - Σολωμοῦ καὶ Ἐλύτη - Παπαδιαμάντη.— Κ. Στεργιόπουλος, Ἡ τελευταία φάση τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ «Τὸ μοιρολόγι τῆς φώκιας». — Λουκᾶς Κούσουλας, Ὁ χρόνος τοῦ Προλόγου στὰ «Ρόδι» ἀργογιάλια.— David Weinberg, On the aesthetics of Papadimandian prose.— Δ. Τζιόβας, Ἐρημηεύοντας τὸ «Ὁνειρο στὸ κύμα». — Ν. Δ.

Τριανταφυλλόπουλος, *Σημειώσεις τοῦ Παπαδιαμάντη στὰ περιθώρια τῶν μεταφράσεων*.— Φ. Α. Δημητρακόπουλος - Γ. Α. Χριστοδούλου, *Νέα Παπαδιαμαντικά αὐτόγραφα καὶ κείμενα*.

Τρίτη ἡμέρα (Κυριακὴ, 22 Σεπτεμβρίου). Π. Δ. Μαστροδημήτρης, *Ἡ διαγραφή τῶν χαρακτήρων στὰ πρῶτα μυθιστορήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. Μία πρώτη προσέγγιση*.— Ἄλ. Κοτζιάς, *Τὰ Ἀθηναϊκὰ τοῦ Παπαδιαμάντη, Β'*.— Μαρία Χατζηγεωργίου, *Ὁ «Μαγικός Ρεαλισμός» τοῦ Παπαδιαμάντη. Παραμυθιακὰ μοτίβα στὴ «Φόνισσα»*.— Ε. Α. Κοκίλης, *Ὅνειρα καὶ ἄλλα στὴ «Φόνισσα»*.— Ἰω. Ν. Φραγκοῦλας, *Σκιαθίτικη Παπαδιαμαντικὴ προσωπογραφία. Τὰ ξένα πρὸς τὸν Παπαδιαμάντη πρόσωπα (ἀπλῶς συμπατριῶτες του)*.— Χαρ. Χαρίτος, *Παπαδιαμαντικά κείμενα στὰ σχολικὰ βιβλία πρωτοβάθμιας καὶ δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης*.— Ἐλ. Κιτσοπούλου, *Ἄλ. Παπαδιαμάντη, ἡ ἀπεικόνιση*.— Βαγγέλης Ἀθανασόπουλος, *Παπαδιαμάντης - ἦρωας: Ὁ ἕνας κοσμοκαλόγερος ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς φεμινιστικῆς κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας*.

Τέταρτη ἡμέρα (Δευτέρα 23 Σεπτεμβρίου). Θ. Παπαθασόπουλος, *Τὰ ποιήματα τοῦ Παπαδιαμάντη*.— Γ. Κεχαγιόγλου, *Τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ ἡ μελέτη του: Μερικὰ φιλολογικὰ ζητούμενα*.— Ἐλ. Κωνσταντινίδου, *Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ παράδοση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ρομαντισμοῦ*.— Ζαχ. Σιαφλέκης, *Τὸ ὑπερφυσικὸ στοιχεῖο στὸν Παπαδιαμάντη καὶ σὲ ὁμόλογους Γάλλους συγγραφεῖς τοῦ 19ου αἰῶνα*.— Ἐλ. Πολίτου-Μαρμαρινοῦ, *Παπαδιαμάντης, Μωπασάν καὶ Τσέχωφ: Ἀπὸ τῆ Σκιάθου στὴν Εὐρώπη*.— Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, *Ἡ διηγηματογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ ἡ ὀλλανδικὴ ζωγραφικὴ*.— Ἀγγ. Μαντᾶς, *Ἄλ. Παπαδιαμάντη, «Πατέρα στὸ σπίτι!»*. Μία διδακτικὴ προσέγγιση.— Αἰκ.

Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ λαϊκὴ παράδοση*.— Ἡλ. Παπαδημητρακόπουλος, *Γκιουβέτσια καὶ ἄλλα στὸν Παπαδιαμάντη*.— Guy Saunier (τὸ κείμενο διάβασε ὁ Φῶτης Δημητρακόπουλος), *Γιὰ τὸ «Ἀμαρτίας φάντασμα»*.— Γερ. Ρηγάτος, *Τὰ ἱατρικὰ τοῦ Παπαδιαμάντη*.— Θ. Ψαριώτης, *Θησαυρισματα φυσιογνωστικῶν περιεχομένου στὸ ἔργο τοῦ Ἄλ. Παπαδιαμάντη*.— Κ. Ἀσημακόπουλος, *Ὁ Παπαδιαμάντης σὲ ξένες γλώσσες*.— Χρ. Χειμῶνας, *Ἐνας βιολογικὸς θάνατος καὶ μιὰ διαρκὴς ἀνάσταση. Ἐκδόσεις βιβλίων μὲ ἔργα τοῦ Ἄλ. Παπαδιαμάντη*.

Πέμπτη ἡμέρα (Τρίτη 24 Σεπτεμβρίου). π. Κ. Καλλιανός, *Ἐνορία καὶ ἐνοριακὴ ζωὴ στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη*.— Θ. Νάκας, *Γλωσσικὲς παρατηρήσεις στὴ νέα ἔκδοση τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Παπαδιαμάντη*.— Λ. Καμπερίδης, *Οἱ γλώσσες τοῦ Παπαδιαμάντη*.— Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Ἐκκλησία, τέχνη καὶ λόγος: «Ἐκφράσεις» τοῦ Παπαδιαμάντη γιὰ μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς τέχνης*.— Γ. Μιχάκης, *Ἡ Παπαδιαμαντικὴ θεολογία*.— Ἀνέστης Κεσελόπουλος, *Οἱ ἱερεῖς τοῦ Παπαδιαμάντη*.— Δ. Μαυρόπουλος, *Ἀμαρτία καὶ μετάνοια στὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη*.

Μετὰ ἀπὸ κάθε συνεδρία (πέντε συνολικὰ) ἔγιναν κάποιες παρεμβάσεις καὶ σύντομες συζητήσεις. Τὸ Συνεδριὸ ἐκλείσε μὲ ψήφισμα, ποῦ ἀναφερόταν στὴν ἴδρυση Κέντρου Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν στὸ οἶκημα ὅπου βρισκόταν τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Ἐλισσαίου (Μοναστηράκι), καὶ μὲ Ἀπολογισμὸ τῶν ἐργασιῶν.

Πιστεύουμε ὅτι ἡ ἀξιολόγηση τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου θὰ γίνῃ ἀσφαλῆστερα ὅταν κυκλοφορήσουν τὰ Πρακτικὰ του μὲ τὴ δημοσίευση ὄλων τῶν ἀνακοινώσεων.

Δ.Γ.Μ.

Τετάρτη, 23 Οκτωβρίου. Κυπριακή Πρεσβεία, «Σπίτι τῆς Κύπρου». Παρουσίαση τῶν βιβλίων [*Τὸ λάβαρον*] καὶ *Παπαδιαμάντης καὶ Σκιῶθος*, ὡς συμμετοχὴ τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν καὶ τῶν Ἐκδόσεων Καστανιώτη στὸ ἔτος Παπαδιαμάντη. Προλόγισε ὁ καθηγητὴς, Δ/ντῆς τοῦ Κ.Μ.Σ. κ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης καὶ παρουσίασε τὰ βιβλία ὁ ἐπιμελητὴς τους κ. Φώτης Ἄρ. Δημητρακόπουλος, ἐπίκουρος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὁ τελευταῖος ἀνακοίνωσε τὴν ἀνεύρεση τῆς συνέχειας τοῦ ἀτέλειωτου μυθιστορήματος [*Τὸ λάβαρον*] στὸ Ἀρχεῖο Merlier καὶ διάβασε ἀπόσπασμα.

Τετάρτη, 4 - Πέμπτη, 5 Δεκεμβρίου. Πύλη Ἀμμοχώστου, Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1851-1911) — 80 χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησή του. Τὸ διήμερο ὁργανώθηκε ἀπὸ τὸν Δῆμο Λευκωσίας, με χορηγὸ τὴν Τράπεζα Κύπρου καὶ συνεργασία τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Ἰδρύματος Κύπρου. *Τετάρτη:* Χαίρετισμός ἀπὸ τὸν Δήμαρχο Λευκωσίας Λέλλο Δημητριάδη, Ὑμνογραφήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη (ἔψαλε ὁ βυζαντινὸς χορὸς τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα Δασουπόλεως ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ Ἀνδρέα Βαρνάβα), Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Ὁ ἀγὼνος ἔρωτας ἢ desinit in piscem» (ἀνάγνωση τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸν Κυριάκο Χαραλαμπίδη, λόγῳ ἀσθενείας τοῦ ὁμιλητῆ, πού θά μιλοῦσε με θέμα «Παπαδιαμάντης 1991 — Δοῦναι καὶ λαβεῖν»), Θεοδόσης Νικολάου «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης ὡς ποιητῆς — Συνθέσεις καὶ σχόλια», Προβολὴ τῆς ταινίας τοῦ Γιάννη Σμαραγδῆ «Καλὴ σου νύκτα κύρ Ἀλέξανδρε». *Πέμπτη:* Ὑμνογραφήματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Κυριάκος Χαραλαμπίδης «Τὸ Μυρολόγι τῆς φώκιαις» — Ἀνάγνωση καὶ ἀνάλυση, Συζήτηση στοργικῆς

τραπέζης (με συμμετοχὴ τοῦ κοινού): Παναγιώτης Περσιάνης «Ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ», Νίκος Ὀρφανίδης «Ἐπικαιρότητα τοῦ Παπαδιαμάντη», Σταῦρος Φωτίου «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Νέος Ἑλληνισμός». Στὸ χώρο τῶν διημέρων ἐκδηλώσεων εἶχε ἐκθεθεῖ φωτογραφικὸ καὶ ἔντυπο ὕλικό ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη (βλ. καὶ Ἔντυπα).

Πέμπτη, 5 Δεκεμβρίου, 7 μ.μ., θέατρο «Παλλάς». Παράσταση τῆς «Φόνισσας» ἀπὸ τὴ θεατρικὴ ἐταιρεία «Ἰῶ» τῆς Μίρκας Γεμεντζάκη, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ.

Τετάρτη, 11 - Παρασκευή, 20 Δεκεμβρίου. Ἑλληνοαμερικανικὴ Ἐνωσις (Μασσαλίας 22 - Ἀθήνα), αἴθουσα (γκαλερί) Πανοπούλου, Μεγάλῃ Ἐκθεσῇ Παπαδιαμάντη καὶ ἐκδηλώσεις ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τὸ Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο (ΕΛΙΑ). *Τετάρτη, 11/12:* ἐγκαίνια τῆς ἐκθεσης, ὁμιλία τοῦ Φώτη Δημητρακόπουλου, πού εἶχε καὶ τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐκθεσης, «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης σήμερα» (ἀρχικὰ εἶχε ὀριστεῖ ὡς ὁμιλητὴς ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, πού ἀσθένησε). Ἐπαιξε βιολί ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης (ἔργα Παγκανίни, Κράισλερ, Βιενιάσκι), δισέγγονος τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Παπαδιαμάντη. Τὸν συνόδευε στὸ πιάνο ἡ Τάνια Κακάκη. *Τετάρτη, 18/12:* Νέστορας Μάτσας «Ἄν δεῖς τὸν Κύρ-Ἀλέξανδρο— Ἡ ἄλλη βιογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη», προβολὴ τοῦ ντοκυμανταῖρ τοῦ ἴδιου «Δοξαστικὸ στὸν Κύρ-Ἀλέξανδρο».

Παρασκευή, 13 Δεκεμβρίου. Μουσικοφιλολογικὴ ἐκδήλωση τῆς «Χριστιανικῆς» με θέμα: «Παπαδιαμάντης: 80 χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησή του». Αἴθουσα ΕΣΗΕΑ. Π. Β. Πάσχως «Τὸ πρόσωπο

και τὸ ἔργο του», Νίκος Μακρῆς «Ἡ μυστικὴ ζωή», Κώστας Γάλλος «Τὸ κοινωνικὸ του μήνυμα». Βυζαντινὴ χορωδία ὑπὸ τὸν π. Χρῆστο Κυριακόπουλο ἔψαλε ὕμνογραφήματα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τοῦ Π. Β. Πάσχου γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη.

Σάββατο, 21 Δεκεμβρίου. Οἱ Μαγνησιῶτες τιμοῦν τὸν Παπαδιαμάντη, Κεντρικὸ Κτίριο Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀμφιθέατρο Ἰατρικῆς Σχολῆς: Χαιρετισμοί, Κήρυξη ἐργασιῶν ἡμερίδας, Ἑλένη Πολίτου-Μαρμαρινοῦ «Ἡ ποιητικὴτητα τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου», Αἰκατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη «Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Νικόλαος Πολίτης», Χρῆστος Β. Χειμῶνας «Ποιήματα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη», Ἀπαγγελία ποιημάτων γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη ἀπὸ τῆ Ζωῆ Νασίκα, Ρεσιτάλ βιολιοῦ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Γ. Παπαδιαμάντη, Ἀπόδοση ὕ-

μνογραφημάτων Ἀλ. Παπαδιαμάντη, Ἀλ. Μωραϊτίδη καὶ παπα-Γιώργη Ρήγα ἀπὸ χορωδία βυζαντινῆς μουσικῆς με διευθυντὴ τὸν Μανόλη Χατζημάρκο. Ὁργάνωσαν τὴν ἡμερίδα ἡ Ὀμοσπονδία Μαγνησιωτῶν Ἀττικῆς, ἡ Πολιτιστικὴ Κίνηση Μαγνησίας καὶ ὁ Σύλλογος τῶν Ἀπανταχοῦ Σκιαθιτῶν.

Κυριακὴ, 29 Δεκεμβρίου, ὥρα 22.00'-22.45', «Κάτω ἀπὸ ξένους οὐρανοὺς», ἑλληνικὴ ἐκπομπὴ τοῦ BBC. Ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη. Μίλησαν: Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Ἡ Σάρκωση τοῦ Λόγου ἢ ὁ χριστουγεννιάτικος Παπαδιαμάντης», Π. Δ. Μαστροδημήτρης «Χαρακτῆρες στὰ μυθιστορήματα τοῦ Παπαδιαμάντη», Ἑλένη Μαρμαρινοῦ-Πολίτου «Ἡ ποιητικὴτητα τοῦ Παπαδιαμάντη», Δημήτρης Μαυρόπουλος «Ἡ θεολογία τοῦ Παπαδιαμάντη», καὶ Φώτης Δημητρακόπουλος «Ὁ μεταφραστὴς Παπαδιαμάντης».

ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ

Ἐκ τῶν λαμβανόμενων ἐντύπων ἀναγγέλλονται ὅσα ἀναφέρονται, ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ, στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, στὸν Ἀλέξανδρο Μωραϊτίδη καὶ στὴ Σκιῶθο.

Α' ΒΙΒΛΙΑ

Ἐλένης Κιτσοπούλου, *Α. Παπαδιαμάντης - Μιά ἄλλη ἀνάγνωση*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 38.

Τῆς Ἰδίας, *Α. Παπαδιαμάντης - Τὸ τοπίο τοῦ χρόνου*, Θεσσαλονίκη 1990, σσ. 29.

Ἄλ. Παπαδιαμάντη, *Ὀλόγυρα στὴ λίμνη καὶ ἄλλα διηγήματα*, Προλεγόμενα Π. Β. Πάσχου [«Ὁ λυρικός νοσταλγὸς ἢ ὁ ἐρωτικός Παπαδιαμάντης»], εἰκονογράφηση Ἀντώνη Ἀπεργῆ, [Γλωσσάριο Χ. Χειμῶνα], ἐκδοτικὸς οἶκος «Ἀστήρ», Ἀθήναι 1991, σσ. 275.

Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, *Παπαδιαμάντης καὶ Σκιῶθος - Φωτογραφίες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Merlier*. [Πρόλογος Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη], Εἰσαγωγὴ-ἐπιμέλεια Φώτης Ἀρ. Δημητρακόπουλος, Ἀθήνα 1991, σσ. 30+83 φωτογραφίες.

Alexandros Papadiamantis, *Tales from a Greek island*. Translated, with an introduction and notes, by Elizabeth Constantinides. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1987, σσ. xx+176 [Περιέχει τὰ διηγήματα: «Fortune from America (Ἡ τύχη ἀπ' τὴν Ἀμερική)», «The Homesick Wife (Ἡ Νοσταλγὸς)», «The Haunted Bridge (Ἡ στοιχειωμένη καμάρια)», «The Matchmaker (Ὁ Πανδρόλογος)», «The Bewitching of Aga (Ὁ ἀβασκαμὸς τοῦ Ἀγᾶ)», «Civilization in the Village: A Christmas Story (Ὁ πολιτισμὸς εἰς τὸ χωριὸν)», «A Dream among the Waters (Ὀνειρο στὸ κῦμα)», «A Shrew of a Mother (Στρίγλα μάννα)», «Love the Harvester: A May Day Idyll (Ἐρὸς - Ἔρως)», «The Voice of the Dragon (Ἡ φωνὴ τοῦ Δράκου)», «The Marriage of Karahmet (Ὁ γάμος τοῦ Καραχμέτη)», «The American: A Christmas Story (Ὁ Ἀμερικάνος)»].

Μικρὸ ἀφιέρωμα στὸν Παπαδιαμάντη. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ Ἀκτὴ, Λευκωσία 1991. Ἀκτὴ. Σειρὰ λογοτεχνικῆς μελέτης 3. [Τὸ ἀνάτυπο, ποῦ τυπώθηκε σὲ 200 ἀντίτυπα, περιλαμβάνει τὰ κείμενα τῶν μικρῶν ἀφιερωμάτων τοῦ περιοδικοῦ στὸν Παπαδιαμάντη (βλ. Περιοδικά)], σσ. 32.

Οὐίλλιαμ Μπλαϊκ, *Γερά σώματα διὰ τὰ ἀγόρια καὶ τὰ κορίτσια μας*, μεταφρασις Ἀ. Παπαδιαμάντη, Ἑταιρεία Ἑλληνικοῦ Λογοτεχνικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου, Ἀθήνα 1991. Πρόκειται γιὰ ἀνατύπωση τῆς πρώτης ἐκδοσης ἀπὸ τὰ Καταστήματα Ἀκροπόλεως Βλ. Γαβριηλίδου, 1894. Προλογικὸ σημεῖωμα στὴν ἀνατύπωση («Ἐνας γυμνασιτικὸς Παπαδιαμάντης») Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, σελ. 6+256.

Κώστα Πασβάντη, *Ἡ πόλη φεύγει*, Ἀθήνα 1991. [Στὸ ποίημα «Χριστουγεννατικὴ Ἱστορία Α'» ἀναφορὸς στὸν Παπαδιαμάντη.]

Β' ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Ἐντί, τεύχ. 463, Μ. Παρασκευή 5 Ἀπριλίου 1991. Ἀφιερώνονται στὸν Παπαδιαμάντη οἱ σελίδες 27-56 (ἐξώφυλλο: ἡ προσωπογραφία τοῦ Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὸν Νίκο Ἐγγονόπουλο) μὲ τίτλο «Μνημονεύετε Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη». Συνεργάτες: Ἡλίας Χ. Παπαδημητρακόπουλος «Μετ' ἐξοικονομήσεως...», Μ. Γ. Παρλαμάς, «Μεθύσι σὲ γυναικωνίτη», Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Κριτικὴ ἢ φιλολογικὴ ἔκδοσις;», Φ. Δημητρακόπουλος - Γ. Χριστοδούλου («Τὰ παπαδιαμαντικά αὐτόγραφα», Λουκᾶς Κούσουλας «Παπαδιαμάντης καὶ Προύστ», Ἀνέστης Κεσελόπουλος «Τὸ φυσικὸ περιβάλλον στὸν Παπαδιαμάντη», Ἀλέξανδρος Κοσματόπουλος «Μνήμη Παπαδιαμάντη», Χρῆστος Βακαλόπουλος «Ἡ ἱερὴ μελωδία τῆς πραγματικότητος», Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος «Ἐπιλογικό». Στὴ σ. 57 τὸ ὑμνογραφικὸ ποίημα τοῦ Χρήστου Β. Σκιαθίου (= Χρήστου Β. Χειμῶνα) «Βυζαντινότεροπον».

Ἐκτὴ, περιοδικὸ Λογοτεχνίας καὶ Κριτικῆς, ἔτος Β', τεύχ. 7, Καλοκαίρι 1991 (Λευκωσία). Στὶς σελίδες 253-263 «Μικρὸ ἀφιέρωμα στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη — 140 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του — Ὀγδόντα χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησή του». Περιεχόμενα: «Μία 25ετηρίς» (ἀναγγελία τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς φιλολογικῆς 25ετηριδος τοῦ Παπαδιαμάντη), Φώτη Α. Δημητρακόπουλου «Εἰς τὰ ὄρη, ψυχὴ!» - Ἀγνωστο διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη», «Ἡ προεσπερὶς τοῦ Παπαδιαμάντη» (εἶδησι γιὰ τὴν τέλεση τῆς ἐσπερίδας), Φωτογραφίες τῶν σελ. α', γ' καὶ δ' τοῦ «Αὐτοβιβλιογραφικῶ» σημειώματος τοῦ Παπαδιαμάντη, τῆς τελευταίας σελίδας τῆς ἀνέκδοτης συνέχειας τοῦ μυθιστορήματος («Τὸ λάβαρον») καὶ ἀνέκδοτου γράμματος τοῦ Ἰω. Βλαχογιάννη στὴν ἀδελφὴ τοῦ Παπαδιαμάντη Χαρίκλεια.

Ἐκτὴ, περιοδικὸ Λογοτεχνίας καὶ Κριτικῆς, ἔτος Β', τεύχ. 8, Φθινόπωρο 1991 (Λευκωσία). Στὶς σελίδες 425-442 «Μικρὸ ἀφιέρωμα Β' στὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, 140 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησή του. 80 χρόνια ἀπὸ τὴν κοίμησή του». Περιεχόμενα: Φώτη Δημητρακόπουλου «Γιὰ τὸν μεταφραστὴ Παπαδιαμάντη», Camille Flammarion «Ψυχὴ ἐνδεδυμένη ἀέρα» (μετάφρ. Π[απαδιαμάντη]), «Πῶς χαλιναγωγοῦνται τὰ πάθη. Συμβουλαι τοῦ Ρούσκιν πρὸς τοὺς νέους» [μετάφρ. Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη], «Τολστόης περὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ζολᾶ» [μετάφρ. Ἀλεξ. Παπαδιαμάντη].

Νέα Ἐστία, τεύχ. 1539, 15.8.1991, ὅπου τὸ μελέτημα «διὰ τὴν ἔκδοσι τοῦ Μωραϊτίδη» τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου.

Ἐντί, ἀρ. 475, 20.9.1991, ὅπου τὸ βιβλιογραφικὸ ἄρθρο «Ἐπέτειος καὶ παρεπόμενα ἀφιερώματος» (γιὰ τὰ 50 χρόνια τοῦ ἀφιερώματος τῆς Νέας Ἐστίας στὸν Παπαδιαμάντη) τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου.

Ἐντί, ἀρ. 483, 27.12.1991. Ἀναδημοσιεύεται, μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, τὸ διήγημα τοῦ Μπρέτ Χάρτ «Οἱ ἐξόριστοι τοῦ Πόκερ Φλάτ», μὲ μικρὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα καὶ σημειώσεις τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου.

Νεοελληνικὴ Παιδεία, Μικρὸ ἀφιέρωμα στὸν Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη (1851-1911), Ἀθήνα, ἔτος 7, τεύχος 23, Ἀνοιξη-Καλοκαίρι 1991. Τὸ ἀφιέρωμα περιλαμβάνει τὰ κείμενα: «Πῶς παιδαγωγεῖ ἑαυτὸν ὁ διδάσκαλος - Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῷ Διδασκαλικῷ Συλλόγῳ τῆς Βιρμιγγάμης ὑπὸ τοῦ αἰδεσάμου Ι. Ε. Οὐέλδωνος», μετάφρ. Ἀλ. Παπαδιαμάντη (μικρὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα: «Ἐσοπτρο γιὰ δασκάλους» τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου), σσ. 5-27, καὶ Γ. Δ. Παγανού, «Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη: Πατέρα στὸ σπῆτι - Ἡ πλοκὴ καὶ ἡ εἰρωνεία», σσ. 28-32. Ἐπίσης

βιβλιοκριτικό σημείωμα του 'Αθ. Γ. Μ(άργαρη) για τὸ βιβλίο τοῦ Γιώργου Θέμελη *'Ο Παπαδιαμάντης καὶ ὁ κόσμος του*.

Τὸ Παραμυλητό, περιοδικὸ Τέχνης, 1-7, τόμος πρῶτος [1988-1990] σσ. 350. Στὸ τεῦχος 5, Χειμῶνας 1989-90, μελέτη τοῦ Βασ. Ι. Λαζανᾶ, «Τὸ "Όνειρο στὸ κῦμα» τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ ὁ 'Αλέξανδρος 'Αρισταίνετος (τέλη 5ου αἰώνα μ.Χ.)», σσ. 179-185.

Τὸ Δέντρο, ἀρ. 63, Σεπτέμβριος -'Οκτώβριος 1991. Δημοσιεύεται τὸ κείμενο τοῦ Μάρκ Τουαίην «'Η Κιβωτὸς τοῦ Νῶε», μετάφρ. 'Αλ. Παπαδιαμάντη, ἀνακ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου.

Τὰ Νεῖατα, ἀρ. 261, Σεπτέμβριος -'Οκτώβριος 1991, Μικρὸ ἀφιέρωμα στὸν 'Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη: Θ. Γ. Παπακωνσταντίνου «Οἱ ἡλικίες τοῦ ἀνθρώπου στὸν Παπαδιαμάντη», Νικολάου Ι. Ζαγανιάρη «'Η ἀνθρωπιστικὴ παιδεία τοῦ 'Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη», Μιχ. Χατζηγεωργίου «Προσκόνημα» (ποίημα), μικρὰ σχόλια (τοῦ Γιάννη Μενοῦνου), σχέδια Νίκου 'Εγγονόπουλου (ἐξώφυλλο) καὶ Φώτη Κόντογλου, φωτογραφία «Βιογραφίας 'Αλ. Παπαδιαμάντη» (ἐξώφυλλο). 'Αναδημοσιεύεται «Τὸ ψοφίμι».

Τὸ Παραμυλητό, περιοδικὸ Τέχνης, ἀρ. 10, Φθινόπωρο 1991, «'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης - Μετὰ ὀγδόντα χρόνια». "Όλο τὸ τεῦχος ἀφιερώνεται στὸν συγγραφέα: 'Ερρίκου Στάνλεϋ «Οἱ μαῦροι σύντροφοί μου καὶ αἱ ἀλλόκοτοι ἱστορίαι των» (σσ. 125-137), μετάφρ. 'Αλ. Παπαδιαμάντη (εἰσαγωγικὸ σημείωμα τοῦ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου), 'Ελένης Κιτσοπούλου-Θέμελη «'Φλώρα ἢ 'Αάβρα' - 'Αντίστιξη», Τάσος Καραναστάσης «'Εδωκας, 'Ηγούμενε, τῶν καλογέρων διακόνημα...» - Στίχοι βυζαντινῆς παρωδίας στὸν 'Λαμπριάτικο ψάλτη» τοῦ Παπαδιαμάντη, Νίκου Τριανταφυλλόπουλου «Τὰ ὀνόματα» (πεζογράφημα μὲ τὸν τρόπο τοῦ Παπαδιαμάντη), ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ «Λοβεγγούλας ὁ βασιλεὺς τῶν Ματαβελῶν» μετάφρ. 'Αλ. Παπαδιαμάντη. 'Επίσης 14 σχέδια τῶν μαθητῶν τοῦ Πειραματικοῦ Σχολείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (βλ. καὶ 'Ημερολόγιο), τὰ ὅποια σχολιάζει ὁ καθηγητὴς τους Νίκος Παραλῆς μὲ τὸ σημείωμα «'Αντὶ βιογραφικοῦ».

Σκιαθίτικα Φύλλα, Περιοδικὴ ἔκδοση τοῦ «Συλλόγου τῶν ἀπανταχοῦ Σκιαθιτῶν», ἀρ. 1, 'Αθήνα Σεπτέμβρης 1991, τετρασέλιδο: Χρήστου Β. Σκιαθίου (= Χρήστου Β. Χειμῶνα) «Βυζαντινότροπον Α'» καὶ «Βυζαντινότροπον Β'» μὲ τὴ βυζαντινὴ τους παρασημαντικὴ γραμμὴ ἀπὸ τὸν 'Αγγελὸ Μαντᾶ. 'Αρ. 2, Νοέμβριος 1991, τετρασέλιδο: Εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Κουνίστρας, Τροπᾶρια ἀπὸ τὴν 'Ακολουθία τῆς Εὐρέσεώς της, συνθετικὰ ἀπὸ τὸν 'Αλ. Μωραϊτίδη, ἀναδημοσίευση τοῦ «Στὴν Παναγία τὴν Κουνίστρα», τροπᾶριο Γ. Α. Ρήγα, σημειώματα Χρ. Β. Χειμῶνα.

Πλανόδιον, 'Αθήνα, Δεκέμβριος 1991, ἀρ. 15. 'Αναδημοσιεύεται τὸ κείμενο τοῦ 'Αλεξάνδρου Κρέιβ, «'Νέα 'Υόρκη, 'Η Μητρόπολις τῆς 'Αμερικῆς», μετάφρ. 'Αλ. Παπαδιαμάντη, εἰσαγωγικὸ σημείωμα Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου καὶ σημείωση τοῦ ἐκδότη.

Πειραικὴ 'Εκκλησία, Μηνιαία 'Εκδοση 'Ιερᾶς Μητροπόλεως Πειραιῶς, ἔτος 1ο, ἀρ. 12, Δεκέμβριος 1991, μὲ σελίδες γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη: Βασίλη Πανταζῆ «'Μνήμη 'Αλεξάνδρου Παπαδιαμάντη», Κωνσταντίνου Κούκη «'Όρασις Παπαδιαμάντη», Κωνσταντίνου Γανωτῆ «'Μιά προσέγγιση στὴ Φόνισσα τοῦ Παπαδιαμάντη», 'Αγγελου Μαντᾶ «'Ο ρεαλισμὸς τοῦ Παπαδιαμάντη», π. 'Ιγνατίου Παπασπηλιωπούλου «Παπαδιαμάντης καὶ Χριστούγεννα».

Γ' ΔΙΑΦΟΡΑ

Πειραματικό Σχολείο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, *Μέσα στο ήμίφως λευκά-ζει το πανί...*, Έκθεση ζωγραφικής με έργα μαθητών εμπνευσμένα από διηγήματα του Άλ. Παπαδιαμάντη, Θεσσαλονίκη, Μάιος 1991, Με τη συνδρομή του Α' Διαμ. του Δήμου Θεσσαλονίκης. Έξωφυλλο με έγχρωμο σχέδιο, σσ. 8 [Αυτοβιογραφικό σημείωμα Άλ. Παπαδιαμάντη, κείμενα Νίκου Παραλή και Βασίλη Χατζηβασιλείου, δκτώ έγχρωμα σχέδια, κατάλογος τών μαθητών που συμμετείχαν].

Διεθνές Συνέδριο για τον Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη, Ύπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού, Σκιαθός 20-24 Σεπτεμβρίου 1991, *Πρόγραμμα*, σσ. 48 (στις σελ. 11-44 οι περιλήψεις τών ανακοινώσεων).

Άλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1851-1911) — 80 χρόνια από την κοίμησή του, Δήμος Λευκωσίας - Πύλη Άμμοχώστου, 4-5 Δεκεμβρίου 1991. Δωδεκασέλιδο πρόγραμμα τών διημέρων έκδηλώσεων για τον Παπαδιαμάντη (βλ. Ήμερολόγιο). Έπιμέλεια έκδοσης: Κάτια Ταουσιάνη. Φιλολογική συμβολή: Κυριάκος Χαραλαμπίδης. Πλούσια εικονογραφημένο, με άποσπάσματα από τó έργο του Παπαδιαμάντη, ύμνο-γραφήματά του και δισέλιδη Έπιλογή Βιβλιογραφίας.

Έταιρεία Έλληνικού Λογοτεχνικού και Έστορικού Άρχείου, Άθήνα 1991. Όκτασέλιδος κατάλογος τής Έκθεσης Παπαδιαμάντη στην Έλληνοαμερικανική Ένωση, 11-20/12/1991 (βλ. Ήμερολόγιο).

ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

«Ή Καθημερινή» 15.9.1991. Στο ένθετο περιοδικό «Έπτά Ήμέρες» τής κυριακάτικης έκδοσης, δισέλιδο αφιέρωμα επί τή εύκαιρά του Διεθνούς Συνεδρίου για τον Παπαδιαμάντη. Περιεχόμενα: «Ό Εϋσμος Σκιαθίτης» [δνόματα συνέδρων και τίτλοι όμιλιών - βιβλιοκρισία τής Έλισάβετ Κοτζιά για τó βιβλίό *Μέ τόν τρόπο του Παπαδιαμάντη*], «Ό Παπαδιαμάντης μας» του Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου και «Έκδόσεις για τον Άλέξανδρο Παπαδιαμάντη (1990-1991)». Παπαδιαμαντικές προσωπογραφίες Νίκου Έγγονόπουλου και Ράλλη Κοψίδη και σχέδιο μαθητριάς του Πειραμ. Σχολείου Πανεπιστ. Θεσ/νίκης.

«Τó Βήμα τής Κυριακής», 22.9.1991. Στο τμήμα «Νέες Έποχές» μιá σελίδα αφιερωμένη στον Παπαδιαμάντη: Νίκου Πολίτη «Κατόπτεισις έξ ούρανοϋ», Νίκου Τριανταφυλλόπουλου «Άλέξανδρος πυρκαεύς - Δός μου ένα σπύρτο» (και τά δύο γραμμένα με τόν τρόπο του Παπαδιαμάντη), παπαδιαμαντική προσωπογραφία Φ. Κόντογλου, άγγελία για τó Διεθνές Συνέδριο.

«Τά Νέα», 5.10.1991. Στο ένθετο «Σάββατο - Μιά άλλη έφημερίδα» δισέλιδο περίπου κείμενο του Κώστα Σταματίου «Μνημονεύετε Άλέξανδρον Παπαδιαμάντην...», όπου άναφορά στο Διεθνές Συνέδριο, στις νέες έκδόσεις βιβλιών για τον Παπαδιαμάντη και, κυρίως, έκτεταμένη παρουσίαση του *Μέ τόν τρόπο του Παπαδιαμάντη*.